

Andrić Edit

fordítás-

kritika

prevoda

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Za izdavača / A kiadásért felel:
Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš

Recenzenti / Recenzensek:

Dr Katalin Kaić, profesorka emerita / Dr. Káich Katalin, professor emeritus
Prof. dr Eva Hoža / Dr. Hózsza Éva, egyetemi rendes tanár
Prof. dr Marija Cindori Šinković / Dr. Cindori Šinković Mária, egyetemi rendes
tanár
Prof. dr Hargita Horvat Futo / Dr. Horváth Futó Hargita, egyetemi rendkívüli tanár

Lektori / Lektorok:

Farkas Zsuzsa / Žuža Farkaš
Nataša Belić

Priprema za štampu / Nyomdai előkészítés:
Igor Lekić

ISBN
978-86-6065-414-6

Ova monografija je štampana u okviru projekta broj 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

A tanulmánykötet a Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma által támogatott 178002 számú, *Nyelvek és kultúrák időben és térben* című projektum keretében kerül kiadásra

Novi Sad/Újvidék
2017

TARTALOM – SADRŽAJ

Előszó.....	5
Predgovor	7
Fordításkritikai szempontok.....	9
MŰFORDÍTÁS	19
<i>Versfordítás</i>	21
Egy Zmaj-vers és fordítása összevető szövegnyelvészeti elemzése	23
Egy Tolnai-vers horvát és szerb fordítása.....	33
Egy Kosztolányi-vers két szerb fordításáról	47
<i>Drámafordítás</i>	61
Todor Manojlović <i>A CENTRIFUGÁLIS TÁNCOS</i> című darabjának fordítása	63
Jovan Sterija Popović <i>FELFUVALKODOTT TÖK</i> című darabjának fordításáról.....	111
<i>Prózafordítás</i>	127
Meša Selimović <i>A DERVIS ÉS A HALÁL</i> című regényének magyar fordításáról.....	129
A <i>GYURKOVICS-LÁNYOK</i> szerb fordításáról	155
Átváltási műveletek Gion Nándor <i>VIRÁGOS KATONA</i> című művének fordításában	179
Átváltási műveletek Csáth Géza novelláinak szerb fordításában	209
<i>ESTI KORNÉL</i> , avagy <i>KORNEL VEČERNJI</i>	235
Alaki tükrözések Sinkó Ervin naplójegyzeteiben.....	255
SZAKFORDÍTÁS	267
A jogi szaknyelv frazeológiája	269
A jogi és társadalmi-politikai terminológia általános kérdései	283

ROMANI IVE ANDRIĆA NA MAĐARSKOM JEZIKU.....	293
Prevod romana <i>NA DRINI ČUPRIJA</i>	295
<i>OLUJA NAD DOLINOM</i> ili <i>TRAVNIČKA HRONIKA</i>	316
Prevodilački postupci u mađarskom prevodu <i>PROKLETE AVLIJE</i>	336
Prevod romana <i>GOSPODICA</i> na mađarski jezik	361

ELŐSZÓ

Ha fordításkritikáról esik szó, akkor általában egy eredeti mű valamely más nyelvre történő átültetése során létrejött, újraalkott szövegnek a fogadtatására, recepciójára irányuló vizsgálatokra szokás gondolni. A kibocsátó és a befogadó kultúra egymáshoz való viszonyáról, az eredeti mű mondanivalójának sikeres vagy sikertelen átmentéséről, a kiinduló szöveg stílusának és hangulatának megőrzéséről értekeznek az elsősorban irodalmi szempontokat tisztelőben tartó kritikusok. S az említett ismérvek megvalósítása valóban kulcsfontosságú feladatnak számítanak a fordítói teljesítmények létrehozása közben.

Ebben a kötetben egy másfajta fordításkritika kerül előtérbe. Olyan nyelvész-kutatónak az elemzéseit szólalnak meg, aki pályafutását okleveles fordítóként kezdte, de utána a nyelvészet vonzáskörébe kerülve inkább kívülről szemlélte ezt a tevékenységet. Elsősorban nyelvészeti szempontból vetem össze az eredeti szövegeket a fordításukkal, mert véleményem szerint csak így lehet teljes objektivitással fényt deríteni a fordító munkájára, arra, hogyan alkalmazta az átváltási műveleteket, mi az, amit meg tudott őrizni a forrásnyelvi szöveg három fő tényezőjéből: a hírtartalomból, a közlési szándékból és az elérni kívánt hatásból.

A kötetben található dolgozatok másfél évtized alatt írt fordításkritikai fejtegetéseimet tartalmazzák. A tanulmányok egy része gyűjteményes konferenciakötetekben vagy projektumi kiadványokban jelent meg, ezért a szélesebb olvasóközönség számára eddig hozzáférhetetlen volt, más részük viszont csak most kerül először az olvasók elé.

Szerb és magyar művek fordításait vizsgáltam, s tanulmányaim többségét magyar nyelven írtam. Egyedül az Ivo Andrić műveinek fordításával kapcsolatos fejtegetéseim íródtak szerb nyelven, mivel a grazi Andrić's Initiative konferenciasorozat keretében hangzottak el. A szerb eredeti szövegek szerzői között szerepel *Jovan Jovanović Zmaj* költő, *Todor Manojlović* és *Jovan Sterija Popović* drámaíró, *Meša Selimović* és a már említett *Ivo Andrić* regényíró, a magyar szerzők között pedig *Kosztolányi Dezső*, *Herczeg Ferenc*, *Csáth Géza*, *Gion Nándor* és *Tolnai Ottó*.

A szerb regények leg többjét *Csuka Zoltán* fordította. A kötetben szereplő elemzésekből világosan nyomon követhető, hogy miként fejlesztette ki Csuka évek során fordítói képességeit, illetve hogyan tett szert fordítói jártasságra. Munkássága kezdetén ugyanis a túl sok vállalás, a fordítások tömkelege kihatott a

végtermék minőségére, idővel azonban a gyakori tartalmi tükrözések helyett sikerült megszabadulnia az eredeti szövegek béklyójától, és a célnyelv szellemében megfogalmaznia a hírtartalmat. Csukán kívül Szász István fordításával is találkozunk, ő ültette át Zmaj versét magyarra.

A kötetben szereplő magyar műveket Sava Babić, Vickó Árpád, Lazar Merковиć, Mladen Leskovac, Létmány István fordította szerbre.

A szakfordítás-kritikát a kötetben a leggyakrabban előforduló szakterület, a jogi, illetve a társadalmi-politikai szövegek fordításának problematikájával foglalkozó két dolgozat képviseli.

A tanulmányokban a többi között arra a kérdésre is választ kerestem, hogy mi a fordításkritika feladata és jelentősége, valamint megkísérlem megfogalmazni a fordításkritika folyamatának, eljárásainak követelményrendszerét. A figyelmem azonban elsősorban arra irányult, hogy milyen törvényszerűségeket lehet levonni, illetve milyen következetességet lehet tapasztalni a fordítói műveletek alkalmazásában, mivel a fordítás bizonyos objektív törvényszerűségek alapján történő, többféle szubjektív választást megengedő tevékenység. A fordítás objektív alapját egyrészt a kiindulónyelvi szöveg, a megfogalmazás módja, a hírtartalom nyelvi természete, másrészt pedig a két kapcsolatba kerülő nyelv struktúrája közötti különbségek alkotják. A szubjektivitás már a forrásnyelvi szöveg értelmezésekor kezdődik, de a valóság többféle nyelvi tagoltságában rejlő különbségekben is kimutatható. A fordításkritika nyelvi megközelítésének feladata egyrészt a tevékenység modellálásának elősegítésében, másrészt pedig a megfogalmazott törvényszerűségek gyakorlati alkalmazhatóságának felmérésében van.

Elsődleges célom nem a hibák vadászása és a teljesítmények magasztalása volt, jóllehet kitérek mind a mulasztásokra, kifogásolható megoldásokra, fordítói vétségekre, mind pedig a jó, egyedi megoldásokra is. Valójában nem a megszokott értelemben használt fordításkritikáról lesz itt szó, hanem inkább az átváltási műveletek alkalmazásának szemléltetéséről.

A kötetet elsősorban szorgalmas hallgatóimnak ajánlom, akik most ismerkednek a fordítás mesterségének a fortélyaisával, másrészt azoknak a kezdő fordítóknak, akiknek nincs módjukban fordításelméleti képzésben részesülniük, és az első bizonytalan lépéseket teszik meg e tevékenység kanyargós és megpróbáltatásokkal teli útján.

A szerző

PREDGOVOR

Kritika prevoda uglavnom podrazumeva prikaz recepcije nekog prevedenog književnog dela u ciljnoj kulturi, te njegovog ponovnog pisanja na ciljnom jeziku. Kritičari, koji su prvenstveno književno orijentisani, pretežno se bave odnosima izvorne i ciljne kulture, uspešnim ili neuspešnim pokušajima prenošenja poruke, odnosno stepenom očuvanja stila i atmosfere originalnog dela. Pomenuti kriterijumi su od ključnog značaja za stvaranje prevodilačkog ostvarenja.

Knjiga pred vama donosi sasvim drugačiju kritiku prevoda. Iz tekstova progovaraju analize istraživača lingviste, koji je svoju karijeru započeo kao prevodilac, ali se zatim počeo baviti lingvistikom. Otuda prevođenje i fenomen prevođenja posmatram samo spolja. Upoređujem originalna dela sa njihovim prevodima, pretežno sa lingvističkog aspekta, jer sam mišljenja, da se samo tako može sa potpunom objektivnošću otkriti karakter prevodilačkog stvaranja. Možemo otkriti na koji način prevodilac primenjuje prevodilačke postupke i koji je od tri glavna činioca originala uspeo da sačuva – sadržinu poruke, nameru saopštenja i utisak koji se želi ostaviti na čitaoca.

Studije koje se nalaze u knjizi rezultat su dvodeцениjskog bavljenja prevodima i analizom prevoda. Neke od njih su objavljene u zbornicima radova sa konferencija ili projekatskim izdanjima, stoga su nedostupne široj čitalačkoj publici, druge se, pak, prvi put nalaze pred čitaocima.

Najzastupljenije su analize prevoda srpskih i mađarskih književnih dela. Većinu radova pisala sam na mađarskom jeziku, a izuzetak čine radovi posvećeni prevodima romana Ive Andrića, koji su bili predstavljeni u okviru konferencija projekta „Andric’s Initiative” iz Graza. Među autorima srpskih originala nalazimo pesnika *Jovana Jovanovića Zmaja*, dramske pisce *Todora Manojlovića* i *Jovana Steriju Popovića*, romanopisce *Mešu Selimovića* i već pomenutog *Andrića*, a od mađarskih pisaca susrećemo *Dežea Kostolanjija*, *Ferenca Hercega*, *Gezu Čata*, *Nandora Giona* i *Ota Tolnaja*.

Većinu srpskih romana preveo je *Zoltan Čuka*. Pažljivo posmatranje analize i iščitavanje studija u knjizi, čitaocima pruža uvid u višedecenijski prevodilački rad Zoltana Čuke i razvoj njegovih prevodilačkih sposobnosti. Na početku njegovog stvaralaštva je obim poslova koje je prihvatao uticao na krajnji rezultat prevoda, ali je vremenom uspeo da se oslobodi privlačne sile originala i da

sadržaj formuliše u duhu ciljnog jezika, izbegavajući doslovni prevod. Osim Čuke, u knjizi se razmatraju i prevodi *Ištvana Sasija*, autora prepeva Zmajevih stihova.

Prevode iz mađarske beletristike koji se nalaze u ovoj knjizi potpisali su: *Sava Babić, Arpad Vicko, Lazar Merković, Mladen Leskovac i Ištvan Letmanj*.

Dva rada posvećana su najčešćim oblicima stručnog prevođenja u našem okruženju, prevođenju društveno-političkih, odnosno pravnih tekstova.

U studijama tražim odgovore na sledeća pitanja: koji su zadaci, gde je mesto i kakav je značaj kritike prevoda, te pokušavam da formulišem kriterijume procesa kritike prevoda. Najveću pažnju, međutim, posvećujem zakonitostima i doslednosti u primenjivanju prevodilačkih postupaka koje se mogu ustanoviti od strane prevodilaca, s obzirom da je prevođenje delatnost koja se sprovodi po objektivnim zakonitostima ali koja dozvoljava više subjektivnih izbora. Objektivnost/objektivnu osnovu prevođenja sa jedne strane uslovljava izvorni tekst, način formulisanja, jezička priroda sadržaja poruke, a sa druge strane, razlike u strukturi dva jezika koji na ovaj način dolaze u kontakt. Subjektivnost, pak, dolazi do izražaja već prilikom tumačenja izvornog teksta, ali i u razlikama koje se mogu iskazati u načinima na koje jezici predstavljaju, odnosno segmentiraju izvanjezičku stvarnost. Zadatak lingvistički orijentisane kritike prevoda leži u iznalaženju i sačinjavanju modela ove delatnosti, kao i u proceni primenljivosti ustanovljenih zakonitosti u praksi.

Primarni cilj ove knjige nije da se pronalaze greške, niti da se hvale prevodilačka ostvarenja, iako ću se osvrnuti na propuste, omaške, ali i na dobra rešenja, jer se ovde akcenat stavlja na prikaz primene prevodilačkih postupaka od strane prevodilaca.

Knjigu prvenstveno posvećujem svojim vrednim studentima, koji tek uče finese ovog divnog zanata, zatim onim prevodiocima početnicima koji nisu bili u mogućnosti da uče teoriju i tehniku prevođenja, niti imaju iskustava u ovom poslu, a čine tek prve nesigurne korake na putu punom iskušenja.

Autorka

FORDÍTÁSKRITIKAI SZEMPONTOK

Még mindig visszhangoznak a fülemben Papp György tanár úr szavai, amikor egyik fordításelméleti órán egy idevágó, jellemző kis történetet mondott el nekünk a horvátországi nyaralásáról. Ugyanezt az anekdotát a *MILYEN KRITIKA A FORDÍTÁSKRITIKA?* című könyvében is megfogalmazta. A strandon arra lett figyelmes, írja, hogy a közelében beszélgető két szerb férfi egyike megjegyzi „Nézd azt a bolond embert! Két könyvet olvas egyszerre...” Pedig csak fordításkritikai szándékkal vetette össze a Nobel-díjas Ivo Andrić egyik regényét a magyar fordításával. Azóta is gyakran felidézi képzeletem ezt a jelenetet, annál inkább, mert sokszor jómagam is ugyanazt teszem, mint egykor a Tanár úr.

Mit jelent egy mű fordításának kritikája? Mint ahogyan fordítás szavunknak is két jelentése van (jelenti egyrészt a folyamatot, a fordítás tevékenységét, másrészt a folyamat során létrehozott végerterméket, a célnyelvi szöveget), a fordítás kritikájának is több dimenziója van: értékelnie kell a fordító teljesítményét és magát a forrásnyelvi szöveget is. „A fordításkritika értékkritériumok elmélete, amely megszabja a fordítókkal és a fordításokkal mint késztermékekkel szemben támasztott kritériumokat” (Papp, 2001: 11). Ma már közhelynek számít az a megállapítás, miszerint ahhoz, hogy valaki fordító legyen, nem elegendő a két nyelven való kommunikáció, ennél sokkal nagyobb tudásra van szüksége. Elengedhetetlen a forrásnyelvi kultúra ismerete, továbbá az, hogy a szöveg szerzőjével, az adóval, közös tapasztalati alappal rendelkezzen, értenie kell ezenkívül a hírtartalmat, tisztában kell lennie a két nyelv összevető, illetve összehasonlító nyelvtanával, s ha még fordítástechnikai ismereteknek is birtokában van, akkor már megvannak a feltételek ahhoz, hogy sikeresen végezze munkáját.

Mit mérlegel a fordításkritika? Elsősorban az eredeti szöveg más nyelvi változatának természetességét, érthetőségét, az ún. olvashatóságát, valamint annak recepcióját a célnyelvi kultúrában. Ez az a szint, amit olyan kritikus is meg tud figyelni, aki nem beszél a forrásnyelvet vagy nincsenek olyan igényei, hogy elmélyedjen az eredeti szöveg megismerésében. Sajnos éppen ezt szokták tenni a fordításkritikusok manapság: amennyiben a célnyelvi szöveg tiszteletben tartja a nyelv normáit és szövegszerveződési szabályait, akkor szerintük a fordítás megfelel a formai követelményeknek. Nyelvileg nincs kifogásolnivalójuk, ezért a befogadó irodalomban kiváltott hatását vizsgálják, szintén csak egyoldalúan, nem mérlegelve a forrásnyelvi szövegnek a forrásnyelvi olvasóra gyakorolt hatását. Mindez a „késztermék” elvonatkoztatott olvasásával történik. Erről a jelenségről szólva Papp György megállapítja: „A nyelvileg hibátlan fordítás tartalmában is,

stílusában is meghamisíthatja a művet, még hozzá ebből a szempontból észrevehetetlenül.” (Papp, 2001: 17) Az eddigi fordításkritikák többsége nem foglalkozott a diszciplína egyéb szempontjainak vizsgálatával: a forrásnyelvi szöveg esztétikai értékeivel, stílusjegyeinek közvetítésével a célnyelvi szövegben, a szövegűség megőrzésével, a forrásszöveg hírtartalmának ekvivalencia-vizsgálatával. Mindezt ugyanis csak akkor lehet megállapítani, ha a kritikus párhuzamosan olvassa a két szöveget.

Az eltérő fordításfajták meghatározzák a fordításkritika jellegét is: a fordítás legalapvetőbb csoportosítása, a szak- és műfordításra való felosztása szerint megkülönböztetünk szakfordítás-kritikát és műfordítás-kritikát. Az elsőt egyedül a nyelv művelők és a szövegegyeztető bizottságok művelik, ezek többnyire a terminológiai kérdésekre összpontosítják a figyelmüket, a szakszövegek egyéb jellemzőinek, frazeológiájának, szövegszerkezetének, jellegzetes struktúráinak az elemzésétől viszont eltekintenek. A műfordítás-kritika ezzel szemben célszöveg- és célközönség-központú kritika. Itt a hatáskeltés mértékének megállapítása, a hangulat megteremtésének és közvetítésének a felmérése a cél. Ezért inkább szubjektív véleményalkotásokról, recepciók méltatásokról van szó, mintsem tárgyilagos, kézzelfogható bizonyítékokat nyújtó elemzésről. Nem létezik egy „önelvű rendszer”, nincsenek „elvi fogódzók” (uo.) amelyekre a vizsgálódó kritikus támaszkodhatna. A legideálisabb ennek a szubjektív nézetnek és az objektív ténymegállapításoknak az együttes megvalósítása lenne. Ehhez viszont konkrét, tudományosan megalapozott paradigmarendszer kidolgozására lenne szükség, amelynek alapján egyrészt megvizsgálánánk a kiindulónyelvi szöveget (beleértve a szerző egész életművét, a stílusjegyeit, a konkrét mű jellemzőit, a kontextust, az üzenetet és hírtartalmat), magát a fordítási folyamatot és végül a célnyelvi szöveget (annak valamennyi jellemzőjével együtt). Az ilyen elemzések megmutatnák egyrészt a szövegűség mértékét, és az eredeti mű stílusbeli, esztétikai értékeinek érvényesülését a fordításban, másrészt pedig fényt derítenének a konkrét átváltási műveletek helyes vagy téves alkalmazására. Éppen ezért lenne szükség a két szöveg párhuzamos olvasására.

A műfordítás kapcsán felmerül a szövegűség és a jó fordítás közötti viszony kérdése. Hogy mennyire új és mennyire független a másik nyelven megteremtett alkotás, kommunikációs megnyilatkozás, amely új életre kel, és hódít a befogadó irodalomban vagy a másik kultúra információs közegében. A célnyelvű szöveg sohasem azonos a forrásnyelvivel, mint ahogyan a fordítás

folyamata sem az eredeti szöveg megalkotásának folyamatával, de megállapítható közelségük szintje, amit mi szöveghűségnek nevezünk. Az eredeti mű alkotója szabadjára engedheti képzeletét és írói tehetségét, a fordító ezzel szemben csak közvetít és számos kötöttség korlátozza alkotási folyamatát. Ezért fontos az, hogy a fordító csak olyan szöveget fordítson, amely közel áll hozzá, és amellyel azonosulni tud. „A jó fordító nem behelyettesít [...], hanem a beszédhelyzetet újra átélve a mű komplex hírtartalmát és közlési funkcióját, a befogadó előzetes ismereteit, nyelvi szokásait, kommunikációs hagyományait tiszteletben tartva, értelmezi át és önti formába, azaz elsősorban metanyelvi műveletet végez.” (Papp, 2001: 18)

Egy szövegnek, bármilyen legyen is az, nincs két azonos fordítása. Még akkor sem, ha ugyanazon fordító tollából születik időbeli eltolódással. Fordítástechnikai órákon minden évben lefordítottam a hallgatókkal ugyanazokat a – szerb művekből kimásolt – mondatokat. Néha megteszem ezt a szemeszter kezdetekor és a végén is. Egy-egy mondatnak sokszor tíznél több különféle fordítását olvashatjuk, s nagy részük helyes, elfogadható megoldásoknak számít. A szöveggörnyezetből kiragadott mondatok esetében ez hatványozottan érvényes. A forrásnyelvi hírérték tehát különböző nyelvi eszközökkel, különféle viszonylatokban adható vissza a célnyelvi szövegben, s gyakran megtörténik, hogy a fordítónak „a befogadóban kiteljesülő összhatásért sok mindent fel kell áldozni.” (Papp, 2001: 18) Ezt a döntést a fordító sokszor nem tudatosan hozza meg, hanem nyelvérzékére támaszkodik. A fordításkritikus éppen e döntések miértjének a felderítésére törekszik, valamint annak megállapítására, hogy a fordító vajon érzékelt-e a felmerülő problémát vagy sem, vonható-e a döntések között valamilyen párhuzam, megállapíthatóak-e törvényszerűségek a jelentkezésükben. Kutatásához segítenek az ún. fordítói műhelytanulmányok, amelyek a fordítástörténet során kialakult külön műfajnak tekinthetők.

Felmerül a kérdés: szükséges-e egyáltalán fordításelméletet, fordítástechnikát tanítani, hisz mindig is voltak és lesznek is olyan fordítók, akik nincsenek tudatában fordítói műveleteiknek, mégis jól fordítanak. Azonban még számukra is gondot okoz sokszor egy-egy, a munkájuk során felmerülő, megoldhatatlannak tűnő probléma. Aztán, hosszú vergődések után, mégiscsak találnak valamilyen kiutat, általában megtalálják a konkrét körülményekből adódó legjobbat. S éppen az ilyen megoldások felderítése képezi a fordításkritika egyik célját: hogy a fordítói gyakorlatban előforduló remek példákat számba vegye, felhívja rájuk a célnyelvi olvasó és a fordítókollégák figyelmét, nem utolsósorban

pedig, hogy tanulságot, törvényszerűséget vonjon le belőlük, hogy útmutatóul szolgáljanak a hasonló problémákkal küszködő fordítóknak. Ezek segítségével aztán módosul, illetve bővül a fordítói műveletek és a fordítói technikák leírása, s így alakul ki a fordítói gyakorlat és elmélet kölcsönhatása.

A fordításkritikától az olvasó azt várja el, hogy minősítse a fordító munkáját, hogy megállapítsa: jó vagy rossz fordításról van-e szó. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Minden fordításban vannak hibák, és vannak remek megoldások. A kérdés az, hogy melyek kerültek túlsúlyba, melyek határozzák meg a szöveg által keltett összhatást. A fordításkritikák manapság általában csak bírálják a célnyelvi szöveget, kiemelve a fordító hibáit. A hibák lehetnek evidens félrefordítások, amelyek akkor is szembe tűnnek a célnyelvi szöveg olvasása során, ha nem ismerjük az eredeti művet: a fordító félreértelmezi a kiindulónyelvi szövegrészletet, fordításkor elveszíti a mondat fonálát, és teljesen más jelentést tulajdonít a forrásnyelvi közlésnek, nem fordít kellő figyelmet a nyelvrendszerek közötti különbségekre, a többértelmű szavak nem megfelelő jelentését választja ki (a differenciálás és a konkretizálás műveletére gondolok itt) és így tovább. Íme néhány példa! Az alábbi mondatok esetében nyilvánvaló, hogy tükörfordításról van szó:

Ama, kako bi bilo da to s krštenjem svršimo? (AI 339)

De hát hogy is lenne, ha már végeznénk egyszer ezzel a kereszteléssel?
(A–Cs 411)

A magyar egyszerűen azt mondaná: *Legyünk már túl a keresztelésen!*

[...] *i ostao bez žive duše u njemu.* (AI 341)

[...] *egyetlen élő lélek nélkül.* (A–Cs 414)

Zidao ga je Rade Neimar, koji je morao živeti stotinama godina, da bi sagradio sve što je lepo i trajno. (AI 10)

A hidat Kőműves Rade építette, akinek százszendőkig kellett élnie [...]
(A–Cs 15)

Százszendőkig helyett: több száz esztendeig lett volna a helyes megoldás.

[...] *a i basamaci, i sedišta i ograda, sve od istog svetlog kamena* (AI 9).

[...] *egyébként a lépcsőket, ülést és párkányt is ugyanabból a fénylő kövekből faragták.* (A–Cs 14)

A *svetli kamen* ‘világos színű kő’ szókapcsolatot a fordító félreértelmezte és a *svetleći kamen* jelentést adta vissza a célnyelvi szövegben.

Igaz, hogy tökrészeg volt s itt töltötte az éjszakát a hídon, szabad ég alatt, 15 fokos hidegben. (A–Cs 16)

Azonnal feltűnik, hogy itt valami hiba csúszhatott a szövegbe, mert a 15 fokos hőmérséklet nem túl alacsony az éjjeli alváshoz, és csakhamar rájövünk, hogy a számjegy elől elmaradt a mínusz jel.

A rejtett hibák azonban csak a két szöveg együttes olvasása során derülnek ki. Kezdve a mondatok, sőt néha egész bekezdések kihagyásától, az egyes szavak téves értelmezésén és fordításán át, a helytelen szinonimák kiválasztásáig.

[...] megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és *akinek* lakhelyéül a „Zentai tanyák” vannak megjelölve. (GN 39)

[...] naišao sam na venčani list jednog Ištvana Galaija koji se 1831. godine oženio Julijom Ali, devojkom rimokatoličke veroispovesti. Pored *njenog* imena su kao mesto prebivališta bili označeni senčanski salaši. (G–V 32)

A fenti szövegben egy hiba és egy elírás figyelhető meg. A hiba abból adódik, hogy a magyarban nincsenek nyelvtani nemek, tehát a fordítónak kell kikövetkeztetni, férfiről vagy nőről van-e szó, s csak akkor tudja helyesen lefordítani a mondatot, konkrét esetben a vonatkozó névmást. A magyarban a vonatkozó névmás Gallai Istvánra utal, nem pedig Ali Juliára, mint a szerb szövegben. Az elírás pedig az évszámban van: az eredeti szövegben 1931 szerepel, a szerb fordításban viszont egy évszázaddal korábbra tehető a történet.

Jóllehet miattuk van úgy, hogy az életet nem lehet berendezni tisztán az ősz, szent gyönyör számára, ami pedig az élés egyetlen célja. (GN 42)

Iako zbog njih život ne može da se uredi za *čisto*, sveto uživanje, što je pak jedini cilj življenja. (G–V 60)

A fenti fordított irányú fordításból vett példában a magyar eredetiben található *tisztán* szavunk nem a *piszkosan* ellentétét jelenti, hanem a ’teljesen’ állapothatározó jelentésében áll, ezért nem kellett volna jelzővel fordítani, hanem a *potpuno*, vagy az *u celosti* szerkezeteket használni.

[...] lassan szemelgettem a főtt kukoricát. (GN 92)

[...] halapljivo sam grickao kuvani kukuruz. (G–V 77)

A *halapljivo* módhatározó szerbül azt jelenti, hogy „mohón”, tehát éppen ellentéte a lassú szemelgetésnek és a *grickati* szerb igének.

Gilike *megnyugodott*. (GN 70)

Gilika *se umirio*. (G–V 59)

A szerb *umiriti se* és *smiriti se* visszaható igék jelentése között nagy különbség van. A fordításban szereplő cselekvés azt jelenti hogy Gilike nem mozdult továbbé, ilyen értelemben lett nyugodt, holott arról van szó, hogy a felindulása csillapodott, lelkiállapota zökkent helyre.

Az utcában, ahol egy kétemeletes *rozoga falécsőjű* házban laktak, a szöke, gyászruhás Witmannét határozottan méltányolták. (CsG 35)

U ulici gde je porodica stanovala u *trošnoj dvospratnici s drvenim stepeništem*, plava udovica u crnini je uživala određeno poštovanje. (Č–B 48)

A magyar szövegben a háznak volt *rozoga falépcsője*, ami még nem jelenti azt, hogy az egész épület rossz állapotban lett volna, amire a szerb szöveg utal. Ebben a mondatban még egy apró pontatlanságot észleltünk: a *határozott* jelzőnek a magyarban fokozó jelentése van, a szerbben pedig az *određeno* attributum csak egy bizonyos mértékű tiszteletet feltételez. Egyébként Babić kitűnően kihasználva a szerb nyelv nyújtotta lehetőséget, szintetizálja a magyar *kétemeletes ház* jelzős szerkezetet egy összetett képzett főnévvel: *dvospratnica*.

[...] ona gospodska žena lijepih očiju, a ja *skromni derviš, vječni seljak* [...] (MS 31)

[...] ő nem az a csodálatosan szép szemű úrinő, én pedig egy *szegény, örökké kószáló dervis* [...] (M–Cs 30)

A *seljak* nem a *seljakati se* igéből képzett szerb szó, hanem parasztot, falusi, vidéki embert jelentő, a konkrét szövegkontextusban az úrinővel szembeállított főnév. A *skromni* sem *szegény*, hanem *széreny* dervist jelent.

A jó megoldásokra is gyakran csak a szövegek összevetésekor derül fény. Csuka Zoltánnak sok hibát fel lehet róni, de vannak olyan megoldásai, amelyeket követendő példaként szoktunk emlegetni. Az utóbbiak között szerepelnek a reáliák fordításával kapcsolatos eljárásai, a fordítói utasítások és magyarázatok, a magyar nyelv szellemének megfelelő mondatszerkesztési elvek foganatosítása, mint amilyen például a személytelen és passzív mondatok aktívvá transzformálása. Csakhogy ezeknek a jó megoldásoknak is vannak hátulütői. Ivo Andrić ugyanis célzottan és tudatosan alkalmazza a passzív szerkesztésmódot annak érzékeltetésére, hogy a szereplő szó szerint elszenvedi a cselekvést, ezzel is

rámutatva megalázott helyzetére. Csuka azonban nem tehetett mást, mint hogy a passzív szerkezeteket aktívvá transzformálja, jóllehet ezzel megrövidítette az olvasót egy lényeges információval.

A jó fordításkritikus igyekszik azonosulni a fordító alaphelyzetével, de sokszor a fordító is kénytelen felvállalni a kritikus szerepét. Csakhogy amíg ő a kiindulónyelvi szöveget célozza meg bírálataival, a fordításkritikusnak mindkét nyelvi változatot elemeznie kell. „Ez már a kritika kritikája. A valamit valamiért való feláldozás folyamatára és eredményére is figyelő tevékenység.” (Papp, 2001: 18).

A fordításkritikának másfajta, kívülálló szempontokat is figyelembe kell vennie, mint amilyen például az idő vagy a térbeliség szempontja. Többek között azt is mérlegelnie kell, hogy van-e időbeli eltolódás az eredeti mű keletkezése és annak fordítása között, ez különösen fontos lehet abban az esetben, ha a forrásnyelvi szövegnek két megjelent fordítása is létezik. Andrić művének, a TRAVNIČKA HRONIKA címűnek, csak egy magyar fordítása készült el, de annak két kiadása látott napvilágot: először Budapesten jelent meg 1956-ban, másodszer pedig Újvidéken, 1962-ben. A két kiadás között nagyfokú eltérések mutathatók ki. Míg az első változat magyar címe VIHAR A VÖLGY FELETT, addig a második a VEZIREK ÉS KONZULOK címet viseli, minden bizonnyal az időközben megjelent német fordítás (WESIRE UND KONSULN) hatására. Továbbá az első kiadás végén nincs meg az Andrić készítette szójegyzék, szómagyarázat, a másodikban viszont már ott találjuk. A Budapesten megjelent változatban az idegen tulajdonnevek fonetikus írásmódjával találkozunk (valószínűleg abból a megfontolásból, hogy a szerb cirill betűs írásmód erre kötelező), a Forum kiadásában közzétett változatban viszont a szerb, a boszniai, a horvát nevek is megtartják eredeti alakjukat.

A térbeli szempont szintén fontos lehet. A fordításkritikának oda kell figyelnie arra, hogy hol készült a fordítás: kisebbségi közegben-e, mint amilyen Vajdaság, ahol a fordító esetleg a célnyelvi befogadó kétnyelvűségére is számíthat, vagy pedig teljes idegenben, ahol a célnyelv a meghatározó, egyedüli államnyelv. Ez azonban már a célnyelvi olvasó kérdéskörét is felveti.

Végezetül meghatározhatjuk a **fordításkritika feladatát**. Ez egy olyan értékelő folyamat, amelynek ki kell terjednie a közvetett kommunikáció minden tényezőjére. Ez sajnos ritkán fordul elő, mert általában csak egyoldalú valorizációról van szó: vagy csak kiinduló nyelvi, vagy csak célnyelvi viszonylatú, és annak kizárólag egyes tényezőire összpontosul. A fordításkritikának a szöveg két változatának makro- és mikroelemzésével kell foglalkoznia, a lokális (a költői

képek, szakkifejezések) és globális jegyek (a szerkezeti koherencia eszközei) vizsgálatával. Meg kell állapítania a mű közlési funkciójának, műfaji és stílusbeli sajátosságainak, a korstílus jellegzetességeinek, az egyéni stílusjegyek közvetítésének sikerességét vagy sikertelenségét. Ki kell mutatnia, hogy a fordító meg tudta-e őrizni az eredeti szöveg hírértékét, közlési és poétikai funkcióját, tudattartalmát, tisztelesen tartva a célnyelvi normákat, kommunikációs szokásokat. Részletes analízist kell végeznie szintézissel.

A **fordításkritika helyéről, jelentőségéről** szólva megállapíthatjuk, hogy a kritikai műfajok olyan válfajáról van szó, amely nem egy eredeti alkotásról formál értékítéletet, hanem annak célnyelvi változatát vizsgálva állapítja meg ekvivalenciájának, szöveghűségének szintjét, ugyanakkor a célnyelvi befogadó közegre gyakorolt hatását is szemügyre veszi, azzal együtt, hogy ez a hatás mennyire áll közel a forrásnyelvi recepcióhoz.

A **fordításkritika folyamatának, eljárásainak** igen összetett a **követelményrendszere**. Ahhoz, hogy értékelni tudja a „készterméket” a kritikusnak ismernie kell az eredeti művet, annak szerzőjét, a szerző életművét, stílusát, betekintést kell nyernie a fordító tudatos és spontán átváltási módszereibe, meg kell állapítania a megfélemltetések, a nyelven kívüli valóság megragadásának mértékét, fel kell mérnie a megoldások lehetséges változatait, a nyelvi különbségek áthidalásának módszereti. Törvényszerűségek levonása alapján módszertani elveket kell kidolgoznia a fordítói gyakorlatot segítő fogódzók rendszerének felállításához.

Források

- AI – Ivo Andrić (1962). *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost
- A-Cs – Ivo Andrić (1947). *Híd a Drinán*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó (fordította Csuka Zoltán)
- CsG – Csáth Géza (1995). *Ópium – válogatott novellák*. Budapest: Interpopulart Könyvkiadó
- Č-B – Geza Čat (1991). *Opijum, Dnevnik morfiniste*. Beograd: Ero s onoga svijeta (preveo Sava Babić)
- GN – Gion Nándor (1973). *Virágos katona*. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- G-V – Nandor Gion (1983). *Vojnik sa cvetom*. Novi Sad: Matica srpska (preveo Arpad Vicko)
- MS – Meša Selimović (1977). *Derviš i smrt*. Beograd: Sloboda

M-Cs – Meša Selimović (1968): A dervis és a halál. Újvidék: Forum
Könyvkiadó (fordította Csuka Zoltán)

Irodalom

Papp György (2001). *Milyen kritika a fordításkritika?* Tóthfalu: Logos.

Műfordítás

VERSFORDÍTÁS

EGY ZMAJ-VERS ÉS FORDÍTÁSA ÖSSZEVEVŐ SZÖVEGNYELVÉSZETI ELEMZÉSE

„A szöveg nyelvileg megformált (írott, nyomtatott stb.) mondanivaló egységet alkotó egésze” (ÉKsz¹). Tehát a szöveg olyan verbális objektum, amely egy kommunikációs szituációban eleget tesz egy tényleges vagy feltételezett funkciónak, és összefüggő egészet képez. Ezek szerint bármilyen verbális megnyilatkozás lehet szöveg, csak az a fontos, hogy lezárt egységként hasson, és betöltsön valamilyen funkciót.

Szövegelemzésem tárgya egy neves szerb költő verse és a vers magyar fordítása. A célom az, hogy megvizsgáljam, mennyit lehet átmenteni az egyik nyelvből a másikba a konnexitás és a kohézió szintjén.

Zmaj ĐULIĆI (Rózsák) ciklusa 47. költeményét veszem nagyító alá. A költő nem adott címet versének, így annak kezdősora, a PESMO MOJA (Dalom) alapján vált közismertté és igen népszerűvé, olyannyira, hogy meg is zenésítették.

A szerb szöveget a költő születésének 150. évfordulójára készült kötetből idézem, magyar fordítását pedig a Jovan Jovanović Zmaj: HOL MEGÁLLTAM [...] című kötetből, amely 1983-ban jelent meg. A fordító Szász István.

Erdeti szöveg	Magyar fordítás
Песмо моја, закити се цветом, Песмо моја, замириши светом; Још сва срца охладнела нису, – Познаће те, песмо, по мирису!	Ölts magadra, dal, csupa virágot, Illatoddal töltsd be a világot: Nem minden szív tüze van eloltva! – Ráismernek édes illatodra.
Познаће те да си чедо миља, Да ти љубав мајка и дадиља, Да си рада певати о сласти, Разумеће што не умеш каз’ти.	Rád ismernek, édes gyermekem, te Szerelmemnek szülöttje, neveltje; A gyönyör, mit minden sorod áraszt, Mit elhallgatsz, arra is ad választ.
Песмо моја, већ си на полету, Поздрави ми све на овом свету, Поздрави ми славља и голубе, И сва срца што се силно љубе.	Oh dalom, a messzeségbe szállva, Üdvözetem vigyed a világba, Üdvözlöd a csalogányt, galambot S a szívet, mely szerelemre hajlott!

¹ ÉKsz (1975) – Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó

Minden szövegnek konstitúciója, belső organizációja van, s amit ehhez az organizáltsághoz rendelünk, az a struktúra. A szöveg belső konstitúciója inheres valami, amit a fordító megpróbál a saját szemszögéből megközelíteni és a célnyelven visszaadni.

Először a vehikulumot vesszük szemügyre, a két szöveg fizikai manifesztációját, a jelviszony hordozóit. Ennek alapján alakul ki a formáció, a vehikulumra vonatkozó ismerethalmaz összessége, ezen belül pedig a notáció és a figura meghatározására kerül sor. A notáció azt jelöli, hogy milyen jelölési rendszerhez, nyelvhez tartozik a szöveg. Konkrét esetünkben a kiinduló nyelvi szöveg szerbül, cirill betűkkel íródott, a célnyelvi szöveg pedig magyarul, természetesen latin betűs írásmóddal van kinyomtatva.

Ezek után figyeljük meg az írásjeleket! Mindkét változatban a vessző a leggyakoribb, de jelen van a felkiáltójel, a gondolatjel, a pontosvessző és természetesen a pont is, de sokszor nem ugyanazon a helyen fordulnak elő. Így például a szerb szöveg első versszakában a gondolatjel a harmadik sor végén áll (a vessző után), a magyarban pedig a negyedik sor kezdetén találjuk. A fordításban a harmadik sor felkiáltójellel végződik, a szerb szövegben viszont ez a felkiáltójel a versszak végére került, ahova a fordító pontot tett – így lett a magyarban két mondat az egy szerb eredetiből. Előfordul az is, hogy a magyar szövegben a pontosvessző helyett csak vessző áll (1. versszak, 2. sor), de ennek a fordítottja is megfigyelhető (2. versszak, 2. sor). A 2. versszak végén a fordító önkényesen járt el, amikor három pontot tett a pont helyére. Ennek a változtatásnak semmilyen funkciója nincs, maradhatott volna pont, mint a szerbben.

Nem ez a helyzet a 3. versszakban jelentkező felkiáltójellel, amely a pontot váltja fel. Itt a fordító helyesen járt el, mert ez a különbség a nyelvek sajátosságából adódik. A szerbben nem a főmondat igemódja határozza meg az írásjeleket, hanem az utolsó mellékmondaté, ezért tett a költő pontot a 3. versszak végére. A magyar főmondat felszólító, ez az oka annak, hogy Szász felkiáltójellel zárja a verset.

Most áttérhetünk a szövegek figurájának vizsgálatára. Azonnal szembetűnik, hogy mindkét változat versszakokból áll – három-három versszakból –, és mindegyik versszak négy-négy sort foglal magában. Ebben a két szöveg első pillantásra megegyezik. Amiben pedig ugyancsak első pillantásra eltér: az eredeti szövegben minden második sor be van húzva, a magyarban viszont mindegyik sor egyformán, egy vonalban kezdődik. Valószínűleg nem véletlenül került erre sor,

de sajnos nehéz megállapítani, miért járt el így Szász, miért nem követte a szerb szöveg figuráját. Látszólag semmi oka nem volt a változtatásra.

A verssorok mindkét szövegben tíz-tíz szótagúak, ami a múlt századbeli szerb költészetre volt jellemző. Az ilyen költeményeket „deseterac”-nak hívják (a *deset* ‘tíz’ szót képezték tovább), a magyar szakirodalomban pedig „szerbus manír”-ként ismeretes. A fordító, annak érdekében, hogy a formát, pontosabban a tízszótagos sort megőrizze, helyenként módosított a szövegen. Így például már az első sorban, a „dal”-hoz intézett felszólításában kihagyta a birtokos személyjelet. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a szöveg olvasója, amennyiben nem ismeri az eredetit, nem tudja, hogy itt a költő saját verséhez szól. Ugyanakkor, Szász beiktatja a *csupa* szót, amely a szerb változatban nem fordul elő. Véleményem szerint az említett két szótagos szó helyett bármely más, oda illő egy szótagos melléknevet, esetleg más szófajt használhatott volna, amivel lehetőség nyílna a birtokos személyjeles *dal* szó visszaadására. Mondjuk valahogy így:

Ölts magadra, dalom, sok virágot (vagy pedig friss virágot, szép virágot stb.)

A szerb szövegben ugyanis nincs meghatározva, hogy milyen és mennyi virágról van szó, tehát önkényesen egészíthetjük ki a sort bármilyen beleillő lexémával, annál inkább, mert a *csupa* határozószónak nincs külön kontextuális szerepe. A birtokos személyjeles szerkezet explicitálása többek között azért is fontos lenne, mert csak az első versszakban a költő kétszer is megismétli a *pesmo moja* hátravetett birtokos szintagmát, amikor ugyanis a főnevet birtokos névmás követ. Igaz, a névszó harmadik előfordulásakor, a versszak utolsó sorában a névmás elmarad, de mivel Zmaj előzőleg már tudtára adta az olvasónak, hogy az ő daláról van szó, ezt nyugodtan megteheti.

A fordító az első versszak végén csak birtokos személyjellel utal a szerbben explicite kifejezett főnévre, és teljesen szabadon, önkényesen egy melléknevet iktat be (az *édes* jelzőt), ami alapjában véve nem rossz megoldás, mert így egy költői képpel gazdagodott a fordítás (szinesztézia). Így is fordíthatta volna Szász a sort:

Ráismernek, dalom, illatodra.

ami a szöveghűség elvének jobban megfelel, de ezzel a vers veszített volna hangulatából.

A második versszak első sorában szintén a szótagszám megőrzése végett a *te* személyes névmás nem került át a második sorba, jöllehet oda tartozik. Ha ezt

mégis megtennénk, nemcsak a szótagszám, hanem a rímképlet is felborulna. Véleményem szerint a fordítónak a személyes névmás után, a sor végére is vesszőt kellett volna tennie.

Az egzakttság, a szöveghűség rovására megy a szótagszám megőrzésének szándéka az utolsó versszak utolsó sorában is. A szerb szöveg utolsó sorában szó szerint ez áll: 'S minden szívet, mely nagyon szereti egymást'.

Pillanatnyilag a sor eleje érdekel bennünket csak, vagyis a 'minden' általános névmás. A magyar szövegben a fordító ezt határozott névelővel helyettesítette (*S a szívet* [...]). Ezt azért tehette meg Szász, mert az előző sorban a csalógányt és a galambot is egyes számban említi, holott nem csak egy csalógányról, galambról van szó és nem csak egy meghatározott szívről. Ugyanazt fejezte ki tehát a határozott névelővel, mint a *minden* szóval. Meg kell jegyezni, hogy az eredeti szövegben a madár és a szív többes számban szerepel.

A vers ritmusát a rímképlete adja. Ebben az esetben a fordítónak sikerült átmentenie ezt a fontos elemet, így mindkét szövegben páros rímről beszélhetünk. Az említettek után szemügyre vehetjük a rímhordozó szavak szófaját és szótagszámát:

		szerb		magyar	
versszak	a sor száma	szófaj	szótagszám	szófaj	szótagszám
I.	1.	N	2	N	3
	2.	N	2	N	3
	3.	V	2	Part	3
	4.	N	3	N	4
II.	5.	N	2	Pron	1
	6.	N	3	N	3
	7.	N	2	V	2
	8.	Inf	2	V	2
III.	9.	N	3	Part	2
	10.	N	2	N	3
	11.	N	3	N	3
	12.	V	2	V	2

A szerbben túlnyomórészt esetragos főnevek a rímhordozó elemek, ige csak kétszer fordul elő ilyen szerepben, a főnévi igenév pedig egyszer. A magyar szövegben is a főnév dominál ebben a tekintetben, az ige viszont háromszor is

előfordul, ezenkívül a határozói igenév is megtalálható kétszer, valamint a személyes névmás egyszer. Mondhatjuk, hogy konkrét esetben a magyar szöveg rímhordozó szófajok tekintetében változatosabb, ami egyúttal dinamikusabbá teszi a szöveget. A rímelő szavak szótagszáma csak öt esetben egyezik meg.

Mondattanilag szemlélve, mindkét versben túlnyomórészt összetett mondatokkal találkozunk. A szerb szöveg első versszakának többszörösen összetett mondatát a következőképpen vázolhatjuk:

$$\frac{1}{\text{-----}} + \frac{2}{\text{-----}} + \frac{3}{\text{-----}} + \frac{4}{\text{-----}}$$

Tehát négy mellérendelő mondatból áll, méghozzá minden sor külön tagmondatot képez. A magyarban ugyanez a helyzet, azzal a különbséggel, hogy itt két mondatról van szó: egy három mellérendelő tagmondatot tartalmazó összetett mondatról és egy egyszerű bővített mondatról (4. sor):

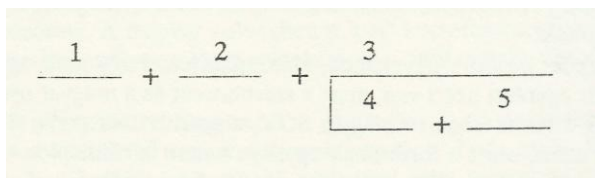
$$\left[\left(\frac{1}{\text{-----}} + \frac{2}{\text{-----}} + \frac{3}{\text{-----}} \right) + \left(\frac{4}{\text{-----}} \right) \right]$$

A két önálló mondat kapcsolatos mellérendelő viszonyban áll egymással. A szerb második versszak sémája a következő:

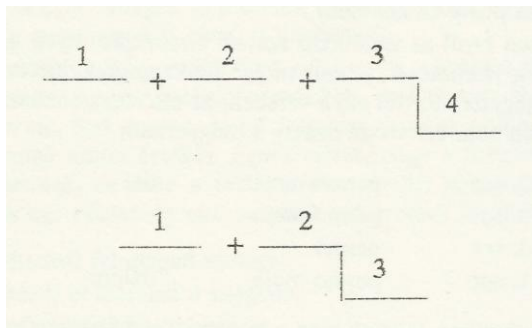
$$\frac{1}{\text{-----}} \left\{ \frac{2}{\text{-----}} + \frac{3}{\text{-----}} + \frac{4}{\text{-----}} \right\} + \frac{5}{\text{-----}} \left\{ \frac{6}{\text{-----}} \right\}$$

Ezek szerint hat tagmondatot különítettünk el, ebből az első és az ötödik egymásnak mellérendelt; a 2., 3. és 4. az első tagmondat alárendeltje, a 6. pedig az ötödiknek van alárendelve (mégpedig mind a négy esetben tárgyi alárendelő mondatokról beszélünk).

A magyar szövegben a harmadik mellérendelő tagmondatba beékelődik a 4. és 5. vonatkozó alárendelő mellékmondat.

A szerb szöveg harmadik versszakát négy mellékmondatra bonthatjuk, a magyar fordítást pedig csak háromra:

Mindkét esetben az utolsó tagmondat vonatkozó alárendelt mellékmondat.

Ezek után az igeidőket vizsgálhatjuk meg! Az áttekinthetőség kedvéért kiírtam a mindkét szövegben megtalálható igéket, soronként, párhuzamosan:

versszak	a sor száma	szerb	magyar
I.	1.	<i>zakiti se</i>	<i>ölt</i> s
	2.	<i>zamiriši</i>	<i>töltsd be</i>
	3.	<i>nisu</i>	<i>van</i>
	4.	<i>poznaće te</i>	<i>ráísmernek</i>
II.	5.	<i>poznaće te, si (jesi)</i>	<i>rádísmernek</i>
	6.	–	–
	7.	<i>si (jesi)</i>	<i>áraszt</i>
	8.	<i>razumeće, umeš</i>	<i>elhallgatsz, ad</i>
III.	9.	<i>si (jesi)</i>	–
	10.	<i>pozdravi</i>	<i>vigyed</i>
	11.	<i>pozdravi</i>	<i>üdvözőld</i>
	12.	<i>ljube se</i>	<i>hajlott</i>

A szerb szövegben háromszor fordul elő a jövő idő, a többi ige jelen idejű, ebből négy felszólító módban áll. A magyarban egy esetben fordul elő múlt idő, méghozzá az utolsó sorban (valószínűleg a rímképlet miatt). A többi ige jelen idejű, tehát a szerb jövő időt is jelennel fejezte ki a fordító. A felszólító módban levő igéket Szász meg hagyta azon a helyen, ahol az eredeti szövegben is szerepeltek.

Vegyük szemügyre a vonzatszerkezeteket is! A *zakiti se* és a *zamiriši* prefixumos igék esetében a *za-* igekötő kezdő árnyalatot tulajdonít a cselekvésnek, ugyanakkor az instrumentális vonzat azt sugallja, hogy a cselekvés nem öleli fel teljes egészében az objektumot. A magyarban tárgyat jelölő viszonyrag fordul elő. Ez különösen a második sor szemantikájára hat ki, amikor a magyarban is igekötős a felszólító módú ige: *töltsd be*, és lokális tárgyat találunk mellette. A továbbiakban is érdekes módon járt el a fordító, mert antoním fordítással élt: a szerbben a szerző az igét tagadja ('nem hűlt ki minden szív'), Szász viszont a magyarban pozitív előjelű igét használ, s az alany totális jegyét tagadja. Az első versszak utolsó sorában az igekötő döntően befolyásolja a két nyelv vonzatstruktúráját: a *poznati nekoga po nečemu* 'felismer valamiről valamit' helyett a fordító a *rá* igekötőt választotta, ezért az delativusi viszonyrag helyett az sublativusszal egészül ki ('ráismer valaki valamire').

A második versszakot is átszerkesztette a fordító, ez leginkább a harmadik sorban jut kifejezésre (miután a másodikban elhagyja a létigét), a cselekvő aktív igét mediálissal cserélte fel ('szívesen énekelsz a gyönyörörről' → *a gyönyör, mit minden sorod áraszt*). A versszak utolsó sorában a közönséget teljesen mellőzi, s a dalra, illetve annak soraira koncentrál.

Ha a szórendet vesszük figyelembe, elmondhatjuk, hogy nem egyezik meg a két nyelvben. Egyrészt azért, mert a szerb és a magyar nyelv szórendje más-más típusú (általánosságban véve mindkét nyelv szabad szórendűnek számít, de ezenfelül a magyar SOV, a szerb pedig SVO típusú), másrészt pedig azért, mert a fordítónak ügyelnie kellett a rímképletre. Így került a magyarban az állítmány, illetve az ige az első sorban a sor elejére, az alany pedig középre, a második sorban viszont az ige került középre (az alany itt nincs explicite kifejezve). A szerbben mindkét esetben az alany áll elöl, s az állítmány követi.

A konnexitást ezenkívül az ismétlődő szavak is biztosítják. Ilyen elsősorban a szerb szövegben jelen levő *pesmo moja* szókapcsolat, illetve a *pesma* szó, amely összesen négyszer fordul elő a versben, az első versszakban háromszor is. Nézzük meg hogyan adja ezt vissza Szász a magyarban:

versszak	sor	szerb	magyar
I.	1.	<i>pesmo moja</i>	<i>dal</i>
I.	2.	<i>pesmo moja</i>	–
I.	4.	<i>pesmo</i>	–
III.	1.	<i>pesmo moja</i>	<i>dalom</i>

Látjuk, hogy csak egy esetben találjuk meg a birtokos személyjeles főnevet, kétszer teljesen elhagyja a fordító, nem fejezi ki a névszót. Valamennyire azzal kompenzálta ezt Szászy, hogy a szerb *zamiriši* (2. sor) igét és a *miris* főnevet (4. sor) birtokos személyjeles főnévvel fordította: *illatoddal, illatodra*.

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy miért fordította a *pesma* szót *dal*nak, és miért nem *vers*nek, hiszen a szerb nyelvben a lexémának mindkét jelentése megvan. A magyarban mindkét említett szó egyszótagos, tehát nyugodtan használhatta volna a *vers* főnevet is. Lehet, hogy a *pevati* ige befolyásolta? A következő sorban azonban ott van a *kazati* ige, amely inkább a *vers*re vonatkoztatható! Talán a főnév hangulatának volt döntő szerepe? A *dal* mély hangrendű magánhangzója ünnepélyesebb hangulatot kölcsönöz a *vers*nek. Feltehető az is, hogy műfajilag akarta közelebből meghatározni Zmaj alkotását.

Az első versszak 4. sorában és a második versszak 1. sorában jelentkező *poznaće te* ('fel/megismernék majd') szókapcsolatot a fordító igyekezett minél hívebben visszaadni, egy kis módosítást eszközölve. A költő ugyanis mindkét esetben a *dal*ra vonatkoztatja az igét, a fordító pedig először az *illatra* és csak másodszor a *dalra*.

Az utolsó versszakban a megismételt igét Szászy először szókapcsolattal (*üdvözetem vigyed*) fordította, s csak másodszor igével (*üdvözöld*). Ezzel elkerüli a monotonnak ható ismételtetést, a konnexitást azonban így is megőrizi.

A vers kompozíciója mindkét esetben lezárt, teljes. A fordítónak sikerült teljes egészében átmentenie a vers figuráját.

Kohézióról akkor beszélünk, amikor a megnyilatkozáslánc összefüggése szemantikai jellegű. Kohézió fennállhat a versszakon belül, de a versszakok között is. A versszakok közötti kohezivitást az ismétlődő elemek adják meg.

Először a korreferens elemeket kerestem ki a szövegből. A szerbben a *pesma* kifejezéssel korreferens elemek a következők: *pesmo moja, zakiti, zamiriši, te, pesmo, si, ti, umeš, pozdravi*. A magyar szövegben a *dallal* korreferálnak a

következő szavak: *illatoddal, töltsd, illatodra, rádismernek, gyermekem, te, sorod, elhallgatsz, dalom, vigyed, üdvözőld*.

A második versszakban megjelenik a gyermekkor, de ugyanakkor a szeretet frame-je is, amit a következő szavak keltenek bennünk: *čedo milja, ljubav, majka, dadilja, slasti*. Ezt Szászy a következő szavakkal érzékelteti: *édes gyermekem; szerelmemnek születdje, neveltje; gyönyör*. Egy dal születéséről van tehát szó, egy újszülött dalról, amely már készen áll arra, hogy minden pillanatban felszálljon, berepülje az egész világot. A szeretet, a szerelem dala ez, mert a csalóányt, a galambot és a szerelmeseket hivatott üdvözölni.

Megállapíthatjuk, hogy a fordító a relátumot, a nyelven kívüli valóságot sikeresen átmentette az egyik nyelvből a másikba. A dictum szintjén ezt lehetetlen lett volna elérnie. Abban az esetben szó szerinti és hű fordítást kapunk ugyan, a vers azonban elveszíti költői értékét. Egész biztos, hogy a formáció nem felelt volna meg az eredetinek, s még az sem biztos, hogy a relátum is egyértelmű lett volna. Vegyünk csak egy példát! Az első versszak szó szerinti fordítása a következő lenne:

‘Dalom, díszítsd fel magad virággal,
Dalom, kezdj el illatozni a világban,
Nem hűlt még ki minden szív, –
Rádismernek, dalom, illatodról!’

Láthatjuk, hogy a fenti tükröztetés milyen rosszul hangzana, értéktelen fordítást kapnánk. Tehát Szászy műveletei – habár kissé szabadabbak – kétségtelenül sokkal jobb megoldást nyújtanak.

Érdekes megfigyelni, hogy mi az, amit a fordító megragad, amit fontosnak tart a szerb vers hangulatának visszaadása érdekében. Az első versszak harmadik sorának szó szerinti fordítása helyett², Szászy a tűz eloltása, és annak következménye, a kihűlés közötti asszociációs kapcsolatot ragadja meg³.

A második versszak második sorának⁴ szó szerinti fordítása ez lenne: ‘Hogy anyád és dajkád a szerelem’. A fordító az ‘anyát’ a *születdje*, a ‘dajkát’ pedig a *neveltje* szavakkal helyettesíti, s így tulajdonképpen ugyanazt az információt közli, mivel az anya az, aki megszüli a gyereket, a dajka pedig felneveli. Ezek egy szómezőbe sorolható szavak, és mint említettük, a gyermekkor

² ‘Nem minden szív hűlt még ki’.

³ ‘Nem minden szív tüze van eloltva’.

⁴ Da ti ljubav majka i dadilja.

frame-jét képezik. A következő két sor dictuma azonban teljesen különbözik a két nyelvben, az értelmük viszont ugyanaz. Hasonlítsuk össze őket!

Da si rada pevati o slasti,
Razumeće što ne umeš kaz'ti.⁵

Vagyis, szívesen dalol a gyönyörőről, árasztja a gyönyört. Az utolsó sor tulajdonképpen azt a mozzanatot ragadja meg, miszerint még abban az esetben is, ha valaki nem tud elmondani valamit, valamiféleképpen mégis sejtetni tudja mondanivalóját azzal, akinek szánta. Tehát aki ráismer a dalra, anélkül is megérti üzenetét, ha nincs is minden explicite kifejezve.

A szerb harmadik versszak első sorában a dal éppen felszállni készül, a magyar változatban a költő még csak utasításokat osztogat, hogy ha majd messze lesz, a világot járja, kit kell üdvözölnie.

A fordító sikeresen átmentette a magyar szövegbe a szinesztéziát is: *édes illat*. Főleg a hallás és a szaglás érzéke dominál a versben. Figyeljük csak meg az első versszak igéit:

zakiti se – látás
zamiriši – szaglás
ohladnela – tapintás

A magyarban Szászy névszókkal kompenzálta azt, amit igékkel nem tudott visszaadni:

illatodra – szaglás
tüze – a melegség képzetét kelti, tapintás
édes – ízlelés

Amint látjuk, a fordítónak teljes egészében sikerült rekonstruálnia és visszaadnia a költő világfragmentumát, átmenteni a konnexitás és a kohézió elemeit, illetve hordozóit. Nem szükséges tovább bizonygatni, mennyire sikerült fordításról van szó.

⁵ Szó szerint: Hogy szívesen dalolsz a gyönyörőről,
 Megértik majd azt is, mit elmondani nem tudsz.

EGY TOLNAI-VERS HORVÁT ÉS SZERB FORDÍTÁSA

Balatonfüreden, a *Fordítóház* keretében már hagyományosan, minden évben fordítótábort szerveznek. Különbő országokból látogatnak ide hivatásos, gyakorlott és olyan kezdő fordítók is, akik épp hogy csak bontogatják szárnyaikat. Ebből kifolyólag a fordítási viszonylatok is különbözőek, de az egyik érintett nyelv (forrás- vagy célnyelv) a magyar szokott lenni. A szervezők minden évben kiválasztanak egy-egy kisebb szöveget, novella- vagy regényrészletet, s a jelenlevők ezt anyanyelvükre fordítják (2002-ben például Oravecz Imre, 2003-ban Nádas Péter, 2004-ben Darvas László, 2005-ben Jeles András művei szerepeltek napirenden). A fordításokat a tábor befejeztével a *Füredi Fordítói Füzetek* teszi közzé, amely évente egyszer jelenik meg, és csakis ezeket a szövegeket tartalmazza. Időközben a *Fordítóház* tevékenysége megsokszorozódott, különböző szemináriumokat, rendezvényeket is szervez.

2006-ban Tolnai Ottó vajdasági magyar író egyik versét ültetgették át a résztvevők különböző nyelvekre, a fordításokat az említett sorozat V. fürete tartalmazza. Összesen 18 nyelven kelt életre Tolnai A TENGERRŐL ÉNEKELVE című költeménye, mégpedig: angol, bolgár, észt, finn, francia, héber, hindi, horvát, német, norvég, olasz, orosz, román, spanyol, szerb, szlovák, szlovén és török nyelven.

Bennünket ezúttal – mivel a többi nyelvben nem érezzük magunkat kompetensnek – a költemény horvát és szerb változata érdekel. A horvát fordító Helena Molnár, a szerb pedig a neves Sava Babić volt. Mivel a szerb szöveg cirill betűs a folyóiratban, ezért mi is így hagyjuk, ami jelen elemzésünk során segít majd az olvasónak az eligazodásban. A két fordító abban a szerencsés helyzetben volt, hogy közel áll hozzájuk Tolnai költői mentalitása, sőt még területileg is kötődnek a témához, ezért nem volt nehéz átérezniük a vers hangulatát, ízeit és színeit. Tolnai ugyanis a dalmát tengerparthoz kapcsolja mondanivalóját, a horvát fordító szülőföldjéhez, amelyet nemrég még Babić is hazájának mondhatott, s ahol minden valószínűség szerint többször is megfordult. A többi fordító ilyen szempontból hátrányosabb pozícióban volt.

A Tolnai-vers szabad vers, bárminemű központosítás nélkül, s ezt a formát a fordítók sorra tiszteletben tartották. A horvát fordításban a sorok száma is megegyezik, a szerbben viszont eggyel több sor szerepel (26 helyett 27).

Kezdjük a címmel, amely mindig különös gondot okoz fordításkor, mert csak egy-két szó erejéig értesít a mű tartalmáról, s mivel a nyelvek struktúrája

nagymértékben eltér (főként a két szóban forgó szláv és a magyar nyelv viszonylatában), nehéz adekvát rövid és frappáns megfelelőt találni.

A magyar eredeti cím két szóból áll: egy határozói igenévből és egy delativusi viszonyraggal ellátott főnévből. A határozói igenév a *versel* igéből keletkezett, amely már magában is képzett szó, a *vers* főnévből jött létre. A horvát és a szerb cím szintén két szóból áll, közös mindkettőnél az *o moru*⁶ előjárós, lokativusban álló főnév. Azonban amíg a horvátban szintén határozói igenév szerepel mellette⁷, addig a szerbben főnév: *stihovi*, amit mi jobb híján *versnek* fordíthatnánk vissza magyarra (tehát: ‘vers a tengerről’). Lássuk még egy pillanatra a horvát igenevet, az ugyanis a *pevati* igéből jött létre, ami dalolást, éneklést jelent, ezért a visszafordított alakja a ‘tengerről dalolva’ lenne. Lehetett volna még egy megoldást alkalmazni, ami egy kicsit redundáns lenne ugyan, de ez állna legközelebb a magyar eredetihez: *Govoreći stihove o moru*, mivel a *versel* igét *verset mond* vagy *ír* szerkezettel lehetne megfeleltetni.

Központozás ugyan nincs – ahogy már fentebb említettük –, versszakok sincsenek, de célszerű kisebb szerkezeti egységekre bontani a költeményt, hogy elemezhesük. Az első két sor alkotja az első szerkezeti egységet:

a tengerparton olykor rezgőkező
agg festőkre bukkan az ember

na morskoj obali čovjek ponekad
naide na stare slikare drhtavih ruku

на обали каткада може се
натрапати на старе сликаре

A szórend tekintetében is különbözik a fenti három változat. Az eredetiben a hely- és időhatározó után következik a mélyszerkezeti tárgy (a felszínen állandó határozóval), majd az állítmány, és csak a végén szerepel az alany. A horvátban a helyhatározó után áll az alany, majd az időhatározó, ezt követi az állítmány és végül a hátravetett szerkezetű jelzős tárgy. A szerbben ezzel szemben a tagmondat alanytalan. Szenvedő szerkezetről van szó, amelyben a két határozót a passzív állítmány, s végül az objektum követi.

A két szláv nyelvben a tengerpart szóössztételre nincs egyszavas megfelelő, hanem jelzős szerkezetet kell használni helyette: *morska obala*, ahogyan a horvát fordításban szerepel. Sava Babić elhagyja a jelzőt, nem tartja

⁶ ‘a tengerről’

⁷ *pjevajući*

fontosnak ponosítani, hogy milyen partról van szó, hisz a címben szerepel már a *tenger* főnév. Használhatták volna a fordítók a hátravetett jelzős szerkezetet is, amely a szerb nyelv esetében talán jellemzőbb lenne: *na obali mora*. Az *olykor* határozószó helyett a horvátban a *ponekad*, a szerbben pedig a *katkad* áll. Sőt még a *često* is beleillene a szövegkontextusba. Babić elhagyja a *rezgőkezű* jelzőt, mert a következő tagmondatban módhatározóvá alakítja, azt hangsúlyozva, hogy a festők rezgő kezekkel gubbasztanak a sziklákon, nem pedig hogy rezgő kezű festőket láthatunk. Az *agg* melléknevet mindkét fordító a *stari* szóval feleltette meg, habár érzésem szerint jobban ideillik az *oronuli* jelző, valahogy így:

na obali mora čovek često nabasa
na oronule slikare drhtavih ruku

Tehát a két melléknevet tartalmazó jelzős szerkezet helyett a horvátban egy mellékneves, valamint egy hátravetett jelző található, a szerbben pedig csak egy, egyenes szórendű jelző⁸.

Az állítmány megválasztása is érdekes: a magyarban a *bukkan* ige szerepel, a horvátban az eléggé semleges hangulatú *naide*, a szerbben pedig a kissé bizalmas hangulatú *natrapati*, jóllehet talán jobban ideillene a gyakrabban használatos *nabasati* ige.

A következő szerkezeti egység három sorból áll:

gubbasztanak künn a sziklákon
tán már rég vakon
és festik a tengert

ščućureni vani na stijenama
možda već odavno slijepi
i slikaju more

дрхтавих руку чуче по хриди нама
можда већ одавно ослепели
и сликају море

A horvát *ščućureni* szó több minden lehet a mondatban:

- lehet passzív szerkezet része, amelyből hiányzik a segédige (*su*), ami valószínűbbnek tűnik,

⁸ A másik melléknév módhatározóvá alakul a szerbben.

- lehet módhatározó is, de akkor hiányzik az állítmány, és felesleges lenne az utolsó sorban az *i* kötőszó jelenléte.

A szerbben a fordító igét választott, éspedig ‘guggolást’ jelentő igét, ami nem ugyanaz, mint a *gubbasztás*, tehát a hagulata némelyest megváltozik.

A magyar *vakon* módhatározó a horvátban jelzővé válik (*slijepi*), a szerbben viszont melléknévi igenevet (*oslepleli*) találunk. Az egész összetett mondatot módhatározós szerkezetté is át lehetett volna alakítani a célnyelvben, s azt kifejezni, hogy a festők a sziklákon gubbasztva, tán már rég teljesen vakon, festik a tengert:

ščućureni na hridinama
možda već i potpuno slepi
slikaju more

A következő sor visszaütal a mondottakra, mintegy megerősítésképpen:

egész életükben ezt tették
cijelog su života to činili
целог живота су то радили

A szerkezet szinte mindkét szláv nyelvben azonos, csak a segédige helye más, és szinonim jelentésű igéket tartalmaz.

A továbbiakban három sort választunk ki az egészből:

legfeljebb telente húzódtak fel a hegyekbe
eldugott kis templomok falán vakerálni
csonkolt angyszárnnyakat

u najboljem slučaju zimi su se povlačili u brda
na zidovima zabitih malih crkava lickali
sakata krila anđela

једино су се зими повлачили у брда
и на зиду затурених малих цркви
грепкали анђеле оклаштраних крила

A *legfeljebb* határozószó ekvivalenseként a horvátban szó szerkezet szerepel (*u najboljem slučaju*) a szerbben viszont a *jedino* szót találjuk, ami rövidsége miatt is jobban megfelel. Az első sor ezenkívül szinte teljesen identikus a két fordításban (apró szórendi eltéréssel). Minkét fordító a *húzódik* ige szó szerinti fordítását alkalmazza, s a *hegy* megfelelőjeként a *brdo* főnevet

használja, holott itt talán jobb lett volna a *planina* szó, mivel a dalmát tengerpart mentén magasabb hegyek húzódnak (a *brdo* ugyanis legfeljebb 500 m magasságú lehet, a *planina* viszont annál magasabb, a magyarban mindkét esetben a fent említett lexéma használatos). A következő két sor áthajlásos az eredetiben, külön sorba kerül a jelzős tárgy. A horvát fordítás teljes mértékben követi a sorok szerkezetét, a szerbben viszont az állítmány is átkerül a következő sorba. A birtokos szerkezet szórendje a szláv nyelvekben eltér, ezért hátravetett birtokos szerkezetet találunk mindkét fordításban, azzal az eltéréssel, hogy a horvátban a főnév a magyarhoz igazodva többes számban áll, a szerbben pedig egyesben (*na zidovima/na zidu*). A *na* helyett *po* előljárót is használhattak volna a fordítók a lokativusi eset előtt, ami (ezúttal) jobban megfelelné a szerb nyelv szellemének.

Az *eldugott kis templomoknak* a horvátban *zabite male crkve*, a szerbben viszont *zaturene male crkve* a fordítása. A *zabit* melléknévnek ‘nehezen hozzáférhető, messzi’ a jelentése, a *zaturen* melléknévi igenév viszont a *zaturiti* igéből képzett szó, amely ‘elveszít, eldug’ jelentéssel bír, jöllehet az utóbbit inkább apróbb, kisebb tárgyakra szokás vonatkoztatni. Az említett megoldásokhoz társulhatott volna még egy harmadik, a *skriven* igenév is. A *crkva* helyett pedig az archaikusságot és a hangulatot talán jobban ki lehetett volna fejezni a *bogomolja* főnévvel.

Az eredeti szövegben a *vakerál* ige szerepel, ami az értelmező szótár szerint az argóban azt jelenti, hogy valaki ‘beszél, fecseg, vagy mellébeszél’. Nem valószínű, hogy Tolnai ne ismerte volna jól a szó jelentését, inkább elírásra lehet következtetni. Az is lehet, hogy a vajdasági magyar regionális köznyelvben különleges jelentéstöbblettel bővült ez a kifejezés, amit az értelmező szótár nem tart számon. Az állítmány szerepében a horvát változatban a *lickati* ige, a szerbben pedig a *grepkati* található. Az első inkább szépítgetést, csinosítást jelent, a másik viszont vakargatást. Jobb lett volna talán, ha a gyanús jelentésű magyar szó helyett a fordítók megmaradnak a semleges *crtati* vagy *slikati* szavaknál, esetleg a *doterivati* ige is megfelelné a kontextusnak.

A magyar jelöletlen birtokos jelzős összetélt tartalmazó tárgyas szintagma (*csonkolt angylaszárnyakat*) kifejezésére, amelyben a jelző szerepében melléknévi igenév áll, a horvátban birtokos szerkezetet (*sakata krila anđela*), a szerbben viszont hátravetett jelzős szerkezetet (*anđele okljaštrenih krila*) látunk. Az első esetben a jelzős szerkezet melléknevet tartalmaz, a másodikban viszont melléknévi igenevet, akár a magyarban. Véleményem szerint a fordítók megengedhetek volna maguknak annyi szabadságot, hogy az utóbbi két sort

megcseréljék, s ezzel hangzatosabb változatot kapjanak, a két ige helyett határozói igenevet használhattak volna, s akkor az említett három sor lehetséges fordítása így hanzana:

jedino se možda zimi sklanjajući u planine
crtajući osakaćena anđeoska krila
po zidovima skrivenih malih bogomolja

Ez persze csak egy változat, ami nem azt jelenti, hogy a fenti két fordítás kevésbé jó, de ebből is kiderül, hogy még a látszólag oly kötött struktúrák is, mint a versek, mennyi fordítói szabadságot nyújthatnak.

S mindezt az agg festők azért teszik, hogy:

legyen pénzük kenyérre borra

Ezek után refrénszerűen megismétli Tolnai a hatodik sort:

igen egész életükben ezt tették

A horvát versben a célhatározót szó szerint fordítja le a fordító, Sava Babić viszont elhagyja a partitivusi genitívust, mivel a szövegkontextusból félreérthetetlenül oda lehet érteni.

da imaju novca za kruh vino
како би имали за хлеб и вино

Talán itt is természetesebben hanzana a határozói igeneves szerkezet:

zarađujući tako za hleb i vino

A következő horvát sor azonban – a szerb változattól eltérően – nem a hatodik sor változatlan megismétlése, a fordító nyomósításképpen kiegészíti azt a *baš* és a *samo* szócskákkal.

baš cijelog su života samo to činili

Ezek után egy közbeékelt tagmondatú szerkezet következik a magyarban, ahol a tárgy egészen a végén található:

mind kisebb mind durvább vásznakra kentek
burintól tramontánától bonancától függően
kék festékeket

Mindkét fordító nagyjából követi a magyar struktúrát, azzal a megszorítással, hogy a szerbben az ige újból áthajlik a következő sorba,

megbontva a beékelés átláthatóságát. A tárgy mindkét esetben hátra kerül. Babić most is egyes számban használja a jelzős főnevet. Az ige irányultsága is más módon a két szláv nyelvben: a horvátban subatívusi (*na* előjárós accusativus), a szerbben pedig superesivusi (*na* előjárós locativus) viszonyraggal rendelkező főnévvel egészül ki. Ezenkívül a szélfajták is más-más esetben szerepelnek a fordításokban⁹.

na što manja što grublja platna mazali su
ovisno o burinu tramontani bonaci
plave boje

на све мањим све грубљим платнима
мазали зависно од бурина трамонтане бонаце
плаву боју

Amennyiben azonban az előzőek során az általunk felkínált, fent említett határozói igeneves változatot választottuk volna, itt tovább folytathatnánk ugyanazzal a szerkezettel. Ebben az esetben fel kellene borítani az eredeti szórendet: a harmadik sor tartalma, tehát a tárgy kerülne előre, a mondat elején kifejtett mondanivaló pedig a végére maradna.

nanoseći plavu boju
u zavisnosti od bure tramontane ili bonace
na sve manja i sve grublja platna

A következő négy sor képezi a vers központi témáját. Az alábbi kiragadott versrészlet második sora és negyedik sorának kezdete tartalmazza a vezérmotívumot, azt a két szót, amely a címet is alkotja. A költő elmondja, hogy a tengerről verselve szeretné befejezni költői pályáját, amint azt az agg festők is teszik, a tengert festve.

így szeretném én is befejezni költői pályámat
a tengerről
a sirályok fehérre fosott szikláiról
verselve valamelyik dalmát faluban

A fordítók igyekeznek tükrözni a versnek ezt a struktúráját, a horvát fordításban szinte teljesen sikerül is (csak a szórend változik meg), a szerbben viszont az ‘énekelve’ szintetikus formát a fordító határozói igeneves, illetve

⁹ O előjárós locativus, illetve *od* prepozíciós genitívus.

tárgyas szerkezetté alakítja. Babić a *stih* szót választja, amely a vers legközelebbi megfelelője ebben az esetben, azonban a *stihovi* főnévből nem lehet igenevet képezni, ellentétben a horvát fordító által választott *pesma* főnévvel. Az utóbbi azonban, mint fentebb említettük, dalolást, éneklést jelent, nem pedig verselést. A kérdés most csak az, hogy miért nem adta fordítása címéül Babić a *Pišući stihove o moru* megoldást. Talán túl hosszúnak és bonyolultnak tűnt számára ez a szerkezet címként, ezért maradt meg a főneves alaknál: *Stihovi o moru* ('Versek, verssorok a tengerről'). A szerbben így nem maga a cselevés, hanem a verselés produktuma, a vers kerül előtérbe.

tako bih i ja volio završiti svoj životni put pjesnika

o moru

o njegovim stijenama bijelim od govana galebova

pjevajući u nekom dalmatinskom selu

тако бих и ја волео да оконча́м свој песнички пут

о мору

о његовим хридинама испрсканим белим изметом галебова

пишући стихове у неком далматинском селу

A magyar nyelvre jellemző a modális igék főnévi igenévvel való kiegészítése (*szeretném befejezni*), s mivel a horvátban is megszokott szerkezetről van szó, a horvát fordítónak ezzel semmilyen gondja nem volt (*voleo bih završiti*). A szerb azonban kerüli az infinitivus használatát, ezért Babić a *da* kötőszavas jelen időt használja helyette (*voleo bih da okončam*). Az *okončati* és a *završiti* igék itt szinoním értékűek, s a fordító választási szabadságától függ, hogy melyik kerül be a fordításba.

A *költői pályámat* jelzőt is tartalmazó tárgyas szintagmát a horvátban a *svoj životni put pjesnika* szerkezet fejezi ki, a szerbben pedig a *svoj pesnički put*, ami talán jobb, felesleges az *élet* hangsúlyozása, annál is inkább, mert a magyar eredetiben sem szerepel. Mivel azonban a horvát fordító a *životni put* jelzős szerkezetet választja, ezért a birtokos jelzőnek hátra kellett kerülnie. Babić ezt a magyar sort két sorba töri, ezért a szerb fordítás egy sorral hosszabb az eredeti versnél. Nem lehet tudni, miért járt el így, nem valószínű, hogy a sor hossza miatt, hiszen a negyedik verssor annál sokkal hosszabb. A szerb nyelv szellemének megfelelne az a megoldás is, ha egyszerűen elhagynánk a modális igét, mert a feltételes mód ebben az esetben kifejezi a költő óhaját: *tako bih i ja da okončam svoj pesnički put*.

Legnagyobb fejfájást, azt hiszem, a *sirályok fehérre fosott szikláiról* magyar szintetikus szerkezet okozott a fordítóknak. A melléknévi igenévvel nem sokra mentek, ezért a horvátban a cselekvés eredményeként létrejövő szintagmát használja a fordító (*bijelim od govana*), a szerbben viszont egy másik igéből képez igeneves szerkezetet (*isprskanim belim izmetom*). Mindkét fordító, de főleg Babić, túl nyersnek találja a *fos* ige tükörfordítását, ezért eufemisztikusan fogalmaz, tompítva a magyar expresszív kifejezést. Közelebb állna a magyar verssorhoz az alábbi megfogalmazás:

od galebova usranim belim stenama

A vers további része tartalmilag összefügg, ezért nem kellene tovább tagolni, mi azonban a könnyebb elemzés végett mégis két részre osztjuk, és előbb a következő öt sort vizsgáljuk meg:

ahol nem értik a nyelvemet
ám én értem az ő nyelvüket
és hát az igazság az hogy ők is sejtenek valamit
a mi királyainkról
amelyek az ő királyaik is voltak

A sorok horvát és szerb fordítása alig tér el egymástól, csak a kötőszavak kiválasztásában és a szórendben különböznek. Az *ám* helyett a horvátban *mada*, a szerbben *ali* áll (habár azt hiszem, itt jobban megfelelt volna az *iako*), az *és* helyett pedig *i*, illetve *a* kötőszó szerepel. Érdekes, hogy mindkét fordító a második sorban eltekintett a *nyelv* főnév ismétlésétől. Babić így járt el az utolsó sorban is, ahol kimaradt a *király*, a horvát fordító azonban itt használja a *kraljevi* főnevet.

gdje ne razumiju moj jezik
mada ja razumijem njihov
i istina je bogme da i oni slute nešto
o našim kraljevima
koji su bili i njihovi kraljevi

где не разумеју мој језик
али ја њихов разумем
а истина је да и они нешто слуте
о нашим краљевима
који су били и њихови

Mindkét fordításban elmarad a magyar *hát* szócska, pedig nyilván van valamilyen funkciója a versben, amit – őszintén szólva – nehéz egyértelműen meghatározni. Kifejezhet megengedést, nyomósítást, következtetést, következményt is. A legjobban talán a *zapravo* szerb szócska illene a helyére:

a istina je zapravo da i oni slute nešto

S végül a verset befejező három sor következik:

az egyiknek például itt nem messze őrzik a karját
mert jobb sós levegőn őrizni az ereklyéket
mint fenn a nyirkos északon

A két szláv fordítás majdnem teljesen megegyezik, azzal az apró eltéréssel, hogy a horvátban aktív, a szerbben pedig passzív szerkezettel indul a mondat. Különbség helyenként csak a szórendben és a horvát, illetve szerb lexika eltéréseiben van:

jednoga od njih primjerice ovdje nedaleko čuvaju ruku
jer bolje je relikvije čuvati na slanom zraku
nego gore na vlažnome sjeveru

једном се на пример одавде недалеко чува рука
јер је боље чувати реликвије на сланом ваздуху
него горе на влажном северу

Leszögezhetjük végül, hogy az ilyen, látszólag szabad szerkezetű, de egyben sok kötöttséget tartalmazó vers fordítása kétféle határt is szab: egyrészt a tartalom, másrészt a nyelvrendszer az, ami limitálja a fordítót. A fenti elemzésből azonban kiderül, hogy még az ilyen viszonylag kötött rövid versszövegek fordítása is módot ad helyenként a fordítói szabadság kibontakoztatására. A mellékletben teljes egészében közöljük az eredeti magyar verset, a horvát és a szerb fordítását, valamint még egy lehetséges szerb változatát is.

Melléklet

1. Az eredeti magyar vers szövege

A tengerről verselve

a tengerparton olykor rezgőkezű
agg festőkre bukkan az ember
gubbasztanak künn a sziklákon
tán már rég vakon
és festik a tengert
egész életükben ezt tették
legfeljebb telente húzódtak fel a hegyekbe
eldugott kis templomok falán vakerálni
csonkolt angyalszárnyakat
legyen pénzük kenyérre borra
igen egész életükben ezt tették
mind kisebb mind durvább vásznakra kentek
burintól tramontánától bonancától függően
kék festékeket
így szeretném én is befejezni költői pályámat
a tengerről
a sirályok fehérre fosott szikláiról
verselve valamelyik dalmát faluban
ahol nem értik a nyelvemet
ám én értem az ő nyelvüket
és hát az igazság az hogy ők is sejtenek valamit
a mi királyainkról
amelyek az ő királyaik is voltak
az egyiknek például itt nem messze őrzik a karját
mert jobb sós levegőn őrizni az ereklyéket
mint fenn a nyirkos északon

2. A vers horvát fordításá

Pjevajući o moru

na morskoj obali čovjek ponekad
naide na stare slikare drhtavih ruku
šćućureni vani na stijenama
možda već odavno slijepi
i slikaju more
cijelog su života to činili
u najboljem slučaju zimi su se povlačili u brda
na zidovima zabitih malih crkava lickali
sakata krila anđela
da imaju novca za kruh vino
baš cijelog su života samo to činili
na što manja što grublja platna mazali su
ovisno o burinu tramontani bonaci
plave boje
tako bih i ja volio završiti svoj životni put pjesnika
o moru
o njegovim stijenama bijelim od govana galebova
pjevajući u nekom dalmatinskom selu
gdje ne razumiju moj jezik
mada ja razumijem njihov
i istina je bogme da i oni slute nešto
o našim kraljevima
koji su bili i njihovi kraljevi
jednoga od njih primjerice ovdje nedaleko čuvaju ruku
jer bolje je relikvije čuvati na slanom zraku
nego gore na vlažnome sjeveru

Fordította: Helena Molnar

3. A vers szerb fordítása

Стихови о мору

на обали каткада може се
натрапати на старе сликаре
дрхтавих руку чуче по хридинама
можда већ одавно ослепели
и сликају море
целог живота су то радили
једино су се зими повлачили у брда
и на зиду затурених малих цркви
грепкали анђеле окљаштрених крила
како би имали за хлеб и вино
јесте целог живота су то радили
на све мањим све грубљим платнима
мазали зависно од бурина трамонтане бонаце
плаву боју
тако бих и ја волео да оконча
свој песнички пут
о мору
о његовим хридинама испрсканим белим изметом
галебова
пишући стихове у неком далматинском селу
где не разумеју мој језик
али ја њихов разумем
а истина је да и они нешто слуте
о нашим краљевима
који су били и њихови
једном се на пример одавде недалеко чува рука
јер је боље чувати реликвије на сланом ваздуху
него горе на влажном северу

Fordította: Сава Бабућ

4. A vers egy lehetséges szerb fordítása

Govoreći stihove o moru

na obali mora čovek često nabasa
na oronule slikare drhtavih ruku
šćućureni na hridinama
možda već i potpuno slepi
slikaju more
celog su života to radili
jedino se možda zimi sklanjajući u planine
crtajući osakaćena anđeoska krila
po zidovima skrivenih malih bogomolja
tako zarađujući za hleb i vino
da celog su života to radili
nanoseći plavu boju
u zavisnosti od bure tramontane ili bonace
na sve manja i sve grublja platna
tako bih i ja da završim svoj pesnički put
pišući stihove
o moru
od galebova usranim belim stenama
u nekom dalmatinskom selu
gde ne razumeju moj jezik
iako ja razumem njihov
a istina je zapravo da i oni slute nešto
o našim kraljevima
koji su nekoć bili i njihovi
jednom od njih na primer nedaleko odavde čuvaju mošti
jer je relikvije bolje čuvati na slanom vazduhu
nego gore na vlažnom severu

Fordította a kötet szerzője

EGY KOSZTOLÁNYI-VERS KÉT SZERB FORDÍTÁSÁRÓL

Kosztolányi Dezső művei jelen vannak ugyan a szerb irodalomban, de nem olyan mértékben, mint amilyenben megérdemelnék. Ennek egyrészt a magyar, másrészt a befogadó irodalom vallja kárát. A szerző iránti érdeklődés hullámzásszerűen csap fel és apad, hullámhegyek és hullámvölgyek váltakoznak. Vannak művei, amelyeket többször is lefordítottak más-más fordítók.

Ezúttal Kosztolányi MOST HARMINCKÉT ÉVES VAGYOK című versének két szerb fordítását vizsgáljuk meg, amelyek majdnem egyidejűleg készültek. Az egyik az *Üzenet* folyóirat XV. évfolyamának februári–márciusi számbában látott napvilágot 1985-ben,¹⁰ a másik pedig egy évvel később, egy Kosztolányi-válogatást tartalmazó kötetben.¹¹ Az első fordítás szerzője Mladen Leskovac akadémikus, a másiké pedig Lazar Merković fordító.

A két fordítást sorról sorra haladva vetem össze az eredeti szöveggel. Mivel Leskovac fordítása cirill betűs a folyóiratban, mi is így hagyjuk, mert megkönnyíti a két szerb változat közötti eligazodást a szövegben. Lássuk tehát a verset!

Most harminckét éves vagyok

Sad imam trideset i dve godine

Сада су ми тридесет и две године [...]

Az első szerb mondatban a habeo igét explicite fejezi ki a fordító, a másikkban pedig egy sajátos létigés szerkezet található, amelyhez egy enklitikus dativusi személyes névmás kapcsolódik: *m(en)i su[...]* Mindkét megoldás egyaránt használatos a mai szerb élőnyelvben, az első megfogalmazás talán kissé gyakrabban hallható a mindennapi társalgási köznyelvben.

Nyár van.

Sad je leto.

Лето је.

A második sor elején Lazar Merković megismétli az időhatározót: *Sad¹² je leto*. Ez Kosztolányi szövegében nem fordul elő, de nem tekinthetjük hibának,

¹⁰ *Üzenet*, 1985. február–március XV. évf. 2-3 szám 181. p.

¹¹ Deže Kostolani: IZABRANE PESME, Életjel & Subotičke novine, Subotica, 1986. Izabrao, preveo, uredio: Lazar Merković

¹² 'Most'.

mert a fordító így kívánt egyfajta párhuzamot, pontosabban kapcsolatot teremteni a vers első sorával.

Lehet, hogy tán ez, amire
vártam.

Možda sam na sve to upravo,
eto ček'o.

Могућно је да је то оно
што сам ишчекивао.

A következő két sor teljesen különbözik a két fordítónál. Merković szabadabban viszonyul a szöveghez, olyan elemeket is belevisz, amelyek talán fölöslegesnek tűnnek, de ugyanakkor jobban korrespondál a magyar eredetivel, s még rímel is a negyedik sor a másodikkal, erősebben, mint Kosztolányinál. Mladen Leskovac megoldása szöveghibb, de hétköznapiabb.

Egészséges bronzarcomat
aranyfénnel, veri a nap,

Moje zdravo, bronzano lice
zlatnim sjajem bije sunce,

Моје здраво опаљено лице
Сунце позлађује својим сјајем,

A továbbiakban Merković követi az eredeti szöveget, Leskovac is azonos módon kezdi a verssort (mindketten kifejtik a magyar birtokragot birtokos melléknévvél), de a *bronzarc* helyett a ‘napbarnított arc’-ot választja, ami nem lenne baj, sőt még jobb megoldásnak mutatkozna, ha kitette volna a *suncem* eszközhatározót (*suncem opaljeno lice*), így viszont a ‘megpörkölt arc’ képzetét kelti az olvasóban. A következő sor azonban sokkal ötletesebb Leskovac tollából: ő ugyanis igesíti a magyar eszközhatározói funkcióban levő összetett főnév egyik tagját (*aranyfénnel veri* – ‘bearanyozza fényével’). Merković hűen követi a magyar sor gondolatmenetét, egyedül azt kifogásolhatjuk, hogy egy kicsit durván hat a *bije* ige, függetlenül attól, hogy ez lenne a magyar *ver* ige szerb ekvivalense.

és lassan
megyek fehér ruhában a
lugasban.

dok sam lakim hodom
koračam u belom odelu
međ lozom.

и корачам
полако, у белом оделу,
међ вињагама.

Az előző mondat folytatásaként következő három magyar sor fordítása is eltér. Kosztolányi sima kötőszóval vezeti be a kapcsolatos mellérendelő tagmondatot, s ezt teszi Leskovac is, Merković viszont időhatározós alárendelő mondatot képez a *dok* időhatározó bevetésével. A *lassan* módhatározó is módosul az utóbbi fordítónál, ő ‘könnyű léptekkel’ jellemzi a költő haladását a lugasban. A *lugast* Merković *lozának*, Leskovac pedig archaikus *vinjagenak* fordítja.

Pipámba sárgálló dohány,
a füstje kékes, halovány.

U luli mi je duvan žut,
dim mu je plavobledi kolut.

У лули ми се жути дуван,
Дим му је плавкаст, блед.

Kosztolányi verse egy hiányos tagmondattal folytatódik, amelyből kimaradt az állítmány, az összetett mondat másik mellérendelő tagmondatában viszont halmozott névszói predikátum szerepel. Merković létigés tagmondatát jelzős névszói állítmányú mondat követi, közben sajátosan jár el, mert a két magyar melléknévből egy összetett jelzőt kovácsol (*kékes*, *halovány* – *plavobledi*), a főnevet pedig a füst eredményeként létrejövő kör megnevezésével teszi explicitté. Leskovac viszont, az első tagmondat deverbális melléknévét igésíti, mégpedig visszaható igét képezve belőle (*sárgállik* – *žuti se*). A második tagmondat a magyar sor tartalmi tükrözése. Merković sorai összecsengnek, mint Kosztolányinál, Leskovac sorai viszont nem rímelnek.

A fák alatt egy kerti széken
alszik szelíden feleségem.

Pod drvećem, krotka, snena,
na stolici, drema moja žena.

Под дрвећем, у баштенској наслољачи,
тихо дрема моја жена.

Mindkét fordító köznév helyett gyűjőnévvel kezdi a mondatot, Merković átszerkeszti egy kicsit a két sort, szórendcserét eszközöl, hogy újra rímeket

szerezzen. A *szelíden* módhatározót két állapothatározóval helyettesíti (*szelíden – krotka, snena*), az utóbbi összecseng a feleség szerb ekvivalensével (*snena – žena*), ugyanakkor a fordító elhagyja a *szék* jelzőjét és grammtikai implicitálást is végez, mivel a szerbben nem létező határozatlan névelőt nem kompenzálja. Leskovac szóról szóra haladva fordít. A ‘szék’-et ‘karosszék’-kel felelteti meg, a *szelíden* helyett pedig a ‘halkan’ módhatározót használja (ami egy kicsit szokatlan társítás az ‘alszik’ igéhez, mivel hangos alvást aligha feltételezhetünk). Mindkét szerb fordító a ‘szundikál’ szinonímát tartja megfelelőnek, valószínű a magyar határozó miatt.

A küszöbön fiam. A szeme kék láng,
nagy szőke fej.

Na pragu mi sin. Oko mu modar plamen,
plava glava.

На прагу мој син. Око му модар пламен,
крупна плава глава.

A további két sor majdnem azonos mindkét fordítónál. A magyar hiányos és névszói állítmányú mondatok a szerbben is ilyen szerkezetűek, azzal a megszorítással, hogy a birtokosra az első változatban csak a dativusi személyes névmás rövidített változatával utal a fordító, a második megoldásban pedig explicite ki van téve a birtokos melléknév (*moj*). Az utolsó sorban Merkovičnál hiányzik a ‘nagy’ jelző.

Álmos, puha száján csiklandva csorran
a lanyha tej.

Na usni mekoj kotrlja se kaplja mleka,
golicava.

Са сањивих, меких усана голицаво му капље
млако млеко.

A versbeszélő fiának száján és nem szájáról csorran a tej (függetlenül attól, hogy mondanivalója az utóbbi volt), ezért választotta Merkovič a *kotrljati se* igét, hogy a helyviszonyon ne változtasson. Nem úgy Leskovac, aki a *kapljati* mellett döntött, s ezzel a *sa* előjárás genitivusi eset vált természetessé. Merkovičnál hátravetett értelmező jelzős szerkezetet találunk, ami egyébként a szerbben gyakori eset. Az ok pedig, amiért így járt el, hogy a *golicava* szó összecsengjen a *plava glava* jelzős főnévvel, éppúgy, mint Kosztolányinál a

lanyha tej és a *szőke fej*. Merković nem tartotta szükségesnek pontosítani, hogy kinek az ajkán gördül végig a tej, sehol nincs utalás a birtokosra, Leskovacnál van: a dativus possessivusi *mu* szócska formájában. Merković egyébként a második sorban újra elhagyja a ‘lanyha’ jelzőt, éppúgy, mint az első sorból az ‘álmós’ melléknevet is. Leskovac továbbra is szöveghűen kiteszi mind a két jelzőt.

Vad délután, a föld parázsló.

Okrutno popodne, zemlja vrela.

Дивље по подне, зажарена земља.

Újra egy olyan két tagmondatból álló, kapcsolatos összetett mondat következik, amelyben névszói állítmányokat találunk. A fordításokban hiányos mondatokat kapunk, mert a fordítók kihagyták a létigét. Leskovac egy az egyben fordítja a szóelemeket, ismét elszalasztva az alkalmat, hogy a magyar versben meglevő rímet valahogy visszaadja az átültetés során. Merković rokon értelmű melléknevet használ, követve a magyar szórendet, s ezzel eléri, hogy az összecsengjen a következő sor sorvégi főnevével (*vrela* – *pčela*). A sor elején levő melléknév fordításakor is érezhető ez a kettősség, az eredetihez való ragaszkodás, illetve az ettől való eltérés kettőssége: a *vad* jelzőt Leskovac szerb ekvivalensével feleltette meg, Merković viszont a ‘kegyetlen’ szót használja helyette. A szerb helyesírás szerint a délutánt írhatjuk egybe és külön is, de jelentésükben árnyalatnyi különbség van: a *popodne* éppen azt az értelmet fedi amit a magyar *délután* (‘dél és este közötti napszak’). A *po podne* alatt viszont közvetlenül a délet követő időt kell érteni. A szövegkontextusba mindkettő beleillik.

Részeg virágok és darázs-szó.

Pijano cveće, zuj divljih pčela.

Пијано цвеће, зуже золје.

A továbbiakban ismét halmozott névszói állítmányokból álló mondat következik. A fordítók a *virágok* többes számú főnevet gyűjőnévvel fordítják, a második tagmondat viszont eltér: a *darázs* megfeleltetésére Merković a *divlja pčela*, Leskovac pedig a *zolja* főnevet használja, holott talán a legjobban az *osa* felelne meg. Merković a rím kedvéért döntött a *pčela* mellett, a *divlji* jelzőt pedig azért tette hozzá, hogy megkülönböztesse a darázst a méhtől. Leskovac mentségére legyen mondva, hogy bár rímet nem, de alliterációt annál inkább használ itt is és az előző sorban is: *zažarena zemlja, zuje zolje*. Érdekes az is, hogy

amíg Merković igyekezett megőrizni a szófaji azonosságot (a magyar összetétel második tagjaként szereplő -szót a *zuj* hangutánzó főnévvel felelteti meg), addig Leskovac grammatikai cserét eszközölt, a főnevet ugyanabból a szerb szótöbbl alkotott igével helyettesítette (*zuj – zujati*).

Ha haldoklom, ezt tuttgom.

Kad budem umirao, šaptaću tek to:

Када будем умирао, шаптаћу:

Kosztolányi a következő sorban a jövő idejű cselekvést jelen idővel fejezi ki (*haldoklom, tuttgom*). Mindkét fordító az első tagmondatban az ún. futur II, a másodikban pedig a futur I jövő idejű összetett igealakokat használta. Az eltérés a két szerb verssor között abban van, hogy Merković betoldotta a *tek to* szó szerkezetet a magyar mutató névmás ekvivalenseként (Leskovac pedig simán elhagyta azt). Nemcsak a szöveghűség végett járt el így, hanem abból a megfontolásból, hogy az a következő sorral, valamint az azt követő második sor rövidke egyszavas szavával csengjen össze: *tek to – leto – eto*.

Ezek után Kosztolányi kisebb-nagyobb változtatásokat eszközölve, megismétli elejétől a vers menetét, azzal, hogy múlt időbe teszi a cselekvést, a jövőből mintegy visszaemlékezve a mostani pillanatra, állapotra, illatokra, ízekre, színekre, az elmúlás és az örökkévalóság kettőségét érzékeltetve. Azonnal beáll a fordulat, amint a vers első mondatának létigéjét múltba teszi. A szerb nyelvben többféle múlt idő létezik, ezért a fordítók válogathattak: Merković az archaikusabb imperfektumot, Leskovac pedig a megszokottabb perfektumot választotta.

Az említett fordulatot még nyomatékosítja a felkiáltószó a következő sor elején, amit a két fordító eltérő módon old meg. Merković a régies, török eredetű *avaj*, sajnálatot kifejező szót használja, Leskovac pedig az *o* felkiáltószt, amelynek funkciója a nyomatékosításban, vagy pedig a csodálkozás kifejezésében van.

Nyár volt.

Jaj, a boldogság máshova
pártolt.

Beše leto.

Avaj, moja sreća drugde ode,
eto.

Било је лето.

O, sreća je skrenula
na drugu stranu.

A *máshova pártol* szószerkezetet sem olyan egyszerű átültetni, mert a szerbben nem létezik olyan ige, amely teljesen megfelelné a magyar *(el)pártol*nak. Merković az *otići* ('elmegy') igével helyettesíti, Leskovac pedig a *skrenuti* ('lefordul') mellett dönt, amit szükségképpen még kiegészít a *na drugu stranu* helyhatározóval. Ez a megfogalmazás is jó, habár egy kicsit nehézkes, és inkább a beszélt nyelvre jellemző. Merković kiteszi a birtokos melléknevet, explicitálva ezzel az eredeti szöveget.¹³ Az *eto* szócska betoldásának funkciójáról már szóltunk.

Innentől kezdve Kosztolányi versének második versszaka alig tér el az első versszaktól. Az igei állítmányú mondatokat múlt időbe teszi (*veri* – *verte*, *megyek* – *mentem*, *alszik* – *aludt*, *csorran* – *csorrant*), a névszóval kifejezett állítmányokat viszont változatlanul hagyja. Egy kivételével: az utolsó előtti sorban a *van* ige múlt idejű alakját szúrja be, de hogy a szótagszámot megőrizze, kihagyja a *föld* névszót és egy kötőszót iktat be: *Vad délután, a föld parázsló / Vad délután volt és parázsló* – így lett a mondatnak két névszói állítmánya. Még egy apró, árnyalatnyi módosítás: az első versszakban pipája füstje *kékes*, a másodikban viszont – a létige kitétele miatti rövidítési kényszer miatt – *kék volt*.

Ennélfogva a további elemzés során nem a magyar szöveggel hasonlítjuk össze a fordításokat, hanem a szerb második versszak fordítását szemléljük az elsővel összevetve. Nem térünk ki azokra a vátozásokra, amelyekben pusztán a jelen idő múlttal való felcseréléséről van szó, csak amennyiben ez a változás más módosításokat is eszközöl.

Figyeljük meg előbb Merković fordításában az első és második versszak hetedik és nyolcadik sorát (illetve a vers 7–8. és 26–27. sorát)!

dok sam lakim hodom
koračam u belom odelu

dok sam lakim hodom
koračao u belom odelu

Csak most – utólag – derül ki Merković előre számító, gondos szövegépítő szándéka. A fenti két változat első sora csak látszólag azonos: a *sam* szócska funkciója és jelentése eltér a két sorban. Az akcentusok a versben nincsenek

¹³ Kosztolányinál a *boldogság* nincs leszűkítve, így általános érzést is kifejezhet.

jelölve, s ezért így leírva nem látjuk a különbséget, felolvasva azonban mindjárt szembetűnik az eltérés: az első versszakban szereplő *sam* akcentusa hosszan ereszkedő („dugo silazni”), és így a szócska határozószót jelöl, amit magyarra úgy fordíthatnánk, hogy *maga(m)*, vagy *egyedül*. A második versszakban a *sam* a *koračati* ige segédigéje, így együtt képezik az ige múlt idejét. Tehát az első pillantásra feleslegesnek tűnő első versszakbeli *sam* szónak megvan a szöveg koherenciáját biztosító funkciója.

Leskovac sorai csak az igeidő tekintetében térnek el, ezért nem foglalkozunk velük.

U luli mi je duvan žut,
dim mu je plavobledi kolut.

U luli mi beše duvan žut,
a dim – plavobled kolut.

A továbbiakban Merković imperfektummal helyettesíti a jelen időt, a *dim mu je* szerkezetből kiiktatja a létigét, nem kívánva ismételtetni a *beše* igealakokat, ezért ellentétes kötőszóval kezdi a sort, s a főnév után gondolatjelet tesz (ezzel helyettesíti a *mu beše* szerkezetet). Az első versszakban szereplő határozott melléknév helyett itt határozatlan melléknév van jelen (*plavobledi – plavobled*).

Pod drvećem, krotka, snena,
na stolici, drema moja žena.

Pod drvećem, krotka scena,
na stolici, dremala je moja žena.

Az igeidő-változtatás mellett nagyon ötletes és eredeti megoldást eszközölt Merković a következő sorban. Az első versszak kapcsán említettük már, hogy a fordító halmozott jelzőt használ a *szelíden* módhatározó kifejezésére: *krotka, snena*. A *snena* nőnemű melléknév és a *scena* (magyarul: ‘jelenet’, ‘látvány’) főnév alakja közötti különbség csak egy mássalhangzóban nyilvánul meg. Merković átszerkeszti a mondatot, s most nem a feleségére vonatkozik a *snena* melléknév, hanem a *scena* főnevet emeli a helyére, s a *krotka* melléknevet arra vonatkoztatja (‘szelíd látvány’).

A továbbiakban mindkét szerb szöveg első és második versszaka csak az igeidőkben tér el egymástól, egészen az utolsó előtti sorig. Merković itt elhagyja a *vad* melléknévnek megfeleltetett *okrutno* jelzőt, helyére az imperfektumban levő segédigét iktatta be. Leskovac viszont átrendezte a sort, szórendváltoztatást

eszközölt, a *föld* megfelelőjét – a magyar szöveget követve – kihagyta a mondatból, de nem halmozta az állítmányokat, hanem a ‘délután’ jelzőit bővítette ki.

Vad délután, a föld parázsló.

Vad délután volt és parázsló.

Okrutno popodne, zemlja vrela.

Beše popodne, zemlja vrela.

Дивље по подне, зажарена земља.

Било је дивље, зажарено по подне.

A vers utolsó sora csak Leskovacnál tér el. Ő ezúttal eltekint az ígésítéstől, mintegy Merković példáját követve, a *zúg* hangutánzó igének megfelelő főnévet használja.

Пијано цвеће, зује зоље.

Пијано цвеће и зука зоља.

Végül összegzőként elmondhatjuk, hogy egy verset is lehet különböző módon fordítani, annak is több célnyelvi változata lehet. A két fordítás elemzése során kiderült, hogy Mladen Leskovac a szövegűséget tartja tiszteletben, kevésbé törekszik a vers hangulatának a visszaadására, a rímek megőrzésére. Vele szemben Lazar Merković felemel és lesüllyeszt, explicitál és implicitál s olyan átváltási műveleteket is alkalmaz, amelyek a sorok összecsengését eredményezik. Kevésbé pontos, de hangulatosabb, és eltér a hétköznapi beszélt nyelvi fordulatoktól. E két fordításban tehát két fordítói elképzelés, gondolkodásmód szembesült egymással.

Melléklet: A Kosztolányi-vers és a két szerb fordítás

Most harminckét éves vagyok

Most harminckét éves vagyok.
Nyár van.
Lehet, hogy tán ez, amire
vártam.
Egészséges bronzarcomat
aranyfénnel, veri a nap,
és lassan
megyek fehér ruhában a
lugasban.
Pipámba sárgálló dohány,
a füstje kékes, halovány.
A fák alatt egy kerti széken
alszik szelíden feleségem.
A küszöbön fiam. A szeme kék láng,
nagy szőke fej.
Álmos, puha száján csiklandva csorran
a lanyha tej.
Vad délután, a föld parázsló.
Részeg virágok és darázs-szó.

Ha haldoklom, ezt suttogom.
Nyár volt.
Jaj, a boldogság máshova
pártolt.
Egészséges bronzarcomat
aranyfénnel verte a nap,
és lassan
mentem fehér ruhában a
lugasban.
Pipámba sárgálló dohány,
füstje kék volt, halovány.
A fák alatt egy kerti széken

aludt szelíden feleségem.
A küszöbön fiam. A szeme kék láng.
Nagy szőke fej.
Álmos, puha száján csiklandva csorrant
a lanyha tej.
Vad délután volt és parázsló.
Részeg virágok és darázs-szó.

Sad imam trideset i dve godine

(Most harminckét éves vagyok)

Sad imam trideset i dve godine.
Sad je leto.
Možda sam na sve to upravo,
eto ček'o.
Moje zdravo, bronzano lice
zlatnim sjajem bije sunce,
dok sam lakim hodom
koračam u belom odelu
međ lozom.
U luli mi je duvan žut,
dim mu je plavobledi kolut.
Pod drvećem, krotka, snena,
na stolici, drema moja žena.
Na pragu mi sin. Oko mu modar plamen,
plava glava.
Na usni mekoj kotrlja se kaplja mleka,
golicava.
Okrutno popodne, zemlja vrela.
Pijano cveće, zuj divljih pčela.

Kad budem umirao, šaptaću tek to:
Beše leto.
Avaj, moja sreća drugde ode,
eto.

Moje zdravo, bronzano lice
zlatnim sjajem bilo je sunce,
dok sam lakim hodom
koračao u belom odelu
međ lozom.
U luli mi beše duvan žut,
a dim – plavobled kolut.
Pod drvećem, krotka scena,
na stolici, dremala je moja žena.
Na pragu mi bi sin. Oko mu modar plamen,
plava glava.
Na usni mekoj kotrljala se kaplja mleka,
golicava.
Beše popodne, zemlja vrela.
Pijano cveće, zuj divljih pčela.

Fordította Lazar Merковић

Сада су ми тридесет и две године [...]

Сада су ми тридесет и две године.
Лето је.
Могућно је да је то оно
што сам ишчекивао.
Моје здраво опаљено лице
Сунце позлађује својим сјајем,
и корачам
полако, у белом оделу,
међ вињагама.
У лули ми се жути дуван,
Дим му је плавкаст, блед.
Под дрвећем, у баштенској наслољачи,
тихо дрема моја жена.
На прагу мој син. Око му модар пламен,
крупна плава глава.

Са сањивих, меких усана голицаво му капље
млако млеко.

Дивље по подне, зажарена земља.

Пијано цвеће, зује зоље.

Када будем умирао, шаптаћу:

Било је лето.

О, срећа је скренула

на другу страну.

Моје здраво опаљено лице

сунце је позлаћивало својим сјајем,

и корачао сам

полако, у белом оделу,

међ вињагама.

У лули ми се жутио дуван,

а дим је био плавкаст, блед.

Под дрвећем, у баштенској наслоњачи,

тихо је дремала моја жена.

На прагу мој син. Око му модар пламен,

крупна плава глава.

Са сањивих, меких усана голицаво му је капало
млако млеко.

Било је дивље, зажарено по подне.

Пијано цвеће и зука зоља.

Fordította Mladen Leskovac

DRÁMAFORDÍTÁS

TODOR MANOJLOVIĆ A CENTRIFUGÁLIS TÁNCOS CÍMŰ DARABJÁNAK FORDÍTÁSA

Két kultúra, két nép, két irodalom egymáshoz közelítése érdekében a legtöbbet talán a műfordítók tehetnek. A szerb és horvát irodalomnak az egyik legkiemelkedőbb közvetítője Csuka Zoltán volt, aki sok délszláv szerző alkotását lefordította magyarra. Sava Babić szerint a fordító olyan olvasó, aki képes arra, hogy egy másik nyelven újraalkossa az eredeti művet. Ehhez persze az is szükséges, hogy közel álljon hozzá a szerző világképe, világlátása, hogy bele tudja élni magát annak képzeletvilágába, hogy valamiféleképpen magáévá tegye azt, és befogadja az eredeti szöveget. Csuka is ezt érezhette az általunk elemzésre kerülő darab szövege kapcsán, ezért már néhány hónappal a belgrádi bemutató után, 1931 márciusában jelentette fordítását, „ami az irodalmi értékek iránti tévedhetetlen érzékéről tanúskodik”, állapítja meg Káich Katalin egyik előadásában. Jelen vizsgálatunk indíttatását is a szóban forgó fejtegetés adta, amelyben a szerző felhívja a figyelmet erre a fordításra, hangsúlyozva jelentőségét, de ugyanakkor rámutat bizonyos hiányosságokra is. Káich megjegyzi, hogy mintha az irodalmi és művelődési kapcsolatok szempontjából fontosabb lett volna a fordítások mennyisége, időszerűsége és a konkrét művek fordításának indítéka, mint az egyes vállalkozások megvalósításának módja, minősége. Lássuk tehát, hogy milyen nehézségekbe ütközött Csuka fordítás közben, és hogyan járt el, milyen átváltási műveleteket alkalmazott! Általában véve háromféle jelenséget különböztethetünk meg e téren, éspedig: amikor az eredeti szöveg vonzásában vagy a két nyelv különbségét szem elől tévesztve nem a kellő megoldást alkalmazza a fordító, továbbá amikor a szerb szöveg szerkezetétől szabadulva helyesen jár el, és végül amikor néhány jó megoldás közül kell választania.

A fordítástól független eltérések

Az eredeti mű és a fordítás között van néhány olyan különbség, amely a fordító személyétől, akaratától függetlenül keletkezhetett. Ezek többnyire szerkesztői megoldások, vagy pedig a csaknem egy évszázadnyi tipológiai és helyesírási különbségekből adódnak. Az egyik a központosítás, valamint a magánhangzók ékezteinek mássága: a hosszú *ú, ű*, valamint az *í* betűk sehol nincsenek jelölve, ezért a példamondatainkban is így tüntetjük fel őket. Ezenkívül

a mássalhangzók hosszúsága is gyakran eltér a mai gyakorlattól, illetve helyesírástól:

[...] vagy éppen intuición [...] (19)

[...] négyszögű terraszra nyílik [...] (26)

Az egybe- és különírás ma érvényben levő szabályaitól eltérő példa is felmerül, de ez lehet csupán elírás vagy nyomdahiba eredménye is:

[...] néhány karosszék és kertiszek. (59)

[...] talán túlmerészen is. (59)

A megjegyzés, hogy mikor vitték először színre a darabot, a fordításban a szereplők felsorolása után következik, az eredetiben viszont a darab címét követi a személyek jegyzéke előtt. Továbbá a felvonások és jelenetek kezdetén a szín leírása, valamint a szerzői megjegyzések és beszúrák az eredetiben külön ki vannak emelve, a fordításban viszont egybeolvadnak a szereplők dialógusával, ezért egy kicsit áttekinthetetlen, s ez megnehezíti a két szöveg összevetését. A magyar változatban ugyanis, csak a színben fellépő szereplők megnevezése van külön feltüntetve.

Grammatikai eltérésekből eredő hibák

A szerb és a magyar nyelv – úgy genetikailag, mind pedig tipológiailag – két teljesen más nyelvcsoporthoz tartozik, ebből adódóan sok eltérés mutatkozik a nyelvtanukban. A kétnyelvű beszélő, így a fordító is, olykor nem tud szabadulni az anyanyelv, illetve az eredeti szöveg nyelvének vonzásától, ezért sokszor interferenciajelenségek mutathatók ki.

A névelő kérdése

A szerb nyelvben nem létezik a névelő kategóriája. Ezért amikor szerbről fordítunk magyarra, kétféle hibát követhetünk el, éspedig:

- vagy nem tesszük ki a névelőt olyankor, amikor szükséges lenne,
- vagy pedig akkor is névelőt használunk, amikor felesleges.

A jelen műben az első hiba fordult elő néhány esetben, éspedig leggyakrabban a határozott névelő hiányzik.

Lilian, leánya [...] (17)

A miniszter, titkár, táncos, ujságíró és előbbiek [...] (17)

A szereplők felsorolását tartalmazó két fenti példában a névelő hiánya félreértést okoz. Ugyanis azt gondolhatnánk, hogy az első esetben Lilian és leánya a szereplők, nem pedig azt, hogy a miniszter leánya, akit Liliannak hívnak. A második esetben pedig azt hinnénk, hogy a miniszter egyben a többi funkciót is betölti egy személyben (azt, hogy ugyanakkor titkár, táncos és újságíró is), nem pedig, hogy a különféle szereplőket sorolja fel az író.

[...] videli smo te iz daleka – tvoj crveni suncobran [...] (83)

[...] megláttunk messziről, piros napernyődet [...] ¹⁴ (67)

[...] értesíteni fogom tanácsos urat [...] ¹⁵ (42)

Néhol a határozatlan névelő hiányzik:

[...] čovek iz takve jedne klase [...] (66)

Ilyenfajta emberrel? ¹⁶ (54)

vagy pedig az is megtörténik, hogy határozatlan helyett határozott névelő szerepel:

Úgy mentem mint a holdkóros. ¹⁷ (28)

Előfordul, hogy következetlenül járt el a fordító, ugyanabban a sorban néhol kitette, máshol viszont nem a névelőt: A miniszter, A tanácsos, A titkár, Hirlapíró, Bárigazgató.

Egyes és többes szám

A szerbben némely szavaknak csak többes számuk van, s vannak olyanok is, amelyeket többnyire csak többes számban használnak. ¹⁸ Ha azonban le kell őket fordítani, mi a magyarban egyes számot használunk. Csuka néhány helyen nem így járt el:

Nosi kaput od crne alpake, sive pantalone i isto takve cipele. (22)

Fekete lüszterből készült kabátot hord, szürke nadrágot és ugyanolyan cipőket. (16)

Polazi za njom, ali zastaje pred stepenicama. (41)

Utána indul, de a lépcsők előtt megáll. (32)

¹⁴ [...] a piros napernyődet [...]

¹⁵ [...] a tanácsos urat [...]

¹⁶ Egy ilyenfajta emberrel?

¹⁷ [...] mint egy holdkóros.

¹⁸ Kivéve akkor, ha hangsúlyozni akarják, hogy a pár egyik elemére gondolnak.

[...] popne se hitro stepenicama [...] (35)

[...] felrohan a lépcsőkön [...] (26)

[...] bacio se odmah u auto koji je slučajno, stajao pred vratima. (76)

[...] nyomban az autóba vetette magát, amely az ajtók előtt állt. (64)

Da ste samo videli kakve su šege i jutros izvodili sa onom sirotom gospođom [...]

Ha látta volna hogy micsoda tréfákat űztek ma reggel is azzal a szegény hölgygel [...]

[...] podseća samo na šume, polja i livade. (19)

[...] csak erdőkre, mezőkre és rétekre emlékeztet. (12)

[...] i zamišljeno uprla oči u nebo. (25)

[...] és szemeit elgondolkozva az égre függesztette. (19)

Ja sam pažljivo razgledao po svim odeljenjima [...]

Az összes terméket átnéztem [...]

Ahol a szerbben többes szám helyett gyűjtőnevet használ a szerző, ott a főnevet egyes számba is tehetné volna a fordító:

Šareno letnje cveće u vazama. (56)

A virágvázákban tarka nyári virágk. (45)

Egy helyen a fordító a többes számú főnév helyett gyűjtőnevet használ, s még azt is (a szerb hatására) ellátja a többes szám jelével:

Noću divno mirišu tamo četinari. (22)

Éjszaka ott csodálatosan illatoznak a fenyvesek. (15)

A halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetésekor egyes számot is használhatott volna Csuka az alábbi példában:

Otac i dva brata poginuli su mi. (37)

Az apám és két fivérem elpusztultak. (28)

Njegova mudrost i njegova ljubav ustale bi svom snagom svojom protiv [...]

Bölcsessége és szeretete minden erejünkkel fellázadnának [...] ¹⁹

¹⁹ Helyesen: minden erejével fellázadna.

Szerkezettükrözés

A fordítónak olykor nagyon nehéz szabadulnia az eredeti szövegben levő mondatszerkezetek vonzásától. Sokszor már nem érzi, hogy esetleg a magyar nyelv szellemének meg nem felelő szerkezeteket használ, különösen érvényes ez a kétnyelvű környezetben élő személyek esetében, nem találják idegenszerűnek a tükröztetett szerkezeteket.

Barman – mladić sa zulufima, zasukanih rukava i opasan kao sneg belom keceljom [...] (11)

A barman pofaszakállal, feltürt ujjakkal és öves, hófehér köténnyel [...] ²⁰ (5)

Evo, to ćeš odneti u vilu. (11)

Itt van, ezt elviszed a villába. ²¹ (6)

[...] šta, samo tako – Liliana [...] (12)

Mit, csak úgy, a Lilian? ²² (7)

[...] već sed, sa dugim brkovima. (22)

[...] már ősz, hosszú bajusszal. ²³ (16)

[...] na [...] nosu ima crno uokviren cviker. (22)

[...] satorrán feketén keretezett cvikkert hord. ²⁴ (16)

Ja sam išao kao mesečar, nesvestan svega što se samnom događalo. (37)

Úgy mentem, mint a holdkóros, öntudatlanul mindazzal szemben, ami velem történt. ²⁵ (28)

[...] da ih pripijem svome grozničavom telu, da im ispijem duše [...] (43)

[...] lázas testemhez szorítsam őket, s feligyam lelküket [...] ²⁶ (34)

[...] usplahireno, Ministru, pokušavajući da ga zadrži. (93)

[...] izgatottan a miniszterhez, megkísérelve, hogy visszatartja. ²⁷ (77)

²⁰ A pofaszakállal viselő, feltürt ingujjú, hófehér kötényben levő csapos [...]

²¹ Tessék, ezt vidd el a villába!

²² Kérem? Csak úgy, Liliannak szólítjátok?

²³ [...] hosszú bajuszú.

²⁴ [...] fekete keretű szemüveget [...]

²⁵ Holdkórosként jártam, nem tudtam, mi történik körülöttem.

²⁶ [...] s magamba zárjam a lelküket.

²⁷ [...] akit vissza kíván tartani.

[...] pri otvaranju staklenih vrata čuju se zvuci nekog tanga. (34)
[...] az üvegajtó kinyitásánál egy tangó [...] hangjai hallatszanak.²⁸ (26)

[...] niti sam se ikad družio sa nekim neznamim, melodramskim siromasima i skitnicama. (48)

[...] sohasem társultam holmi ismeretlen és melodramatikus szegényekkel.²⁹ (39)

A szerb nyelvre annyira jellemző passzív mondszerkesztés is tükröződik néhány helyen:

[...] on je čvrsto vezan za naš život. (93)
[...] szilárdan hozzá van kötve az életünkhöz.³⁰ (77)

A szerb határozói igenév és a passzív melléknévi igenév hatására a fordító szívesen használja ezt a formát a magyarban is:

Bil se međutim, polako, okrenuo i, spazivši dečake, pošao napred.
Bill lassan megfordult és észrevéve a gyerekeket, előre indult.³¹

[...] mereći ga oštro [...] (17)
[...] élesen végigmérve a férfit [...] (11)

Još nismo zreli, još nismo prekaljeni. (21)
Még nem vagyunk érettek, még nem vagyunk eléggé megacélozva. (15)

Vonzattévesztés

A vonzattévesztés a szerkezettükrözések egyik alcsoportja. A szerb hatást a vonzatok terén lehet a legnehezebben kimutatni, a legkevésbé feltűnő, ezért talán a legveszélyesebb, mert a nyelv szerkezetében eszközöl változtatásokat.

Ostavi me [...] (12)
Hagyj béké**ben**.³² (7)
[...] ja želim takvu propast [...] (21)
[...] szívből vágyom ezt a pusztulást [...] (15)

A *vágyik* ige a magyarban *után* névutós névszót vonz: *valami után*.

²⁸ [...] az üvegajtó kinyitásakor [...]

²⁹ [...] sohasem barátkoztam ismeretlen, melodráma illő szegényekkel.

³⁰ [...] szilárdan kötődik az életünkhöz.

³¹ [...] miután észrevette a fiúkat [...]

³² [...] hagyj békén.

[...] niti sam se ikad družio sa nekim neznanim, melodramskim siromasima i skitnicama. (48)

[...] sohasem társultam holmi ismeretlen és melodramatikus szegényekkel. (39)

Ha már a *társul* igét használjuk, akkor az *-hoz/hez/höz* ragot vonz, vagy ha a társhatározóraghoz ragaszkodunk, akkor az igét kell megváltoztatni, mint ahogyan az a szerb eredetiben van: *barátkoztam velük*.

Vi me sad možete smatrati kao divljaka. (72)

Ön most engem úgy tekinthet mint valami vadembert. (59)

A *tekint* ige a *valakire/valamire valahogyan* szavakat vonzza, nem pedig tárgyat, tehát *tekinthet rám mint valami vademberre*.

Ako ste odista onaj [...] koji verujem da ste. (20)

Ha valóban az, [...] akit én hiszek. (13)

A magyarban nem lehet *valakit hinni*, hanem *valakinek/valaminek hinni valakit*. Itt is vonzattévesztésről van szó: *Ha valóban az, akinek én hiszem [...]*

Joggal figyelmeztet Káich fent említett előadásában, hogy a magyarban, amikor elveszítjük a mondat fonalát, nem azt szoktunk mondani hogy *hol is álltam meg*, hanem *hol hagytam abba*. Továbbá, a magyar nem *csinál gúnyt* valakivel, hanem *űz* és nem *állítani* szoktunk *feltételeket*, hanem *szabni*:

[...] gde sam bio stao [...]

[...] azt sem tudtad hol álltam meg [...]

[...] terati sprdnju [...]

[...] gúnyt csinálni [...]

Ti mi stavljaš tu uslove?

Te itt feltételeket állítasz nekem?

Személytelen szerkezet

A szerbben gyakori a személytelen szerkesztésmód, amelynek fordítására több lehetőségünk is van. Csuka az alábbi esetben jobb megoldást is választhatott volna, annál inkább, mert a cselekvés lehetőségét nem hangsúlyozza:

[...] te stvari ne rešavaju se tako olako, tako naglo [...] (64)
[...] ezeket a dolgokat nem oldják meg ilyen könnyedén, ilyen hirtelen [...] ³³ (52)

Szórend

A szerb és a magyar szórend között néha igen nagy különbség van, mivel a magyar alapvetően balra, a szerb viszont inkább jobbra bővülő nyelv. Itt persze tekintetbe kell venni a semleges és a hangsúlyos szórendet, mert az utóbbi a drámaszövegekben kifejezetten jelen van. A magyarban a névelős tárgy az ige után következik, ha viszont pusztán tárggyal van dolgunk, akkor megelőzi azt:

[...] da ne nameravate možda da je prosite? (11)
[...] talán csak nem szándékozik a kezét megkérni? ³⁴ (6)

[...] molim vas vatre. (17)
[...] kérek tüzet. ³⁵ (11)

Glasovi spolja. (11)
Hangok künnről közelednek. ³⁶ (6)

A szereplők magatartására, megszólalásának, viselkedésének módjára vonatkozó megjegyzések a magyarban vagy kiegészítést, vagy pedig szórendi változtatásokat követelnek.

Okrene se naglo i zastane, nešto iznenaden. (17)
Hirtelen megfordul és megáll, kissé meglepetve. ³⁷ (11)

Okreće se ponovo, naglo i umiljato. (23)
Ismét megfordul hirtelen és kedveskedve. ³⁸ (17)

A hangsúlyos mondatrészek a magyarban az ige elé, fókuszpozícióba kerülnek.

Vi znate ko sam ja. (17)
Magyar tudja jól, hogy ki vagyok [...] ³⁹ (11)

³³ Tehát: [...] ezeket a dolgokat nem lehet ilyen könnyedén, ilyen hirtelen megoldani.

³⁴ [...] megkérni a kezét;

³⁵ Tüzet kérek!

³⁶ Semleges szórendről van szó, tehát a *künnről* nem hangsúlyozott. Ezért inkább: *Künnről* hangok közelednek. vagy pedig Hangok közelednek *künnről*.

³⁷ Vagy [...] Hirtelen megfordul és meglepődve megáll. vagy pedig [...] és meglepődve szól.

³⁸ [...] hirtelen megfordul és kedveskedve megszólal.

Zar vam nije ovde dobro? (19)

Talán nem érzi jól itt magát?⁴⁰ (13)

A vi gospodo, ne kupate se danas? (24)

És önök uraim, nem fürdenek ma?⁴¹ (17)

Ja nisam proučavao politiku i državne nauke ni uz bridž, ni po redakcijama. (25)

Én nem tanultam a politikát, meg az államtudományokat a bridge mellett, vagy a redakcióban.⁴² (19)

Sve se može tačno, matematički tačno, prореći unapred. (26)

Mindent lehet pontosan, matematikailag pontosan megjósolni előre.⁴³ (20)

Komora za našu gospodu. (35)

Itt a málha az urak részére.⁴⁴ (26)

Hoćeš molim te, da ga nazoveš? (68)

Akarod kérlek felhívni?⁴⁵ (56)

Nećeš valjda imati ništa protiv toga da ja ostanem tu, u blizini. (68)

Nem lesz talán kifogásod az ellen, hogy itt maradjak a közelben.⁴⁶ (56)

S tobom ću deliti ma kakav bio život. (88)

Veled megosztok akármilyen életet is.⁴⁷ (72)

Analitikus/szintetikus szerkesztésmód

A szerb nyelv analitikus nyelvnek számít a tömörségre törekvő magyarral szemben. A magyar nyelv megfelelő eszköztárral rendelkezik a gazdaságosság megvalósítására. Leginkább az igeneves szerkezetek állnak szemben az alárendelő mondatokkal. A fordító azonban sokszor kényelmesebbnek találta, ha követi a

³⁹ [...] jól tudja [...]

⁴⁰ Hangsúlyozni az *itt* szót, ezért az ige elé kell kerülnie: Talán *itt* nem érzi jól magát?

⁴¹ [...] ma nem fürödnek?

⁴² Én a politikát meg az államtudományokat nem a bridge mellett vagy a szerkesztőségben tanultam.

⁴³ Mindent pontosan, matematikai pontossággal meg lehet jósolni. Vagy: Minden pontosan, matematikai pontossággal megjósolható.

⁴⁴ Tessék, az urak poggyásza!

⁴⁵ Hívd fel kérlek!

⁴⁶ [...] hogy a közelben maradjak.

⁴⁷ Megosztom veled az életed, akármilyen legyen.

szerb mondat fonalát, mintsem hogy átfogalmazza és magyarosabbá tegye azt. Íme néhány példa:

Levo jedan prostrani kvadratni i spreada otvoreni šator koji pruža ladovine onim gostima koji se ne kupaju, a hoće ipak i u podnevnim časovima da uživaju morski vazduh. (10)

Balra egy tágasabb négyszögű, elől nyitott sátor, amely árnyéket nyújt azoknak a vendégeknek, akik nem fürdenek, de a déli órákban mégis élvezni akarják a tengeri levegőt.⁴⁸ (5)

A szinpad elülső részén magas és dus pyniák, amelyek a háttér felé ritkulnak, ahol a tér hirtelen leesik és ahol a liget fokozatosan egy villanyvilágítással hangsúlyozott parkba megy át, amely a részünkre láthatatlan főhomlokzat körül terül el.⁴⁹ (26)

[...] čuju se iz dna i trube automobila kojima gosti stižu pred Ermitaž. (34)
[...] a szinpad mögül azoknak az autóknak a kürtjei is hallhatók, amelyek az Ermitage elé érnek.⁵⁰ (26)

[...] očima jedne ranjene srne, koja traži milost. (41)

[...] a megsebesült őz szemével, amely kegyelemért könyörög.⁵¹ (32)

[...] bacio se odmah u auto koji je slučajno, stajao pred vratima. (76)

[...] nyomban az autóba vetette magát, amely az ajtók előtt állt.⁵² (64)

Na onu poljanu, kraj šumarka gde je onaj stari hangar. (77)

Arra a mezőre megyünk, amely a liget mellett, a régi hangárnál van.⁵³ (64)

U dnu se otvara jedna prostarana ravnica obrasla prženom letnjom travom i rubljena, u daljini, golim kamenitim bregovima čiji se oštri vrhovi mračno pomaljaju kroz guste bele, suncem osvetljene oblake koji kovitljaju oko njih. (80)

⁴⁸ Balra egy tágas, négyszögletű, elől nyitott sátor, amely a déli órákban fürödni nem akaró, de a tengeri levegőt élvezni kívánó vendégeknek nyújt árnyéket.

⁴⁹ A szinpad elülső részén magas és dús, a háttér hirtelen lejtőjén azonban egyre ritkuló fenyők vannak. Ott a liget egy, a számunkra láthatatlan főhomlokzat körül elterülő, villanyvilágítással sejtetett parkban folytatódik.

⁵⁰ [...] a szinpad mögül az Ermitage elé érő autók túlkölése hallható [...]

⁵¹ [...] a kegyelemért könyörgő, sebzett őzre emlékeztető szemekkel.

⁵² [...] nyomban az ajtó előtt álló autóba vetette magát.

⁵³ A liget melletti mezőre megyünk, a régi hangárhoz.

A fenéken tágas síkság nyílik, amelyet megpörkölt nyári fű nőtt be, a háttérben kopasz, szilkás hegyek, melyeknek meredek csucsai sötéten ködlenek át a sűrű fehér és naptól megvilágított felhők között, melyek a csucsuk között tündökölnék.⁵⁴ (65)

[...] odvojite se od zemlje koja vam, polako, izmiče, tone [...] (80)

[...] elválnak a földtől, amely lassanként távolodik, süllyed [...] ⁵⁵ (65)

[...] pođe i nestane iza hangara, odakle se odmah vraća sa kožnom aviatičarskom kapom koju navuče na glavu [...] (85)

[...] elindul és eltűnik a hangár mögött, ahonnan nyomban visszatér az aviatikus børsapkával, amelyet a fejére húz.⁵⁶ (69)

Ja sam te lepo opominjao. (61)

Szépen figyelmeztettelek. (50)

A magyar nyelv szintetikus jellegét szépen szemlélteti a fenti példa, ahol a négy szerb szót a magyarban egygel adjuk vissza. Parafrázissal élve ezt is mondhattuk volna: *én téged szépen figyelmeztettelek*. Tehát az ige egymagában jelöli a cselekvő számát, személyét, a patiens számát és személyét, valamint még a múlt időt is. A szerben mindezt különálló elemek fejezik ki.

Az igekötők használata

A kijegyzetelt példák egy része a téves igekötő-használattal kapcsolatos. Többségük esetében felesleges az igekötő:

Što bežiš od nas [...] (12)

Miért szöksz el előlünk [...] (6)

Ne valja mešati se sa velikom gospodom.

Nem illik összekeveredni a nagyurakkal.

⁵⁴ A színpad végében egy napperzselt gyepes síkság, a háttérben pedig a sűrű, fehér és napfénnel szegélyezett felhők mögül meredek, kopasz sziklás hegycsúcsok tündökölnék

⁵⁵ [...] elválnak a lassanként távolodó, süllyedő földtől [...]

⁵⁶ [...] eltűnik a hangár mögött, majd kezében egy pilótásapkával csakhamar visszatér, s a fejére húzza [...]

[...] u uvek istim bezukusno okičenim pozlaćenim kočijama. (21)
[...] mindig ugyanabban az izléstelenül feldiszitett és bearanyozott kocsiban. (14)

[...] zauzeti nekim tihim razgovorom. (50)
[...] halk beszélgetésbe elmerülve. (41)

Más helyen viszont téves igekötőt használ a fordító:

Verujte [...]
Higyje meg [...]

Ma már a magyarban azt mondjuk: *Higyje el* [...], bár még a XIX. században használatos volt, a *meg* igekötős alak is.

[...] upotrebivši tu priliku [...] (23)
[...] felhasználva az alkalmat [...] (17)

Helyesen: *kihasználva*, ugyanis az alkalmat ki szoktuk használni, nem pedig felhasználni.

[...] oprezno otškrine vrata [...] (74)
[...] óvatosan felnyitja az ajtót [...] (61)

Helyesen: *kinyitja az ajtót*, bár nincs kizárva, hogy egykor ez az igekötő is használatos volt, a szóban forgó igével.

Lexikai tévedések

A lexika a nyelv legdinamikusabb rétege, a nyelvben végbemenő változások közül itt a legnyilvánvalóbbak a módosulások. A nyelvek állandó kölcsönhatásban vannak, de a kétnyelvű közösségekre különösen a szókölcsonzés jellemző.

Alaki tükrözés

Mivel a fordítás a kétnyelvű beszédhelyzetnek egy egészen sajátos válfaja, a fordító olykor természetesnek tartja az alaki tükrözést. Egyébként Vajdaságban, ahol Csuka Zoltán is sokáig élt, az igénytelen beszélt nyelvben, a mindennapi élet minden terén megfigyelhető az idegen és a szerb szavak használata. Így egyrészt nem meglepő, hogy az elemzésünk tárgyául szolgáló fordításban is szép számban előfordul az alaki tükrözés, másrészt azonban joggal felróhatjuk a fordítónak, hogy

egy irodalmi alkotásban mégiscsak óvakodni kellene a túlzott idegenszerűségektől. A szavak nagy része az angolból vagy a franciából származik, s a szerb csak a közvetítő nyelv szerepét tölti be. A fordító mentségére szolgálhat, hogy talán főleg a hangulat ecsetelésére és az eredeti mű stílusának megőrzése érdekében alkalmazza őket, az előkelősködő társadalmi réteg jellemzésére. Ezért a dialógusban szereplő idegen szavak tekintetében elnézőbbek lehetünk. Nem úgy a szerzői kommentárokból, leírásokból található tükröztetések esetében. Először is a szereplők megnevezése idegenszerű:

szállodai boyok

Talán a *liftboy* hatására tartotta elfogadhatónak a fordító, bár az sem terjedt el a magyarban, helyette inkább szállodaportás vagy kifutó(fíú), küldönc.

barman

Azonkívül, hogy a magyar köznyelvben nem használjuk ezt a szót, következetlen helyesírással vonul végig a drámaszövegen, hol rövid, hol pedig hosszú mássalhangzóval a végén: *Barman/Barmann*. Hasonlóképpen az egyik szállodai kifutófiú neve is hol Szirén, hol pedig Sziréna. A fiú az őt alkalmazó szálloda nevét viseli, mégpedig azért, mert a sapkáján a szálloda felirata látható. Erre azonban semmilyen utalás nincs a szövegben, semmilyen fordítói lábjegyzet nem hívja fel az olvasó figyelmét erre a tényre.

De lássuk a többi példát az alaki tükrözésre:

[...] u elegantnoj beloј bojskoј livreјi i kačketu [...]

[...] elegáns *boy-livrében* és sapkával. (*libéria* – ‘az inasok formaruhája, egyenruhája’)

[...] predaje jednu zatvorenu korpu i jedan reket.

[...] zárt kosarat és egy *rakettet* ad át. (‘teniszütőt’)

Tri frapirane oranžade [...]

Három jégbehűtött *oranzádót*! (‘narancsszörpöt, narancslét’)

Znate, gospođica je tako slobodna, impulzivna [...]

Tetszik tudni, a kisasszony annyira szabad, *impulziv* [...] (‘lobbanékony, hevesen reagáló’)

Ministar, gospodstven, ali jovialan. (22)

A miniszter, méltóságos, de *joviális*. (16) (‘nyájas, derűs’)

[...] snob u odelu i ponasanju. (22)

[...] ruházatában és viselkedésében *sznob*. (16) (‘előkelősködő, nagyképű’)

Ja nisam proučavao politiku i državne nauke ni uz bridž, ni po redakcijama. (25)

Én nem tanultam a politikát, meg az államtudományokat a bridge mellett, vagy a *redakcióban*. (19) (‘szerkesztőségben’)

[...] nije to pronicljivost ili čak intuicija [...] (26)

[...] ez nem éleselméjűség vagy éppen *intuición*. (19) (‘ösztönös megérzés’)

[...] pre bih volela da postanem neka varieteska diva. (28)

[...] inkább szeretném hogy *varieté diva* legyen belőlem. (22) (*dizőz*)

Mene tako uzbuđuju aeroplani! (30)

Engem olyan izgalomba hoznak az *aeroplánok*! [...] (24) (‘repülők’)

[...] majka dvaju avijatičara. (30)

[...] két *aviatikus* anyja. (24) (*pilóta* – főnév)

Oleg u punoj avijatičarskoj opremi. (81)

Oleg teljes *aviatikus* felszerelésben. (65) (*pilóta* – melléknév)

Šumarak od pinija [...] (34)

Pynia-liget [...] 26 (*pinia* vagy *pynia* = ‘fenyő’)

[...] vode na jednu malu kvadratnu terasu, upravo samo platformu, sa koje se silazi [...] (34)

[...] kicsiny, négyszögű terraszra nyílik, helyesebben csupán *plattformra*, amelyről egyetlen alacsony lépcsőn lehet lemenni. (26) (‘emelvényre’)

Čovek iz boljih krugova, pa ne može bez etikecije.

Persze, finomabb ur és nem élhet *etikett* nélkül. (‘előkelő viselkedési szabály’)

Za sada ne bi bilo oportuno. (57)

Most nem lenne *opportunus*. (46) (‘célszerű, alkalmas, helyénvaló, időszerű’)

I vi mislite da je ta lepa filozofska tirada dovoljna za spokoj moje duše. (70)

S maga azt hiszi hogy ez a szép filozófiai *tiráda* elegendő arra, hogy megnyugtassa az én lelkemet. (58) (‘patetikus monológ’)

[...] zatim poluzatvorenih očiju, gotovo vizionarski [...] (20)

[...] azután félig lezárt szemekkel, mintegy *vizionálva* [...] (14)
(‘képzelve’)

A fenti példák közül némely elfogadhatónak tűnik (mint pl. az impulzív, etikett), de vannak olyanok, is amelyeknek semmiféleképpen sem lenne helyük a szövegben, sérti az olvasó, illetve néző nyelvi érzékét.

Tegyük ehhez még hozzá a Káich Katalin által idézett példákat is!

[...] muškarci iz vaše sfere [...]

[...] férfiak az ön *szférájából* [...] (‘környezetéből’)

[...] osmehne se sa kiselom bonomijom [...].

[...] elmosolyodik savanjú *bonhommiával* (*bonhómia* = ‘kedélyesség, nyájasság’)

[...] na mondeni svet [...]

[...] a mondain világra [...] (‘nagyvilági élet’)

Nem megfelelő kifejezések

Az itt tárgyalandó legtöbb példa közös meghatározója a nem megfelelő kifejezéssel való fordítás lenne. Ebbe a csoportba különféle kiváltóokok és eredmények sorolhatók, a téves szinonima kiválasztásától kezdve egészen a tárgyi tévedésekig. A legcélszerűbb eljárásnak azt tartjuk, ha sorra vesszük a példákat, és rávilágítunk a pontatlan fordításra.

[...] zašto je to gospodin danas tako *usplahiren* [...]

[...] mért van ma az ur úgy *megrőkönyödvé* [...]

A szerb *usplahiren* melléknév ebben az esetben ‘nyugtalanságot’, nem pedig *megrőkönyödést* jelent.

[...] *trgne* se, ljutito [...]

[...] *megrázkódik*, mérgesen [...]

A *megrázkódik* ige többször ismétlődő cselekvést sugall, itt viszont csak arról van szó, hogy a szereplő *összerezzen*.

I to ih je toliko razveselilo?

És ez okozott nekik ilyen nagy örömet?⁵⁷

A magyar nyelvhasználatban az *okoz* igét valamilyen negatív értelmű szóval szokás társítani, tehát ebben az esetben, mivel az öröm pozitív jelentésű főnév, a *szerez* igét követeli meg.

Slušaj *mali* [...]

Hallod *kicsikém* (fiú) [...]

Kisfiú esetében gyakori a *mali* megszólítás a szerbben, ilyenkor mi a magyarban a *fiú*, *fiúcska* szót használjuk, a *kicsikém* ritka és sokkal bizalmasabb viszonyra utal.

[...] *naglo* [...]

[...] *gyorsan* [...] (helyesen: *hirtelen*)

[...] *nasmeje se* [...]

[...] *elmosolyodik* [...] (helyesen: *elneveti magát*)

[...] *prsnu u smeh* i oni [...]

[...] *ők is nevetnek* [...] (helyesen: *nevetésbe törnek ki*)

A fenti néhány példában a közös nevező az intenzitás lenne. A *naglo* szerb módhatározónak a magyarban a *hirtelen* szó felel meg, nem pedig a *gyorsan*, a *nasmeje se* igének az *elneveti magát*, nem pedig az *elmosolyodik*. A szerbben ugyanis nagyobb különbség van a *nasmejati se* és a *nasmešiti se* igék jelentésében, mint magában a két szóalakban. A *prsnuti u smeh* pillanatnyi cselekvést jelölő ige, tehát ekvivalenseként nem állhat a tartós *nevet* ige.

Je li?

Ugy-e?

a kontextusnak itt más kérdés felelne meg: *Vagy úgy?*

Vi znate, gospodine Bile, da su ova tri *spadala*, za koja računam da će, na kraju krajeva, svi skupa i neizostavno, vertikalno umreti.

Ön tudja, Bill ur, hogy ez a három akik *számításom szerint* végül is bizonyos, hogy *függőlegesen fognak meghalni*.

Ez a példamondat több sebből vérzik. Az első az, hogy a magyarban hiányzik a főnév, mert a *három* magában itt nem töltheti be a mondat alanyának funkcióját,

⁵⁷ Ettől lettek ilyen vidámak? Vagy: Ez szerzett nekik ilyen nagy örömet?

mondhatnánk tehát: *ez a három alak*. A számításom szerint helyett inkább a *minden bizonnyal* szerkezet felelne meg, a *függőlegesen fognak meghalni* viszont végképp idegenszerűen hat, függetlenül attól, hogy a szavakat a szerző utasítása szerint gesztus is követi. Itt mindenképpen jobb megoldás lenne az *akasztófán végzi*. Végül még a számbeli egyeztetést is meg kell említenünk.

A *oni* paradiraju s njome *usred* naših gostiju koji ne znaju šta je i moraju da imaju čudan i mučan utisak.

Ezek meg ott parádéztak vele a vendégek *körében* akik nem tudják mi ez és furcsa és kinos benyomásuk lehet a dologról.

A mutató névmást főnévi névmással kell helyettesíteni, továbbá a hölgy a fiatalemberekkel nem a vendégek körében, hanem a vendégek között parádézott, a szerb *usred* szónak itt ez a jelentés felel meg. Ugyanazt a kapcsolatos kötőszót a fordító egymás után kétszer is használta, ezt másikkal helyettesíthetjük, vagy pedig egyszerűen elhagyhatjuk. Ezenkívül a harmadik tagmondatban szó szerinti fordítást alkalmazott Csuka, ahelyett hogy a magyar nyelv szellemének jobban megfelelő szerkezetet használt volna. Tehát:

Ők meg ott parádézna vele a vendégek között, akik ezt igen furcsának s kinosnak találják és nem tudják mire vélni a dolgot.

Ona je *poludela* što su joj dva sina poginula?

Elvesztette az esztét, mert megölték két fiát?

A *megbolondul* igét túl durvának találhatta fordítónk, ezért helyette az eufémisztikus *elveszítette az esztét* szókapcsolatot használta, ezzel azonban lefoglalta az *elveszít* igét, és a ‘meghal’ jelentésben már nem használhatta a következő tagmondatban. Így, az egyrészt más stílusértékű és hangulatú, másrészt pedig a szándékos és tudatos, de ugyanakkor személytelen *megölték* igét használja. A mondat így is hangozhatna:

Abba bolondult bele, hogy a háborúban elveszítette mindkét fiát?

[...] počinju razgovarati, primedbe, spletke [...]

[...] jönnek a *tere-ferék*, az észrevételek, a pletykák [...]

A *terefere* hangutánzó szavunk érzésem szerint túl bizalmas hangulatú egy ilyen drámaszövegben, a *mendemonda* megfelelőbb.

Gubite se!

Pusztuljatok innen!

Ez a parancs a magyarban ma túl gorombán hangzik, lehet, hogy a múlt század elején ez még elfogadhatóbb volt. De miért épp ezt a megoldást választotta a fordító? A szerb *gubiti* (vagy az igekötős *pogubiti*) igének az elsődleges ‘veszít, elveszít’ jelentésén kívül egyéb jelentéseit tartotta tiszteletben, éspedig a ‘megöl, tönkretesz, elpusztít’ értelmezést, s ebből lett a *pusztuljatok innen* felszólítás. Ugyanakkor az elveszít, jelentésmezejébe tartozó *eltűnik* igét kellett volna használnia felszólító módban: *Tűnjetek innen! / Tűnjetek el!* Még jobb megoldás lenne a parancs intenzitásának erősítésére, szigorításának kifejezésére a deverbális főnév: *Tűnés!*

Dakle (Sireni) ti uzmi ove stvari, pa levo krug svi i brzim korakom!

Tehát (Szirénhez) *vedd* ezeket a dolgokat s azután balra át mind(annyian) és gyors léptekkel előre!

A vesz szinonímáját, a *fog* igét szoktuk ilyen esekben a magyarban használni: *fogd ezt a holmit* [...] Itt, amint látjuk, a főnevet fölöslegesen teszi többes számba a szerb hatására, és a szórenddel is baj van. Jó megoldás, hogy grammatikai explicitálásra került sor, mert a magyarban ki kell tenni az irányt is a módhatározó mellé: *gyors léptekkel előre*.

Kako dečaci stignu do prve kulise desno, naprasno iskrsava pred njima Liliana. Oni se hitro ufronte i propuštaju je.

Amint a fiuk a jobboldali első kuliszához érnek, *hirtelen* feltűnik előttük Lilian. A fiúk *hirtelen* sorbaállnak, s előreengedik.

A fenti két mondatban szóismétlés (fiúk, hirtelen) bántja a fülünket, a *sorbaáll* helyett pedig a *felsorakozik* ige is számításba jöhetett volna.

Pazi mali da mi ne *izgruvaš* reket!

Vigyázz kicsi (fiú) hogy *össze ne györd* a csomagot!

A már említett *Kicsi!* idegenszerű megszólításon kívül, más tekintetben sincs hitelesen lefordítva a mondat. A szerbben ugyanis világosan fel van tüntetve, hogy a teniszütőre kell vigyáznia a fiúnak. Ebből az is következik, hogy már nem használhatjuk az *összegyűr* igét, mert annak anyaga nem gyűrődik, hanem az igének arra kell utalnia, hogy az épségét kell megőriznie, tehát nem szabad megsértenie: *Vigyázz fiú, hogy meg ne sértsd az ütőmet!*

[...] smelo i *prostodušno* [...] (18)

[...] merészen és *egyszerűen* [...] (12)

A *prostodušno* módhatározót nem lehet *egyszerűnek* fordítani. Csuka a *prostodušan* melléknév egyik magyar ekvivalenséből következtetett erre a megodásra. A mi esetünkben ez nem igazi megfeleltetés. Helyette inkább az *őszintén, nyíltan, egyenesen* módhatározókat használhatjuk.

[...] *plaho* [...] (20)

[...] *hirtelen* [...] (14)

Ugyanakkor a *plaho* módhatározót *hirtelennek* fordította, bár itt a *hevesen* vagy *indulatosan* szavak felelnek meg inkább.

Ovo ovde nije ništa, sve *namešteno*, bljutavo, lažno [...] (19)

Ez itt semmi, minden *elrendezett*, izetlen, hazug [...] (13)

A *namešteno* állapothatározó szó szerinti fordításának eredményeként található a mondatban az *elrendezett* melléknévi igenév. A szerb szó azonban arra utal, hogy minden ‘mesterkéltné, erőltetett’.

Az alábbi magyar mondatból még csak a személyes névmás hiányzik, hogy teljesen szó szerinti fordítást kapjunk.

Šta vam mogu ja verovati ili ne verovati? (19)

Mit hihetek önnek, vagy nem hihetek?⁵⁸ (13)

Nije *istina*. Sami ste rekli da niste to [...] *Zbilja*, zašto ste vi ipak ovde? (20)

Nem *igaz*. Hisz maga mondta, hogy nem az [...] *Igaz*, miért is van maga itten? (14)

A magyarban szóismétlést találunk, mert két kifejezés ugyanazzal a szóval van lefordítva, ezek az *istina* és a *zbilja*. A magyarban mindkét helyen az *igaz* szerepel.

[...] *presekao sam čaroliju, vratio sam se u dan – za kratko vreme samo – i ušao sam u ovu vašu svakodnevnu vrtešku* [...] (20)

[...] s magam téptem szét az ígézetet és visszatértem a *napra* – csupán rövid időre – s betértem ebbe az önök mindennapi kórhintájába [...] (14)

A *dan* a szerbben egyúttal napot és nappalt is jelent, innen adódik a félreértés és a téves fordítás. Tehát: [...] visszatértem a nappalba [...]

⁵⁸ Helyesen: Mit kellene elhinnem vagy nem?

Ja ti govorim o ozbiljnim i najvažnijim stvarima [...] (24)

Én a legfontosabb és komoly *tárgyakról* beszélek neked [...] (18)

A szerb *stvar* többféleképpen fordítható magyarra, a kontextustól függően. Az idézett magyar mondatban nem *tárgyakról* beszél a tanácsos, hanem *dolgokról*.

[...] saopštavam ti svoje ideje [...] (24)

[...] közlöm veled *eszméimet* [...] (18)

Az *ideja* az eszméken kívül a szerbben ‘véleményt, gondolatot, ötletet, elképzelést’ is jelent. Itt talán az utóbbi felelne meg a legjobban, nem pedig a szövegben található megoldás.

[...] već si celog puta gledao za nekom jedrilicom [...] (24)

[...] hanem egész uton egy vitorlást *néztél* [...] (18)

A magyarban a hosszadalmas nézést (a szövegben levő szerb ige ugyanis ezt sugallja) a *figyel* igével fejezzük ki. Ez annál is inkább megfelel, mert a szerb mondatban a *gledati* ige nem tárgyat, hanem *za* előljárós instrumentalist vonz.

Za moja vremena *tražile* su se druge škole i druge kvalifikacije [...] (25)

Az én időmben más iskolákat és más képzéseket *kerestek* [...] (19)

A *tražiti* ige fenti jelentésében a magyarban vagy a *kér*, vagy pedig a *megkövetel* szükségeltetik, nem pedig az elsődleges *keres* jelentés.

To vas *zgražava*? (28)

Ez önt *meglepi*? (21)

A *zgražavati* ige nem azt jelenti, hogy valaki meglepődik, hanem azt, hogy ‘irtózik, elborzad, iszonyodik valamitől’.

[...] ma da mi je i to prilično odvratno [...] (28)

[...] habár ez is meglehetősen visszataszító előttem [...] (22)

Nem *előtte* visszataszító, hanem a *számára* az.

Tvoj kavaljer ti priča, kanda nešto veselo? (29)

A te lovagod úgy látszik valami *víg* dolgot mesél (22)

Az elmesélt dolog a magyarban nem lehet *víg*, mert ezt személyre mondjuk, hanem *szellemes*, *nevetséges*.

Komora za gospodu! (35)

Itt a *málha* az urak részére! (26)

A *málha* ‘szállítmányt, rakományt’ jelent a magyarban. A szerb *komora* azonban nem ilyen értelemben jelenik meg a szövegben, ezért a helyes fordítás így hangzana: *Tessék, az urak poggyásza!*

Onaj aviatičar sa kojim sam vas videla danas u podne, je li to vaš prijatelj?
(37)

Barátja magának az a *repülő*, akivel ma délben együtt láttam? (28)

A magyarban a *repülő* főnév nem személyt, hanem gépet jelöl (mármint a repülőgép rövidítéséből), semmiképpen sem használatos a ‘repülő személy’ értelemben. Itt tehát egy másik, idegen szót kell használnunk, a *pilotát*.

Otac i dva brata poginuli su mi. (37)

Az apám és két fivérem *elpusztultak*. (28)

A mai magyar nyelvhasználatban az *elpusztul* igét csak az állatokra használjuk, a fordítás készítésekor viszont minden bizonnyal az emberekre is vonatkoztatható volt.

[...] obuzela me je luda želja da prodrem, da se zaronim u sve njine mračne i bleštave tajne (43)

[...] vad vágy fogott el, hogy behatoljak és *elmeneküljek* minden sötét és csillogó titkukba (33)

Itt valószínűleg elírásról van szó, a fordító feltehetőleg az *elmerül* helyett használta az *elmenekül* igét.

[...] strese se, digne glavu [...] (45)

[...] összerezzen, *felveti* a fejét [...] (36)

Mi inkább *felemeljük* a fejünket annál inkább, mert a szerb mondatban sem gyors mozdulatot jelöl a *dići* ige. Valószínűleg az előző ige, a mozzanatos *rezzen* hatására alkalmazta Csuka ezt a hirtelen mozdulatot kifejező igét.

Vi ste jedno čudno biće. (47)

Maga *csodálatos* teremtés. (37)

Csuka a *čudo* főnévből alkotott melléknevet véli felismerni a *čudno* szóalakban, ezért fordíthatta a *furcsa* helyett *csodálatos teremtésként* a szerkezetet.

Ja sam se sa vama igrao lakomisleno, *nemarno*. (47)

Játszottam magával, könnyelműen, *nemtörődömséggel*. (37)

A *nemtörődömséggel* módhatározó mesterkélt hangzik a példamondatban, holott fordíthatnánk többféleképpen is: *megfontolatlanul*, *meggondolatlanul*, *hanyagul*, *figyelmetlenül*.

[...] radili smo s njima po polju, *kopali* smo, kosili smo, orali i sejali [...] (39)

[...] velük együtt dolgoztunk a mezőkön, *ástunk*, kaszáltunk, szántottunk és vetettünk. (30)

Nem tudni miért fordította a *kopati* igét Csuka az *ás* igével és miért nem használta a *kapál* szót, hiszen ez egyébként is szláv jövevényszó. Ma ugyanis a *kapál* mást jelent mint az *ás*.

[...] vidiš ipak nije *izmišljotina*, nije utvara [...] (50)

[...] látod még sem *agyrém*, nem lidérc [...] (40)

Az *agyrém* nyelvünkben valamilyen negatív dolgot feltételez, nem úgy, mint a szerbben az *izmišljotina*, ezért a *koholmány*, *agyszülemény*, *elmeszülemény*, *halandzsa*, *mesebeszéd*, vagy *látomás*, *képzeltetés* kifejezést kellene használni helyette.

[...] njihova se usta *spoje* u tren [...] (50)

[...] szájuk egy pillanatra *összekapcsolódik* [...] (40)

Az ajkak nem kapcsok hogy összekapcsolódjonak, annál kevésbé, mert előtte a mozzanatosságra utaló *egy pillanatra* határozó található. Tehát: *ajkuk egy pillanatra összeér*.

[...] zgranut i kivan zbog tog pitanja [...] (52)

[...] *haragosan* és ezért a kérdésért bosszúsan [...] (43)

A rövidke szerb mondat fordításában több hibát is észleltünk. A *zgranut* állapothatározó nem ‘haragot’ fejez ki, hanem ‘döbbenetet’, továbbá az *ezért a kérdésért* szószerkezet magyartalanul hangzik. Helyesen: *megdöbbenve és a kérdés miatt bosszúsan*.

To je jedna *vedra* i prostrana soba. (56)

Derült és tágas szoba. (45)

Mondjuk-e mi a magyarban a szobára azt, hogy *derült*? Az Értelmező Szótár szerint csak a kedélyállapotra és az időre vonatkoztathatjuk. Todor Manojlović itt arra gondolt, hogy a szoba világos.

[...] svojim malobrojnim, ali veoma zgodnim i solidnim nameštajem [...]
(56)

[...] *kevésszámú*, de igen alkalmas és szolid butorzatával [...] (45)

A *kevésszámú* szó nem létezik a magyarban, szövegyűlés eredménye. Vagy a *kevés*, vagy pedig a *kisszámú* melléknevet használhatjuk helyette.

[...] tipovi njegove vrste umeju da sprovode nitkovluke [...] (61)

[...] képesek *csirkefogóságokat* végrehajtani. (49)

A *nitkovluk* súlyosabb következményekkel jár mint a „*csirkefogás*”, egyébként sem használatos a cselekvés megnevezésére ilyenemű elvont főnév a magyarban (mármint a *csirkefogóság*, esetleg a *csirkefogás* szóalak fordulhatna elő), ezért itt az *alávalóság*, *hitványság* vagy *aljasság* a megfelelő.

Mi smo ovako još potpuno u mraku. (61)

[...] így még teljesen a sötétségben vagyunk. (49)

A ‘sötétségben lenni’ a jelen esetben, a szerbben azt jelenti, hogy teljes tudatlanságban.

Jesi li se objasnio sa Lilianom? (67)

Kimagyarázkodtál Liliannal? (55)

A *kimagyarázkodik* ige jelentése: „kifogásol, helytelenített tettéről, megnyilvánulásáról elfogadható magyarázatot ad” (Ékszt). A szóban forgó esetben azonban nem a miniszternek kellett magyarázkodnia, hanem Liliannak, legalábbis a tanácsos kérdése erre vonatkozott.

[...] vi me kanda kušate [...] (71)

[...] ön talán most *megkísért* [...] (59)

Ja vas kušam da bi se uverio da li ste čovek. (41)

[...] azért *kísértem* meg, hogy meggyőződjem: ember-e? (59)

A *megkísért* ige helyett a mai magyar nyelvérzéknek inkább a *próbára tesz* szókapcsolat felel meg.

Otkuda mrtvi, kada ja osećam, jasno i duboko da su živi. (82)

Miért halottak, mikor én érzem, világosan és mélyen, hogy élnek. (66)

Csuka itt sem tudott szabadulni a szerb szöveg vonzásától. Helyesen: *Már hogy lennének halottak, amikor én pontosan és mélyen érzem, hogy élnek.*

[...] znam, neću ja podleći – kada onda nisam podlegla. (84)

Tudom, nem fogok én megtörni – ha akkor nem törtem meg [...] (68)

A *megtör* ige helyett az *összeroppan* fejezi ki inkább a lelkiállapot súlyosságát.

Nismo, jer nema *više*. (91)

Nem kértünk, mert nincs annál *nagyobb*. (75)

A szerb *više* nem azt jelöli hogy nem létezik valami nagyobb, magasabb, hanem nincs semmi *magasztosabb, fennköltebb*.

[...] bolje bi bilo da ti ne teraš *toliko* šegu [...]

[...] jobb lenne, ha nem üznél *ilyen* tréfát [...]

A szerb mértékhatározó helyett a fordító melléknévi mutató névmást használ, nem tudni pontosan miért.

Káich Katalin figyelmeztet bennünket, hogy az alábbi mondatokban a szerbben ‘félelemmel vegyes tisztelet’ szerepel és nem *hódolat (naklonost)*. A szerző nem azt akarta kifejezni, hogy a férfiak *kószák*, hanem hogy *állhatatlanok* vagy *ingatatagok*, s a miniszter sem azt kéri a tanácsosától, hogy *hangosabban* beszéljen, hanem hogy *érthetőbben, világosabban* fogalmazzon.

Vi gajite veliko *strahopoštovenje* prema gospodi.

Őn igen nagy *hódolattal* viseltetik a nagyurakkal.

Muškarci su *nestalni*.

A férfiak *kószák*.

Zašto ne govoriš *jasnije*?

Miért nem beszélsz *hangosabban*?

Téves szóalak

Előfordul az is, igaz, csak elvétve, hogy téves szóalakot használ a fordító. Ez leginkább olyankor történik meg, amikor a két kifejezés alakja nagyon hasonlít egymásra, és csak árnyalati különbség van közöttük, jelentésükben úgyszintén. Íme néhány ilyen példa:

[...] *meglepetve* [...] (35) (*meglepődve*)

[...] blago, ali rešeno, oči u oči [...] (47)

[...] enyhén, de határozottan *szembenézve* [...] (38) (*a szemébe nézve, vagy szemtől szemben*)

[...] koji sam ti, najzad, otac [...] (65)

[...] aki *végre is* apád vagyok [...] (53) (*végtére is, végül is, utóvégre*)

Nema jadnijeg, nakaznijeg od ostvarenog sna [...] (91)

Nincs nyomorultabb, *torzóbb* a megvalósult álomnál [...] (75) (*torzabb*)

Okreće se u krugu, stalno oko istog centra [...] (20)

Örökké körben mozog mindig ugyanazon *központ* körül.⁵⁹ (14)

Szintaktikai és jelentésbeli különbségek

Tartalmi/grammatikai implicitálás

A hiányos mondszerkesztés sokszor csak a két nyelvrendszerből eredő különbségek figyelmen kívül hagyásából ered.

Sasvim *u dnu* [...]

Egészen a *fenéken* [...]

A szerbben az *u dnu* előjárás szerkezet így magában arra utal, hogy a színpad belsejéről, mélyéről van szó. A magyarban a *fenék* különben sem a legmegfelelőbb kifejezés, így önmagában pedig semmiképpen sem jó.

[...] pomiluje *ga* po kosi i spazi pri tome Bila [...] (16)

[...] megszomogolja a haját s eközben észreveszi Billt [...] (10)

Vajon kinek a haját simogatja meg Lilian? A fordításban nincs egyértelműen kifejezve az accusativusban levő szerb személyes névmás, a birtokrag vonatkozhat a szállodai fiúra, de a lány saját hajára is. Tehát szükséges lenne a birtokos kitétele.

Večito naokolo, uz uvek istu, tobož bogatu i uzbudljivu, stvarno tako monotonu i šuplju muziku [...] (20)

Örökké körben, *emellett* az állítólag gazdag és izgató, de tényleg olyan egyhangu és buta zeneszó *mellett* [...] (14)

A szöveggörnyezetből csak következtetni lehet, hogy mit csinálnak *örökké körben* (talán inkább: *körbe*), de így a magyarban hiányos, zavaros értelmű tagmondatot kaptunk. Ugyanakkor fölösleges az *emellett* (helyesebb az *ezenkívül*), amikor már

⁵⁹ Inkább *középpont*, mert a *központ* mást jelent.

egyszer szerepel a mondatban a *mellett* névutó. A *tényleg* helyett a *valójában* kifejezés megfelelőbb.

[...] dok *mu* Barman, na njegov zapovednički mig, sprema i donosi „Drink”. (22)

[...] mig a barmann, parancsoló arcmozdulatára egy drinket készít és hoz. (16)

A szerb dativusi személyes névmást hagyta ki ezúttal a fordító, pedig oda kívánczik a *neki* is a mondat végére.

Naravno da sam neraspoložen [...] (24)

Természetesen hogy kedvetlen [...] (18)

A fenti mondatban az összetett állítmány igei része hiányzik, mert különben nem lehet tudni, hogy ki az, aki kedvetlen. Sőt, így a szövegkörnyezetből kiragadva első személy helyett harmadikra utal. Tehát helyesen: *Természetes, hogy kedvetlen vagyok.*

Iskočilo je iz normalnog koloseka nekoliko histerika i luda, niko drugi. (27)

A normális *vágányokból* csupán néhány *hisztérikus* és bolond ugrott ki, senki más. (21)

A *hisztérikus* nem állhat a magyarban főnévi funkcióban, tehát a melléknevet ki kell egészíteni főnévvel, vagy a *hisztérika* (= hisztérikus nő) főnevet kell használni. Ezenkívül a magyarban nem a *vágányokból*, hanem a *kerékvágásból* szoktunk kizökkenni, ha valami rendellenesség történik. Hasonlóképpen a *három* sem állhat a *személy* főnév nélkül az alábbi mondatban.

[...] imam u trpezariji isti sto, na kome je uvek postavljeno za troje. (82)

[...] az étteremben ugyanaz az asztalom van, amelynél mindig *három* részére terítenek. (67)

Mama je već opet strahovala. (83)

A mama már megint *remegett*. (67)

Így egymagában a *remeg* ige általános félelmet jelent, nem pedig a valakiért való *rettegést*.

Felesleges explicitálás

Néha felesleges elemet is betold a fordító, amelyre talán nem is lenne szükség.

[...] miniatűr polc *különböző* poharakkal, kanalakkal és más megfelelő felszereléssel [...]

A konkrét helyzetre irreleváns, hogy különbözőek a poharak, annál inkább, mert az eredetiben ez nincs benne. A *felszerelés* helyett itt jobb a *kellék* kifejezés.

Oleg klimnu glavom. (85)

[...] bólint a *fejével*. (69)

A magyar *bólint* ige csak a fejre vonatkozhat, ezért fölösleges kitenni az eszközhatározót.

[...] koji se ravna prema Sekretarevom ukusu. (22)

[...] amely *körülbelül* a titkár izlése után igazodik. (16)

Fölsleges, sőt téves a *körülbelül*, hiszen ezt a szót a szerb változat nem tartalmazza.

[...] ona samo jedva primetno klimnu glavom. (23)

[...] csak fejbillentéssel küld üdvözetet. (17)

A szerbben ‘alig észrevehetően bólint’, a magyarban viszont benne van az is, hogy üdvözlésképpen teszi ezt. A terjengősséghez hozzájárul még az is, hogy tárgyas szerkezetet használ (*üdvözetet küld*) ige helyett (*üdvözl*).

Ti znaš da jesam. (44)

Te jól tudod hogy igen. (35)

A magyarban fölsleges a második személyű személyes névmás kitétele, ezenkívül a szerb mondatban nincs kihangsúlyozva, hogy az illető mennyire tud valamit.

To ne menja ništa na stvari. (42)

Egyebekben ez semmit sem változtat a dolgon. (35)

Az *egyebekben* határozószó teljesen fölsleges a magyarban.

Tükörfordítás

A fordító olykor szó szerinti fordítást alkalmaz, ami különböző nyelvi szinteken kísérhető nyomon. A szövegkörnyezet, a magyar nyelv szellemében történő fogalmazásmód ilyenkor sok esetben más megoldást követelne. Ezeket a példákat külön-külön kell szemügyre venni, mert egyedi esetek. A tükrözés lehet lexikai szintű. Ilyen például az, amikor a pincér megszakítja a szállodai kifutók tréflálkozását:

Stanite!

Megállni!

Ebbe a szövegkörnyezetbe inkább a következő leintő szavak illenek: *Várjatok!* vagy *Csönd legyen!*, *Hagyjátok abba!* Máskülönben a *Megállni!* felkiáltást sokszor használjuk hangsúlyos parancs esetében.

A *kaliti se* ígét a szerbben figuratív értelemben használja a szerző, nem a vas acélozására gondol, ezért ilyen jelentésben inkább a *megedz* ígét, illetve az *edzett* melléknévi igenevet alkalmazzuk:

Još nismo zreli, još nismo *prekaljeni* [...] (21)

Még nem vagyunk érettek, még nem vagyunk eléggé *megacélozva*. (15)

[...] sa uvek istim tupim i *neiskrenim* licima oko sebe [...] (21)

[...] mindig ugyanazokkal az ostoba és *nem őszinte* arcokkal körülöttem

[...] (14)

A magyarban a tagadás sokszor ellentétes jelentésű melléknévvel történik, tehát a *nem őszinte* helyett az *álszent*, vagy *hamis* természetesebben hangzik.

[...] *spopadne* nas ponekad neka kukavička nostalgija. (21)

[...] néha *ránk támad* valamilyen gyáva nosztalgia. (15)

A *nosztalgia* még átvitt értelemben sem szokott valakire támadni a magyar nyelvben, hanem *elfogja a honvágy*, esetleg *hatalmába keríti*.

[...] već pri prvim rečima Liliane utapa u vedar očinski osmeh. (22)

[...] már Lilian első szavainál derült atyai mosolygásba olvad fel. (16)

A határozói esettévesztésen kívül (adessivus helyett sublativusi viszonyragot kellett volna használnia: nem *szavainál*, hanem *szavaira*) az ige türkröztetése is problematikus. Szerkezetváltás lenne megfelelőbb: [...] *derűs atyai mosolygássá szelődül*, vagy *derült atyai mosoly ül ki az arcára*.

Barman prolazno, kao nemo lice. (23)

A barman átmenetileg, mint néma személy.⁶⁰ (17)

[...] ovaj mu odgovori *lakim* klimanjem glave. (23)

[...] az fejének *könnyű* biccentésével felel. (17)

Felesleges szóról szóra fordítani, mert a biccentés különben is rövidke, pillanatnyi mozdulatot jelöl, nem kell külön kitenni a melléknevet annak érzékeltetésére, tehát csak így: *fejbiccentéssel válaszol*.

[...] kada vidim svuda samo nepažnje, neozbiljnost, rasejanost, *pometnje*

[...] (24)

[...] mikor itt csak figyelmetlenséget, komolytalanságot, szórakozottságot, *tévedést* látok. (18)

A szerb példamondatban a felsorolás végén a *pometnja* ‘zavar, zűrzavar, káosz’ jelentésű elvont főnév szerepel, amelyet semmiféleképpen nem lehet *tévedés*nek fordítani, és a közvetlen látászervi érzékelést kifejező ige helyett is inkább az elvont észlelést sugalló *tapasztal* felelne meg jobban: [...] *komolytalanságot, szórakozottságot, zűrzavart tapasztalok*.

[...] ali mislim ipak da vrede nešto, pošto su plod, *kristalizacija* jednog četrdesetogodišnjeg iskustva [...] (24)

[...] úgy gondolom mégis érnek valamit, mert negyvenesztendő tapasztalat termékei, *kikristályosodásai* [...] (18)

Egy kicsit erőltetettnek hangzik az igekötős ige elvont névszóvá képzett eredményhatározó használata (ezenfelül még a több-birtok jelével ellátva). Elméletileg lehetséges ez a megoldás is, de képzeljük el a szerencsétlen színészt, akinek sürgősen kell ilyen szöveget kimondania. Lehetett volna csak egyszerűen: *mert negyvenesztendő tapasztalat gyümölcse, eredménye*. Sőt, az utóbbit el is hagyhatjuk, mert a *gyümölcs* szó egymagában is messzemenően kifejezi a mondanivalót.

U vašem listu već, nikako. (26)

Az ön lapjában *már* semmi képpen. (20)

Fölösleges a szerb mintára lefordított határozószó kitétele.

⁶⁰ Helyesen: A Barmann némán elhalad mellettük.

Ja sam već *pre tri godine* znao sve. (26)

Én már *három év előtt* mindent, de mindent tudtam. (20)

Ez a mondat így félreértésekre ad okot, nem tudni ugyanis, mi előtt három évvel tudta a tanácsos, hogy sor kerül valamire. Tehát hiányzik a magyarban a viszonyítási alapként szolgáló névmási előtag: *három évvel ezelőtt*.

[...] *ovaj* nemir, *ova* nervoza što je obuzela duhove. (26)

[...] *ez* a nyugalanság, *ez az* idegesség, amely elfogta a lelkeket. (20)

A mutató névmás ismétlése a fenti magyar mondatban fölösleges, a szerbben a két főnév különböző nyelvtani nemének kifejezése végett szükséges a kitétele. Az állítmány fordítása sem felel meg teljesen, az *elfog* helyett talán jobb lenne a *hatalmába kerít*: *ez a nyugalanság és idegesség, amely hatalmába kerítette a lelkeket*.

Vi me jedva *poznajete*. (36)

Hiszen *alig* hogy *megismert*. (27)

A *poznavati* ige – az igekötő jelenléte ellenére – tartós, folyamatos cselekvést fejez ki, a magyar ígét nem szükséges a cselekvés kezdetére, vagy befejezettségére utaló igekötővel ellátni, ezt az *alig* mértékhatározószó kitétele is fölöslegessé teszi. Tehát itt az *alig ismer* a szerb mondat ekvivalense.

Čeznuo je za svojom otadžbinom? (39)

A hazája után vágyódott? (30)

A szerkezet tükörfordítása helyett mondhattuk volna egyszerűen: *Honvágya támadt?*

Bolje je što pre preseći. (45)

Jobb minél előbb *elvágni a dolgokat*. (35)

A dolgokat a magyarban átvitt értelemben nem szoktuk elvágni, hanem véget szoktunk nekik vetni.⁶¹

Vi kažete da niste nikada prošli kroz one pustolovine. (49)

Maga azt mondja, hogy sohasem *ment keresztül* azokon a kalandokon. (40)

⁶¹ Jobb minél előbb véget vetni a dolognak.

A kalandokon nemigen szoktunk *keresztülmenni*, inkább *átélni* szoktuk őket, vagy pedig *átesünk* rajtuk, meg szoktak velünk *történni*.

[...] za vreme dok su vrata otvorena čuje se iznutra jedna bučna i vesela moderna igra. (50)

[...] amig az ajtó nyitva áll, belülről víg és hangos modern tánczene hallatszik. (41)

Egyszerűbb lett volna így fogalmazni: [...] *a tárt ajtó mögül víg és hangos tánczene hallatszik*.

Ona mi je dala samo razumeti da ima nešto da mi prizna. (59)

Lilian csupán azt *értette meg velem*, hogy van valami beismerni valója. (47)

A kauzativusi ige ebben az esetben nem a legjobb megoldás,⁶² inkább azt mondhatnánk: *tudtomra adta*, vagy pedig *közölte velem*.

A szövegben többször is előfordul a *könnyek voltak a szemében* tükröforítás a *könny csillogott a szemében*, esetleg *könnybe lábadt a szeme* szerkezet helyett:

Imala je suze u očima. (59)

Könnyek voltak a szemében. (47)

[...] sa suzama u očima. (64)

[...] könnyekkel a szemében. (52)

Meni *ostaje* samo jedan put *otvoren* ka sreći. (64)

Előttem csak egy ut *marad nyitva* a boldogság felé. (52)

A fenti mondatban a határozói igeneves szerkezet helyett természetesebb lett volna igét használni: *Számomra csak egy út vezet a boldogság felé* vagy *a boldogsághoz*.

[...] ja koji sam čovek i vidim stvari jasno kroz i iza tvog devojačkog zanos a [...] (65)

[...] tapasztalt ember vagyok és a te leányos elragadtatásodon keresztül és túl is világosan látom a dolgokat. (53)

A fordító szorosan tartja magát az eredeti szöveghez, bár a fenti mondatban a *keresztül* névutószerű határozószót nyugodtan kihagyhatta volna.

⁶² A *megért* múlt idejű alakjával való szinte azonos hangzása miatt kerülendő (*megértett* – *megértett*).

[...] i ja sam ih zato laka srca i s prezrenjem odbacivala. (65)

[...] s épp ezért könnyű szívvvel és megvetéssel tudtam mindig eldobni őket. (53)

Az *eldobni* igenevet itt nem használhatjuk (mert a konkrét esetben személyekre, udvarlókra vonatkoztatjuk), helyette a *visszaütasítani* felel meg a szövegkörnyezetnek.

Ja, nikako, ne mogu da učestvujem u toj utakmici. (71)

Én semmi esetre sem vehetek részt ebben a versengésben. (59)

A *nem vehet részt a versengésben valakivel* helyett a magyar nyelv szellemének a *nem vetekedhet* vagy *vetélkedhet valakivel* szerkezet felelne meg inkább.

Spazila ga je sa prozora kako odlazi u dobro odigranom oćajanju. (76)

Észrevette az ablakból azt a fickót, amint jól játszott kétségbeesésben távozik. (64)

A kétségbeesés itt nem lehet *játszott*, csak *megjátszott* vagy esetleg *színlelt*.

[...] za mene bi smrt bila samo jedna prava blagodat [...] Ali bih volela da je prvo pobedim, da je prinudim da mi izda, da mi vrati [...] (84)

[...] a halál igazi áldás lenne a számomra [...] de szeretném előbb legyőzni, kényszeríteni őt, hogy adja ki, adja vissza [...] (68)

A fenti magyar mondatban a szórend tükröztetése a legnyilvánvalóbb, ezenkívül a szerb hiányos mondat szerkezet a magyarban kiegészítést követel meg: [...] *de előbb le szeretném őt győzni, rákényszeríteni, hogy adja vissza a fiaimat*.

Koga si ti zavolela? (90)

Kit szerettél meg?⁶³ (74)

I od te lude čovek nigde nema mira. (94)

Ettől a bolondtól sincs az embernek seholsem békéje.⁶⁴ (78)

A fordító alkotói szabadságának érvényesítése

A fordítónak amellet, hogy az üzenetet továbbítja a másik nyelven, megvan az alkotói, vagy ahogyan Sava Babić szokta mondani: újraalkotói szabadsága. A fordító ugyanis szerinte „re-kreálja”, újraalkotja az eredeti művet a

⁶³ Kibe lettél szerelmes?

⁶⁴ [...] nyugalma [...]

célnyelven. Ebben a fejezetben tehát nemcsak hibákról, tévedésekről beszélünk, hanem a választási lehetőségekre vonatkozó döntésekről.

Ali mu je *odmah* na to, još iz istog pokreta, prilepila i jedan sasvim čvrst šamarčić.

De azután ugyanazzal a mozdulattal oda is *ragasztott* egy *csattanós* pofonocskát.

Csuka először kihagyja az időhatározót, aztán téves igét használ, mert a magyarban a pofont inkább *lekenjük*, *lekeverjük*, nem pedig *odaragasztjuk*, s a kicsinyítőképzőt is fölöslegesen tükrözteti a tárgynál, a jelzőt azonban ötletesen választja meg.

Ali zar to može nešto da smeta? (17)

[...] de hát akadály ez? (11)

Mondhatnánk így is: *de mit számít az?*

Vi – osećam – imate ključ života, za kojim čeznem [...] (20)

Maga, – érzem – ismeri azt az életet amelyre én vágyom. (14)

Sokkal egyszerűbben fogalmaz Csuka, mert a ‘kezében tartja az általam vágyott élet kulcsát’ szerkezet, amely a szerb mondat tükörfordítása lenne, túl bonyolultan hangzik.

Je li ti? Jesi li video milostivu gospođicu? (53)

Mondjad csak, nem láttad a kegyelmes kisasszonyt? (47)

A fordító úgy döntött, hogy a külön mondatba foglalt megszólítás helyett, inkább az alárendelő mondat főmondatában szólítja fel a fiút, feleljen a második mondatban kifejtett kérdésre.

U jednom opozicionom listu video sam preksinoć jednu malu belešku. (58)

Egyik ellenzéki lapban a minap kis hirt láttam. (46)

A magyar mondatban a szerb ‘tegnapelőtt este’ szó szerinti fordítása helyett a *minap* szerepel, és a ‘jegyzet’ helyett *hírt* olvasott az újságíró.

Ja sam te lepo opominjao da budeš malo strožiji, da to nije društvo za jednu devojku njenog ranga. (61)

Szépen figyelmeztettelek, légy egy kissé szigorubb, ez a fickó nem udvarolhat a te lánynak. (50)

A szerb tagmondatot, miszerint a tanácsos arról győzőgeti a minisztert, hogy a „fickó” a lánya társadalmi rangjának nem megfelelő társaság, a fordító saját nyelvhasználati szokásainak megfelelően átfogalmazza.

Budi spokojan, ja sam već smislio kako ću. (67)

Legyel egészen nyugodt, én már mindent elgondoltam, mit fogok cselekedni. (55)

A mondatot így is fordíthatta volna Csuka: *Légy nyugodt, én már végiggondoltam, hogyan fogok cselekedni.*

[...] i odjednom odostrag, dve sveže, još mokre ruke zaklope mi oči i zaori se veseli mladički smeh. (83)

[...] ők pedig közben nesztelenül megkerülnek engem és vidám, legényes nevetés harsan fel. (67)

A magyar nyelvű szövegből hiányzik az a mozzanat, hogy a fiúk befogták édesanyjuk szemét, amint kijöttek a vízből.

Gde je izbor, tu već nema ropstva. (86)

[...] ahol választhat az ember, ott nincs rabság. (70)

A fordító az általános igazságot kifejező személytelen mondatot valamiféleképpen konkretizálni szeretné, habár az *ember* szó is általánosítást sugall. Tehát fordíthatta volna így is: *Ahol választási lehetőség van, ott már nem lehet szó rabságról* vagy pedig *Ha választhatunk, akkor már nincs rabság [...]* Mindhárom megfeleltetés elfogadható, sőt még több jó fordítása is lehet a mondatnak.

Predanost beskrajnome naći će pune zamene u beskrajnoj predanosti prema ljubljenoj ženi (86)

Az a végtelen iránt való odaadás teljes kárpótlást talál majd a végtelen odaadásban a szeretett nő iránt. (71)

Az effajta szójátékokat a legnehezebb lefordítani, mert a pusztá jelentésen és üzeneten túl olyan hatást kellene keltenie a célnyelvi mondatnak, mint amilyent az eredeti szövegben kelt. Csuka azonban egy kicsit gördülékenyebbé tehetné volna a mondatát, valahogy így: *A végtelen iránti odaadás teljes kárpótlást fog nyerni a szeretett nő iránti végtelen odaadásban.*

Mislim da joj se vratiš da bi joj objasnio stvar, da bi se oprostio sa njome.
(87)

Ugy gondolom, hogy visszatérsz hozzá, azért hogy megmagyarázz neki
mindent. (71)

A fordítás nem fedi pontosan azt a jelentést, amit Manojović ki szeretett volna
fejezni. Inkább: *Úgy gondolom, vissza kell menned, hogy mindent megmagyarázz
neki, és hogy elbúcsúzz tőle.*

Ne liči da krišom bežiš od žene koja te voli (87)

Nem illik hogy lopva ott hagyd azt a nőt, aki szeret. (71)

Az *illik* szavunk főnévi igenevet szokott vonzani a magyarban. A *krišom bežati*
szerkezetből a fordító a módhatározót fordította le, megváltoztatva az igét, holott
jobb lett volna, ha csak az igét fordítja le, mert a *szönik* inherens jelentésében már
részben benne foglaltatik, hogy azt az ember lopva teszi, tehát a módhatározót
teljesen kihagyhatta volna. Másik ige használata azonban a vonzatot is
megváltoztatja: *Nem illik elszöknöd attól a nőtől, aki szeret téged.*

Iskušenje je veće no onda kada sam te izneverio pri begstvu iz
neprijateljske zemlje. (85)

A kísértés nagyobb, mint akkor, amikor *elváltam* tőled, az ellenséges
földről való szökésünk idején. (69)

A fenti magyar mondat nem teljesen fedi a szerb mondat jelentését. Az fordításban
ugyanis a semleges *elválik* ige szerepel az ‘elhagy, cserbenhagy, hűtlen lesz’
jelentésű szerb *izneveriti* helyett, s nem jut kifejezésre az eredeti szövegnek az a
mozzanata, hogy Bill tudatában van annak, miszerint cserbenhagyta barátját,
amikor nem tartott vele. A helyes fordítás tehát ez lenne: *A kísértés nagyobb mint
amikor az ellenséges földről való szökésünk során cserbenhagytalak.*

Körülményes, idegenszerű fogalmazásmód

A fordító néha, a szerb szöveg fonalát követve, olyan mondatokat
szerkeszt, amelyek idegenszerűek, nincsenek összhangban a magyar nyelv
szellemével. Olykor csak azért fogalmaz bonyolultan, körülményesen, mert nem
tud szabadulni a szerb nyelv vonzásától.

Počeo sam na kraju da ličim već i samom sebi na neku noćnu pticu. (20)
Végül már magam előtt is úgy tetszettem, hogy valami éjszakai madárra vagy farkasra hasonlítok. (14)

Egyszerűbben így lehetett volna fogalmazni: *Végül már magamnak is úgy tűnt, hogy valami éjszakai madárra vagy farkasra hasonlítok, vagy Végül már magamnak is éjszakai madárra vagy farkasra kezdtem hasonlítani* így az eredetiben használatos kezdő momentumot is megőriztük.

Gledala me je očima punim molbe. (41)
Szemekkel nézett, amelyek tele voltak kéréssel [...] (32)

Csak így, hogy *szemekkel nézett*, a magyarban nem állhat, mivel mással nem is lehet nézni, csak az egyedüli látószervünkkel, s a szerbben sem pusztán eszközhatározó szerepel, ugyanis jobbra bővülő szerkezetről van szó. Mondhatta volna Csuka így: *Kérlelően tekintett rám. Vagy Tekintete tele volt kéréssel. Vagy: Könnyörögve nézett rám.*

[...] očima jedne ranjene srne, koja traži milost. (41)
[...] a megsebesült őz szemével, amely kegyelemért könnyörög. (32)

Az alárendelő mellékmondat helyett melléknévi igenevet kellett volna használnia a fordítónak: *a kegyelemért könnyörögő sebzett őzre emlékeztető szemével*, vagy *a kegyelemért könnyörögő, sebzett őz szemével*.

Jesi li sada izlečen i gotov da se istrgneš za navek iz ovog sveta? (44)
És most kigyógyultál már? És készen vagy arra, hogy mindörökre kitepd magad ebből a világból? (38)

A fenti mondatban is jobb lett volna így fogalmazni: *kész vagy-e arra, hogy kitepd magad örökre ebből a világból?* Vagy tömörebben: *kész vagy-e magadat örökre kitepni ebből a világból?*

Prostrana soba, koja sa svojim svetlo, ali diskretno obojenim zidovima, sličnim širokim i mekim tepihom kojim je sva zastrta [...] (56)
Tágas szoba, amely világossárgával, de diszkréten festett falaival, hasonló széles és puha szőnyegeivel, melyekkel mindenütt be van borítva [...] (45)

A bonyolult szerb mondat szerkezetet teljesen át kellett volna alakítani ahhoz, hogy gördülékenyebb, érthetőbb magyar mondatot kapjunk. Valahogy így: *A padlót teljesen beborító puha szőnyegek színéhez hasonló, világosra festett tágas szoba*

[...], vagy még egyszerűbben: *Tágas szoba, világos falaival, s színben hozzájuk illő, széles, puha szőnyegével [...]*

Otkud vam to sada? Pa valjda ste bili svakog dana sa nama? (57)

Hát talán velünk volt mindennap, hogy tudhatná? (46)

A magyar mondat teljesen mást jelent, mint a szerb, s így a szöveggörnyezetből kiragadva arra utal, hogy mivel az újságíró mindvégig a miniszter társaságában volt, nem tudhatja, mi történik a nyaralón kívül. Ezért a helyes fordítás így hanzik: *Tudhatná, hiszen mindennap velünk volt.*

[...] ima trenutaka, u kojima će se jedan čovek – jedan koji u punoj meri zaslužuje to ime – uzdići iznad sve te obzire, prepreke i bojazni. (71)

[...] vannak pillanatok, amikor az ember, már egy ember, aki teljes mértékben megérdemli ezt a nevet felülemelkedik mindezekben a tekinteteken, akadályokon, aggodalmakon. (58)

Mit jelent itt a *már egy ember* kifejezés? Jobb megoldást választhatott volna Csuka: *egy olyan ember, aki [...]* Egyébként, a szerb *obzir* szó itt ‘szempontot’, nem pedig ‘tekintetet’ jelent.

Zašto nisam ja sama ušla da bih vas obojicu uhvatila za ruke i vezala među sobom i samnom za navek? (89)

Miért is nem mentem be én magam, hogy mindkettőtöket kézen fogtalak volna s összekapcsoltalak volna egymással és velem mindörökre? (73)

Itt csak az igemód megváltoztatása sokkal egyszerűbbé és magyarosabbá tette volna a mondatot: [...] *hogy mindkettőtöket kézen fogva, összekapcsoljalak benneteket egymással és velem mindörökre.*

Kad smo već na pola puta jasno videli kako se aeroplan digao sa celim društvom [...] (93)

Mikor már fele úton már világosan látuk, hogyan emelkedett fel a repülőgép az egész társasággal [...] (77)

A fenti magyar mondatban több kifogásolnivaló is van. Először a *már* határozószó ismétlése, a *fele úton* helyett a *félúton* összetett szót kellett volna használni, ezenkívül a szórenddel is gond van, mert függetlenül attól, hogy a szerb mondatban a *kako* kifejezés szerepel, számunkra az a fontos, hogy a társaság a repülőben elszállt, és hogy mi ezt láttuk, nem pedig az, hogy láttuk hogyan, milyen módon repültek el.

Félreértések, tárgyi tévedések

A fordításban akadnak tárgyi tévedések is, néha pedig a fogalmazás ad félreértésekre okot. A fordító olykor félreértelmezheti az eredeti szöveget, máskor pedig az olvasó téves következtetéseket vonhat le a pongyola fordításból.

Izvinite gospodo, ja sam ovde zalutala [...] (29)

Bocsássanak meg uraim, eltévedtem itten [...] (23)

A szerb mondatban nem arról van szó, hogy a színpadon tévedt el a hölgy, hanem hogy véletlenül tévedt közénk, tehát nem *eltévedtem itten*, hanem *idetévedtem*. A szerbben nincs mód az irányhármasság következetes kifejezésére a helyhatározó esetében, s ezt a fordítónak tudnia kellett.

[...] mi smo uvek poslednji pri *doručku* [...] (29)

[...] mi mindig utolsók vagyunk az *ebédnél* [...] (23)

A szerb szövegben az áll, hogy a reggeliről szoktak elkészni és nem az ebédre, ahogyan a magyar mondat suggallja.

[...] dvokrilnim vratima od kristalnog stakla i *mesinga* [...] (34)

[...] kétszárnyú ajtóval, amely kristályüvegből és *réz*ből készült [...] (26)

A *mesing* sárgaréz, nem pusztán réz. Az utóbbi szerb megfelelője a *bakar*.

Nosi kaput od crne alpake, sive pantalone i isto takve cipele. (22)

Fekete lüszterből készült kabátot hord, szürke nadrágot és ugyanolyan cipőket. (16)

Az *alpaka* hasonlít a *lüszter*hez, de nem ugyanaz.⁶⁵ A hasonlóság köztük abban van, hogy mindkettő selymes hatású szövet. Ha már egyébként is idegen szót használunk, akkor a szerb szövegben levőt kellett volna megfogalmazni.

Zemlje gde još ima beskrajnih divljih polja i šuma [...] (44)

A földig, ahol még végtelen mezők és erdők vannak. (35)

Konkrét esetben a szerbben a *zemlja* nem ‘földet’, hanem ‘országot’ jelent, de különben is a magyarban fölösleges kitenni ezt a helyhatározót, mert az előző mondatot egészíti ki. Ebből következik, hogy az alábbi példában:

⁶⁵ alpaka = teveszőrrel kevert szövet; lüszter = sodrott gyapjúszálból készült fényes felületű, vékony szövet.

[...] imamo aeroplan – i sve su zemlje naše [...] (44)

[...] van repülőgépünk – és minden föld a miénk [...] (35)

vagy úgy kellett volna fogalmazni, hogy *az egész föld*, vagy pedig *minden ország a miénk*. Ebben az esetben jobb az első megoldás, mert a folytatásban ez áll: [...] *de egyébként mit is törődünk mi most a földdel, amikor nyitva áll előttünk az ég, a végtelen*.

[...] uzbudjeno, gotovo surovo. (47)

[...] felindulva, majdnem nyersen. (38)

Alighanem arról van szó, hogy Csuka elnézte a szöveget, s a ‘kegyetlenül’ jelentésű *surovo* szóban, a *sirovo* ‘nyersen’ kifejezést vélte felfedezni.

[...] niti provodio ljubavne idile sa nekim bezazlenim kćerima šuma ili začaranim lepoticama. (48)

[...] nem töltöttem szerelmi idilleket holmi ártatlan erdei leányokkal, vagy elvarázsolt hercegnőkkel. (39)

Az *ártatlan erdei lányok* egész mást jelentenek mint *az erdők lányai* és az *elvarázsolt hercegnők* sem felelnek meg a *začarane lepotice* szerb jelzős szintagmának. Tehát inkább így: *nem volt szerelmi kalandom erdei nimfákkal vagy elvarázsolt szépségekkel*.

Izašla je tu pre jednog časa mislim. (53)

[...] azt hiszem egy perc előtt itt ment ki. (43)

A *čas* a szerbben jelenthet ‘órát’ is és ‘pillanatot’ is, innen a félremagyarázás a magyarban. Ezenkívül a *tu* határozószó a szerbben inkább a hozzátétőlegességet hivatott kifejezni, mint a helyet.

Ti moraš da saznaš od Liliane sve kako je bilo [...] (61)

Meg kell tudnom Liliantól mi hogyan történt [...] (49)

A szerb szöveg szerint a miniszternek, nem pedig a tanácsosnak kell megtudnia a lánytól, hogy mi történt.

Liliana: Ne, ne moramo i nećemo se rastati. (88)

Bill: Nem, azt sohasem. (82)

A szerbben Lilian tiltakozik az ellen hogy elváljon Billtől, a magyarban ennek az ellenkezője szerepel, s ez teljesen félrevezeti az olvasót. Helyesen: *Lilian: Nem kell és nem is fogunk elválni*.

A hiányos mondatok megtoldása

A drámaszövegek, műfaji jellegükből adódóan, félbeszakított, elharapott mondatokat is tartalmaznak. Ezek fordításának tükröznie kell a konkrét beszédshituációt. Ugyanakkor a fordító néha megtoldja fölösleges elemekkel a mondatokat, olyanokkal, amelyek az eseteleges folytatásban nem szerepelnének.

Misliš da nismo videli da ti je gospođica Liliana [...]

Azt hiszed, nem láttuk, hogy Lilian kisasszony *neked* [...]

A folytatásban az következne, hogy Lilian kisasszony *megsímogatta az arcod*. Viszont Csuka azt gondolhatta, hogy a mondat nem tűnne oly mértékben megszakítottnak, mint ahogyan a szerbben hangzik, ha csak az alanyt tüntetné fel. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a szerbben dativusban szereplő személyes névmás rövidített formáját is valamiféleképpen ki szerette volna fejezni. Ehhez hasonlóan alakul az alábbi szerb mondatföredék fordítása is:

Ja mislim da sam ti [...] (64)

Azt hiszem, hogy *neked* [...] (52)

Oleg: Onda se moraš vratiti devojci.

Bil: Da se [...]? (87)

Oleg: Akkor vissza kell térned a leányhoz.

Bill: Akkor vissza [...]? (71)

A fenti magyar válaszmondatban az utalószó teljesen fölösleges. Elegendő lett volna Billnek csak az igekötőt megismételnie, vagy pedig az egész igeneves ígét: *Vissza? / Visszatérni?*

Jó megoldások

A fordítások kritikájában rendszerint csak a hiányosságokra, eltérésekre, hibákra, elírásokra szokás rámutatni. Azok a legnyilvánvalóbbak, azok tűnnek fel legelőbb az olvasónak. Ez természetes, de nem a legigazságosabb is egyben. Csak az tudja, aki maga is foglalkozik fordítással, hogy néha mennyire nehéz helyesen értelmezni a szöveget, megtalálni a helyes kifejezést és a mondanivalót oly módon újrafogalmazni a célnyelven, hogy úgy tünjék, nem is fordításról, hanem eredeti műalkotásról van szó. Mindehhez egy kicsit az is szükségeltetik, hogy a műfordító anyanyelvén (illetve a célnyelven) maga is alkosson, hogy egy kicsit ő maga is író legyen. Csuka Zoltán az volt, s ezért lehetett termékeny fordítója is a szerb irodalomnak. A felsorolt hiányosságok nem kisebbítik érdemeit és jelentőségét,

habár az is igaz, hogy ennél sokkal sikerültebb fordításai is vannak. A szöveg hibáit könnyűszerrel kijavíthatta volna egy lektor is, sőt nagy részükre még egy lelkiismertesebb korrektor is felhívhatta volna a szerző figyelmét. Az igazság kedvéért most azonban szólnunk kell a szövegben található nagyszerű megoldásokról is.

Átfogalmazott mondatok

Néhány helyen Csuka az üzenet értelmét teljesen átformálja, hogy megfeleljen a magyar nyelv szellemének, hogy magyarosabban hangozzék.

Hoće oni da ti kumuju?

Talán a násznagyi tisztre pályáznak?

Odeveni ste u zeleno. (19)

Zöld a ruhája. (12)

[...] bio sam bez hleba, bez odela, bez krova i gonjen kao pseto ili razbojnik. (43)

[...] nem volt kenyérem, nem volt ruhám, nem volt otthonom és üldöztek, mint a kutyát vagy a rablót. (34)

Tud szabadulni a szerb nyelvi szerkezetek vonzásától, nem azt használja hogy *kenyér* [...] *nélkül voltam*, és az is jó, hogy igenév helyett igét használ.

[...] i ponekih dama iz otmenog društva sa neotmenim ukusom. (49)

[...] az előkelő társaság némely rosszízű hölgyeinek. (39)

[...] za vreme dok su vrata otvorena čuje se iznutra jedna bučna i vesela moderna igra. (50)

[...] amig az ajtó nyitva áll, belülről vig és hangos modern tánczene hallatszik. (41)

Jó, hogy a fönti magyar mondatban nem *zajos* a zene, hanem *hangos*, és hogy nem *tánc* hallatszik, hanem *zene*.

Tartalmi explicitálás

Ahhoz, hogy a mondat magyarul is világos és érthető legyen, sokszor bővebben ki kell fejteni a szerb elemeket, a szövegkörnyezettől és a szituációtól függően. Íme néhány jó megoldás a műből:

Nemoj [...] (24)

Ne *mondj semmit* [...] ⁶⁶ (18)

Njena. Gde? (51)

Az övé. Hol *találta*? (41)

[...] zaustavio u blizini klupe. *Na ovoj spazi jednu maramicu.* (51)

[...] a pad közelében megálljon. *A padon egy zsebkendőt vesz észre.* (41)

O nekoj krizi, razume se, nema govora. (57)

Kormányválságról természetesen nincs szó? (46)

A jesmo li mi [...] tražili od života išta drugo [...] no taj zanos? / Nismo. (91)

Kivántunk-e mi valaha az élettől mást mint ezt az elradtatást? / Nem *kértünk mást.* (75)

Nismo, jer *nema višeg.* (91)

Nem kértünk, mert *nincs annál nagyobb.* (75)

Pomilovala ga je slatko po licu, naokolo [...] *Koga?* Njega?

[...] édesdeden megsimogata az arcát, köröskörül [...] *Kinek az arcát?* [...] az övét?

Zahladnelo je malo. (36)

Kicsit lehűlt *a levegő.* (27)

Grammatikai explicitálás

Ennek a jelenségnek több különféle mozzanata és faja van. Kiterjed mindazokra az esetekre, amikor a két nyelvrendszer közötti különbségek nyilvánvalóvá válnak, és másmilyen megoldásokat követelnek meg a célnyelvben.

A szerbben létezik a grammatikai nem kategóriája, a magyarban viszont nincs ilyen. A szöveggörnyezet azonban sokszor megköveteli, hogy a valamilyen esetben és nemben levő szerb személyes névmást a magyarban névszóval fejezzük ki. A fordítónak ki kell derítenie, hogy a névmás mögött ki rejlik, s annak explicite kifejezésére több lehetőség áll rendelkezésére. Használhat köznevet vagy konkrét tulajdonnevet:

⁶⁶ De lehetett volna így is: Ne beszélj [...]

[...] koja *ga* je sve vreme gledala sa zebnjom. (47)
[...] aki egész idő alatt szorongással nézte a *férfit*. (38)

[...] udaljuje se od *njega*. (50)
[...] eltávolodik a *férfitől*. (40)

Nema *je*. Našao sam ovo.

Lilian kisasszony nincs sehol, csupán ezt találtam [...]

Čini mi se da sam *ga* video u holu [...] (53)
Azt hiszem, mintha láttam volna *Bill urat* a hallban. (43)

Poslala je *njega* da joj dovede jedan auto. (76)
A kisasszony elküldte a *boyt*, hogy hozzon⁶⁷ egy autót. (63)

A jesi li se oprostio i od *nje*? (86)
És elbucsúztál a *leánytól*?⁶⁸ (70)

[...] pokazuje *mu* izrazitim gestom svoju cigaretu. (17)
[...] kifejező mozdulattal felmutatja a *férfinek* a cigarettáját. (11)

Itt csak az a kérdés, hogy a férfi cigarettáját mutatja fel, vagy pedig a férfinak mutatja a saját cigarettáját.

Ta tvoja i *njena* nemarnost simptomatična je. (25)

Hát ez a nemtörődomség, a *leányodé* meg a tiéd szimptomatikus. (19)

A fenti megoldás kiváló, mivel a birtokos személyét értelmező jelző formájában pontosítja a fordító.

Olykor a mutató névmást kell kitenni akkor is, amikor az a szerbben nincs jelen:

Otkada čovek ima uspeha kod [...]

Amióta *ennek* az embernek sikere van a [...]

Más esetben a nyelvrendszerből hiányzó egyéb kategóriákat kell másként kifejezni. A magyarban nem létezik vokativusi eset, mint a szerbben, s Csuka ezt azzal kompenzálta, hogy személyes névmást használt:

Gde si, Don Žuane?

Hol vagy, *te* Don Juan?

⁶⁷ [...] hívjon egy autót [...]

⁶⁸ Még pontosabban: és a *lánytól is* elbúcsúztál?

Sokszor szükség van az állítmány explicite kifejezésére a hiányos szerb mondatok fordításakor. Néha csak az előző mondat igéjének a megismétléséről van szó:

Otkuda dolazite? Jer vi niste odavno ovde [...] / Iz sveta. (19)

Honnan jön? Maga nincs is rég itt [...] /A nagyvilágból jövök. (13)

[...] sinoć [...] (24)

Tegnap este. (18)

A *sinoć* időhatározószónak a magyarban összetett időhatározó felel meg, s ezt helyesen érzékelteti Csuka, bár ugyanilyen jelentéssel bír a névelős *este* szó is: *az este*.

Egyfajta explicitálást jelent az is, amikor a kiindulónyelvi szöveg egy mondatát a célnyelvben több mondatra osztjuk, mint ahogyan implicitálásról beszélhetünk az ellenkező esetben, függetlenül attól, hogy teljes értékű mondatokról vagy csak tagmondatokról van szó:

Da, Bože moj, flert, glupost.

Ugyan, Istenem, flört. Butaság.

To treba prosto brisati; milom ili silom, ako mora biti. (27)

Ezt egész egyszerűen el kell törölni. Ha lehet jóakarattal, ha nem erőszakkal. (20)

Da se upoznam – ja – sa njime [...] čovek iz takve jedne klase? (66)

Hogy én megismerkedjem – vele? Én? Ilyenfajta emberrel? (54)

A rövid, hiányos szerkezetű és tagolatlan mondatok expresszívebbé teszik a szöveget.

Implicitálás

Az implicitálás is az átváltási műveletek egyik formája. Néha ugyanis fölösleges a kiindulónyelvben explicite kifejezett kategóriák, szavak hasonló módon történő kifejtése. Például fölösleges a személyes névmás használata, amikor az igerag egyértelműen kifejezi a cselekvő számát és személyét:

On je brzo digne i sakrije. (51)

Gyorsan felveszi és elrejtí. (41)

Mi ga ne puštamo. (93)

Nem engedjük. (77)

[...] *videli smo te iz daleka.* (83)

[...] *megláttunk messziről.* (67)

[...] *neće nikako da se okrene, ni na šum što ga ona sva nestrpljiva najzad navlaš učini svojim suncobranom [...]* (17)

[...] *semmiképpen sem akar megfordulni, még arra a suhogásra sem, amelyet a leány végre türelmetlenül a napernyőjével idéz elő.* (10)

A fenti példában a birtokos névmás a fölösleges, mivel a főnév birtokjele külön utal a birtokos személyére.

Az alábbi mondatpár nagyon jó példa a magyar nyelv tömörítő jellegére. A szintetikus szerkezet magában foglalja a cselekvő és a patiens számát és személyét is, ezért a három szerb elem helyett egyetlen szóval fejezzük ki a mondandót:

Vi me odbijate? (19)

*Visszautasít?*⁶⁹ (13)

Odbio sam ga. (85)

*Visszautasítottam.*⁷⁰ (69)

Szólások, szójátékok

Aki bármilyen formában foglalkozott munkássága során műfordítással, jól tudja, hogy a legnehezebb mindig a frazeológiai egységek, szólások, szójátékok lefordítása. A felsoroltak közül is leginkább az utóbbi. A fordítónak ugyanakkor jól kell ismernie a kiindulónyelvi egységek jelentését, akárcsak a cél nyelv frazelógiáját is. Ez mind még nem jelenti azt, hogy jól fog eljárni, mert gyakran az azonos szövegkörnyezetből kialakult, és a még azonos formájú szólások is sokszor saját életüket kezdik élni az egyes nyelvekben, különfejlődnek és teljesen más értelmezést kapnak. S ha az ugyanúgy hangzó szólást alkalmazzuk más jelentésben, nem azt fejezzük ki, amit az író mondani szeretett volna. Csuka, maga

⁶⁹ [...] ön engem?

⁷⁰ [...] én őt.

is író lévén, jól ismerte a frazeológia szerepét és jelentőségét, igyekezett is tiszteletben tartani a szabályait.

Az alábbi példában szójátékról van szó. A *rotkve ti strugane* (szó szerint: ‘reszelt retket neked’) valami olyasmit jelent, hogy ‘jó is volna’, ‘hát még mi nem kellene’ s olyankor használják, amikor valaki többet vagy olyasmit kér, ami nem illeti meg, nem jár neki, nem érdemli meg. Olyasmit, amire a magyarban azt szoktuk mondani, hogy *csipiszt az orrodra*. A szövegben ezt a szerb szólást szójáték alkalmazására használta fel Manojović, mert a benne szereplő melléknévi igenevet adta az egyik szereplő szájába, amikor az reszelt jeget kért a gyümölcslebe, s amire a Barman felháborodást színlelve szójátékszerűen válaszolt a fenti szólással. Csuka ezt a poént nem tudta érzékeltetni a fordításban, ezért próbálta a retket felváltani tormára, s szintén szójátékot alkalmazni:

Strugan led / *Strugane rotkve*, za vas.

Reszeltjéggel / Reszelt tormával, nektek.

Fordíthatta volna simán magyar szólással: *Csipiszt az orrotokra!*, de akkor is veszített volna a hangulatából a szöveg.

[...] pa će sve *ići kao sat*. (26)

[...] és minden úgy fog menni, *mint a karikacsapás*. (20)

A *sve ide kao sat* szólást a *megy minden, mint a karikacsapás* hasonlattal oldotta meg sikeresen a fordító.

[...] ali mi je pošao na lepak. (58)

[...] de lépre ment. (47)

Az „ártó szándékú ravaszkodás áldozatává válik, becsapják, sikerül rászedni”⁷¹ jelentésű *ići na lepak* szerb szólás ekvivalenseként Csuka szerencsés megfeleltetésre lelt a *lépre megy* szólásunkban.

[...] promeri Bila *od glave do pete*. (71)

[...] fejétől a talpáig végigméri Billt. (58)

A magyar nem azt szokta mondani hogy *a fejétől a talpáig*, hanem *tetőtől talpig* végigmér valakit, s ez teljes mértékben megfelel a szerb *od glave do pete* frazémának.

⁷¹ Forgács Tamás (2003) *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 450. p.

To treba prosto brisati; *milom ili silom*, ako mora biti. (27)

Ezt egész egyszerűen el kell törölni. Ha lehet jóakarattal, ha nem erőszakkal. (20)

A szerb szólást a magyarban kétféleképpen is fordíthatjuk, de egyik sem a szövegben levő példamondat. Mondhatjuk tehát, hogy *akarva nem akarva*, vagy pedig *kénytelen-kelletlen*. Mivel azonban így egyedül nem állhat mégiscsak jobb körülírni a mondanivalót: *Akár szép szóval akár erőszakkal*.

Összegzés

Elmondhatjuk végezetül, hogy egy érdemes fordítói vállalkozást elemezhattunk a tanulmányban, a kimutatott hiányosságok, eltérések, tévedések ellenére is. Csuka Zoltánnak megvolt az érzéke az időszerű értékek felfedezésére, ezért is vállalta ennek a műnek a fordítását. A hiányosságokat könnyen ki lehetne küszöbölni, és akkor egy modern nyelvezetű, ma is fölöttébb érdekes drámaszöveget kaphatnánk, amely a magyar színtársulatok által is bemutatásra kerülhetne. Az is elképzelhetőnek tűnik, hogy a művet a jelen fiatal fordítónemzedék képviselői közül is lefordítsa valaki, s akkor két különböző időben készült, eltérő fordítást vethetnénk össze.

JOVAN STERIJA POPOVIĆ *FELFUVALKODOTT TÖK* CÍMŰ DARABJÁNAK FORDÍTÁSÁRÓL

Amikor elhatároztam, hogy megvizsgálom, Jovan Sterija Popović hány és mely művét fordították le magyar nyelvre, mert elemezni szerettem volna a fordítások valamelyikét, még nem sejtettem, hogy ez a vállalkozás milyen nehézségekbe ütközik majd.

A Sterija-évforduló, a nagy szerb íróról és drámaíróról szervezett tanácskozás jó alkalomnak kínálkozott munkái magyar fordításainak áttekintésére. Biztos voltam abban, hogy az idők során több Sterija-művet lefordítottak magyarra, sőt az a gondolat is foglalkoztatott, hogy egy alkotás több, időben eltérő fordítását is összevetem. Kutatni kezdtem tehát a fordítások után, előbb az újvidéki Bölcsészettudományi Kar magyar és szerb tanszékeinek könyvtárában, majd a Szerb Matica Könyvtárában. Meglepetésemre csak az utóbbi katalógusában találtam egyetlenegy Sterija-fordítást: a POKONDIRENA TIKVA című vígjátékét, amely magyarul a FELFUVALKODOTT TÖK címen vált ismertté.

Ezzel még nem szűntek meg a gondjaim, tudniillik nem tudtam nyomára bukkanni ennek az egyetlen példánynak sem. Korábban ugyanis egy jubileumi kiállításon volt megtekinthető a nyomtatvány, s mivel a Szerb Matica Könyvtárában az a gyakorlat, hogy az oda visszajutott könyvek, mielőtt a helyükre kerülnének, hónapokig dobozokban hevernek, sehogyan sem lehetett hozzájutni a keresett kiadványhoz. Már úgy tűnt, hogy le kell mondanom a vállalkozásomról, amikor a könyvtár egyik önfeláldozó munkatársa értesített, hogy rátalált a könyv egyetlen múzeumi példányára, és sikerült fénymásolnia. Időközben a budapesti Országos Széchényi Könyvtár online katalógusából kiderült, hogy náluk is megvan Sterija szóban forgó darabjának egyetlen magyar fordítása.

Amikor a hosszú nyomozás után végre a kezembe került a kötet másolata, azonnal azt néztem benne, hogy ki volt a fordító. A könyvben azonban, melyet az újvidéki Bratstvo-jedinstvo Kiadóvállalat jelentetett meg a *Színpadunk* című sorozat 54. füzeteként, s a Zmaj Nyomda nyomtatott, sehol sem volt feltüntetve a neve. A Széchényi elektronikus katalógusa azonban ezt az adatot is megadta: Létmány Istvánnak, egy nem túl hírneves fordítónak a munkáját tartottam a kezemben. A vajdasági magyar irodalom egyik lexikonja sem tartja számon Létmány Istvánt. Később kiderítettem, hogy inkább szerbre fordított, mintsem magyarra.

Sterija a POKONDIRANA TIKVA című vígjátékát 1830-ban írta, de csak 1837-ben látott napvilágot. A magyar fordítás megjelentetéséig több mint egy évszázad múlt el. Időközben sok minden megváltozott magában Szerbiában, de a régióban is. Felmerül a kérdés, hogy miért kellett eltelnie ilyen hosszú időnek ahhoz, hogy magyar nyelven is olvasható legyen az egyik legnagyobb szerb vígjátékírónak ez a műve. És miért nőtt meg éppen akkor az érdeklődés iránta a magyar irodalomban?

Vannak adataink arról, hogy Vajdaság több magyar színházában is játszottak Sterija-darabokat. Ez azt jelenti, hogy voltak belső használatra készült fordítások, amelyek a szélesebb olvasóközönség számára akkor nem voltak hozzáférhetőek, és ma sem azok. A fordítást mindig sajátossá teszik a két nép irodalma közötti pillanatnyi viszonyok.

Ezúttal nem foglalkoznék a fordítást eredményező konkrét motívumokkal, illetve a Sterija-fordítások hiányával. Elsősorban az érdekel, hogy mivé válik a mű a fordító kezében, hogyan hat rá az új nyelvi közeg, megmaradnak-e az eredeti szövegbe beleszótt értékek a fordításban is, vagy csak halvány másukkal találkozunk; mennyire hű a fordítás, mennyire tükrözi az adott kor hangulatát és a társadalmi viszonyokat?

A Sterija-művek témáira jellemző, hogy időtállóak, tehát mindig aktuálisak. Hogy milyen korban játszódik a cselekvés, arról a dráma nyelvezete árulkodik, amely mai szemszögből kissé archaikus. Megjegyzem, az ugyanebben a korban keletkezett más művek fordításelemzésével foglalkozva feltűnt, hogy a szerb nyelv az utóbbi két évszázad alatt mind a szókincse, mind a mondatszerkesztése tekintetében nagymértékben megváltozott. A magyar ugyanebben az időszakban sokkal kevesebbet módosult. A fordítónak tehát erre a sajátosságra is rá kellett mutatnia, ezért igen nehéz feladat várt rá, hogy módot, eszközt találjon ezeknek a különbözőségeknek, változásoknak az érzékeltetésére. A fordítás stílusa gyakran nem felel meg annak a hangulatnak, amelyet a mű megteremteni szeretett volna, és amely magával ragadja a szerb nézőközönséget. Mivel a drámák nem tartalmazzak személyleírásokat, a szereplők sajátos beszéd- és kifejezőmódjukkal jellemzik önmagukat. A mű alaphangulatát az archaikus vajdasági népi beszéd adja, s ennek ellentétéként jelennek meg a fennkölt, fontoskodó, divathajhászó idegen nyelvű idézetek, amelyek gyakran szándékosan annyira el vannak fordítve, hogy a szöveg egyes részei az átlagos néző számára alig érthetőek.

De induljunk ki a címből: FELFUVALKODOTT TÖK. Itt elsősorban a névelő hiányzik. A jelző tökéletesen megfelel, de a főnév, amelyet minősít nem fejezi ki teljes mértékben azt a tartalmat, ami az eredeti címben áll. A *tök* illetve a szerbben a *tikva* szó a fej, s egyben a személyiség metaforája is. A magyarban azonban létezik egy szóösszetétel, amely remekül kifejezi ezt a jelentéstöbbletet, ez pedig a *tökfej*. Ma, amikor a beszélt magyar nyelvben Sterija szóban forgó művét említjük, ezt a szóösszetételt használjuk. Sőt magában a műben is jelen van, két helyen is: amikor Dmitar hűgáról állítja, hogy felfuvalkodott

Mit mondott ez a felfuvalkodott tökfej?

és a végén, amikor figyelmezteti Femát:

Nema ti gore nego kad se tikva pokondiri.

Nincs rosszabb a fölfuvalkodott tökfejnél.

Kérdés, hogy miért használja Létmány a címben az összetételnek csak az első tagját, s nem tudjuk azt sem, hogy vajon csakugyan ő hatott-e a cím megválasztására, vagy pedig elírás történt, illetve a tájékozatlan szerkesztő vagy a korrektor tévesen interveniált.

A fordítás nem tartalmaz előszót, sem versbe foglalt ajánlást, mint az eredeti. A bevezetőben Sterija vitába száll a kortársaival, az urakkal és hölgyekkel. Ő maga sorolja be művét a vígjátékok kategóriájába, és közli: célja az volt, hogy az újdonsült urak számlájára szórakozzon, gúnyolódjon velük.

Ezúttal, mint a bevezetőben megjegyeztem, nem foglalkozom a szerző céljaival, indíttatásával, szándékaival a komédia kapcsán, mégis fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy az előszó lefordítását szükségesnek tartom, mert az némiképp a darab részét képezi, az olvasó és az esetleges rendező számára előrevetíti a mű rendeltetését, és rámutat a megközelítésének módjára. S habár a fordításnak csak az elején tartunk, mindjárt a végét is meg kell említenünk. A fénymásolatból ugyanis hiányzik a szöveg utolsó oldala. Hajnermann Péter úr, akinek jóvoltából hozzájutottam az anyaghoz, azt állítja, hogy az eredeti múzeumi példányban sincs meg.

Nem tartom valószínűnek, hogy a mű ne lett volna végig lefordítva. Hogy miért maradhatott ki a kötetből, vagy hogy utólag lett-e kitépve, azt még ki kellene deríteni. Akinek nem áll a rendelkezésére a szerb szöveg, és nem tudja összevetni a fordítást az eredetivel, azt hihetné, hogy Sterija Ružičićnek, a faragatlan emberek számlájára tett megjegyzéseivel fejezi be vígjátékát.

A továbbiakban térjünk ki a szereplők megnevezésének a fordítására. Az *opančar* foglalkozás helyett *papucsos* megnevezés áll, ami több okból sem megfelelő. A szerb népviselet részét képező *opanak* sem rendeltetése szerint, sem pedig alakjára nézve nem azonosítható a *papuccsal*. Sterija nem véletlenül használat ezt a foglalkozást, egy sor rejtettebb viszonyt és körülményt akart sejtetni vele. Például a szereplőnek, s rajta kívül a szélesebb közegnek a társadalmi helyzetére utalt, valamint az aktuális társadalmi berendezést, a konkrét idővonatkozásokat érzékeltette vele. Ezenkívül a *papucsos* szó elég gyakran használatos a magyarban átvitt értelmében is, akárcsak a szebben, amit a kontextusból ítélve az írónak nem volt szándékában kidomborítani. A *papucsos* helyett tehát sokkal jobb megoldás lenne a *bocskoros* vagy a *bocskorkészítő mester*. Az első szó ma már inkább átvitt értelemben használatos a parasztságból a nemességbe emelkedett réteg gúnyolására vagy pedig a bocskort viselő ember megnevezésére, ezért úgy tartom, hogy az utóbbi sokkal jobban megfelel a kontextusnak.

A *majstorice* megszólítás *majstromné*ként szerepel a magyar szövegben, ami szintén problematikusnak tűnik, jöllehet az egykori vajdasági köznyelvben létezett ez a szó. Az említett szóhasználat ellen szól az a tény, hogy a magyar nyelv kerüli a mássalhangzó-torlódást: itt négy is előfordul egymás után. Továbbá a *majstor* szerb szó, pontosabban a szerb nyelv normáinak megfelelően meghonosodott idegen eredetű szó, s a magyar megfelelője a *mester*. Ezt a szerb szót toldotta meg a fordító magyar birtokos személyjellel és a *-né* képzővel. Igaz, hogy Sterija sok hibrid, idegen, kifordított szót használ, de csak öntelt, gőgös hősei jellemzésére. Ez a megszólítás azonban a cselédség szájából hangzik el, akiknek nincs szándékukban beilleszkedni a rátarti, dölyfös társaságba.

Fema lányának neve végig következetlenül jelenik meg a fordításban. Legtöbbször a szerb névalak fordul elő magyar helyesírással: *Évica*. Megszólításkor pedig a szerb vokativusban: *Évice*. Néhány helyen a név magyar változata is megtalálható, éspedig különféle formában: *Éva* (*Évához*), helyenként kicsinyítőképzőkkel ellátva (a szerb névalak fordításaként, ott ugyanis deminutivusról van szó) *Évike*, *Évi*. A szogálólány neve mindenütt magyar helyesírással, de szerb formában van jelen (a szerb *-ca* képzővel ellátva) *Ancsica*, gyakran magyar birtokos személyjellel: *Ancsicám*. Egy helyütt azonban az *Ancsickám* alak olvasható, ami tulajdonképpen kétszeres deminutivust jelent: a szóalakban megtalálható a szerb *-ca*, a magyar *-ka* képző, ezenkívül pedig a már említett, gyakran használatos birtokjel.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar változatban hogy lett a Mitar névből Dmítar?

A *bácsi* főnévnek a magyarban több jelentése is van. Jelölheti a nagybácsit, pontosabban az apa vagy az anya fivérét, valamint nővérének férjét is, ugyanakkor idősebb férfiszemélyt is illethetünk vele. A szerbben mindezekre a rokonsági viszonyokra külön-külön terminus létezik. Az apa fivére *stric*, a szülők nővérének férje pedig *tetak* vagy *teča*. Jelen esetünkben az anya fivéről van szó, akit *ujak*nak neveznek. A fordításban megszólításkor is a *bácsi* szerepel, bár az általában vett férfiszemélyektől való megkülönböztetés végett, a rokonsági viszony érzékeltetésére jobb lenne a *nagybácsi* szavunk, illetve annak kicsinyítőképzős, birtokjeles változata, a *bácsikám* alak, amely valamennyire leszűkíti az adott szó jelentését.

Sterija műve a főszereplők túlzott mértékű és téves idegenszó-használatában megnyilvánuló jellemzésén alapszik. A magyar helyesírás szabályai szerint a még nem adaptálódott idegen szavak, valamint a hosszabb idézetek a forrásnyelv helyesírását kell hogy kövessék. A fordító azonban ebben is eléggé következetlenül járt el: néhány helyen az idegen nyelvi írásmód található, másutt pedig fonetikus átírás. Az ilyen vegyes megoldás még egy mondaton belül is fellelhető, függetlenül a szerb szövegben található megoldásoktól:

Ala boner.

Á lá bonőr.⁷²

O ma chér.

O ma ser.

Trés volontiers.

Trés volontiers.

Vouz m' avez, toujours fait tant d' amitiés.

Vuzmavé tuzsur fétan damityié.

Sunt moj bratandr gurbjan velikandr.

Szunt mon frer, gurbiján ordinér.

A jellemzésül szolgáló idegen szavak elferdítése sem következetes. A szerb *vilozov* alak fordításaként Létmány (nem tudni, miért) a *kilozófus* szóalakot használja, bár éppúgy lehetett volna *vilozóvus* is, a szerb nyelvhez igazodva, mivel

⁷² Á lá boneur.

a *v-f* mássalhangzók csak a zöngésség tekintetében térnek el egymástól. A szövegben előfordul a *vilozóf* alak is, tehát elől a zöngés, a végén pedig a zöngétlen hangpárral, valamint a latin szavak magyar meghonosításának szabályaitól eltérve, az eredeti *-us* képző elhagyásával:

Holnap megkéri a kezedet egy *vilozóf*.

Néhol az alaki tükrözésnél érezhető a szerb nyelv közvetítő hatása, mint például a téves képző használata során (pl. a szerb *-irati* hatására az *-íroz*):

A nóbisoknál nem tegeznek az úrnőket, hanem méltóságos asszonynak *titulírozzák*⁷³.

Az is megesik, hogy a szerb kifejezéseket a szövegkörnyeztetnek nem megfelelően alkalmazza a fordító. A már említett *majsztor* szó nem Vasilije szájába illő, a *gurbijan* szó pedig nem felel meg a túlzott előkelősködés érzékeltetésére. Tegyük ehhez hozzá, hogy az utóbbi különböző alakokban szerepel a szövegben.

Létmány néhány helyen lefordítja az idegen kifejezéseket, szószerkezeteket, másutt viszont ott is alaki tükrözést alkalmaz, ahol a szerb szövegben nem fordul elő:

Blagodarim.

Avec plaisir, Merci.

[...] unterhondlovati [...]

[...] szórakoznak [...]

[...] unterlondrujemo [...]

[...] zeneórákat tartunk [...]

[...] aufšponen [...]

[...] készülj fel [...]

A fordító gyakran nem tud ellenállni a szerb nyelv vonzásának, így interferenciajelenségek is felfedezhetők a szövegben: például a páros testrészek esetében a szerb nyelv hatására többes számot használ, habár tudjuk, hogy a magyarban ilyenkor egyes szám szükségeltetik:

Milyenek a kezeid.

Csípőre rakja a kezeit.

⁷³ Helyesen: *titulálják* vagy pedig *nevezik*.

[...] jó repedtek a kezei [...]

Helyenként tévesen alkalmazza az igei személyragokat:

Kad ste mi obećali Evicu.

Mikor Évit nekem ígérték.

A magázás helyett (*ígérte*) többes szám harmadik személyt alkalmaz, a következő mondatban azonban, nem tudni, miért használt egyes szám helyett többeset, holott a névmás teljesen elhagyható:

A zašto *mi* je bog dao ruke?

Hát miért adott az Úristen *nekünk* két kezet?

Néha az igeszemélet sem egyezik meg a két nyelvben. Az alábbi mondatban a mozzanatos ige helyett folyamatos, befejezetlen ígét használ a fordító:

Daj malo sirćeta pod nos.

Adj egy kis ecetet, hadd *szaguljam*.

A szó szerinti fordítás ez lenne: *Hozz egy kis ecetet az orrom alá*, a magyar nyelv szellemének azonban jobban megfelelne a *Hozz ecetet, hadd szippantsak bele!* mondat.

[...] opoganio mi lepezu. Sad je *moram* pokloniti Ančici.

[...] oda a legyezőm. Bebüdösítette. Oda ajándékozh*atom* Ancsicának.

A *-hat* képzős ige nem felel meg a szerb modális *moram* igének.

Az igeidő, illetve idemód is különbözhet:

Erről a mester *tudna* beszélni⁷⁴.

Előfordul, hogy az igevonzat téves, nem felel meg a magyar nyelv szellemének:

[...] de mi az előkelő, *ahhoz* fogalma sincs.⁷⁵

Maradt a megboldogult*nak* kettő is.⁷⁶

Az még Mirkovicsék ebéd*jéről* kíséri a lelkemet.⁷⁷

⁷⁴ Helyesen: Erről a mester *tudott volna* beszélni.

⁷⁵ Vagy *vmihez nem ért*, vagy pedig *vmiről nincs fogalma*.

⁷⁶ [...] a megboldogultról *rám maradt* kettő is [...]

⁷⁷ *ebédjétől*

Nyelvjárási jelenség is előfordul, ami a magyar köznyelvi normának nem felel meg, mint például a suksükölés: *na lássa*. A központosítás is gyakran téves, nincs felkiáltójel a felkiáltó, felszólító mondat végén, hiányoznak a vesszők a tagmondatok között stb. A szórend néhol a szerb szabályokat követi, ezért idegennek hat.

Említsük még meg a tárgy vagy a birtokos fölösleges explicitálását akkor, amikor az igealak utal az alany és a tárgy személyére, illetve amikor a birtokjel közvetlenül felfedi a birtokos személyét (így kétszeresen jelölt a birtokviszony):

[...] *engemet* a megboldogult mester így tanított.

A te gazdád bizony számár volt.

Emlékszik majsztromné a *mi* fehér macskánkra?

Mi van az *én* nővéremmel?

A magyarban a szóképzés egyik leggyakoribb módja a képzők segítségével történő deriválás. Ez a jelenség a szerbben is előfordul, de a szerb képzők nem alkotnak olyan összetett és átfogó rendszert, mint a magyarok. Ezt a fordítónak mindenképpen figyelembe kell vennie, és ha csak mód van rá, élnie kell a magyar nyelv nyújtotta lehetőségekkel. Így például gyakori jelenség, hogy a játék tárgyat képező játékszer képezi a leendő ige tövét.⁷⁸ Létmány ezt szem elől téveszti, s tükrörfordítást alkalmaz: például a *sakkot*, *visztet*, *tarokkot* játszik szerkezetet a *sakkozik*, *visztezik*, *tarokkozik* helyett:

Játszottak *visztet*, *tarokkot*, *sakkot* [...]

Mivel a magyarban nem létezik vokativusi eset, megszólításkor alanyesetet használunk, de ha lehetőség nyílik rá, egyes szám első személyű birtokos személyjellel látjuk el a szót. A fordító ezt a megoldást néha (általában ott, ahol nem lett volna fontos, pl. a személynevek esetében) alkalmazta (*Evicám*, *Ancsicám*), néhány helyen azonban, ahol szükséges lett volna, nem:

Leány, mi baja van az anyádnak?⁷⁹

Ah, ujo [...]

Jaj bácsi [...]⁸⁰

⁷⁸ A szerbben is van hasonló eset, de nem olyan elterjedt jelenségről van szó, mint a magyarban. Így létezik a *loptati se*, *kartati se* visszaható igealak, de pl. a *babázik* megfelelője már nem (*igrati se sa lutkama*).

⁷⁹ Helyesen: *Lányom* [...], vagy pedig *Te lány*, [...].

⁸⁰ Inkább: *Jaj, bácsikám* [...]

Létmány nem tartja magát szorosan az eredeti szöveghez, gyakran él a fordítói szabadsággal, ami egyrészt jó, mert a célnyelv szellemében igyekszik megfogalmazni a mondanivalót, s így nem érezzük hogy fordításról lenne szó, másrészt olyan szerkezeteket találunk a mű magyar változatában, amelyek nem felelnek meg teljes mértékben a forrásszövegnek. A fordítónak nem volna szabad önkényesen változtatnia a szöveget, amennyiben az nem feltétlenül szükséges.

Az alábbiakban egy sor olyan példát hozunk fel, ahol Létmány nem használ a szerb eredetinek megfelelő ekvivalens megoldást. A *repedezett (a bőröd)* szerkezet helyett a *kicserzett* melléknévi igenevet használja, ami aligha hozható kapcsolatba az arc bőrével.

Kakav ti je obraz ispucan i nagrđen.

Az arcod *kicserzett*.

Az *on me nigda nije terao raditi* mondat fordítása során a fordító a *terati* igét nem a *kényszerít* jelentésben használja, hanem a *kerget, zavar, hajt* jelentés mellett dönt:

Engem a bácsi sohasem *kergetett* munkára.⁸¹

Az *Uh što ne smem da mu se približim, da ga sama isteram* mondatban Fema valójában undorát fejezi ki a fiatalember iránt, s ezért nem akar közeledni hozzá, nem pedig a bátortalansága miatt bánkodik, ahogyan a magyar fordításban áll.

Mindegyik szín kezdetén, ahol fel vannak sorolva a szereplők, a szerb *Pređašnji* ekvivalenseként a *voltak* szó szerepel, az *előbbie*k helyett.

Mirkovićné terítékén Sara állítása szerint többek között özszeletek voltak, valamint kelt kalács, amit a fordító *őzgerinc vadas gombóccal* szerkezettel fordít. Az eredetiben azonban nincs pontosítva, hogy az őz mely része volt elkészítve. Arról nem is szólva, hogy a magyarban az őzgerinc sütemény és aligha szolgálható fel vadas gombóccal. A *sarma* szó is szóba kerül. Magyarországon ezt az ételt *töltött káposztának* nevezik, egy helyen a fordítás is tartalmazza ezt a kifejezést, azonban a törlőjel is előfordul. Egyébként a vajdasági magyar nyelvben is inkább *szármaként* szerepel, minden bizonnyal a szerb nyelv hatására, a határon túl viszont ezt a szót nem használják.

Još kad bi bilo malo sarme.

Bár egy kis *szárma* se ártana.

⁸¹ Helyesen: [...] *kényszerített dolgozni*.

Volim nju nego najbolje pečenje mondja egy helyen Sára Fineskáról, kutyájáról, ami anyit jelent, hogy: *Jobban* szeretem őt a peccsenyénél, a fordító azonban a kutyája iránti szeretetet kiegyenlíti a peccsenyével:

Úgy szeretem mint a peccsenyét.

Ugyanott Sára kijelenti, miszerint szereti a vastag hússzeletet, de mivel a *debeo* melléknév a szerbben jelenthet vastagot is és zsírosat is, a fordító félreértette a mondanivalót, és így Sára a zsíros húst szereti a magyar szövegben és nem a vastag szeleteket. Továbbá, a *görhét* Létmány *puliszkának* fordítja, holott egészen más ételfajtáról van szó. A közös benne a fő összetevő, a kukoricaliszt, de amíg az egyiket főzik, addig a másikat sütik.

[...] makar u kući *proje* ne imali [...]

[...] lehet hogy otthon még *puliszkára* sem telik [...]

Ona ti je zapovedila da se tako obučeš?

Ő parancsolt rád hogy így *pofázd ki* magad?

A fenti példában nem lehet a *kipofáz* igét használni, mert akkor csak az arc rendbetevését értenénk alatta, az eredetiben pedig az öltözködésen van a hangsúly, ezért a *kiöltözik* igét kell alkalmazni.

A fordító nyilván nem olvasta el figyelmesen a szöveget, ezért kerülhetett sor a következő félreértésre:

[...] doneću vam ja za pet forinti *od moga babe* pseto [...]

[...] hozok én *öreganyámtól* öt forintért egy kutyát [...]

tehát a genitivusban levő *bâbo* szó helyett, amely az apa nyelvjárási formája, a fordításban Jovan nagymamája fordul elő, a *baba*.

Az ötödik szín vége felé személybeli hibát követett el a fordító. Femma elküldi Evicát Jovanért. Előzőleg Anča már távozott, azonban az utasításban, illetve az összekötő szövegben az áll, hogy Anča megy ki, nem pedig Evica, ami persze lehetetlen, mert ez már megtörtént.

Létmány helyenként elhagy egy-egy szót, nyilván fölöslegesnek tartva őket. Íme néhány példa:

[...] nije li me i *pokojni* otac učio [...]

[...] nem arra tanított-e az *édesapám* [...]⁸²

⁸² A *megboldogult apám* helyett.

To će biti mamzel, što će se para tražiti. Verujte vi meni madam, *u Parizu neće biti takove*.

Olyan mamzel lesz belőle, aki ritkítja párját. Higgye el asszonyom.⁸³

Gyakran tartalmi és gramatikai explicitálást is alkalmaz, sokszor olyan mondatokkal toldja meg a fordítást, amely a szerb szövegben nem szerepel. Az alábbi példákban ki vannak emelve az ilyen részek:

Ali kad sam se tako naučila.

Mit csináljak, ha már így megszoktam.

[...] no ja tebi kažem devojko, uči se po modi govoriti.

Ezzel szemben én azt mondom neked, leány, tanuld meg a divatos beszédet.

On nama ne može biti rod.

Ez a perszóna nekünk nem lehet rokonunk.

To je moja jedna želja, ali znate, da mi je kakav nobles.

Ez a legfőbb vágyam, de tudja *megvallom az igazat, szeretnék* valami előkelő férjet a számára.

Kukavico.

Te szerencsétlen *dézsza tündér*.

Kad se stegnem, moram da stojim kao ukopana.

[...] ha beleszorítanak, úgy kell állnom, *mint aki meszelőt nyelt*.⁸⁴

O majko sad je dockan.

Attól félek, elkéstél mama.

Ja znam [...]

Magam is azt hiszem [...]

Ah!

Ah! (*Felsóhajt*)

Ha, ja nemecki pitam, kako se nahodite.

⁸³ Elmaradt, hogy Párizsban sem lesz nála külön.

⁸⁴ A szerb *kao da sam metlu progutala* frazéma tükörfordításaként. Az említett magyar szólás azonban csak Bárdosi Vilmos frazeológiai szótárában található meg, éspedig a *meszelő* helyett a *karó* vezérszó szerepel benne. A magyar tükörfordítás alapjául szolgáló szerb eredeti még Sterijanál is jobban ecseteli a szituációt. A szerb szövegben szereplő szólás magyar megfelelője ugyanis ez lenne: *mintha gyökeret vert volna a lábam*.

Nem is mondom, németül kérdezem hogy érzi magát.

Ali sad hoće da me da za nikog filozofa, pa eto naše nesreće.

Igen ám, de most valami kujtorgó filozófust fogott a mi szerencsétlenségünkre és mindenáron azt akarja, hogy ahhoz menjek feleségül.

A gle Feme jako [...]

Nézd csak Femát, úgy tesz mintha értené [...]

[...] gerok od najlepše čohe i dva para pantalona [...]

[...] kézmárki posztóból szabott gérokkban. Két pár pantallóban feszítek.

A szerb szövegben nincs feltüntetve a posztó, illetve az anyag eredete, a fordításban viszont szerepel a város neve, ahonnan az származik. Kézmárk szlovákiai kisváros, ahol annak idején Sterija tanulmányait folytatta, s ahol egykor fejlett volt a textilipar. A kézmárki szövet meglehetősen ismert lehetett, mégis meglepő, hogy a fordító ezt az adatot valósággal becsempészte a szövegbe; csak találgathatunk, miért érezte ezt fontosnak.

Gyakran lehetünk szemtanúi a tartalmi tükrözésnek, szó szerinti fordításnak is:

On se [...] kinjio i život prekraćivao da vam što više pribavi, a gledaj ti sad ove [...]

Szegény feje, küszködött és az életét rövidítette hogy valamit összeszerezzen, és nézd csak te most [...]

Kao ležim ja na krevetu, a ti si došla.

Mintha heverésztem volna otthon, eljöttél hozzánk.⁸⁵

[...] ta ni šest nedelja nema kako ti je otac umro.

[...] hiszen hat hete sincs hogy meghalt az apád.

Az utóbbi mondatban az időhatározót fordította le szó szerint Létmány, holott a magyarban a *hat hét*nek semmilyen, a szerb népszokásokban létező hagyományoknak megfelelő, konnotációja nincs. A pravoszláv hit szerint a hat hét, vagy a negyven nap azt a gyászolási időszakot jelenti, amelyet a gyászoló családnak tiszteletben kell tartania. Ugyanis a megboldogult lelke halála után még

⁸⁵ Itt ugyanis a *kao* szócskának sem határozószói, sem kötőszói funkciója nincs, hanem ún. szócska szerepében van jelen. Mivel a magyarban ilyen nincs, nyugodtan ki lehetett volna hagyni, vagy átrendezni a mondatot így: *Én csak úgy heverésztem otthon, miközbe te beállítasz hozzánk.*

negyven napig nem hagyja el a házat, tehát még jelen van a családban, s csak ezután kísérik ki a másvilágra a temetésnél sokkal kisebb méretű, de ahhoz hasonló búcsúztatóval. Erre a jelentésöbbletre kellene felhívni az olvasó, illetve a nézőközönség figyelmét valamiképpen, vagy pedig a mester halálától eltelt időszakot egyszerűen a magyar nyelv szelleméhez közelebb álló módon lefordítani, pl. *a másfél hónap szerkezettel*.

A fordítás stílusa, s ezzel a szöveg hangulata is némiképp eltér az eredetétől. Így például a fordító kissé enyhíti a férjére emlékező Fema szavait, a magyar változatban az özvegy több tisztelettel szól megboldogult élettársáról:

Šta tvoj otac, on je bio, da ti kažem, prostak, nije razumeo ni šta je špancir, ni šta je žurnal.

Ugyan hagyd az apádat, ő szegény feje egyszerű ember volt, nem értette meg mi a spacír meg a bontom.

Mitar, a közönséges falusi parasztember aligha használta volna a ma már annyira elterjedt, de akkoriban még sajátos hangulatú *házasságkötés* szót a *nősülés* helyett:

[...] kada sam se ja ženio.

[...] házasságkötésem idején.⁸⁶

A téves kérdésfeltevés néha ellenkező jelentésű választ eredményez:

Zar ti nisi video da dame nose frak?⁸⁷

Látott-e dámákat amikor frakkot viselnek?⁸⁸

Amíg a szerb kérdés igenlő választ feltételez, addig a magyarban tagadó feleletet várunk.

A magyar szövegben egy sor kiváló megoldást is találhatunk. A fordítónak akkor a legnehezebb a dolga, amikor szójátékkal, vagy találós kérdéssel találkozunk. Gyakran még a legjobb megoldások sem tudják teljes egészében visszaadni az eredetiben rejlő gyöngyszemeket. Létmány néhány helyen igen sikeresen megbírkózott ezzel a feladattal, nem alkalmazott szó szerinti fordítást, hanem a magyar nyelvben rímelő szavakat használt, sőt még ott is szójátékkal élt, ahol az a szerbben nem fordul elő:

⁸⁶ Inkább: *amikor én nősültem*.

⁸⁷ Nem láttál még nőket frakkban?

⁸⁸ Da li ste videli dame kako nose frak?

[...] *gde si ti taj spiket naučio*, da u sobu noblesa udeš bez kucanja, bez komplamenta?

[...] hol szokás az urak otthonába kopogás nélkül berontani. Hol a *komprement* vagy mi a *szakrament*?

[...] sedi kod kuće kao baba, ne mareći ni šta je to *puket*, ni šta je *koket*.

[...] üldögélt mint egy vénasszony, nem törődött azzal, hogy a *pikét* meg a *bukét* között mi a különbség.

Zna nam ta šta je *šapov*, ili *kapov*.

Apó vagy *csapó* ő egyre csak a régi nótát fújja.

A frazeológiai egységek fordítása sem jár kisebb gonddal. A vizsgált fordításban néhány igen jó megoldásra hívnám fel a figyelmet. Még olyan esetben is szólást alkalmaz a fordító, amikor ilyen az eredetiben nem fordul elő, változatosabbá, gazdagabbá téve így a szöveget. A gond csak az, hogy a magyar frazeológiai irodalom⁸⁹ gyakran éppen ezeket nem tartja számon, vagy pedig nem az ott szereplő formában tesz említést róluk, ami két dologra enged következtetni. Vagy azt jelenti, hogy szerb hatásról van szó, még olyankor is, amikor azok explicit módon nem jelennek meg az eredeti szövegben, vagy pedig hogy meglevő frazeológiai szótáraink hiányosak:

Ta *trista te vraga* odnelo.

Vigyen el téged az *ördögök dandárja*.

Šta si stala, te ga ne turaš iz sobe.

Mit állsz itt, *mint a faszent*, miért nem lököd ki a szobából.

Prokleti paorski rod, što je naučio, naučio, ne zna osećati kako je lep nobles.

Átkozott paraszt fajzata, *mondja mint a sváb a trallalát*,⁹⁰ de mi az előkelő, ahhoz fogalma sincs.

Ne znam kako ću te vospitati: francuski ne znaš, ne znaš praviti komplamente, a kolika si, sad te moram od azbuke reparirati.

⁸⁹ O. Nagy Gábor (1979) *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat Kiadó; Forgács Tamás (2003) *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó; Bárdosi Vilmos (2012) *Magyar szólások, közmondások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

⁹⁰ A magyarban nincs ilyen.

Fogalmam sincs hogyan kezdjem el a nevelésed, úgy látom a franciához sem konyítasz, nem érted mikor kell *fazont és mikor szezont*⁹¹ mondani. Most kezddhetem veled az alfabétát komplikálni.

Ah, same daske moraju od žalosti plakati.

Ah a *kövekből is könnyek fakadnak*, ennek hallatára.⁹²

Paoretino, povala si se za koje kim, pa i ne gledaš sta je nobl.

Te paraszt ivadék, látszik kivel *szűrnéd össze a levet*, nem gondolsz arra hogy mi a nóblis.

Svi bi zinuli na tebe *kao na čavku*.

Rád bámulnának *mint borjú az újkapura*.

Teljes tartalmi tükrözést is találunk, az alábbi hasonlat ugyanis nem létezik a magyar nyelvben:

Ona se drži svoga paorluka što je od oca primila *kao pijan plota*.

Ragaszkodik az apja paraszti szokásaihoz, *mint részeg a kerítéshez*.

A fordító helyenként él a magyar nyelv sajátosságiból adódó előnyösebb megoldásokkal, mint például a szintetizáló jelleggel:

To kod mene *mora uvek biti miko fo*.

Az nálam *elmaradhatatlan*.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a fordításkritika során a hangsúly a fordítói hibákon és tévedéseken van. Ilyenek minden fordításban előfordulnak. Azonban szem elől szoktuk téveszteni a pozitív, eredeti megoldásokat.

A vizsgált Sterija-fordításról elmondhatjuk, hogy jóllehet korrekt, az eredeti mű hangulatát nem sikerült teljes mértékben megőriznie.

⁹¹ Csak így van meg a szótárakban: *összekeveri a szezont a fazonnal*.

⁹² Másként szerepel a magyarban: *a követ is meglágyítaná, könnyekre fakaszt vkit vagy könnyeket csal vki szemébe*.

PRÓZAFORDÍTÁS

MEŠA SELIMOVIĆ A DERVIS ÉS A HALÁL CÍMŰ REGÉNYÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSÁRÓL

A múlt század ötvenes, hatvanas éveiben a háború utáni többnemzetiségű közösségekben különösen fontos volt egymás kultúrájának, irodalmának s az együtt élő népek mentalitásának a megismerése. A magas fokú nemzeti tolerancia kialakításának egyik jelentős előfeltétele a kölcsönös megismerés és megértés. Ehhez igyekeztek hozzájárulni a maguk módján a korabeli írók, műfordítók is, köztük Csuka Zoltán, aki a magyar olvasóközönségnek közvetítette a szerb és a horvát irodalmat. Egy korábbi fordítását elemezve⁹³ megállapítottuk, hogy a szóban forgó időszakban mintha az irodalmi és művelődési kapcsolatok szempontjából fontosabb lett volna a fordítások mennyisége, időszerűsége, mintsem az egyes vállalkozások megvalósításának minősége. A mennyiség és az időszerűsége sokszor a minőség rovására megy, ezért Csuka munkájába is számos hiba csúszott. Fordításai – vitathatatlan jelentőségük és értékük mellett – jó példaként szolgálnak a fordítói műveletek téves alkalmazására, bár nem szabad szem elől téveszteni a találó és remek megoldásokat sem.

A kutatók figyelmének középpontjába többnyire a nem mindennapi megoldások, a nyelvi normáktól eltérő individuális formák – fordítási egzotikumok kerülnek, ugyanakkor rejtve maradnak a nyelvi egységek és nyelvstruktúrák különbözőségéből adódó és elkerülhetetlennek bizonyuló eljárások.

Ezúttal regényfordítást elemzünk. Csuka egy korabeli boszniai író, Meša Selimović legjelentősebb műveinek egyikét ültette át magyar nyelvre. A regény 1966-ban készült el,⁹⁴ a fordítás pedig 1968-ban látott napvilágot a Forum Könyvkiadó gondozásában.

A kijegyzetelt példákat három csoportba sorolhatjuk: az egyikbe a fordítói tévedések vagy a hiányos fordítások kerülnek, amikor az eredeti szöveg vonzása miatt, a két nyelv különbségét szem elől tévesztve, nem megfelelő megoldást alkalmaz a fordító, a másodikba azok a helyes, helyenként remek részletek tartoznak, amikor a szerb szöveg szerkezetétől megszabadulva jól járt el a fordító,

⁹³ Todor Manojlović *A centrifugális táncos* című darabjának fordítása

⁹⁴ Az összevetésünk alapjául szolgáló könyv 1977-ben jelent meg a belgrádi Sloboda kiadóvállalat gondozásában.

és végül, amikor a fordítás eltér az eredetitől, több helyes megoldás egyikének az alkalmazása folytán.

Kifogásolható megoldások

Előbb térjünk ki a fordításnak azokra a részeire, amelyek kifogásolható megoldásokat tartalmaznak.

Az ige személyragjával kapcsolatos eltérések

Ide azokat a példákat soroltuk, amikor a szerb személytelen szerkezeteket fordítja tévesen harmadik személlyel a fordító.

[...] s dalekom nadom da će se naći neko rješenje kad bude račun sveden, ako bude [...] (9)

[...] ha majd a számadást esetleg elvégzik, valami megoldást találnak [...] (9)

A szerző magára gondol a személytelen szerkezet ellenére, a passzív igemód felbontása a *polaganje računa samom sebi* lenne, ezért a harmadik személy itt téves következtetések levonására ad okot.

[...] sa dubokim i mirnim uživanjem, kojim se *gleda* tiha rijeka, nebo i predvečerje, mjesec u ponoć, procvjetalo drvo, jezero moga djetinjstva u zoru. (27)

[...] azzal a mély és nyugodt gyönyörűséggel, amellyel a csendes folyót, az égboltot *nézzük estefelé*, az éjfél holdat, a virába borult fát, *gyermekkorom* tavát hajnalban. (26)

Ha már a szerb személytelen szerkezet funkcióját betöltő visszaható ige helyett a magyarban a többes szám első személyű igét használja a fordító, akkor a *tó* birtokosát is egyeztetnie kellett volna vele, legyen az is többesben: *gyermekkorunk* tavát.

Gusti mušebci i debeli zid oko bašće činili su *našu samotnost* tvrđom i sigurnijom [...] (12)

Az ablakok sűrű farácsai és a kert körül húzódó vastag fal *magányukat* erősebbé és biztonságosabbá tették. (12)

Elírás, nyomdahiba vagy véletlen tévedés, de a ‘magány’ a szerbben explicite első személyben van kifejezve, ennek ellenére a fordításban harmadik személy szerepel.

Nadam se da *možete* naći dobre i pametne razloge. (32)

Remélem, *megtalálok* a helyes és okos indokokat. (32)

A szerb ige vagy magázást, vagy pedig többes szám második személyt jelöl, a magyarban viszont tegezés, illetve egyes szám szerepel. Emellett a magyarban a *dobar razlog* ekvivalense helytelen, inkább *alapos, nyomós okot* vagy ahogyan a kontextusnak jobban megfelel: *bölcs indokot* jelöl. Hadd ne soroljuk tovább a többi hasonló pontatlan személyátültetést!

Szintetikus – analitikus fogalmazásmód

Csuka gyakran nem tud szabadulni a szerb szerkezet vonzásától, s eltekint a magyar nyelv adta szintetikus fogalmazásmód lehetőségétől. Olykor azonban még a szerbben is tömör szerkezetet találunk, a fordító viszont azt is felbontja, holott sokkal egyszerűbben is fogalmazhatott volna.

[...] što čeka kao izazov. (9)

[...] amely úgy vár, mint a kihívás.⁹⁵ (9)

U pitanju je nešto drugo, nepravda, prljav postupak, nepoštenje, nasilno oduzimanje prava. (33)

Valami másról van szó, igazgátalanságról, mocskos eljárásról, becstelenségről, arról, hogy erőszakkal akarnak valakit a jogaitól megfosztani.⁹⁶ (33)

[...] kako ću se opravdati pred sobom, ako ovoj bezobzirnoj ženi pomognem u ovoj hajdučkoj pljački? (33)

[...] hogyan mentegethetem magam önmagam előtt,⁹⁷ ha ennek a kíméletelen asszonynak ebben a zsvány hajszában segédkezem? (33)

Pozvali su me da uđem. (91)

Felszólítottak, menjek be. (88)

⁹⁵ Lehetett volna: kihívásként vár.

⁹⁶ Miért nem: erőszakos jogfosztásról?

⁹⁷ Inkább: mentegetődzhetnék, vagy pedig: hogyan nyugtathatom meg a lelkiismeretemet.

A fenti mondatot kétféleképpen is fordíthatnánk sokkal egyszerűbben: *Behívtak*, vagy: *Beszóltattak*.

Fölösleges explicitálás

A nyelvtani vagy tartalmi explicitálás – implicitálás a fordítói eljárások közé tartozik, vannak közöttük kötelező jellegűek és fakultatívak,⁹⁸ az alábbi példákban azonban az explicitálás felesleges, sőt helytelen szerkezetet hív életre.

[...] ne bi li bilo bolje prekinuti ovo pisanje [...] (10)

[...] nem lenne-e jobb abbahagyni *ezt* az írást [...] (10)

[...] ovo pitanje je neminovnost, kao življenje, ili kao umiranje [...] (11)

[...] az írás maga az elkerülhetetlenség, akár az *élet élése*, vagy a halál [...] (11)

A fenti mondatban a explicitálás figura etimologicát eredményez, holott erre semmi szükség nincs.

Nad mrtvacem, kome ne mogu da kažem: zašto drhti srce *tvoje*? Jer i moje srce drhti, plaši me gluhi muk. (18)

A halott fölött, akinek nem mondhatom: miért reszket a *te* szíved? Mert az én szívem reszket, ijeszt a süket hallgatás. (18)

A szerbben kötelező kitenni a birtokost. Vagy *zašto ti drhti srce* vagy pedig a fenti módon, de ezzel még a szerző nem hangsúlyozni igyekezett, mint ahogyan azt a magyar példa teszi. Ezenkívül, a *süket hallgatás* helyett mennyivel szebb lett volna a *néma csend*.

Ali ako sam prvo obratio pažnju na ta dva mala stvora, dvije životinjice [...] (26)

De ha figyelmemet először erre a két kicsiny, élő teremtésre, erre a két kis nőstényállatkára [...] is fordítottam [...] (25)

Az eredetiben nem nőstényállatról van szó, felesleges ezt hangsúlyozni, még akkor is, ha a *životinja* főnév a szerbben nyelvtanilag nőnemű.

A imam prava da znam o rođenom bratu [...] (89)

S jogom is van, hogy annyit tudjak a *tulajdon, édestestvéremről* [...] (86)

⁹⁸ Erről a következő példacsoport tárgyalásakor is szó lesz.

A magyar fordításban pleonazmusra van példa, elegendő lett volna a *tulajdon testvéremről*, vagy pedig az *édestestvéremről* szerkezet.

A felesleges nyelvtani explicitálás példaként az alábbi mondatban a határozott névelőt használja a fordító:

Činilo mi se da njena ljutina raste, kao iz ponornog izvora [...] (32)

Úgy tetszett, haragja egyre nő, mintha a mélyből feltörő búvópatak találná [...] (31)

Tartalmi implicitálás explicitálás helyett

A morao sam zbog sebe, brat sam mu, zbog njega, brat mi je [...] (85)

De meg kellett tennem, magam miatt, hiszen a *fivére* vagyok, ömiatta, hiszen a *fivérem* [...] ⁹⁹ (82)

A szerbben a rokonsági viszonyok jelölésekor nem különböztetik meg azt, hogy a testvér fiatalabb vagy idősebb-e az *EGO*-nál, de mivel a magyarban ez a distinkció megvan, élni kell vele, különösen ha elkerülhetjük vele a szóismétlést.

On je sinoć gonio moga bjeğunca, on je odveo moga brata u tvrđavu [...] (90)

Tegnap azt a szökevényt üldözte, ő volt az, aki a fivéremet a várba hurcolta [...] (87)

A szerb mondatban az ismétlésnek megvan a szerepe, a hangsúlyozás az azonosítást szolgálja, ezenkívül a birtokos determinánsnak is jelentős szerep jut, ami a magyar szövegben hiányzik.

Téves rag-, illetve vonzatválasztás

A téves vonzatválasztás leginkább a tükörfordítás következménye, a kétnyelvű személyeknél ez igen gyakori jelenség:

[...] nikome ne mogu da kažem [...] (11)

[...] senkinek sem szólhatok [...] ¹⁰⁰ (11)

A onda mi je došlo do svjesti da [...] (27)

De aztán tudatára ébredtem, hogy [...] ¹⁰¹ (27)

⁹⁹ Helyesebben: *a bátyja vagyok, az öcsém.*

¹⁰⁰ *Senkihez sem szólhatok, de még jobb a senkinek nem mondhatom el.*

Bilo bi lijepo da sam skitnica. (86)

Szép volna csavargó lenni.¹⁰² (83)

[...] nisam je nazvao tim imenom. (10)

[...] nem illetem ezzel a névvel.¹⁰³ (10)

A fordító az eszközhatározóhoz választotta meg az igét, nem pedig fordítva.

Igeszemplélet

A szerb és a magyar nyelv grammatikája többek között abban is különbözik, hogy a szerbben következetesen megvannak a folyamatos és befejezett igepárok, és az igenem-rendszer árnyaltabban van kifejezve.

[...] i njegova snaga je baš u tome da *suzbija* svoju prirodu [...] (13)

[...] és ereje épp abban rejlik, hogy *megfékezze* saját természetét [...] (13)

[...] čula je, Hasan *dolazi* u našu tekiju [...] (29)

[...] mivel úgy hallotta: Hasszán hamarosan *felkeresi* kolostorunkat [...] (28)

[...] i on me *gurao* od sebe, bliže prestupniku. (92)

[...] s ő *ellökött* magától, közelebb a vétkeshez. (89)

[...] osjetio sam kako *smo se* brat i ja *smanjili* do zrnca prašine. (92)

[...] úgy éreztem, hogy fivérem meg én kicsiny, jelentéktelen porszemek *vagyunk*. (89)

A fenti példákban, az utóbbi kivételével, a szerbben folyamatos igék szerepelnek (*suzbijati*, *dolaziti*, *gurati*) a befejezettekkel (*suzbiti*, *doći*, *gurnuti*) szemben, ezért a fordítónak vagy olyan igét kellett volna választania, amely érzékelteti a cselekvés befejezetlenségét, vagy pedig más módon kifejezni azt (elhagyni az igekötőt, eseteg határozószóval utalni a folyamatosságra). Ezzel szemben a *smanjiti* ige befejezett és egyszeri cselekvést jelöl a magyar létigével szemben, tehát lehetett volna így fordítani: *porszemmé zsugorodunk*, vagy *porszemnyivé válunk*.

¹⁰¹ Tudatára ébred valaminek, de itt inkább tudatosodott bennem, hogy [...]

¹⁰² Helyesen: Jó volna csavargónak lenni.

¹⁰³ [...] nem hívtam így [...]

[...] kao da se niko nije *kretao* po hodnicima i sobama [...] (16)

[...] mintha teremtett lélek sem *moccant* volna a folyosókon és a szobákban. (16)

A magyar *moccan* igénk mozzanatos, a szerb *kreteti se* folyamatossal szemben.

Téves szóválasztás

A nem megfelelő szavak, kifejezések, szerkezetek használata is gyakori jelenség. A fordító ugyanis sokszor megmarad a szerb szó elsődleges, legelterjedtebb jelentésénél, anélkül, hogy számba venné a többi értelmezést és az átvitt jelentéseket. Többször a szerb nyelv képzési rendszerét követve képez magyar szavakat, olyanokat, amelyek a magyar értelmező szótárakban nem találhatók meg, szem elől tévesztve a meglevő, elfogadott magyar képzett szavakat. A magyar kifejezésnek a szerb hatására olykor nem létező jelentést tulajdonít.

[...] uz *samrtnika* što još diše negde ovdje, u nečujnosti koraka što umiru u prostirci i tihih razgovora što se vode šapatom [...] (16)

[...] a *halódó* ember közelében, aki még létezik, itt valahol a közelben, a szőnyegbe *haló* léptek és a suttogó halk beszélgetések [...] (16)

A *halódó* melléknevünk, a *haló* igenevünk, a *halódik* igénk választékos és régies hangulatú. A fenti mondatban használhatjuk a *haldokló ember* szerkezetet, s inkább a *szőnyegbe vesző léptek* illenek a fenti példába.

[...] ona gospodska žena lijepih očiju, a ja *skromni derviš, vječni seljak* [...] (31)

[...] ő nem az a csodálatosan szép szemű úrinő, én pedig egy *szegény, örökké kószáló dervis* [...] (30)

A *seljak* nem a *seljakati se* ('örökké költözködik') igéből képzett köznév, hanem parasztot, falusi, esetleg vidéki embert jelentő főnév (másutt Csuka így is fordítja¹⁰⁴), egyébként, a *skromni* sem 'szegény', hanem 'szerény' dervist jellemez.

¹⁰⁴ Iblisova kći, mislio je u meni *seljak*, proklinjao derviš, začuđeni, obojica. (20)

A sátán lánya, gondolta bennem a *paraszt*, s átkozódott a dervis, bámulatba esve. (20)

Ajni-efendiji je više stalo da se ne *zamjeri* bogatom tastu [...] (21)
Ajni-efendinek fontosabb lenne, hogy ne *botránkoztassa meg* gazdag apósát [...] (21)

A *zameriti se* ige nem megbotránkoztatást jelent, hanem azt, hogy valaki (ebben az esetben Ajni-efendi) megbánt, magára haragít valakit (történetesen az apósát).

Jer ona govori *bez stvarne potrebe* [...] (23)
Mert az asszony valójában *szükségtelenül* beszél [...] (23)

Pontosabban: *valódi szükségérzet nélkül*, vagy pedig *feleslegesen*.

[...] meki *nagib* glave [...] (26)
[...] a fej enyhe *mozdulata* [...] (26)

A *nagib* főnév semmiképpen sem jelenthet mozdulatot, hanem hajlást, hajlatot, illetve ferde, el- vagy lehajtott helyzetet. (Helyesebben: *enyhén lehajtott fejjel*)

Posmatrala me *netremice* [...] (32)
Mereven nézett rám [...] ¹⁰⁵ (31)

[...] *zapamtio bih je po vrelini* kojom me gušila i praznini kojom *me istrugala* tuđa strast [...] (38)
[...] emlékezetembe vésném forróságánál fogva, amellyel fojtogatott és ürességénél fogva, amellyel *kiesztergálta belőlem* az idegen szenvedély [...] (38)

A kontextusba sehogyan sem illik bele ez a szakkifejezés, ezenkívül a *strugati* igének a magyarban még legalább három jelentése van ¹⁰⁶ (s akkor még az átvitt értelemben használt igét nem is említettük), annál inkább, mert az üresség nem esztergályozhat. Talán át kellene fogalmazni a mondatot, valahogy így: [...] és *ürességénél fogva, amelyet belém vésett az idegen szenvedély*.

Veliki dželep goveda išao je pored rijeke u oblaku prašine. (86)
A folyó mentén, porfelhőben, nagy *baromcsorda* haladt. (83)

Elég lett volna a csorda kifejezést használni, mert az már magában szarvasmarhák csoportját jelenti.

A baš to me i čudi, ta radost. (87)
S épp ez *ejt* engem *csodálatba*, ez az öröm. (83)

¹⁰⁵ [...] *szemrebbenés nélkül* [...]

¹⁰⁶ *strugati*: 1. esztergályoz, 2. gyalul, 3. kapar, 4. fűrészsel.

Valakinek, valaminek a rendkívülisége, nagyszerűsége által keltett érzés szokott bennünket csodálatba ejteni, itt viszont pusztán csodálkozásról van szó.

[...] skakao sa neskrivenom radošću s krova na krov, *natkriljen* nad vikom i strahom ljudi. (89)

[...] örömmel ugrált az egyik háztetőről a másikra, mintha az emberek kiáltozásától és rémületétől *szárnyra kapott volna*. (85)

A fordítás nem teljesen fedi az eredeti mondat jelentését, ugyanis azt sugallja, hogy a szökevény szárnyalásának indítéka az emberek kiáltozása és rémülete volt, holott a szerbben csak az áll, hogy felülkerekedett, vagy felülszárnyalta az embereket (ezzel együtt kiáltozásaikat és félelmüket is). Minthogy a szerbben határozói igenév szerepel, a magyarban is hasonló módon oldható meg a szerkezet: *fölülszárnyalva az emberek kiáltozását és rémületét*, vagy pedig *fölülkerekedve az emberek kiáltozásán és rémületén*.

[...] pokajao sam se što sam se zainatio da pređem ovu prepreku [...] (91)

[...] ugyancsak megbántam, hogy *kötöttem az ebet a karóhoz*, s mindenáron le akartam gyúrni ezt az akadályt [...] (88)

Jó, hogy a fordító kompenzációként olyankor is szólást, megkövesedett szókapcsolatot akar használni, amikor az eredeti szövegben nem fordul elő, de akkor pontosan tudnia kell, hogy az milyen jelentésekben alkalmazható. A fenti magyar szólás ugyanis vagy azt jelenti, hogy ‘erősen ígér vmit’ vagy pedig hogy ‘konokul állít vmit’¹⁰⁷, tehát a kontextusba sehogyan sem illik bele, mivel a dervis se nem ígért, se nem állított semmit, csak egyszerűen megbánta, hogy makacsul ragaszkodott a muszelimmal való beszélgetéshez.

Kad se okrenuo, vidio sam da je nesabran [...] (92)

Mikor megfordult, észrevettem, hogy *nincs egészen öntudatnál* [...] (88)

Az *öntudat* főnévnek két jelentése van, az egyik az embernek önmagára mint személyiségre és a világhoz való viszonyára vonatkozó tudata, a másik pedig eszméletet jelöl. A szó egyik jelentése sem felel meg a kontextusnak, arról van ugyanis szó, hogy a muszelim szórakozott volt, gondolataiba merült.

¹⁰⁷ Forgács Tamás: *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.

I mada nikada ne bih pošao putem odmetništva [...] rado bih čuo njegovu istinu. (100)

Noha sohasem indulnék el a *dezertálás* útján, [...] szívesen hallgatnám meg az ő igazságát. (96)

A *dezertálás* főnévnek is két jelentése van a magyarban, az egyik katonai, ‘átáll, átszökik az ellenséghez’, a másik pedig ‘átpártol’. Itt tehát az egyik említett értelmezésben sem használatos, mert a dervis a rend elleni lázadásra, esetleg még rablásra gondolhat.

Pomozi mi, Bože, da iz ovih iskušenja izadem isti kao što sam bio. (101)

Segíts rajtam Istenem, hogy ebből a *megkísértésből* kijussanak, anélkül, hogy megváltoznék. (98)

A *megkísértés* főnév itt archaikus és a személy is téves az ige esetében: egyes szám első személy helyett többes szám harmadikkal fordítja Csuka.

[...] i svet se ljulja sa mnom [...] (11)

[...] az egész világ *hintázik* velem. (11)

A *hintázik* valóban a *ljuljati se* ige első és elsődleges jelentése, emellett még a következő igékkel lehet fordítani: *ring*, *ringatózik*, *inog*, *ingadozik*, *tántorog*, *mozog*. Mi azonban a fenti értelemben azt szoktuk mondani, hogy *forog velem a világ*.

Sve je došlo u pitanje, i sada sam samo Ahmed, ni šejk, ni Nurudin. (10)

Minden *kérdésessé* vált, és én most csupán Ahmed vagyok, nem *sejk* és nem is Nuruddin. (10)

A *kérdéses* szó helyett használhatta volna a *bizonytalan*, *vitatható* melléknevet is. A *sejk* kifejezésnek a szerbben két jelentése van: 1. arab törzsfő, úr, 2. a muzulmán hitközösség vezére. Mivel a magyarban ugyanennek a szónak csak a szerbben található első értelmezése van meg, a fódítónak vagy más szót kellett volna választania, vagy pedig lábjegyzetben utalni rá, hogy a szerbben még mit jelöl.

Téves szerkezet

[...] dogoni stoku iz Vlaške, iz Srbije, i odgoni u Dalmaciju i Austriju [...] (28)

[...] Oláhországból szarvasmarhákat terel Szeribába, Dalmáciába meg Ausztiába hajtja őket [...] (28)

A szerb szövegben az áll, hogy Oláhországból, majd Szerbiából tereli a szarvasmarhát Dalmáciába és Ausztriába, a magyarban pedig a szarvasmarhák egyik végállomásaként szerepel Szerbia.

[...] (za laž koju ne zna, kojom se nesvjesno vara, niko nije kriv) [...] (12)

[...] (a hazugságért, melyet nem ismerünk, s amellyel tudattalanul csaljuk magunkat, senki sem hibás) [...] (12)

A fenti szerb mondatban a *se* nem valódi visszaható névmás, hanem passzív szerkezet része, ezért nem magunkat csaljuk, hanem általánosságban szól a szerző a csalásról, ámitásról.

[...] miriše na kaloper ljeti, na ljut snijeg i vjetar zimi [...] (14)

[...] nyáron a boldogasszony tenyere illatát árasztja, télen a hó és a szél éles illatát [...] (14)

Vajon van-e a szélnek illata? S ha elfogadjuk hogy van, akkor talán nem az éles jelzővel kellene társítani. A szerbben a hónap van jelzője (*ljut snijeg*), a magyarban pedig a szélnek, ezenkívül a fordító szóismétléssel él, megismétli a tárgyat, holott az első helyen nyugodtan kihagyhatta volna azt. Egyébként a két nyelv különbözőségéből adódik, hogy az igét a fordításban tárgyas szintagma helyettesíti (*miriše na [...] – valaminek az illatát árasztja*).

[...] volim je što sam zaštićen mirom mojih dviju soba, u kojima mogu da budem sam kad se odmaram od ljudi. (14)

[...] szeretem, mert véd két szobám békessége, s kipihenhetem az emberek zaklatásait. (14)

A két nyelv szerkezeti különbségeiből adódik a szerkezetváltás is: *zaštićen mirom mojih dviju soba – véd két szobám békessége* (az eszközhatározó / tárgy transzformációja okozta szerkezetváltásról van szó, amit a szerb melléknévi igenévnek magyar igével való visszaadása idézi elő). A *zaklatás* túl erős kifejezés ebben a kontextusban.

[...] zastideo sam se tog smiješnog djetinjeg postupka, jer nije odgovarao ni mojim godinama ni odjeći što sam je nosio. (80)

[...] máris elszégyelltem nevetséges gyermeki tettetemet, mert sem *éveim számának*¹⁰⁸ nem felelt meg, sem annak a köntösnek, amelyet viseltem. (77)

¹⁰⁸ Helyesen: [...] *koromnak* [...]

On uvijek može da traži dobre ljude i drage krajeve, i nosi vedru dušu otvorenu za široko nebo i slobodan drum koji ne vodi nikuda, koji vodi svukuda. (86)

A csavargó mindig kereshet jó embereket és szívének kedves tájakat, olyan vidám lelket hordoz, amely nyitva áll a tág égbolt előtt és szabad országot, amely sehová sem vezet, amely mindenhova vezet. (83)

A szerbben az országot nem tárgyasetben van, tehát nem *szabad országot* hordoz a lelke, hanem *nyitva áll a tág élbolt és szabad országot előtt*.

Vannak olyan megoldások is, amelyek félreértésre adnak okot.

Ona dobija malo, ni izdaleka toliko da bih za uzvrat mogao tražiti milost za svoga brata. (23)

Az asszony keveset nyer vele, távolról sem annyit, hogy viszonzásul könyörületet követelhessen *fivére számára*. (23)

Első személy helyett harmadik személy szerepel a magyar mondatban, s ez arra enged következtetni, hogy a fordító félreértette az eredeti szöveget, vagy csak figyelmetlen volt, hisz nem az asszony igyekszik könyörületet kiharcolni fivére számára, hanem a dervis.

Nisu u pohod polazile naglo niti su se kretale živo [...] (25)

Nem indultak sietve látogatóba [...] (24)

Az eredetiben a *pohod* főnév nem ‘látogatást’ jelent, hanem ‘hadjáratot’.

Sve je na njoj bilo skladno i nerazdvojivo: pogled očiju lako oivičen crnom bojom, što se spajao s pokretom ruke jedva skrivene providnom tkaninom košulje [...] (26)

Minden harmonikus és elválaszthatatlan volt rajta: a fekete színnel könnyedén szegélyezett szemek tekintete s ez a szín a kéz mozdulatával kapcsolódott össze [...] (26)

A félreértést az okozza, hogy a szerb mondatban nem a szem színe, hanem a tekintete kapcsolódott össze a nő mozdulatával (inkább: *találkozott a tekintet a mozdulattal*), erre utal az igenem is.

Bonyolult, zavaros fogalmazásmód

Amikor a fordító nem tud szabadulni a szerb mondat szerkezetétől, akkor rendszerint szó szerint, elemenként próbálja lefordítani azt, bonyolult, a magyar nyelvre nem jellemző zavaros mondatfűzést alkalmazva.

Kad dođe vrijeme, i želja da se kažu druge, i one će doći na red. Osjećam kako stoje nagomilane u magazama moga mozga, i vuku jedna drugu, jer su povezane, nijedna ne živi sama za sebe, a opet ima nekog reda u toj gužvi i uvijek jedna, ne znam kako, iskače između drugih i izlazi na svjetlo, da se pokaže, da ošine ili utješi. (13)

Ha eljön az ideje és a *kívánság*, hogy *mást* is mondjunk, majd arra is sor kerül. Érzem, hogy egymásra halmozódva ott hevernek elmém raktáraiban, egymáshoz fűződnek, egyik sem él közülük önmagáért, *viszont* van egy bizonyos rend ebben a tolongásban, s nem tudom miért, egy mindig előugrik a sokadalomból és a napfényre kerül, hogy megmutatkozzék, hogy lesújtson, vagy megvigasztaljon. (13)

Zavaros a megfogalmazás, mert a magyarban nincs semmi, ami a szöveg kohézióját biztosítaná, a szerbben a nyelvtani nem utal az alanytalan mondat alanyára, a magyarban ez semmivel sincs kompenzálva, s az olvasó nem tudhatja, mi hever az író elméjének raktárában, mi fűződik egymáshoz. A mondat elején álló kötőszó sem jó, mert nem arról van szó, hogy *ha* eljön valaminek az ideje, hanem *amikor* majd eljön az idő (nem feltételes, hanem időhatározói mellékmondat). A *kívánság* aligha *jön el*, legfeljebb *feltámad* bennünk, megjelenik, elfogja az embert. Ezenkívül, a tárgyrag is hiányzik (*más – mást*), valószínűleg csak elírásról, nyomdahibáról van szó. A *viszont* kötőszó helyett jobb lenne a *mégis*.

[...] pripremila me na ono što će reći a što nije lijepo, uključivši u to sve porodice, da ne zaboravim da su ružne stvari svačije a ne samo njihove [...] (22)

[...] előkészített arra, amit mondani fog, s ami nem szép, belefoglalva az egész családot is, hogy el ne feledjem: a csúf dolgok mindenkit illetnek, nemcsak őket [...] (22)

A szerbben nem az áll, hogy az egész családot foglalja bele mondókájába, hanem az, hogy más családokat is belevon, rájuk is hivatkozik.

Iza tog nekorisnog lijepog uvoda slijedila je prilično nam poznata žalba zbog šugave ovce u porodici, zbog velikih nada koje su sramotno iznevjerene. Toj porodičnoj zalutaloj ovci ne smeta njena šuga, a za njih je to tuga i nesreća, sramota pred svijetom i strah pred Bogom. (22)

Ezt a haszontalanul szép bevezetőt az előttünk már meglehetősen ismert panasz követte a család mételybe esett juháról, a nagy reményekről, amelyeket szégyenteljesen elárultak. A családnak ezt az eltévelyedett juhát nem zavarja mételye, számunkra azonban bánat és szerencsétlenség, szégyen a világ és rettegés az Isten színe előtt. (22)

A meglehetősen ismert panasz azt feltételezi, hogy a dervis tudott már a konkrét esetről, holott arról van szó, hogy közhelyekről beszélt az asszony, az eltévelyedett családtagról, tehát a *mételybe esett juh* inkább *eltévelyedett*, vagy *fekete bárány* (egyébként a juh szavunkkal nincs hasonló frazeológiai egység a magyar szólásgyűjteményekben). A mondatszerkesztés annyira bonyolult, hogy nehezen lehet követni.

Nevješt sam razgovoru sa ženama, pogotovu sa ženama njene ljepote i njenih godina. (19)

Esetlen vagyok, ha nőkkel kell beszélnem, főleg, *ha* olyan nőkkel, akik olyan szépek és olyan korúak, mint ő.¹⁰⁹ (19)

[...] kao dva ratnika sa skrivenim oružjem iza leđa, kao dva protivnika sa skrivenim namjerama u sebi, pokazaćemo se kad krenemo u napad, čekao sam da vidim šta hoće da zauzme, šta hoće da oduzme [...] (21)

[...] mint két harcos, a hátuk mögé dugott fegyverrel, *mint két ellenfél, aki magába rejt* szándékait,¹¹⁰ akkor álcázzuk majd le magunkat, ha támadásra indulunk, vártam, hogy megláthassam mit akar birtokába keríteni, mit akar elvenni tőlem [...] (21)

[...] on je krv tvoje krvi [...] (85)

[...] a véredből való vér ő [...] (82)

A szerbben is erőltetettnek hangzik egy kicsit ez a szerkezet, jobb lett volna így: *on je tvoje krvi*, magyarul *ő a te véred*.

¹⁰⁹ Helyesen: *főleg az olyan szép, olyan fiatal nőkkel, mint amilyen ő*.

¹¹⁰ Helyesen: *mint két, rejtett szándékú ellenfél* [...]

Tada se u svakome gase nemiri, da bi postao jak navikom i stečenom sigurnošću u nemoći što dolazi. (10)

Ilyenkor minden emberben kihunynak a nyugtalankodások, hogy erőssé tegye a megszokás és a megszerzett biztonság a közelgő erőtlenségben. (10)

A kihunyt nyugtalankodás (gyakorító igéből képzett főnév a múlt idejű ige után) helyett inkább *az elülnek a viharok* szerkezet illik ide. Ennél fontosabb itt az a kérdés, hogy vajon mi teszi erőssé az embert: a kihunyt/elült nyugtalanság, vagy a megszokás és a biztonság? Szórendváltoztatással meg lehetne oldani a kételyt: [...] *hogy a megszokás és a megszerzett biztonság erőssé tegye a közelgő erőtlenségben*. A szóismétlés is zavaró: *erőssé tegye az erőtlenségben*, talán jobb lenne a *tehetetlenség* főnevet használni helyette, már csak azért is, mert a tehetetlenségnek tágabb értelme van, mint az erőtlenségnek, éppúgy, mint a szerbben a *nemoć* főnévnek.

A szóismétlésből eredő bonyolult mondatszerkesztésre idézzünk még egy példát:

[...] ćutao sam, odbijao da donosim presudu, prebacujući odgovornost na druge [...] (101)

[...] én hallgattam, elhárítottam magamtól hogy elítéljem, másra hárítva a felelősséget [...] (97)

Tükrözés

A leggyakoribb fordítási interferenciát a tükröfordítás képezi. A szövegben megtalálható az elkerülhetetlen alaki tükrözés is, méghozzá amikor a Koránból idéz Selimović. Ezt másként nem is lehet megoldani, mint az idézetek másolásával. Nagyon jól tette Csuka, hogy nem fenntartás nélkül írta át őket az eredetiből, hanem ellenőrizte a magyar kiadásokban megjelent változatokat és csak ezután alkalmazta őket. Ezért történhetett meg, hogy már a regény elején, a mottóban, a Koránból vett idézet tagolása más.

Bismilahir-rahmanir-rahim!

Iz Kur-ana. (9)

Bismilah ir rahman ir rahi!

(Idézet a Koránból. Az első mondat értelme: A jótevő és kegyelmező Isten nevében. Így kezdődik a Korán minden fejezete) (9)

Dícséretre méltó az is, hogy lefordítja az első mondatot, és magyarázatot fűz hozzá. Kár azonban, hogy a szöveg többi részét nem értelmezte, az átlagolvasót ez segítené a további szöveg megértésében.¹¹¹

Sokkal gyakoribb a tükörfordítás másik válfaja, a tartalmi tükrözés, amikor a fordító nem tud szabadulni az eredeti szöveg vonzasköréből, s azt szóról szóra, elemenként ülteti át magyarra.

Uzdao sam se da će se vratiti kući, da mi se neće *ugasiti ognjište*. (83)

Bízom benne, hogy hazatér, hogy nem alszik ki a tűzhely a házban. (80)

A szerbben szólásként szerepel a kiemelt szövegrész, Csuka viszont tükörfordítást alkalmaz. A magyarban ugyanis nem létezik a *kialszik a tűzhely a házban* szólás. Esetleg azt mondhatnánk helyette, hogy kialszik, elhamvad a tűz a házban. A *tűznek nem szabad kialudnia*¹¹² és a *családi tűzhely*¹¹³ szókapcsolatok pedig mást jelentenek. Ha a fenti magyar mondatot elolvassuk, hajlamosak vagyunk arra, hogy szó szerint értelmezzük.

[...] pogled koji sve vidi ali se ničemu ne čudi [...] (99)

[...] a tekintet, amely mindent lát, de semmin sem csodálkozik [...] (95)

Csuka nem él a melléknévi igenév nyújtotta szintetizáló szerkezettel, pedig sokkal magyarosabban hatna a *mindent látó, de semmin sem csodálkozó tekintet*.

Strah se nastanio u meni [...] (101)

Félelem vert bennem tanyát. (98)

A *nastaniti* ige ekvivalense lehet a *tanyát ver* szólás, ami azt jelenti, hogy végleg letelepszik, ám a fenti kontextusban, a félelem főnév társaságában jobb a *hatalmába kerített szerkezet*.

I sebe, uzalud je *kriti*. (13)

Magamat is, hiábavaló lenne *takargatni*. (13)

A *kriti* ige egyik jelentése ekvivalens a magyar *takar* igéjével, de itt valójában titkolásról, eltitkolásról van szó.

Ukočila mi se ruka kojom *držim* pero [...] (14)

Meggémberedett a kezem, mellyel a tollat *tartom* [...] (14)

¹¹¹ Az alaki tükrözésekre később még ki fogunk térni.

¹¹² Jelentése: „az érzelmeknek, intellektuális erőfeszítéseknek szívósaknak kell lenniük” (Forgács, 751.)

¹¹³ Jelentése: „az otthon melege” (uo. 752.)

A dervis nemcsak tartja a tollat, hanem ír is vele miközben *fogja*.

Ugodno je bilo gledati kako se love njene *žive* ruke [...] (27)

Jólesett elnézni hogyan üzi egymást a két *élő* kéz [...] (26)

A szerb *živ* melléknév nem arra utal, hogy a kéz ‘élő’, hanem hogy ‘fürge’, talán az *eleven* melléknév lenne a legtalálhatóbb ebben a kontextusban.

Oborio sam pogled [...] (27)

Lesütöttem a tekintetem [...] (27)

A magyarban a szemünket szoktuk lesütni, s nem a tekintetünket.

Slušaš li? (27)

Hallgatsz engem?¹¹⁴ (27)

Sigurno nije trajalo duže od trena, koliko očni kapak da se spusti [...] (44)

Egészen biztos, hogy nem tartott tovább egy pillanatnál, *ameddig a szempilla becsukódik* [...] (43)

A magyarban a *szembrebbenés* a megfelelő szó.

Toliko je izneverio moja očekivanja [...] (58)

Annyira *becsapta a várakozásomat* [...] (57)

Erre a magyarban azt szoktuk mondani, hogy *nem tett eleget az elvárásaimnak*. Vagy: *annyira csalódtam benne*.

Šteta što nemam deset godina *više* [...] ili deset godina *manje* [...] (10)

Kár, hogy nem vagyok tíz évvel *több* [...] vagy tíz évvel *kevesebb* [...] (10)

Helyesen: Kár hogy nem vagyok tíz évvel *idősebb* [...] vagy tíz évvel *fiatalabb*.

[...] oživelu je nešto neželjeno u meni. (27)

[...] olyasvalami éledt fel bennem, ami nem kívánatos volt. (26)

Itt világosan megnyilvánul a szerkezeti tükrözés, szórendváltoztatással helyes szerkezet születhet: *valami nem kívánatos dolog éledt fel bennem*.

¹¹⁴ Helyesen: *Figyelsz?*

[...] ni korak više ne smijem da učinim ni na jednu stranu, *izgubiću se* i propasti. (101)

[...] egyetlen lépést sem tudok többé tenni, [...] *el fogom veszíteni magam* és tönkremegyek. (98)

Ha az állna a szerbben, hogy *izgubiću sama sebe*, akkor a fordítás helyes lenne, így viszont nem az, mivel nem saját magát veszíti el, tehát elég lenne az *elvesz* ige jövő idejű alakja a visszaható névmás nélkül: *el fogok veszni*.

Elírás

Néhány helyen nyilvánvaló, hogy elírás történt, amelynek eredetét nehéz megállapítani. Nem tudni, fordítói tévedésről vagy pedig nyomdahibáról van-e szó.

[...] prska sitnim varnicama [...] (14)

[...] és apró szikrát szó¹¹⁵ széjjel [...] (14)

Leginkább az ige személyének az elhagyása, vagy téves kiírása fordul elő:

[...] išao (sam) korakom koji ne otkriva uzbuđenje, tijelo samo misli na to skrivanje [...] (15)

[...] s olyan léptekkel mentem, amelyek nem árulják el a belső izgalmat, csak a *teste*¹¹⁶ gondol erre a leplezésre [...] (15)

[...] ne mislim da ću osećati bol [...] (17)

[...] ne gondold,¹¹⁷ hogy bánkódom majd [...] (17)

Néha véletlenül vagy szándékosan kimarad egy-egy szó, tagmondat:¹¹⁸

Napatmet sam znao tu priču, odavno nam je već pričaju, *i moje zanimanje je odmah splasnulo čim sam je čuo*, i slušao sam je s lažnom pažnjom [...] (23)

Betéve tudtam már ezt a mesét, réges-rég mesélgetik nekünk, s hazug figyelemmel hallgattam [...] (22)

¹¹⁵ *szór*

¹¹⁶ *a test, vagy a testem*

¹¹⁷ *nem hiszem hogy [...]*

¹¹⁸ Az alábbi szerb példákban dőlt betűkkel emeljük ki a fordításban hiányzó szövegrészeket.

[...] kad bi zatreptao zlatom obuhvaćeni smaragd na čelu, *i nesvjestan trzaj noge u srebrnoj papuči*, lice bez neravnina [...] (26)

[...] ha megcsillant a homlokon az aranyba foglalt smaragd, a legisebb redő nélküli arc [...] (26)

Ostavio je službu *ne upitavši nikoga*, došao ovamo [...] (28)

Hátat fordított állásának, ide jött [...] (28)

Elégtelen fordítás

Csuka helyenként elégtelen fordítást alkalmaz, amit az alábbi példákkal illusztrálunk:

[...] nikad čovjek ne smije misliti da je siguran [...] (27)

[...] az embernek sosem szabad azt gondolnia, hogy *biztos* [...] (27)

A magyar nyelvben hiányzik a vonzat: vagy *biztos valamiben*, vagy pedig ami a konkrét kontextusnak jobban megfelel: *sosem szabad biztonságban éreznie magát*.

Jó megoldások

A fordítói mesterfogásokat az átlagolvasó ritkán jegyezi meg, mert amikor a fordítást olvassa, anélkül, hogy kezében tartaná az eredeti szöveget is, nem veszi észre őket. Csak azt érzi, hogy a szöveg élvezetes, gördülékeny, könnyen olvasható. Vegyük most sorra Csuka munkájának kiemelkedő eredményeit!

Kompenzálás

A fordítás egyik jellegzetessége, hogy sok régies hangulatú szót tartalmaz a kor és tér illusztrálására. Sokszor nem a megfelelő hangulatú szerb kifejezés ekvivalenseként jelennek meg az ilyen jellegű szavak, hanem azok kompenzálásaként más kontextusban, ahogyan a szöveg megengedi. Az összehatást így sikerült érzékeltetnie.

Pozivam za svedoka mastionicu [...] (9)

Tanúbizonyosságul hívom a *kalamárist* [...] (9)

[...] kad ostavim trag mastila na ovoj hartiji, što čeka kao izazov. (9)

[...] ha a *tenta*¹¹⁹ nyomát visszahagyom ezen a papíron, amely úgy vár, mint a kihívás. (9)

[...] osim sebi i hartiji [...] (11)

[...] magamnak és a *papírosnak* [...] ¹²⁰ (11)

[...] čim zakmečimo udarivši čelom u pod [...] (16)

[...] mihelyt felszisszenünk, beütve homlokunkat a *padlatba* [...] ¹²¹ (16)

Grammatikai explicitálás/implicitálás

A fordítónak a két nyelvrendszer közötti eltérésekből adódóan gyakran kötelező grammatikai explicitálással, illetve implicitálással kell élnie, hogy a fordítás érthető legyen, olykor azonban a fakultatív kifejtéseket is alkalmazza. Leginkább a szerb nyelvtani nemeket kifejező harmadik személyű névmásokat kell a magyarban főnévvel explicitálni.

Pozivam za svjedoka nesigurnu tamu sumraka i noć i sve što *ona* oživi. (9)
Tanúbizonyságul hívom az alkonyt és az éj sötétjét, s mindazt, amit *az éjszaka* életre kelt. (9)

Tada se u svakome gase nemiri [...] (10)

Ilyenkor *minden emberben* kihunynak a nyugatalnkodások [...] (10)

Voleo sam *je* i volim *je*. (14)

Szerettem *ezt a derviskolostort*, és szeretem. (14)

I znao sam da *mu* je zet kadija Ajni-efendija [...] (16)

S tudtam, hogy Ajni-efendi [...] *az öreg Džanić* veje. (16)

Gledao sam *ih* i zbog lepote. (26)

A szépségükért is elnézegettem *karjait*. (25)

[...] nisam hteo ništa da *joj* kažem dok s *njim* ne razgovaram. (34)

[...] semmit sem akartam *ennek az asszonynak* mondani, amíg a *fivérével* nem beszélek. (33)

¹¹⁹ A *tenta* szóalak a *hartija* szerb régies forma kompenzálására.

¹²⁰ A papíros papír helyett.

¹²¹ Régi, népies padló.

Bilo bi lijepo da sam skitnica. *On* uvijek može da traži dobre ljude i drage krajeve [...] (86)

Szép volna csavargó lenni. A *csavargó* mindig kereshet jó embereket és szívének kedves tájakat [...] (83)

Tartalmi explicitálás / implicitálás

A grammatikai mellett tartalmi leépítést vagy kifejtést is tapasztaltunka fordításban:

Počinjem ovu *svoju* priču [...] (9)

Úgy kezdem ezt az elbeszélést [...] (9)

[...] da ostane zapis *moj* o meni [...] (9)

[...] hogy feljegyzés maradjon rólam [...] (9)

[...] nesumnjanjem?¹²² (10)

[...] a kétkedés teljes kizárásáé? (10)

Upitao sam se [...] (10)

Magamban felvettem a kérdést [...] ¹²³ (10)

Najlepši su bili prsti [...] (26)

Kezén legszebbek az ujjai voltak [...] (25)

Uvijek isti. (86)

Ez az ember sohasem változik. (83)

Jedino on. (99)

Egyedül ő *lett volna erre képes*. (96)

Topla je, mirna [...] (14)

Meleg, békés *hajlék* [...] (14)

Sve je počelo da se zapliće pre dva mjeseca i tri dana [...] (15)

Az egész úgy két hónapja és három napja kezdett bonyolulttá válni [...] (15)

A tartalmi kifejtés egyik jellemző megnyilatkozásaként az alaki tükrözésekhez fűzött magyarázatok szerepelnek, amelyek szép számban

¹²² A *čime sam prosvijetljen?* kérdésre adott válaszként.

¹²³ *Felvettem magamban* vagy *magamnak*, illetve: *Felvetődött bennem a kérdés*.

előfordulnak a fordításban. Ezek többnyire olyan török eredetű szavak értelmezései, amelyek teljes mértékben meghonosodtak a szerb nyelvben, ugyanakkor a magyar olvasók számára viszont megnehezítik a szöveg megértését.

[...] a tekija u kojoj živim nalazi se na izlasku *iz kasabe*. (12)

[...] a kolostor, amelyben lakom, *a kaszaba, azaz mezőváros* kijáratánál fekszik [...] (12)

Tekija je lijepa i prostrana [...] (12)

A derviskolostor, vagyis tekia szép és tágas [...] (12)

Svijeće su gorjele između nas, *na peškunu*, sa strane. (21)

Köztünk, *a kerek kis asztalkán* gyertyák égtek. (21)

[...] čuda pravi po kasabi sa svojim društvom, *kod čengrija* [...] (28)

[...] a kisvárosban valóságos felfordulásokat csap társaságával, *mulatók táncosnőivel* adja össze magát [...] (28)

[...] ali sam tada *iz čaršije* čuo uplašeno udaranje bubnja [...] (88)

[...] de akkor a *kereskedőnegyedből*, a *csarsiból* riadt dobszó ütötte meg a fülemet [...] (85)

Pred *muselimatom* [...] (89)

A muszelim hivatala előtt. (86)

Ostaćemo sami poslije *namaza*. (98)

Az imádság, a namaz elmondása után magunkra maradunk [...] (95)

Csuka igyekszik szabadulni a szerbre nagymértékben jellemző passzív szerkezetek hatásától, átfogalmazva a mondatokat:

Čime sam prosvijetljen? (10)

Miféle világosság jár át? (10)

A magyar nyelv szellemének megfelelően más-más jelzőt használ, vagy pedig részben átfogalmazza a tagmondatokat, hogy elkerülje a szóismétlést:

[...] i ostaje ono što je bilo prije svega, gola koža i go čovek. (10)

[...] s az marad meg, ami azelőtt is volt, a *puszta* bőr és a *mezítlén* ember (10)

Je li *muselim* u *muselimatu*? (90)

A muszelim benn van? (86)

A szerb hátravetett szerkezeteket is helyesen átformálja regens post rectum típusú jelzős szerkezetekké:

[...] i možda bi najbolje bilo slomiti trščano pero pažljivo zarezano na vrhu [...] (10)

[...] s jobb volna talán, ha kettétörném a végén oly gondosan meteszett nádtollat [...] (10)

I zaustavih pero nad ravnim retkom u kom je ostala utisnuta jedna nedoumica, prelako izrečena. (10)

S megállítottam tollam az egyenes sor fölött, amelyben egy túl könnyedén kimondott kétség maradt. (10)

A fenti magyar mondatban jó az is, hogy nem használt kicsinyítő képzőt a *redak* ('soroska') szerb szó hatására. Egyedül csak azt kifogásolhatjuk, hogy a mondat végétől hiányzik a *bevésve* határozói igenév.

Fordítói választások

A harmadik csoportba olyan példákat soroltunk, amikor Csuka több lehetőség közül választhatott. Lehet, hogy más fordító egyéb megoldáshoz folyamodott volna, ez azonban nem jelenti azt, hogy az előttünk levő mondatok kevésbé jók. Ilyenkor jut kifejezésre a fordító személyisége.

Nesavladivo je teško sve što sam mogao da učinim [...] (85)

Legyűrhetetlenül nehéz volt mindaz, amit megtehettem [...] (82)

vagy: *legyőzhetetlenül*.

Bezuspješno nastojiš da ostaneš čist i slobodan [...] (86)

Eredménytelenül törekszel arra, hogy *tiszta legyél és nyugodt* [...] (82)

vagy: *tiszta és szabad maradj*.

Znam da ne valja kad čovjek želi da pobjegne, ali se misao sama oslobađa kad joj je teško. (85)

Tudom hogy nem helyes, ha az ember el akar szökni, de ha nyomja valami a lelkét, a gondolat maga is felszabadítja a terhe alól. (82)

Nem teljesen ugyazaz áll a szerb és a magyar szövegben: a magyar fordításban a gondolat szabadítja fel az ember lelkét, a szerbben viszont a gondolat szabadul el, amikor valakinek nehéz a lelke.

[...] samo bih njemu mogao da se povjerim [...] (99)

[...] csak benne tudtam volna megbízni [...] (96)

Vagy másképpen: csak neki tudtam volna kitárni lelkem, felfedni titkaim.

Pomozi mi, Bože, da iz ovih iskušenja izadem isti kao što sam bio. (101)

Segíts rajtam Istenem, hogy ebből a megkísértésből kijussanak, *anélkül*,
hogy megváltoznék. (98)

Vagy: ugyanolyannak kerüljek ki a kísértésből, mint amilyen előtte voltam.

Sokszor elkerülhetetlen a szerkezetváltoztatás: a passzív melléknévi igenévvel¹²⁴ kifejezett szerkezetet olykor csak tagmonddal lehet visszaadni:

A znao sam da samo *ukročena* melje žito. (14)

De tudtam, hogy *csak akkor* öröli a búzát, *amikor megfélemezik*. (14)

Pratio sam ih *iznenaden* izrazitošću njihova osamostaljenog života [...] (25)

Figyelemmel kísértem őket, mert *meglepett* önállósult életük kifejezésteljessége [...] (25)

Vagy: Figyelemmel kísértem őket, mert meglepett a kifejezetten önálló életük.

Nebo je ispražnjeno i pusto [...] (46)

Az égbolt *kiürített* és elhagyatott [...] ¹²⁵ (45)

[...] sabivši se u gomilu, zatvorivši nepravilan krug [...] (76)

[...] csoportba verődve, szabálytalan kört *zárva be* [...] ¹²⁶ (73)

Megtörténik az is, hogy ígét más szófajjal vagy szó szerkezettel kell lefordítani:

Krivo mi je bilo kad su je zagatili ispod tekije [...] (14)

Rossz néven vettem, amikor a tekia alatt gátat szabtak neki [...] (14)

¹²⁴ Szerbül: „trpni glagolski pridev”

¹²⁵ Inkább: *üres*

¹²⁶ Inkább: *képezve*.

I odgovarao sam svojoj nemoćnoj čistoj misli [...] (85)

És így válaszoltam, erőtllenül, tiszta gondolatomra [...] (82)

A szerbben halmozott jelzőt találunk, a magyarban viszont módhatározó vagy állapothatározó az *erőtllenül*, ami azzal jár, hogy a gondolatok a szerbben erőtllenek és tiszták, a magyarban viszont a válaszolás módja volt erőtlle, a gondolatok pedig csak tiszták.

Ali uzalud, *pogledi* ljudi nisu kao ranije. (85)

De hiába, az emberek *nem úgy néztek rám*, mint azelőtt. (82)

A fenti szerb mondatban főnév szerepel, a magyarban pedig ígés szerkezetet használ a fordító.

[...] ruka mi drhti zbog odplitanja *što mi predstoji*, zbog suđenja *koje otpočinjem* [...] (9)

[...] kezem reszket *az előttem álló* elapadás miatt, az ítékezés miatt, *melyet elkezdek* [...] (9)

A második tagmondatban is lehetett volna a hátravetett szerb szerkezetet melléknévi igenévvel fordítani, mint az elsőben.

Ime mi je Ahmed Nurudin, *dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno*, s ponosom [...] (10)

A nevem Ahmed Nuruddin, *felruháztak vele*, s én, a megkínált, elfogadtam, büszkén [...] (10)

A *felruháztak vele* helyett *ezt adták nekem* tartalmi tükrözéssel lehetett volna élni. A *ponuđeno* a szerbben tárgy, a magyarban pedig értelemező jelző, az alanyt értelmezi. A módhatározó a szerbben előljárós szerkezet, a magyarban viszont viszonyraggal van kifejezve.

[...] ali sam tada iz čaršije čuo *uplašeno udaranje* bubnja [...] (88)

[...] de akkor a kereskedőnegyedből, a csarsiból *riadt dobszó* ütötte meg a fületem [...] (85)

A szerbben a cselekvés módja van megnevezve: *uplašeno udaranje*, a magyarban pedig a cselekvés eredménye (*a dobszó*) a riadt.

Szemantikai eltérések is lehetnek az eredeti és a fordítás szövege között:

Brat je već deset dana ležao zatvoren u tvrđavi. (15)

Fivérem akkor már tíz napja ült a vár börtönében. (15)

A szerbben ugyanis a börtönben *feküdni* szokás, a magyarban pedig *ülni*. A jó fordító ezt nem téveszti szem elől, mert csak így válhat a fordítás élvezetessé és csak így tud eredeti műként hatni az olvasóra.

Összegzés

Minden munkában, így a fordításban is mint sajátos alkotómunka eredményében vannak sikeres, jó megoldások, valódi gyöngyszemek, de egyben hibák, véletlen tévedések, félreértések is. Ezért fontos, hogy a már kész munkát kétnyelvű szakember lektorálja. *A dervis és a halál* című regény olvasása közben helyenként az a benyomásunk támadt, hogy nyersfordításról van szó, vagy esetleg egy nem túl lelkiismeretes lektor olvasta a művet. Ez ugyanakkor annak a bizonyítéka is, hogy a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a fordítás mennyisége a minőség rovására ment.

A GYURKOVICS-LÁNYOK SZERB FORDÍTÁSÁRÓL

Ezúttal Herczeg Ferenc egyik munkájának, a GYURKOVICS-LÁNYOK című művének fordításáról szeretnék szólni. Eredetileg a szerb szöveg nyelvi jellemzőiről kívántam csak beszélni, de nem hagyhattam figyelmen kívül a fordító által alkalmazott átváltás műveleteket sem.

Először is hadd említsem meg, hogy az eredeti mű, amelyhez hozzá tudtam jutni, 1903-ban jelent meg Budapesten, a Singer és Wolfner kiadásában, a Budapesti Hírlap nyomdájában. A fordítás viszont Újvidéken látott napvilágot a Popović fivérek kiadásában 1895-ben. Tehát a fordítás mintegy nyolc évvel előbb jelent meg mint a rendelkezésemre álló eredeti szöveg. Érdekességgént mutam be a címdalt is: a mű címe, *Đurkovićeve čerke* alatt a műfaj is meg van jelölve, és pedig egyes számban: *pripovetka*, alatta a szerző neve: *mađarski napisao Franja Herceg*, ezalatt pedig: *na srpski preveo* itt azonban nincs feltüntetve a fordító, csak egy római II, bélyegzővel viszont rá van ütve *Jaša M. Prodanović* neve, amiből arra lehet következtetni hogy ő a fordító. A lap alján a hely és a kiadó található, a kiadás évével. Legalul bélyegzővel: *Knjižara, antikvarijat, posudbena biblioteka J. Sokol, Zagreb, Marovska ul. 21*. Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez a könyv Zágrábban is járhatott s onnan kerülhetett vissza hozzánk, Újvidékre. Még a könyv ára is rá rajta van: *cena 1 kruna (50 novč.)*

A tartalommutató után, a következő oldalon az alábbi ajánlást olvashatjuk: *Prikazano Gospodinu Franji Hercegu mađarskom književniku u Budimpešti iz zahvalnosti i poštovanja.*

A fordítás előtt négy oldalas bevezetőt találunk, amelyben a fordító ismerteti Herczeg Ferenc addigi életrajzát és munkásságát (hisz a szerző akkor még csak 32 éves). A bevezető vége felé így jellemzi az író stílusát:

„U ovom umotvoru Đurkovićeve čerke a slog mu je zbijen, misli jezgrovite i pune humora, karakteri i tipovi oštro ocrtani, te vidi, da je pisac uopšte dubok posmatrač i poznavać duše čovečje. Naš čitalački svet može ova pripovetka u toliko većma zabaviti, što govori o jednoj porodici srodnog nam plemena bunjevačkog.” (IV. old.)

S végül annak bizonyítékául, hogy a fordító személyesen ismerte Herczeg Ferencet és hogy a fordítást a szerző látta és jóváhagyta, a következő sorok tanúskodnak:

„S toga taj umotvor prevedosmo i na srpski jezik, a prikazasmo ga čestitom imenu gospodina pisca, ne samo zbog vrline posla mu nego i iz zahvalnosti, što je na prvu reč rado odobrio ovaj srpski prevod. Slava mu!” (Uo.)

Még mielőtt rátérnénk az elemzésre, jegyezzük meg, hogy a magyar szövegben sehol sincs feltüntetve a műfaj. Míg maga Herczeg egyéb munkáinál feljegyezte a cím mellett a műfajt is, a Gyurkovics-trilógia esetében ezt nem tette meg. Bori Imre állapítja meg:

Legnagyobb sikereit a dzsentrí »kedves könnyelműségeinek« szentelt *regényeivel* aratta, megteremtve a szerteágazó, szüntelenül házasodó Gyurkovics családot; rendre írja e család tagjairól szórakoztató *regényeit*, Dél-Bánát helyett Bácska felé fordulva.” (Bori, 50)

Az imént láthattuk, hogy a szerb fordító a munkát elbeszéléskötetnek minősítette.

Az említetteken kívül, a két könyv kézbevétele után az olvasó azonnal észreveszi, hogy az eredeti kötet eggyel több fejezetet tartalmaz. A bevezetőnek szánt első részt követi a hét Gyurkovics-lány külön, római számozással és az illető hajadon nevével címzett története. S végül, mintegy függelékként találjuk a Kemény Margit nevét viselő fejezetet. Mint kiderült Margitka nem volt Gyurkovics, de Gyurkovicsné, miután minden lányát férjhez adta, magához vette a velük közeli rokonságban álló hajadont, azzal a szándékkal hogy öneki is bekössék a fejét. Hogy ez a történet utólag kerülhetett-e be a kötetbe, vagy a fordító szándékosan hagyhatta ki, sajnos nem tudjuk.

Az eredeti műnek és fordításának összevető olvasása közben csakhamar feltűnik, hogy a századfordulón beszélt szerb nyelv sokkal inkább különbözik a mai szerb nyelvtől, mint az akkori magyar a maitól. Míg a magyar eredeti szövegben egyedül csak az archaikusabb szavak, elvéve a mondat szerkesztés árulkodik a mű írásának koráról, addig a szerb fordításban lépten-nyomon érezhető ez a korkülönbség. Elsősorban az igeidők használata az, ami szembetűnik. A szerb szövegben a múlt idő kifejezésére az igék elbeszélő jelenben, múlt időben vagy pedig befejezetlen múltban állnak. Az imperfektum, mint igeidő, ma már a szerb beszélt nyelvben nem használatos, csak az irodalmi szövegekben fordul elő elvéve, az archaikusság kifejező eszközeként. Hogy mi módon váltakozik a három igeidő a szövegben, annak illusztrálására egy részletet idéznék:

Jednog dana dobijem brzojav od mame. To beše očajan jauk materina srca: »Dete je već progovorilo. Reklo je: vrug da nosi toga mog kuma! – Olga.«

Tome se već ne znadoh opirati. Krenuh na put, sa dlakavim drvenim konjem, sa kolicima okovanim niklenim osovinama među prtljagom a kremničkim žučacima u džepu za popu. Do ponoći sam odspavao na železničkim kolima a kad se u jutru probudim, nađem se na bačkobodroškoj granici.

Beše sunčano milo proletnje jutro; vlak je jurio kroz ritove sa turčiikom i po poljanama sa sumporasto-žutom repicom; nad prokopima se veselo vijugaju laste; po svetlom kao mleko belom obzorju šire se kao rojevi od komaraca jata pataka, hiteći mladim vrblicama. Salaši i sela jedan za drugim zaostaju za nama.

Amint látjuk, a fordító a jelen időt a tájleíráshoz, a hangulati képek, vagy pedig a statikusság kifejezésére, az állapotok leírására használja leginkább. A befejezetlen múltat inkább a narrátor által elbeszélte történetek leírására, egy korábbi múlt esemény megfogalmazására veszi igénybe, az egyszerű múlt időt pedig a konkrét cselekvés kifejezésére. Ezt persze nem lehet mindig így pontosan elhatárolni, mert az igeidők használata a szerb szövegben sokszor összemosódik. Azt hiszem, fölösleges megjegyezni, hogy Herczeg Ferenc a fenti ígéket mind múlt időben használta.

A másik fő jellegzetesség, amely egy szöveg archaikusságára utal, a szóhasználat. Herczeg is beillesztett a műbe olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek az alkotás megszületésének koráról árulkodnak (hogy csak egy párat említsek: *mángorló, szapul, granárium, stokház, káplár, ispotály, sajtárnyi billikom* stb.), de nem oly mértékben, mint ahogyan azt a fordító teszi. A szerb szövegben található régies kifejezéseket külön csoportokba oszthatjuk. Az elsőbe azok a szavak tartoznak, amelyeknek csak az alakja változott meg időközben, s ez leginkább az egyes hangok hiányában, illetve meglétében, vagy pedig megváltozásában nyilvánul meg.

Előre kell bocsátani, hogy a szerb nyomtatásban nagyon sok betűhibára akadtunk, amelyek félreérthetetlenül nyomdahibának minősíthetők, ezektől most eltekintünk. Tehát az egyes szavak írásképeben betűhiány mutatható ki, ez leginkább a képzők rövidebb alakjában nyilvánul meg, mint pl. a melléknevek, vagy az igevek képzőinél: *beše zanimiva, nestripivo* (ezeknél a 'lj' graféma

hiányik: *zanimljiv, nestrpljiv*), *zamoliv kratkim pogledom* (nem pedig *zamolivši*). De a *sanljive* szó esetében az ellenkezőt tapasztaljuk. Az *odgovor* főnevet nem csak felelet, hanem felelősség ('odgovornost') értelemben is használták. Hiányozhat a szókezdő hang is, mint pl. a *tica*, vagy az *artija* esetében, de bizonyos esetekben még nem játszódtak le a hangtani változások sem, ezért olvashatjuk a *svetnjak*, az *otca mu* szavakat. Az időhatározószóknál nem olvadt még össze az előjáró és az esetragos szó sem: *za tim, u jutru, u veče, po podne*. Egyes szavakban a maitól eltérő hangokat találunk *kuina* (*kuhinja*, vagy nyelvjárásiabb alakja: *kujna*) *osmejuje se* (*osmehuje se*), *cigaretla* (*cigareta*), *revma* (*reuma*) stb.

A második csoportot azok a szavak alkotják, amelyek a mai szerb nyelvben már nem használatosak, de annál inkább élnek a horvátban: *brzovaj, vlak, punica, tajnik*... Hogy ezek az egykori szerb nyelvben is használatosak voltak-e, vagy csak horvát hatásra kerültek be, mivel egy bunyevác család történetéről olvasunk, annak utána kellene nézni, de megjegyzendő, hogy ezek nem a dialógusokban fordulnak elő, hanem a szövegtörzsben.

A harmadik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek ma már kevésbé használatos tárgyakat jelölnek, vagy pedig, ha léteznek is ezek a tárgyak, cselekvések, tevékenységek, ma már másképp nevezzük őket: így a napernyőt egykor *sunčanik*nak, a balkezes embert *šuvak*nak (*šuvaklijanak*), a farsangot *mesojeđanak*, a monoklit pedig *jednooki očalinnak* mondták, hogy valaki szerelmes valakibe nem a *ljubiti*, hanem a *milovati* ige fejezte ki. Voltak akkor is divatszavak, sőt még szórövidítéssel is éltek, így a *gospodar* szó mellett még annak *gosa* rövidített alakját is használták. A fokhatározók kifejezésére a felsőfok prefixumát az igével párosították: *mene najvoli u porodici* nem pedig *najviše voli*.

A szószerkezetek, fordulatok is sajátosak voltak, íme néhány példa:

Evo ću da ispričam proste događaje, koji neće dostići ni krajnog nacrtu svog, pošto sam unapred kazao, da će se oni svadbom svršiti. (12)

Đurkovićevi sinovi behu znatni i stoga što su svuda dvorbe činili. (8)

[...] imao sam dokolice za razmišljanje. (11)

[...] time kao hotev kazati [...] (14)

[...] ne marim tamo biti. (18)

[...] kada za čitavih pet sati sveudilj večerahu u Hungariji. (29)

Našto tebi novci? (33)

[...] u taj mah [...] (35)

[...] ponajprva je bežala Mica. (86)

Meg kell említeni még az archaikus elöljárós szerkezeteket, illetve esethasználatot:

- [...] *čas po čas* zapitkuju [...] (2)
[...] da ne bi odocnile *od vlaka*.¹²⁷ (3)
[...] *za svoga vođa*¹²⁸ priznavasmo. (4)
[...] kako je omrznuo *na* taj jadan *gradić*.¹²⁹ (27)
[...] stupiv u život odmah *prvog večera* [...] ¹³⁰ (29)
[...] jako su se *ubezeknule* [...] ¹³¹ (36)
Micika se opet stvori *pored njima*.¹³² (62)
Liza je bila *glavom*¹³³ manja od sviiju svojih starijih sestara. (66)
Beše joj doduše neka *mana u telu*.¹³⁴ (94)
Poznaćeš ih, kad *uspiješ*¹³⁵ od njihova vina! (109)

Herczeg stílusára jellemző az idegen szavak használata. A fordító kétféleképpen járt el. A gyakoribb eljárás az volt, hogy megfelelő szerb szót használt helyettük, illetve körülírta a jelenséget, ritkább esetben viszont meghagyta a nemzetközi idegen szót.

- [...] a hors *concours-cousin* kötelességeit teljesítette [...] (22)
[...] on je vršio dužnosti *daleka srodnika* [...] (15)
[...] *imponál* [...] (47)
[...] *ulevati poštu* [...] (36)
[...] a gyermekszoba legmélyén éli *obszkurus* életét [...] (74)
[...] ona prema vremenu još živuje *mračnim* životom na najdubljem kraju detinje sobe [...] (55)
[...] még hivatalosan tudomást sem vettek *exisztenciájáról* [...] (74)
[...] još ne uzeše ni na zvanično znanje njezin *opstanak* [...] ¹³⁶ (55)

¹²⁷ Ma azt mondanánk: *zakasnile na voz*. A továbbiakban is a lábjegyzetben a ma használatos formák következnek.

¹²⁸ *za svog vođu*

¹²⁹ *omrznuo gradić*

¹³⁰ *prve večeri*

¹³¹ *zabezeknule*

¹³² *pored njih*

¹³³ *za glavu manja*

¹³⁴ *telesna mana*

¹³⁵ *popiješ*

[...] az orvosi *konzilium* [...] (74)

[...] lečničko *veće* [...] (55)

Asszony, *pakkolni!* (76)

Ženo, *spremaj!* (57)

[...] *kázust* csinált belőle a korán kelő nagyságos asszony. (92)

[...] gospođa koja rano ustaje pravila otuda neki *krivični slučaj*. (68)

[...] miért *inkompatibilis* a puha ágy a meleg reggelivel. (92)

[...] meka postelja ne *može da se složi* sa toplim doručkom. (69)

Gida tehát két évig mint *doyen* elnökölt az intézeti önképzőkör ülésén. (94)

Geda je kao *najstariji učenik* predsedavao na sastancima zavodske družine što sama sebe izučava. (71)

[...] a sváb pedig sokkal *indolensebb* és józanabb [...] (142)

[...] švaba je mnogo *tromiji* i trezniji bio [...] (111)

Temesvármegye egyik leggazdagabb, de mindenesetre leggorombább *virilistája*. (75)

Jedan od najbogatijih ali na svaki način i najgrubijih *virilista*. (57)

[...] egy *fotográfus* kirakata [...] (80)

[...] *fotografski* izlog [...] (62)

Kijárom én a *dispenzációt* a püspöknél [...] (99)

Ja ću mu izraditi *dispenzaciju* kod episkopa [...] (73)

[...] délután *lawntennist* játszottak. (111)

[...] po podne igrahu *lantenisa* (*lawntenis*). (85)

Olykor a kontextusnak megfelelő más, a szerb nyelvben jobban meghonosodott odaillő idegen szót vesz elő a fordító:

[...] teljesítse hölgyei mellett a *cicisbeo* szolgálatát. (75)

[...] da uz gospođice vrši *kavalersku* službu. (56)

Néhány helyen előfordul, hogy az eredeti szöveg szerb szavakat tartalmaz, amivel Herczeg szintén jellemezni akar, illetve a táji jellegre, a hangulatra vagy a

¹³⁶ Ma már ennek az elvont főnévnek ‘megmaradás’ jelentése van, az említett jelentést a *postojanje* hordozza.

két nemzet sajátosságaira akar utalni, ezt sajnos a fordító nem tudja megoldani másként, mint hogy meghagyja a szerb szavakat, ami a szövegrészlet hangulatának entrópiájához vezet.

A pópa fenyegetőzik [...] (6)

Popa preti [...] (2)

Odaát ezt *pratizás*-nak hívják, jó dalmát szokás szerint. (140)

Tamo preko zovu to »pratiti«, po lepom bunjevačkom običaju.¹³⁷ (108)

A magyarnak az akkori szerb nyelvre való hatása is érezhető a szövegben. Elsősorban szintén a szókincs terén tapasztalható legjobban ez a hatás. Sok a magyarból származó közvetlen alaki tükrözés, de olykor a magyar nyelv csak közvetítő szerepet játszik. Leginkább méltóságneveket, foglalkozásneveket kölcsönöz a szerb szöveg, de néha közhasználtú szavakat is, sőt a természeti vagy társadalmi jelenségek magyar megnevezése is előfordul benne olykor:

Közvetlen tükrözés

[...] *városi* pandúr [...] (8)

[...] *varoški* panduri [...] (4)

[...] bácskai *bicskás* [...] (9)

[...] bačvanski *bičkaš* [...] (5)

Szervusz, gyerek! (97)

Szervusz, dečko! (74)

A Gyurkovicsék *béresei* [...] (100)

Đurkovićeve sluge (*bireši*) [...] (77)

[...] volt köztük képviselő, gazda, katona és *szolgabíró*. (12)

[...] među njima beše zemaljskih poslanika, ekonoma, vojnika i *solgabirova*. (8)

Országbírák, *tablabírák*, királybírák [...] (25)

Zemaljskih sudija, *tablabirova*, kraljevskih sudija [...] (19)

[...] éppen valami *majálisra* készültek. (58)

[...] baš se spremahu na nekakav *majalis*. (44)

¹³⁷ A szerb szövegben bunjevac szokás áll a dalmát helyett.

[...] a *hercegprímás* unokahugával [...] (30)

[...] sinovicom *herceg-primaša* [...] (24)

Közvetett tükrözés

[...] *pulgerski* događaj [...] ¹³⁸ (55)

[...] már egész *tornyot* építettek eléje. (78)

Čitav *toronj* napraviše pred njom (59)

A *torony* német szó, a szerbben *toranj* alakban honosodott meg, s épp ezért a magyar nyelv hatása evidens, mert *toranj* helyett *toronj* áll a szövegben, éppúgy mint a *lakáj* szó esetében:

[...] az öreg úr négy *lakájjal* lefogatta és a szobájába záratta. (145)

[...] stari gospodin sa četiri *lakaja* i zatvorio ga u sobu mu. (113)

A *kalauzok* szolgálatkészen csapkodtak [...] (7)

Kalauzi uslužljivo otvaraju vrata [...] (3)

Magyar közvetítéssel használt idegen szó a *kalauz*, ma a szerbben más jelentése van, ¹³⁹ jelentésmódosulás állt be.

[...] ezüsttálcákat raktak a *cimbalomra*, ököllel verték a *nagybőgő* fenekét. (104)

[...] srebrne zdelice (tacle) slagahu na *cimbulji*, pesnicom udarahu po dnu *egeda*. ¹⁴⁰ (80)

Érdekes megjegyezni, hogy bizonyos szláv, sőt szerb eredetű magyar szót, amely más jelentésben, módosult alakban honosodott meg a magyarban, a szerb ezzel az új jelentéssel és új formában, úgymond magyar szóként tükröztet:

[...] pipacsos *rétek* [...] (6)

[...] kroz *ritove* sa turčiikom [...] (2)

A magyar *rét* a teljesen más jelentésű szláv *red* szóból alakulhatott ki az etimológiai szótár tanúsága szerint.

[...] még csak egy jókora *puszta* maradt meg belőle. (34)

[...] dok od njega ne ostade velikačka *pustara*. (27)

¹³⁸ Német jövevényszó, a magyarban *polgár*.

¹³⁹ 'kulcs, ajtónyitó, betörőszerszám, minden ajtót nyitó kulcs'

¹⁴⁰ A *nagybőgő* helyett a szerb szövegben a *hegedű* módosított formája szerepel.

A magyar *puszta* a szláv *pust*¹⁴¹ melléknévből eredhet. Ezenkívül, itt még egy tartalmi tükröztetés tanúi is lehetünk, hiszen ‘velikačka’ melléknév a szerbben nem létezik, ez a ‘nagyobbacska’ tükörfordítása lesz, illetve a ‘veliki’ melléknév magyar analógiára történő továbbképzése.

[...] a sárosi kamerális *ispán* özvegyének [...] (30)

[...] udovici šaroškog komorskog *išpana* [...] (23)

Ispán szavunk feltehetően a szláv *župan* szóból ered.

Kövér Lizinek hívta a *cselédség* és Lusta Lizinek a család. (90)

Nazivahu je *čeljad* „debelom Lizom”, a rodbina i „lenjom Lizom”. (67)

A szerbben a *čeljad* szó már akkor is, de főleg ma a családtagokra, a gyerekekre vonatkozik, habár eredetileg volt ‘szolga’ jelentése is (mint ahogyan a magyar szónak is megvolt mindkét értelme, mielőtt még jelentésselkülönülésre került volna sor, ebből alakult ki a *család* és a mai értelemben használatos *cseléd* szavunk).

Vegyük most szemügyre milyen lexikális átváltási műveleteket alkalmaz a fordító! Leggyakoribb ilyen művelet az ún. jelentésbetoldás, amikor a fordító – hogy úgy mondjuk – magyaráz, körülírja a magyar kifejezést, a célnyelvi olvasó háttérismereteinek hiányát tartva szem előtt vagy pedig a félreértés elkerülése végett:

[...] ott ült a *lady udvara* tájékán [...] (19)

[...] sedela je tamo [...] *gde se devojkama dvori*. (13)

Ezt ma már az eredeti szöveg olvasói közül sem mindenki tudná értelmezni.

[...] erőpróbának meghódította a *cigánybandát*. (39)

[...] osvojila svojom snažnom probom *cigansku muzičku bandu*. (29)

[...] talán a *szupécsárdások* [...] (41)

[...] *čardaši za večerom* [...] (30)

Úgy se lesz belőle egyéb mint *lósorozási elnök* [...] (95)

I onako neće biti od njega ništa drugo doli starešina *biranja konja kod vojske* [...] (72)

Itt kell megemlíteni a lapalji jegyzeteket, fordítói magyarázatokat is. Összesen hét van belőlük. Ezekben a műben fölbukkanó regény-, illetve

¹⁴¹ Jelentése ‘csupasz, lakatlan’.

tragédiahősök kilétéről informál bennünket, vagy pedig valamilyen idegen szót magyaráz. Egy helyen pedig az egyik szereplő anyagi helyzetére hívja föl a figyelmet, az általa örökölt föld pillanatyi piaci árát közli velünk.

Monte Christo gróf (95)

Monte-Hristo zove se glavni junak romana Aleksandra Dime, grof Monte Hristo, po imenu nekog malog ostrva na Elbi tako nazvan. (72)

Érdekes, hogy Don Carlos kilétét (akiről egyébként ugyanazon az oldalon tesz említést Herczeg) nem magyarázza a fordító.

Marquis Posa (96)

Spominje se u Šilerovoj tragediji, kao čovek, koji se bori za istinu i ljudska prava, ili kao dobar prijatelj. (73)

Már kapkod kövér kezével a Stüssi-vadász után. (5)

[...] kako se gojaznom rukom hvata za Stisi-lovca [...] – Tikvenog gornjaka u kartama. (1)

Monopolt rendelt és a pincér budafoki Monopolt hozott neki. (42)

Naručio je monopol a podrumar mu donese neki budimski monopol. – Neka vrsta šampanjca. (30)

Ez a diagnózis. (134)

Ova diagnoza – poznavanje bolesti. (103)

Okos ember nem kívánhatja, hogy frakkban, lakkban cserkéssz a füzesben. (141)

Pametna čovek ne može zahtevati da u fraku, u laku tumaraš po vrbiljaku. – sa lakovanim cipelama. (109)

Horkay kétezer hold földet örökölt. Bácskai földet. (135)

Horkai nasledio dve hiljade jutara zemlje. Bačke zemlje! – *Od koje se jutro prodaje i po 600-800 forinti.* (103)

Jelentéshővívítést és jelentésszűkítést a fordító akkor alkalmaz, amikor a forrásnyelvben és a célnyelvben általánosabb, vagy részletezőbb a tagolás. Lássunk néhány példát a jelentéshővívítésre, vagy más szóval generalizálásra. Kultúrszavakat, reáliákat szoktunk általánosítani:

[...] gyöngéden gondozta hosszúsőrű *setter*kutyáját [...] (8)

[...] nežno se stara za njihovo pseto *sa dugačkom dlakom* [...] (4)

A *Vigadóban* Gyurkovics Sárának bemutattak egy fiatal urat [...] (19)
[...] u *igrališnoj dvorani (redutu)* prikazali Šariki Đurkovićevoj jednog mladog gospodina [...] (13)

Szeretlek, édesem! ezt úgy írták: *krancsenk kruncs!* (103)
Ljubim te slatka moja, pisalo bi se *sasvim drugim rečima* (79)

Jelentésszűkítést akkor eszközöl a fordító, amikor egy szónak több jelentése is lehet, s ezt konkretizálja valamilyen másik főnév, illetve jelző betoldásával:

Szerémség [...] (5)
Sremska *županija* [...] (1)
[...] komája lesznek [...] (5)
[...] biti *kršteni* kum [...] (1)

Önök kétségtávol azt gondolják magukban [...] (19)
Čitaoci ée bez sumnje pomisliti u sebi [...] (13)
[...] a Hungáriában vacsoráltak. (26)
[...] večerali su u *gostionici* Hungariji. (20)

Túlfordításra is hozhatunk fel néhány példát, mivel gyakran előfordul a szövegben. Így a cirkuszbohócot *cirkuski lakrdijaš*nak, a katonatisztet pedig *vojnički oficir*nak fordítja, jóllehet a jelző teljesen fölösleges a szerb nyelvben ezért el kellett volna hagynia.

A jelentésfelbontás műveletével is él a fordító, amikor egy-egy, leginkább összetett szó értelmét igyekszik két vagy több célnyelvi szóval visszaadni. Erről bőven hozhatnánk fel példát a magyar és szerb nyelv szintetikus, illetve analitikus jellegéből kifolyólag:

[...] *négyesfogat* [...] (7)
[...] *kočija sa četiri konja* [...] (3)
[...] a harmadik *aranyszóke* [...] (7)
[...] *treća sa zlatali-plavim vlasima* [...] (3)
[...] *elsőosztályú* kocsik ajtaját [...] (7)
[...] *vrata od prvog razreda* od vlaka [...] (3)
[...] *monogrammos* bőröndöket [...] (7)
[...] *kožne torbe obeležene monogramima* [...] (3)

[...] fölmentek mulatni Bp.-re, a *képviselő* Gyurkovicshoz. (11)

[...] onda krene u Bp. na zabavu k *zemaljskom poslaniku* Đurkoviću. (7)

A jelentésátalakítás is gyakori, amikor ugyanazt az értelmet más módon adja vissza a fordítás. Mondjuk:

Nem is olyan unalmas a *vidék*. (23)

Nije baš tako ni dosadno *živeti van varoši*. (17)

A jelentésátalakítások közül azonban mindig a teljes átalakítás a legérdekesebb, itt a fordító szabadjára engedheti a fantáziáját, mivel a megoldásoknak látszólag semmi értelmi, logikai kapcsolata nincs az eredetivel. Pragmatikai különbségek, a célnyelvi olvasó eltérő kultúrája, szokásai, háttérismeretei miatt kell őket alkalmazni. Ezekből nincs sok a szövegben, de annál inkább figyelemre méltók:

[...] közbe pedig sódarban és kaviárban beozsonnáta a differenciát. (122)

[...] a međutim je razliku (u ceni) od-užinao u šunci i ajvaru. (94)

Érthető, hogy a századfordulón az átlagos szerb olvasó számára idegen volt a *kaviár*, az *ajvár* viszont annál népszerűbb.

Ugy-e édesmama, örökké-t két k-val kell írni? (124)

Je li, slatka mamice, reč »za navek« piše se ujedno ili s dve reči? (97)

Mivel a szerb nyelvben hosszú hangok, így hosszú mássalhangzók sem léteznek, ezért a fordítónak a szerb helyesírás olyan – szintén gyakori – problémájához kellett nyúlnia, mint amilyen az egybe-, illetve különírás.

Antoním fordítás is előfordul, amikor ellentétes jelentést használunk:

Jó, ha *melegen tartod* a fiút. (56)

Dobro je ako *ne pustiš* sina *da ohladi*. (42)

Báró ne is legyen okos! (58)

Baron pa da je pametan!¹⁴² (43)

[...] egy csepp perfidia is *közreműködött* Gyurkovics Mici részéről. (109)

U tom nimalo *ne beše* neverne rabote sa strane Mice Đurkovićeve. (83)

Az interferenciajelenségek közül a tartalmi türozés a legelterjedtebb és a legalattomosabb, mert nem oly szembetűnő, épp ezért rendkívül nagy káros hatást

¹⁴² Itt az ironikus hangsúly adja meg a szerb pozitív mondatnak a negatív értelmet.

gyakorol a célnyelvre. Lassan beágyazza magát a nyelvrendszerbe és ott végzi romboló munkáját. A magyarnak a szerb nyelvre történő ilyen jellegű hatása a századfordulón volt érezhető, most viszont fordított irányt vett ez a folyamat. A műben is lépten-nyomon ilyen jelenségre bukkantunk. Egy részük kevésbé vét a célnyelv törvényei, a szerb nyelv szellemében történő természetes kifejezésmód ellen, többségük azonban erőltetett fogalmazásmódot, sőt súlyos nyelvi hibát eredményez.

Elsőnek egy kutya szökött be hozzám. (8)

Najpre *dobegne* unutra jedno pseto k meni.¹⁴³ (4)

[...] zsebre tették a dohánytermés árát [...] (11)

[...] turi u džep dobivenu *cenu* za duvanski plod [...] (7)

A szerbben a *cena* főnévnek nincs olyan jelentése, amely valamely áru értéke fejében kapott pénzösszeget jelölne, a *cena* helyett tehát a fenti szerb mondatban a *novac* kellene hogy álljon.

[...] az ebédlőkben [...] (12)

[...] po *jestionicama* [...] ¹⁴⁴ (7)

[...] a pezsgő *hatása* alatt [...] (13)

[...] *pod vladom* šampanjca [...] ¹⁴⁵ (8)

[...] *ki* volt állítva a váci utcai kirakatokban. (13)

[...] po izlozima u vackoj ulici behu *istavljeni*.¹⁴⁶ (9)

[...] az apanage pedig abból a húsz üveg baracklekvárból állt [...] (13)

[...] a ostala oprema je onih dvaestinu *stakala* pekmeza od kajsija [...] ¹⁴⁷ (9)

[...] a szelíd malicia hangján szellőztette *viselt dolgaikat* [...] (14)

[...] i blagim vragolastim glasom pretresaše *svršene poslove*.¹⁴⁸ (9)

[...] *kikosarazott* egypár jóra való embert. (15)

[...] *delila košare* po kojem dobrom detiću.¹⁴⁹ (10)

¹⁴³ Najpre je jedno pseto *pobeglo i ušlo* kod mene.

¹⁴⁴ Helyesen: *gostionicama*, vagy esetleg *trpezarijama*.

¹⁴⁵ [...] *pod dejstvom* [...]

¹⁴⁶ [...] *izloženi* [...]

¹⁴⁷ [...] *tegli* [...]

¹⁴⁸ [...] *dogadaje iz prošlosti* [...]

Keresztény időszámításunk nem tudom hányadik évében történt. (19)
Ne znam u kojoj se godini *hrišćanskog računanja vremena* zbilo.¹⁵⁰ (13)

Bemutatom magának [...] (20)

*Prikazujem ti.*¹⁵¹ (14)

[...] levett a válláról egy fehér *szegfűvirágot*. (21)

[...] uzme sa svog ramena jedan struk belog *karanfila cveta*. (15)

[...] a *sokfejú* család egyik nőtagjába [...] (21)

[...] u jednog ženskog člana te porodice *od više glava* [...] (15)

Ha elhagyjuk Budapestet [...] (24)

Kad *ostavimo* Budimpeštu [...] ¹⁵² (18)

[...] *erőpróbának* meghódította a cigánybandát [...] (39)

[...] osvojila svojom *snažnom probom* cigansku muzičku bandnu. (29)

[...] a havi fizetésemnek a *harmadrésze* [...] (42)

[...] *treći deo* moje mesečne plate [...] ¹⁵³ (31)

Délben elvesztették egymást *szem elől*. (45)

U podne izgube jedan drugoga *iz očiju*.¹⁵⁴ (34)

[...] *fehérbabos* kendővel a fején. (46)

[...] sa maramom *sa belim bobicama* na glavi.¹⁵⁵ (35)

[...] papucsait útközben elhagyva [...] (46)

[...] i na putu *ostaviv* papuče [...] ¹⁵⁶ (35)

Mikor Gábor utóbb *számon kérte* Horkaytól ezt a különös dolgot [...] (46)

Kada zatim Gabor poište račun od Horkajija o toj osobitoj stvari.¹⁵⁷ (36)

Miért tetszem most *jobban*? (49)

Zašto vam se sada *bolje* dopadam?¹⁵⁸ (38)

¹⁴⁹ [...] *davala/delila* korpu [...]

¹⁵⁰ [...] *posle Hrista* [...]

¹⁵¹ [...] *predstavljam* vam [...]

¹⁵² [...] *napustimo* [...]

¹⁵³ [...] *trećina* [...]

¹⁵⁴ [...] *iz vida* [...]

¹⁵⁵ [...] *na tufne* [...]

¹⁵⁶ [...] *izgubivši* papuče [...]

¹⁵⁷ [...] *zatraži objašnjenje* [...]

[...] azonnal *beszólította* a gyermekszobából a harmadik leányát. (53)

[...] odmah *izazvala*¹⁵⁹ iz dečje sobe treću ćerku. (39)

Radványi-gyerek. (60)

*Radvanjijev dečak.*¹⁶⁰ (45)

[...] és végig gondolom megint a Terka *dolját*. (73)

[...] pa do kraja pomislim na *stvar* Terkinu. (54)

[...] szeretné magát egyszer *kivágott* ruhában levetetni. (81)

[...] da bi se želela jedanput *u isečenoj* haljini snimiti.¹⁶¹ (62)

[...] hogy beszéljen a fia fejével. (84)

[...] da se razgovara sa glavom sina joj. (65)

[...] gyermekkorában [...] (92)

[...] u njeno detinje doba [...] (69)

[...] mint doyen elnökölt az intézeti önképzőkör ülésein. (94)

Geda je kao najstariji učenik predsedavao na sastancima zavodske družine *što sama sebe izučava*. (71)

[...] a hetedik volt a *legkisebbik*. (111)

[...] sedma ćerka bila *najmanja*.¹⁶² (84)

Ő nagysád volt – kisasszony a *szobalánya*. (120)

Ona beše milostiva, – a gospođica je *sobnja devojka*. (92)

[...] *négyszem közt* csak halljamagázta és miskázta Sándorfy Mihály urat. (122)

[...] *između četiri oka* govorila gospodinu Mihailu Šandorfiju »čujete li vi« i »Miškom« ga nazivala.¹⁶³ (95)

[...] de komolyan *nem szabad* venni. (134)

[...] ali to *nije slobodno* za ozbiljnu stvar uzeti. (103)

¹⁵⁸ [...] *više dopadam* [...]

¹⁵⁹ Az *izazvati* igének teljesen más, átvitt értelme van: 'kivált', vagy 'kihív'.

¹⁶⁰ Ma már: *mali/mladi Radvanji* vagy *dečak iz porodice Radvanji*.

¹⁶¹ [...] *dekoltiranoj* [...]

¹⁶² Itt arról van szó ugyanis, hogy Mici volt a legfiatalabb, nem pedig termetre a legkisebb lány a családban, a szerbben tehát az kellene álljon, hogy: *najmlađa*.

¹⁶³ *u četiri oka / nasamo, slušajte vi*

[...] vizsgálat alá vették az Elefántovicsok családfáját. (144)

[...] uzeše na oko ogranke Elefantovićeve porodice.¹⁶⁴ (112)

A szerb fordítás sok helyen nem ekvivalens a magyar szöveggel. Nem olyan példákra gondolok, amikor a fordítónak nem áll rendelkezésére kellő megoldás, hanem olyanokra, amikor a meglevő jó megoldás helyett a fordító másként fogalmaz, pontatlan fordítást produkálva. Legtöbb esetben ez nem jelent különösebb gondot, mert kisebb eltérésekről van szó, de szép számban találtunk olyan példát, amikor a szöveg értelme megváltozik, tárgyi tévedés jön létre. Az ilyesmi, még akkor is, ha nem jelentős módosításokról van szó, fordítói hibának számít.

[...] jogászkoromban [...] (9)

[...] kad sam prava slušao [...] ¹⁶⁵ (5)

[...] fővárosi ember [...] (9)

[...] velikovarošani [...] ¹⁶⁶ (5)

[...] *irkáinkat* és könyveinket meglebbentette a szabadság szele. (9)

[...] i naše *propise* i knjige provejao vetar slobode. ¹⁶⁷ (5)

Egyszer aztán kicsapták az osztályból, mint már előbb kicsapták vagy féltucat intézetből, az édasapja pedig elvitte a fővárosba, valamelyik pedagógiai fegyintézetbe. (9)

Zatim ga jednom isteraše iz razreda, kao što pre toga isteraše iz zavoda valjda njih po tuceta; ali njega odvede njegov otac u glavnu varoš u nekakav pedagoški zaptovni zavod. (5)

Horkayt csapták ki féltucat intézetből, nem pedig még féltucat diákot egy intézetből.

[...] petina ih je već razudata. (6)

Nem a lányok ötödrésze ment férjhez, hanem közülük öt: *pet ih je već poudavano*.

[...] és ismertem Gyurkovics Mici, a mostani menyasszony mátkaságának előzményeit is. (14)

¹⁶⁴ [...] *proučili su* [...]

¹⁶⁵ A magyar mondatban nem az áll, hogy *jogászhallgató koromban*.

¹⁶⁶ Nem *nagyvárosi emberek*.

¹⁶⁷ Az *irka* lehet *sveska* vagy *spis*, esetleg *pisanije* (az írás, mint végtermék értelemben) de semmikféleképpen *propis*, mert az 'előírást', 'jogszabályt' jelent.

[...] a poznajem i Miciku Đurković, sadašnju nevestu, pa i događaje pre nego su *one bile zaručene*.¹⁶⁸ (10)

[...] messziről megláttam a péterváradi *citadellát*. (16)

[...] izdaleka ugledah *varadinski grad*. (12)

A további kontextus miatt sem felel meg a 'város' szerb ekvivalense a *citadella* helyett, mert az *merészen fúródik a déli égboltozat azúrába / koji se smelo ispinje u plavan južnog nebesnog svoda*, nem beszélve arról, hogy a vár nincs megnevezve: *varadinski* a *petrovaradinski* helyett.

[...] az ilyen bemutatás nagyon hétköznapi esemény. (19)

[...] da je takav prikaz vrlo *običan nedeljni* događaj.¹⁶⁹ (13)

Alkonyatkor lovagolunk. (23)

U svanuće jašemo. (17)

A szerbben 'virradat' áll *alkonyat* helyett, tehát nem *u svanuće*, hanem *u sumrak*.

Azt hiszem a férj az ő eminenciája jozzájárulása nélkül is meglesz – *vélekedett* Hidvéghy. (24)

Ja mislim da će to biti i bez pripomoći njegove preuzvišenosti, *pomišljaše* Hidvegi. (18)

Az eredetiben Hidvéghy megszólalt, fennhangon mondta el véleményét, a szerbben viszont csak magában elmélkedett.

[...] a miniszter öccse a helyére vezette az érsek hugát. (26)

[...] i *mlađi brat ministrov* odvede *mlađu sestru nadbiskupovu* na njeno mesto. (19)

A kontextusból tudjuk, hogy nem édestestvérekről, hanem unokaöccsről és unokahugról van szó, tehát szerbül ennek megfelelően kellett volna fogalmazni: *sinovac* és *sinovica*.

A napok teltek, a dohánytermés ára elfogyott és Gyurkovcsék csomagoláshoz láttak. (42)

Minuše dani, nesta novaca za duvan dobivenih, trebaše da ga Đurkovići u nove čamove vežu. (32)

¹⁶⁸ A megfogalmazás miatt (az egyes szám helyett többes szám) a szerb szöveg a többi lány eljegyzésére is utal, nem csak Miciére.

¹⁶⁹ Főlösleges a *nedeljni* jelző, mert a vasárnapra asszociál.

Itt a fordító teljesen megváltoztatta a szöveget, Herczeg arra utal, hogy mivel elfogyott a pénzük, kénytelenek voltak hazamenni. A szerb szövegben pedig az áll, hogy újabb kötegekbe kellett kötniük a dohányt.

[...] az a búcsú-piknik, amit Gábor Endre kompániája rendezett Gyurkovicsék tiszteletére. (42)

Onaj oproštajni piknik, što ga društvo Andrije Gabora beše naredilo njemu u počast. (32)

Az eredetiben a pikniket Gyurkovicsék, a fordításban pedig Gábor tiszteletére rendezték.

Csak a hamisítatlan *parasztlányok* folytatták nagy hidegvérrel a munkájukat. (46)

Samo *proste devojke*, što se ne mogahu pretvarati nastaviše sasvim hladnokrvno svoj posao. (36)

A parasztlányokból a szerbben közönséges, faragatlan, neveletlen lányok lettek, s ezzel pont ellenkező értelmet továbbított a fordító az olvasónak.

A búbos galambokat, az iskola-nénéktől kapott szentképekkel és szorgalmi cédulákkal egyetemben [...] (54)

[...] sa svetim slikama i ceduljama za vrednoću dobivenih sve skupa od svojih starijih školskih seja. (39)

Az *iskola-nénék* a magyar szövegben nevelőnőket jelent, nem pedig az iskolás korú, idősebb lánytestvéreket, ahogy a szerb fordítás értelmezi.

A tacsó nekem sógorom legyen? (100)

Taj žutokljunac da mi bude šurak? (76)

Ebben az esetben a szerb szövegben a sógornak *šurak* helyett a *pašenog* felel meg.

Mikor Gida megkérdezte, hogy fél-e tőle. (102)

Ali kad *ga* zapita, eda li sad mrzi na nj. (78)

Itt a hímnemű egyes szám harmadik személyű személyes névmás (*ga*) helyett nőnemű névmás szükséges, annál inkább, mert a szerb szövegből hiányzik az alany, és a genitívusban álló személyes névmás is a mondat végén rövidített változatban található. Így ebből sem tűnik ki, hogy ki kit kérdezett meg.

[...] az asztalokról, falí állványokról törékeny csecsbecsék pottyantak le. (113)

[...] trošne bi igračke padale sa stolova, sa duvarskih stvari. (87)

A csecsebecsék a magyarban nem ‘játékot’ jelentenek, s *állvány* helyett is a szerbben ‘fali dolgok’ vannak.

[...] a Horkay Feri *önarcképe*. (114)

[...] *rođena slika* Franje Horkaija. (87)

A *rođena slika* szó szerkezet helyett a szerbben az *autoportret* kölcsönzó használatos. Különbén ahogy így áll a fordításban, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy a fénykép róla készült, lehet az bármely más kép az ő tulajdonában.

Halkan beszélt. (115)

Polako je govorio. (88)

Fent nem hibáról van szó, mert egykor a szerb köznyelvben a halk beszédre is mondták azt, hogy valaki ‘lassan’ beszél, de használhatta volna a fordító a ‘tiho’ határozószót is.

[...] miközben a professzor éppen a szende nőiesség nemesítő varázsáról beszélt neki, szó nélkül átnyúlt az asztalon, elcsente a Horkay pezsgős poharát és fenéig kiitta. (137)

[...] dok joj profesor baš govoraše o plemenitoj čarobnosti udadbenog života, ni reči ne rekav, ispruži preko stola, krišom mu uzme šampanjsku čašu i do dna je ispije. (106)

A tárgyi hiba abból adódik, hogy az eredetiben Klári Horkay poharát itta ki, a fordításban pedig a professzor úrét.

Eddig főleg csak jelentéstani kérdésekkel foglalkoztunk, de meg kell említeni a grammatikai átváltási műveleteket is. Mivel a magyar és a szerb genetikailag és szerkezetileg is teljesen más nyelvcsaládba tartozik, struktúrájuk nagymértékben eltér, ezért van szükség ezekre a műveletekre. Amennyiben nem így járunk el, az olyan interferencia-jelenségekhez vezet, mint amilyen például a grammatikai tükrözés. Erre is találunk példát a fordításban:

[...] elcsodálkozva *rám* nézett. (15)

[...] začuđeno pogledaše *na me*.¹⁷⁰ (10)

¹⁷⁰ Vagy: *začuđeno me poledaše*, vagy pedig *pogledaše u mene*, a *na* előljáró viszont semmi esetben sem jó.

[...] kérdő pillantást vetett Horkayra. (20)
[...] pogleda *na* Horkaija kao pitajući ga.¹⁷¹ (14)

Azt hiszem, ez a Gábor Endre pénzt keres. (40)
To verujem, da taj Gabor hoće da steče novaca [...] (30)

Vénnek nem vén. (69)
Matorome niste mator. (53)

[...] két vagy három esztendővel idősebb nálad. (58)
[...] bar je *sa* dve tri godine stariji od tebe. (43)

[...] mint aki megfeledkezett *magáról*. (63)
[...] koji je zaboravio *na sebe*.¹⁷² (48)

A magyar nyelv hatása a helytelen képzők használatában, illetve az olyan szavak képzésében is megnyilvánul, amelyek a szerbben nem léteztek:

[...] *fűtő* [...] (7)
[...] *ložar* [...] (3) (a *ložač* helyett)
[...] *gimnazista* [...] (21)
[...] *gimnazista* [...] (15) (helyesen: *gimnazijalac*)

Habár közvetlen magyar hatást nem észleltünk az *uslužljivo* módhatározó képzésében, mégis fel kell hívni erre a jelenségre is a figyelmet. Itt ugyanis az *uslužno* és a *predusretljivo* határozószók összeolvasztásáról van szó, illetve az egyik szótó felvette a másik, hozzá nem illő tö képzőjét.

Az *iszik* igéből kialakult *ivó* főnév analógiájára képezte a *popiti* igéből a *popilca* főnevet, s így keletkezett a *nyugtalankodik* ige hatására a *nemirovati*, vagy az *ujedljiv* jelző a *harapós* hatására:

A kis jelző csak az *ivók* számára, de korántsem az elfogyasztott bor mennyiségére vonatkozik. (104)
Dodatak mala tiče se samo broja *popilica* a nikako i količine potrošena vina.¹⁷³ (80)

[...] hátrafogták a fülüket és *nyugtalankodni* kezdtek. (112)

¹⁷¹ Vagy: *u Horkaija*, vagy csak *Horkaija*.

¹⁷² [...] *zaboravio se*.

¹⁷³ Tegyük hozzá még azt is, hogy a jelző terminus a szerbben nem *dodatak*, hanem *atribut*, esetleg *dopuna*.

[...] stadoše rogušiti uši i *nemirovati*. (85)

[...] a *harapós* szürkék gazdája. (114)

Gospodar [...] *ujedljivih* čilaša. (87)

De vegyük sorba s grammatikai átváltási műveleteket!

Grammatikai konkretizálásra vagy generalizálásra akkor kerül sor, amikor az egyik nyelvben hiányzik valamelyik olyan kategória, amely a másik nyelvben megvan. A magyarban hiányzik a nyelvtani nem kategóriája, tehát amikor szerbről fordítunk magyarra, generalizálni fogjuk a ragokat, fordítva pedig konkretizálni kell őket. Ezt teszi a Gyurkovics-lányok fordítója is a következő példákban:

Megszólalt [...] (61)

Ona progovori [...] (46)

Eltalálták maguktól. (53)

To bi *one same od sebe* pronašle. (39)

Grammatikai felbontást vagy összevonást akkor alkalmaz a fordító, amikor egy mondatból két mondatot, egy mondategységből kettőt képez:

Jöttek a tudósítások a gyerekről. Már kapkod kövér kezével a Stüssi-vadász után. Már a kanálból issza az ürmöst, már kerekre nyitja a szemét és csettent a nyelvével, ha hallja az édesanyja nótáját.

Stizahu i glasovi o detetu: kako se gojaznom rukom hvata za Stisi lovca, kako već na kašike pije bermet, već ozbiljno pogleda i škljoca jezikom kad čuje sladak glas svoje mile mame.

A fenti magyar három mondatból a szerbben egy lett.

Itt kell megemlíteni a magyar szóösszetételeket és az olyan jelzős szerkezeteket is, amelyeket a fordító szószerkezetekkel, sőt néha mellékmondatokkal fejez ki:

[...] *kérdő* pillantást vetett Horkayra. (20)

[...] pogleda na Horkaija *kao pitajući ga*.¹⁷⁴ (14)

Eltalálták *maguktól*. (53)

To bi *one same od sebe* pronašle. (39)

[...] *porzsinór* [...] (78)

[...] *gajtan za prašinu* [...] (59)

¹⁷⁴ Bár itt nyugodtan használhatta volna az *upitno* határozószót is.

Már *pólyásbaba* korában [...] (90)

Još u doba, *kad ona beše beba u povelju* [...] (67)

[...] könyökön taszították egymást [...] (112)

[...] laktovima gurnu *jedna drugu* [...] (85)

Valami *kimondhatalan* nevű [...] állomáson.

Na [...] stanici *koju ne znaš kako da nazoveš*.¹⁷⁵

[...] türelmetlenül kutatta *végig* a kocsikat. (15)

[...] *razgledao je kočije od jednog do drugog kraja*. (11)

[...] hétköznapi [...] (26)

[...] *u običan dan sedmični* [...] (20)

Nem ritka jelenség a grammatikai kihagyás vagy betoldás sem. Olyan elemek maradnak ki, illetve olyanokat toldunk be a szövegbe fordítás során, amelyek jelentésben szegények, inkább csak mondatszerkesztési funkciót töltenek be, s ez a nyelvek szintaktikai potenciáljában mutatkozó különbségek miatt szükséges. Gyakran hagyunk ki elemeket a mondat elején is, amikor azok a kontextusra utalnak vissza. Ez fordítva is érvényes, mint az alábbi példában is láthatjuk, ahol a megismételt ige a mondatkohézió megteremtésének funkciójában áll.

A keresztény időszámításunk nem tudom hányadik évében történt, de már az atléta-bálok korszakában [...] (19)

Ne znam u kojoj se godini hrišćanskog računanja vremena zbilo, *ali toliko znam*, da su već u doba atletskih igranaka [...] (13)

A következő mondatból a fordító kihagyta az alanyt, mert fölöslegesnek tartotta, hogy az igei személyragon kívül, amely egyértelművé teszi az ágenst, külön utaljon rá:

[...] aztán *mindketten* elkiálltattuk magunkat. (8)

[...] pa onda povikasma. (4)

Ide tartozik még a névelő kérdése is. Mivel a szerbben nem létezik ez a szófaj, ezért egyszerűen kimarad a szövegből.

Grammatikai áthelyezéssel a szórendváltoztatást, az előre- és hátrautalásokat értjük. Noha mindkét nyelv szabad szórendűnek számít, a magyar és szerb szavak rendje nagymértékben eltér egymástól. A magyarban a birtokos

¹⁷⁵ Itt a *nazvati* ige helyett mégis jobban megfelelt volna az *izgovoriti*.

jelző és a határozói jelző az alapszótól balra, a szerbben pedig jobbra helyezkedik el:

[...] a *sokfejŭ* család egyik nőtagjába. (21)

[...] u jednog ženskog člana te porodice *od više glava*. (15)

[...] *hosszúszőrű* kutya [...]

[...] *pseto sa dugačkom dlakom* [...]

[...] *fiókos* szekrény [...] (114)

[...] orman *sa fiokama* [...] (87)

[...] *tintás* ujjakkal [...] (124)

[...] *prstima ukaljanim od mastila* [...] (97)

Itt azonban még a téves igehasználatra is fel kell figyelnünk, mivel a *kaljati* ige a *kal*, ‘sár’ főnévből lett képezve, így a tintafoltokra nem lehet alkalmazni.

[...] az *osztály* humoristája [...] (8)

[...] *veseljak* (humorista) *školskog razreda* [...] (4)

[...] a *diákság* egyéb esküdt ellenségei. (8)

[...] i drugi *zakleti neprijatelji đaka*. (4)

Ha már a birtokos szerkezeteknél tartunk, említsük meg a szövegben található – ma már nem használatos – archaikus szerb birokos szerkezeteket, ahol a megfelelő esetben levő birtokszót a birtokost dativusi esettel kifejezett személyes névmás rövidített alakja követi:

az apjának – *ocu mu*

a szobájába – *u sobu mu*

a fia fejével – *sa glavom sina joj*

S végül, a grammatikai cserék következnek, amelyek a szavak formájának, a szófajok, a mondatbeli szerepek, a mondatok típusának megváltoztatásában jutnak kifejezésre. Most csak néhányat említek közülük, mint például az igésítést:

[...] *kezet fogtunk*.(8)

[...] *rukovasmu se*.(4)

A vonzatstruktúrák megváltoztatására példa:

Együtt jártuk a *gimnáziumot*. (8)

[...] s kim sam zajedno išao u *gimnaziju*.¹⁷⁶ (4)

[...] kezelte a *parittyát*. (8)

[...] *bacša iz pračke*. (4)

Ezúttal nem térünk ki még néhány érdekességre, mint pl. a szólások, megkövesedett szókapcsolatok és hasonlatok fordítási megoldásaira, a hangutánzó szavak fordíthatóságára illetve fordíthatlanságára, a tulajdonnevek problémáira stb.

Végezetül meg kell állapítani, hogy ez a fordítás azért érdekes, mert szinte ugyanakkor született meg, mint maga az eredeti, ezért bőséges nyelvtörténeti anyaggal, tanulsággal is szolgálhat a szerb nyelvészek számára. A mai fordítás, ha esetleg valaki vállalkozna is rá, már nem tükrözhetné oly híven a kort és a hangulatot, amelyben a mű íródott.

Irodalom

Bori Imre (1998): *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék – Beograd

¹⁷⁶ Használhatta volna a fordító a: *s kim sam pohadao gimnaziju* szerkezetet is.

ÁTVÁLTÁSI MŰVELETEK GION NÁNDOR *VIRÁGOS KATONA* CÍMŰ MŰVÉNEK FORDÍTÁSÁBAN

A tanulmány Gion Nándor *VIRÁGOS KATONA* című regényének szerb nyelvű fordítását elemzi. Az eredeti mű 1973-ban jelent meg a Forum Könyvkiadó gondozásában, a fordítás pedig pontosan 10 év múlva, 1983-ban. Az utóbbit a Szerb Matica jelentette meg. Gion művét a magyar irodalom egyik legismertebb mai szerb tolmácsolója, Vickó Árpád fordította le. A *VIRÁGOS KATONA* szerb közegbe való „útrabocsátása” alkalmával Papp György szól először fordításáról, így fogalmazva: „A prózafordítás végeláthatatlan rengetegében nem kutathatunk fától fáig, mondattól mondatig haladva, hanem fölémelkedve, a nagyobb összefüggésekre, kiéleződő problémákra kell figyelnünk, amelyek a fordítót is döntésekre, sőt áldozatokra és megalkuvásra kényszerítették.”¹⁷⁷ Ezúttal nekünk sem az a szándékunk, hogy mondatról mondatra haladjunk az elemzés során, inkább a fordítói eljárások egész sorát próbáljuk feltérképezni, nagyszámú példákkal alátámasztva.

Tulajdonnevek

A földrajzi nevek használata

A regény Szenttamáson játszódik, melynek szerbül hivatalosan *Srbobran* a neve. A fordításban azonban mindenhol csak a magyar helynév fordul elő, szerb átírásban: *Sentomaš*. Ebből az is kiderül, hogy milyen időszakot ölel fel a történet. A nyolcvanas években ugyanis, amikor a fordítás készült, szerbül hivatalosan csak a *Srbobran* megnevezés volt érvényben, a fordító azonban jelezni akarta, hogy a mű még közvetlenül a második világháború előtti éveket örökíti meg.

A térnek nagyon fontos szerep jut Gion alkotásában. A központi térképzet a Kálváriadomb, majd az azt körülvevő utcák, maga a falu, s végül az „egyre távolabb gyűrűző gyengülő körökben felderengő helyek”. Csak egy, az alkotás terjedelmét tekintve rövid, fejezetnyi kiruccanás történik a galíciai frontra, da hősünk csakhamar visszatér megszokott mikroközösségébe. A fordító nagyon ügyesen jár el, nem fordítja le szó szerint a térkategóriák magyar elnevezését, hanem a szerb lakosság által használt helynevekkel felelteti meg őket, s ezt azért is

¹⁷⁷ Papp György: *Milyen kritika a fordításkritika?* Logos, Tóthfalu, 2001. 139.p.

megteheti, mert – Papp György szavaival élve – szoros táji kapcsolat áll fenn a szerző, a mű helyszíne és a fordító között.

Zöld utca – Zeleni sokak

Kálvária utca – sokak pod Kalvarijom

Békás rét (49) – Žablji rit (40)

Ferenc-csatorna (32) – Veliki kanal (26)

Aztán felhangzott Gilike kürtje a Szív mögül [...] (34)

[...] začula bi se Gilikina truba negde iza Šlajza (28)

Személynevek

A regény, s egyben a tér folytonosságához hozzájárul a mindig visszatérő szereplők egész sora, akiknek igen sajátos nevük van. Jórészt ragadványnevekről van szó, amelyek sokszor nem kis fejtörést okoznak a fordítónak, mert a mű hangulatának megőrzése sokban függ a sikeres célnyelvi megfeleltetéstől. A személynevek esetében nehéz megállapítani, hogy mit fordítsunk, és mit ne. Ha beszélő névről van szó, a fordító leginkább valamilyen ekvivalens megoldást szokott találni – leginkább pejoratív nevet – a célnyelvben.

Mint a Margithok, *Csorbák*, *Csoszogó Törökök* [...]

[...] poput Margitovih, *Čorbe* ili *Ćopavih Tereka* [...]

A *Csorba* családnevet eredetiben hagyja Vickó, nem is tehet mást, bár a szerbben az olvasót egészen másra emlékezteti ez a családnév, mivel a *čorba* szerbül ‘levest’ jelent. A *Csoszogó Török* igen találóan *Ćopavi Terek* lett, függetlenül attól, hogy a *ćopav* szerbül ‘sánta’.

Rojtos Gallai – Rojtavi Galaijevi

A Rojtos *Rojtavi* maradt, bár lehetett volna *otrcani*, *izlizani* is, vagy ha nem, akkor esetleg fordítói lábjegyzetben utalni lehetett volna a magyar szó jelentésére. A szerb értelmező szótárban ugyan szerepelnek a *rojta*, *rojtati* címszavak, de teljesen más jelentésben mint amilyen hangulatot akart a szerző tulajdonítani ennek a vezetéknévnek.

Íme még néhány nagyon találtó megfeleltetés:

Istenes Bibic Mihály (34) – *Mihalj Bibic Bogomoljac*¹⁷⁸ (28)

Szentigaz (86) – *Istinabog* (73)

Bogár cigány (142) – *Ciganin Bogar* (121)

Ez a kedves (146) – *To je Dragana* (124)

A *Bogár cigánnyal* már nem tudott mit kezdeni a fordító, ezért eredetiben hagyta nevét. A vadlúd nevét viszont lefordította, ami helyes megoldás, de ezzel az elkerülhetetlen eljárással stiláris értékéből veszített, mivel a szerbben gyakori a *Dragana* női keresztnév, nem úgy a magyarban a *Kedves*.

Terézt *Rézinek* becézi Gion, ezt a fordító magyar kicsinyítőképzővel látja el és *Rezikaként* emlegeti, holott lehetett volna a szerb Tereza rövidítése is, tehát csak *Reza*, a *Katika* is nyugodtan lehetett volna *Kata*, nem pedig *Katika*, mivel nem magyar nemzetiségű volt a kislány, hanem német.

Vajdasági szerb regionális köznyelv

Vickó fordításának egyik legnagyobb értéke, hogy a bácskai szerbek nyelvében élő, a köznyelvtől eltérő szavakat használ. A helyi színeket erősíti fel ezzel a tájnyelvi fogalmazásmóddal, leginkább a párbeszéd fordításakor, a szereplők megszólítása során, de a narrátor közlésében is előfordul néha ilyen kifejezések a táji ízek ecsetlésére.

sokak az *ulica* helyett (magyarul ‘utca’)

ćošak az *ugao* helyett (magyarul ‘sarok’)

jedared a *jednom* helyett (magyarul ‘egyszer’)

uznesenje az *uskrsnuće* helyett (magyarul ‘feltámadás’)

zamandaljen a *zaključan* helyett (magyarul ‘zárt’)

taljige a *kočije* helyett (magyarul ‘szekér’)

Nézzünk még néhány esetet:

Ki az a *fiú*? (43)

Ko je onaj *deran* tamo? (35)

Te *félsz* [...] (52)

Zar je tebi *zort* [...] (43)

¹⁷⁸ A *Bogomoljac* istenimádót, istenhívőt jelent, tehát nem azt, aki csak azért kapta az *Istenes* ragadványnevet, mert mindenkinek Isten neve említésével köszönt.

Hiába. (52)

Zaman. (43)¹⁷⁹

Tavalj is itt rohangásztak. (78)

I lanske godine su jurcali ovuda. (66)

[...] egy híres Zöld utcai *verekedő*. (92)

[...] jedan čuveni *đilkos* iz Zelenog sokaka [...] (78)

A lefordított szövegben egyébként fokozottabb mértékben van jelen a hétköznapi élőbeszéd, sőt az argo, az utca nyelve, mint amilyen mértékben Gion stílusára jellemző lenne. Ennek illusztrálására íme néhány példa:

Nem mentél el? (53)

Zar još nisi *zbrisao*? (44)

Sokan dolgoztak itt [...] (77)

Mnogi su *crnčili* ovde [...] (65)

Félóra alatt mindenét elnyerhetjük [...] (160)

Za pola sata mogli bismo da ga *opelješimo* [...] (138)

Rézi egészen más volt mint amikor a malomudvarban járkált [...] (167)

Rezika je izgledala sasvim drugačije no kakva je bila ranije, kada se *muvala* po drvorištu vodenice [...] (144)

[...] egy szétlőtt, romos tanyára értünk [...] (224)

[...] dospeli na neki salaš koji su artiljerci prethodno skoro do temelja *razbucali*. (196)

[...] szinte biztosra vehető, hogy mindjárt az ő nyakára tekeredik. (36)

[...] da se skoro sa sigurnošću može očekivati da će *opaučiti* samog sebe. (30)

Az *opaučiti* szó csak a beszélt szerb nyelv részét képezi, kissé vulgáris, az igényesebb nyelvhasználatba nem illik bele.

Aztán már nem is erőlködtem. (38)

Kasnije sam *batalio* stvar. (31)

A szerb értelmező szótárban a *bataliti* címszó jellemzéséül az áll, hogy ‘népies, regionális, tartományi’.

¹⁷⁹ Jegyezzük meg, hogy a *zort* és a *zaman* török eredetű jövevényszó a szerbben.

Alaki tükrözés

Ezt a fajta átváltási műveletet irodalmi művek fordítása során ritkábban érhetjük tetten. Az elemzésül szolgáló szöveg sem kivétel ebben. Magyar eredetű szavak előfordulnak ugyan a műben, de ezek inkább már régen meghonosodott jövevényszavak, amelyek nem is tűnnek idegennek:

[...] aki szöges *korbáccsal* a kezében is kimondottan boldog. (38)

[...] nekog, ko je izrazito sretan, čak i sa *korbačem* u ruci. (31)

A *korbács* a szerbben hiába tűnik tiszta magyar szónak, a magyarnak itt csak közvetítő szerepe volt, mert ez török eredetű kifejezés, tehát közvetett tükrözésről beszélhetünk.

Rojtos – Rojtavi (38/32)

A *rojtav* melléknévi alak nem létezik a szerbben, de már említettük, hogy a főnév (*rojta*) és az ige (*rojtati*) megtalálható a szerb értelmező szótárban, amely utal is rá, hogy azok magyar jövevényszavak. Ilyen a *rit* szerb szó is, a magyar *rét* hatására honosodott meg a szerbben.

[...] volt béres, napszámos [...] (40)

[...] bio je *biroš*, nadničar [...] (33)

[...] gyorsan megtanultam játszani rajta. (41)

[...] ja sam veoma brzo naučio da *citram*. (33)

A *citрати* ige nincs benne a szerb értelmező szótárban (ellenben főnévként szerepel a *citra* és a *citraš*), ami nem jelenti azt, hogy a vajdasági szerb tájnyelvben nem lett volna használatos az ige is. Furcsának találom azonban, hogy a fordító ezt a szerb nyelvre nem jellemző szóalkotási módot alkalmazta. A szerbben ugyanis nincs a magyar zongorázik, hegedűzik, gitározik vagy akár a citerázik szavak mintájára alkotott cselekvést kifejező szó. Annál furcsább ez, mert a magyar eredetiben sem ez a szavunk szerepel, hanem a *játszani rajta* szókapcsolat.

Tartalmi tükrözés, tartalmi explicitálás és implicitálás

Az előbbi példával mutat némi rokonságot a tartalmi tükrözéssel létrejött *božićkovati* ige, amely a „karácsonyozik” analógiájára jött létre. A szerb értelmező szótárban megtalálható ugyan ez a szó, de a beszélt nyelvben nem lehet hallani.

[...] a béresek többsége még a faluban *ünnepelt* [...] (145)

[...] većina biroša i slugu je još *božićkovala* u selu [...] (124)

Váry János azonban *nemes* ember volt. (52)

Janoš Vari je bio *čovek plemenitaš*. (44)

A *plemenitaš* kifejezés nem létezik a szerbben, csak a *plemenit* melléknév él, ezért vagy a *plemić* főnevet, vagy pedig a *čovek plemenitog roda* szókapcsolatot használhatjuk helyette a *nemes* fordítói ekvivalenseként.

[...] rászoktunk a dohányra. (204)

[...] obojica smo *navikli na duvan*. (177)

A szerb nem szokta azt mondani, hogy valaki rászokik a dohányra, ehelyett a *propušio je* ígét használja, ebben az esetben a fordító nem tudott szabadulni a magyar nyelv vonzásától.

Megtörténik, hogy tartalmi explicitálásra vagy implicitálásra van szükség a fordításkor ahhoz, hogy értelmes mondatokat kapjunk.

Még a havat lapátolta [...] (17)

Stefan je još lopatao *sneg* [...] (14)

Egyébként a *lopatati* ige létezik ugyan a szerb szótárban, de nem ebben az értelemben. A gabona, vagy a termés lapáttal való forgatását jelenti, hogy meg ne romoljon. Ez is a szótári és a köznap i jelentések közötti eltérést mutatja.

[...] amelybe belenyomatta *nevének* kezdőbetűit. (25)

[...] u koje je dao utiskivati početna slova *svog imena i prezimena*. (20)

A fenti mondatban a fordító kibővítette a *név* fogalmát a ‘család- és utónév’-re.

[...] és *sok mindent megfigyelhettem*, engem pedig senki sem láthatott. (33)

[...] a i zato što *sam s ovog mesta mogao lepo da osmatram svet oko sebe* a da mene niko ne primeti. (27)

Voltak olyanok is, akik késő ősszel érkeztek és mielőtt tovább mehettek volna, belepte őket az első hó. (183)

Bilo je i takvih *družina*, koje bi stigle ovamo u kasnu jesen pa ih je tu zatekao prvi sneg. (159)

A fenti explicitálással szemben az ellenkező eset is előfordul, amikor a célnyelvben el kell hagyni a felesleges elemeket:

[...] egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren. (7)

[...] dovezao ih je na kolima Srbin po imenu Prodanov. (5)

Pontatlan fordítás

Amikor a nem pontos vagy pontatlan megfogalmazást használom, nem arra gondolok, hogy a fordító valamit rosszul fordított le, hanem hogy nem volt elég körültekintő, precíz és egyértelmű. Ez az alábbi példákából is látható.

[...] a feleségével és két kislányával. (7)

[...] sa ženom i dve *devojčice*. (5)

A *devojčice* lehet bármely két kislány, semmilyen birtokos determináns nincs jelen ami jelezné, hogy a saját gyerekeiről van szó, tehát jobb lenne így: *sa ženom i svoje dve čerke*, ami egyben explicitálást is eredményezne.

[...] egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren. (7)

[...] dovezao ih je na kolima Srbin po imenu Prodanov. (5)

Jobb lett volna pontosítani: *zaprežnim kolima*, mert a jelző nélkül anakronisztikusnak tűnik a kifejezés, ezenkívül tartalmi tükrözés a *na* előljáró is, elegendő lett volna a puszta instrumentálisi esetet használni.

Nem ‘szidta’ a lovakat Prodanov, hanem nógatta őket, hogy induljonak már el, a fordításban mégis ez áll: [...] dok je *grdio* svoja dva izlapela i mršava konja.

[...] a kocsma előtt egy csoport *férfi* állt. (7)

Pred krčmom je stajala gomila *ljudi*. (5)

Az Újvári kocsma előtt álló *férfiak* [...] (8)

Muškarci koji su stajali pred Ujvarijevom krčmom [...] (6)

Amint látjuk, a *férfi(ak)* névszót Vickó az első példában ‘embereknek’ (*ljudi*) fordítja, a másodikban, csak néhány sorral odébb viszont a magyar főnévnek megfelelő módon.

[...] a házakban *sötét* volt. (7)

[...] po kućama su već *bila pogašena svetla*. (5)

Az eredetiben nem az áll, hogy a ‘lámpák ki voltak oltva’, hanem hogy a házakban *sötét volt*. Lehet, hogy előzőleg sem volt semmilyen világítás bennük.

Stefan apja megpróbált ugyan *feljebb kapaszkodni* egy jó házassággal [...] (8)

Stefanov otac je doduše pokušao da se *iskobelja* uz pomoć dobrog braka [...] (6)

A köznyelvi, zsargonszerű *iskobeljati se* szó helyett, amely egyébként még megkövetel egy elativusi jelentésű bővítményt is, talán jobban tette volna a fordító ha az *uzdignuti/uzdići se* igét használja, már csak azért is, mert az utóbbi a magyarban kifejezett irányultságot (*főlemelkedés – uzdignuti se*) is tartalmazza.

[...] egy *élhetetlen* Krebshez ment feleségül. (8)

[...] udala (se) za jednog *nespretnog* Krebsa. (6)

Az *élhetetlen* nem szükségszerűen ‘ügyetlen’ embert jelent, tehát ide a *nesposoban* jelző illik jobban.

Csorba János meg ott állt mellette és *vigyorgott*. (20)

Janoš Čorba je stajao pored njega i *cerekao se*. (16)

Vigyorog szavunk jelentése: „fogait mutogatva ostobán vagy gúnyosan, rendszerint hangtatanul nevet”, a *cerekati se* szerb igéjé pedig „smejati se glasno bučno, nepristojno pokazivati zube”. Ugyanakkor a *ceriti se* értelmezése: „kezíti se, zlorado se smejati pokazujući zube”. Tehát a szövegkontextusnak inkább az utóbbi igealak felel meg, mivel szemantikája nem tartalmazza a ‘fennhangon történő, hangos nevetést’.

[...] szülés vagy haláleset miatt nem volt érdemes elhagyni a legelőket. (39)

[...] jer *zbog* porođaja ili *smrti* nije bilo vredno napuštati pašnjake. (32)

Nem a ‘halál miatt’ nem hagyták el a pásztorok a legelőket, mert az, aki meghal mindenképpen kénytelen távozni. A fordítás ugyanis arra enged következtetni, hogy az emberek ahhoz, hogy meghaljanak, nem akarták otthagyni a legelőt, holott a család nem tartotta érdemesnek, hogy valamely falu temetőjébe való temetkezés miatt elhagyják a legelőt, ezért ott helyben, a legelőn temették el hozzátartozójukat. Tehát inkább így: [...] *ili smrtnog slučaja u porodici*.

[...] megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és *akinek* lakhelyéül a „Zentai tanyák” vannak megjelölve. (39)

[...] naišao sam na venčani list jednog Ištvana Galaija koji se 1831. godine oženio Julijom Ali, devojkom rimokatoličke veroispovesti. Pored *njenog* imena su kao mesto prebivališta bili označeni senčanski salaši. (32)

A fenti szövegben egy hiba és egy elírás figyelhető meg. A hiba abból adódik, hogy a magyarban nincsenek nyelvtani nemek, tehát a fordítónak kell kikövetkeztetni, hogy hím- vagy nőnemű személyről van-e szó, s csak akkor tudja helyesen lefordítani a mondatot, konkrét esetünkben a vonatkozó névmást. A magyarban a vonatkozó névmás Gallai Istvánra utal, nem pedig Ali Juliára, mint a szerb szövegben. Az elírás az évszámban van: az eredeti szövegben 1931 áll, a szerb fordításban viszont egy évszázaddal korábbra tehető a történet.

[...] a szobából azonban vinnyogás és *mocorgás* hallatszott. (61)

[...] iz sobe se čuo nekakav cvilež i nekakvo *drmusanje*. (51)

A *drmusanje* valakinek vagy valaminek a ‘szándékos rázogatósát’ jelenti, ami műveltető árnyalatot tulajdonít a cselekvésnek, ezért jelen esetben inkább a *metež* főnévvel lehetne felcserélni.

[...] *csodálkozva* nézett Rézire. (66)

[...] *radoznalo* je pogledao Reziku. (55)

A szerbben kíváncsian, nem pedig csodálkozva nézett Rézire a szereplő.

Gilike *megnyugodott*. (70)

Gilika *se umirio*. (59)

A szerb *umiriti se* és *smiriti se* két visszaható ige jelentése között nagy különbség van. A fordításban szereplő cselekvés azt jelenti, hogy Gilike nem mozdult többé, ilyen értelemben lett nyugodt, holott arról van szó, hogy a felindulása csillapodott, lelkiállapota zökkenet helyre.

Egy kisgyerek *visítva* nekiütközött a lábomnak. (91)

Jedno dete naletelo je na moje noge *pa je zacičalo*. (77)

A szerb szöveg arra enged következtetni, hogy a gyerek annak következményeként visított fel, hogy a narrátor lábának ütközött, tehát hogy vagy fájdalmának vagy meglepetésének adott hangot, a magyarban viszont az áll, hogy ő miközben nekiütközött vagy még mielőtt nekiütközött volna, már visított.

Aztán hirtelen *felerősödött* a zaj. (91)

Potom su se zvukovi oko mene neočekivano *izoštrili*. (77)

A zaj a szerbben nem felerősödött, hanem kiéleződött, ezért jobban lehetett hallani. Nem téves fordításról van szó tehát, csak másfajta megoldásról.

[...] *lassan* szemelgettem a főtt kukoricát. (92)

[...] *halapljivo* sam grickao kuvani kukuruz. (77)

A *halapljivo* módhatározó szerbül azt jelenti, hogy ‘mohón’, tehát éppen ellentéte a lassú szemelgetésnek.

A pontatlan fordítás nem mindig a fordító hibájából ered, ugyanis sokszor az eredeti szöveg sem egyértelmű. Ilyenkor a fordítónak törekednie kell arra, hogy a célnyelvi megfogalmazás ne adjon okot a félreértésre.

[...] három feszület áll a Megváltóval és a két latorral. (32)

[...] *stoje tri krsta, sa spasiteljem i sa dva razbojnika*. (26)

A mindkét nyelvű megfogalmazás alapján arra lehet következtetni, hogy három keresztre lett kifeszítve a Megváltó. Helyesen tehát így kellene lefordítani a mondattöredéket: *három feszület áll, középen a Megváltóval, kétoldalt pedig a két latorral*. Vagy: [...] *az egyik a Megváltóval, a másik kettő a latrokkal*.

[...] *simára csiszolták a jeget a tuki gyerekek* [...] (88)

[...] *deca iz Tuka su načinila sjajne točiljajke*. (74)

A szerb fenti mondatból az derül ki, hogy nagyszerű csúszkákat készítettek a gyerekek, nem pedig amit a szerző és a fordító is ki akart fejezni, hogy a kicsiszolt jég fénylet, csillogott.

Nem is *nektek* való hely. (94)

Pa i nije to mesto *za tebe*.¹⁸⁰ (79)

A kártyák csak annak vallanak, aki *hét hónapra született*, mégpedig az esztendő hetedik hónapjában és sorrendben a hetedik gyerek. (100)

Karte se otkrivaju samo onima koji su rođeni kao *nedonoščad*, u sedmom mesecu, i koji su uz to sedmo dete u majke. (85)

A *nedonošče* koraszülött gyerek, aki születhet nyolc hónapra is. Ha az *u sedmom mesecu* szókapcsolat ezt pontosítja, akkor hiányzik az az adat, miszerint a jós az év hetedik hónapjában, tehát júliusban született.

¹⁸⁰ A magyar többes második személyből a szerbben egyes szám lett.

[...] sötét pontok *ugráltak* a szeme előtt. (10)

[...] pred očima su joj *skakutale* crne tačke. (9)

A szerbben azt szokás mondani, hogy *igra*, nem pedig *skakuće mi pred očima*. Itt tehát tükörfordításról, pontosabban tartalmi tükrözésről beszélhetünk.

[...] a sűrű ködben időnként *lövések* hallatszottak [...] (224)

[...] odnekud iz daljine u gustoj magli začulo bi se povremeno *gruvanje topova*. (195)

A magyar mondatban sehol sincs feltüntetve, hogy ágyúdörgések hallatszottak, lehettek azok puskalövések is, ami a kontextus alapján valószínűbbnek tűnik.

Hamarosan nagy csapat kopasz fejű fiú vette őket körül, először csak szóltanul vizsgálgatták őket [...] (22)

Ubrzo ih je opkolila velika grupa dece, ošišanih dečaka. Jedno vreme posmatrali su ih bez reči [...] (17)

Az *ošišani dečaci* jelzős szintagma még nem jelenti azt, hogy a gyerekek kopaszra lettek nyírva, csak azt, hogy valaki megnyírta a hajukat. Tehát ki kellett volna tenni, hogy *grupa dece do glave ošišanih* [...], vagy: *načelavo ošišanih*.

Nagyon régi fordítói regulák közé tartozik, hogy a pénznemeket nem fordítjuk le, csak esetleg alakítunk a szó alakján, részleges alakí tükrözést alkalmazva. Hogy miért lett a *krajcár*ból a szerb fordításban *fillér*, nem tudhatjuk, annál kevésbé, mivel a legújabb szerb értelmező szótárban a *krajcara* kifejezést megtaláltuk, a *filert* viszont nem.

De nem nyerek egy *krajcárt* sem. (186)

Ali ni *filera* neću time dobiti. (162)

Stefan *öklendezve* elmagyarázta neki, hogy mi történt. (19)

[...] i Stefan, koga je *spopala muka i počeo da povraća*, počeo je da mu objašnjava šta se dogodilo. (15)

Itt talán jobb lett volna így fordítani: *trudeći se da ne povrati*, vagy *boreći se sa mučninom / sa nagonom povrcanja*, mert az öklendezés még nem jelenti azt, hogy hányt is egyúttal, amire a szerb fordítás egyértelműen utal. Egyébként Stefan nem csak kezdte magyarázni mi történt, hanem el is mondta.

Kihagyott szövegrészek

Előfordul, hogy a fordító kihagy, nem fordít le egy-egy szót, vagy szerkezetet, néha egész mondatot, sőt bekezdést sem. Az alábbi példák a kihagyott szövegrészek hosszúsága szerinti sorrendben követik egymást:

[...] Stefan *a bakon* ült Prodanov mellett. (7)

[...] Stefan je sedeo pored njega. (5)

Kati, *a fiatalabbik* egészen más volt. (12)

Katika je bila sasvim drugačija. (10)

Nem mondhatom meg – tördelte *kétségbeesetten* a kezeit Gilike. (73)

Ne mogu da ti kažem – lomio je Gilika ruke. (61)

[...] utálattal a földre köptek, vagy csúfondárosan röhögtek. *Általában mindenén gúnyolódtak és röhögtek*, csak akkor komolyodtak meg, ha munkát kaptak [...] (15)

[...] s odvratnošću bi pljunuli na zemlju, ili bi se bezobrazno iskrevejlili, a uozbiljili se kako tako tek ako bi dobili neki posao [...] (12)

Egész mondatok is kimaradtak a fordításból:

- *Ti is nyavalyás svábok vagytok – mondta a negyedik.* (22)

Vagy egyszerűen leterítette volna, hiszen sokkal erősebb volt, mint Cibri István. (26)

Stefan előbújt a malomból, lisztes kezét a nadágjába törölte és megkérdezte: (74)

A fenti mondat egy párbeszéd összekötő szövege a szerbben, a fordító azonban nem fordította le, mint ahogyan az alábbi bekezdéseket sem, ezek ugyanis kimaradtak a célnyelvi szövegből.

[...] *Nem lesz itt semmi baj. A pénzt elosztjuk.*

- *Nekem nem kell abból a pénzből*

- *Így még jobb – mondta vidáman Ádám* (59)

Végül falusi kanász lett belőle, reggelenként kihajtotta a disznókat a szélmalom közelébe, de még itt is folyton az ujjaival játszott, és közben hangosan motyogott.

Betoldott szövegrészek

Az előzővel ellentétben az a jelenség, amikor a fordító olyan szavakkal, szó szerkezetekkel, sőt tagmondatokkal egészíti ki a fordítást, amelyek az eredeti szövegben nem fordulnak elő. Olyan pillanatok ezek, amikor a fordító szabadjára engedheti képzeletét, kreativitásának ad hangot, semmiben sem károsítva meg a forrásnyelvi művet. A szerb szöveg így teljesen természetesnek hat, s észre sem vennénk a terjedelmi kiterjesztést, ha nem vetnénk össze mondatról mondatra az eredetit és a fordítást.

Te sváb vagy? (7)

Jesi li ti Švaba, *ili šta*? (5)

[...] mondta Prodanov megnyugtatólag. (8)

[...] rekao je Prodanov *nešto kasnije* da umiri Stefana. (6)

[...] aztán pedig mehettek a földekre napszámosnak. (9)

[...] a potom *im nije preostalo ništa drugo no* da izađu na polja i da rade za nadnice. (7)

[...] olyan sokat bizonygatta, hogy mire Szenttamásra költöztek, Katharina már egyáltalán nem hitt ezekben a mesékben. (10)

Stefan (je) *svaki dan neumorno uveravao svoju ženu da će se jednom obogatiti*, no, *vremenom je ona oguglala na ova obećanja* i u vreme selidbe u Sentomaš, Katarina uopšte više nije verovala u te priče. (7)

Sok halat fogtak. (17)

Ulovili bi *na taj način* puno ribe. (13)

[...] mintha rozsdás páncélokban jöttek volna. (17)

[...] kao da su hodali u zardalim *plehanim* oklopima. (13)

És már megint nem vettek komolyan az égvilágon semmit. (17)

I sve je opet išlo po starom, nisu bili u stanju da shvate ozbiljno ama baš ništa na celom ovom svetu. (13)

Most taposhatod – mondta Gion Márton Ubonyi Jánosnak. (19)

Sada ga možeš *na miru* izgaziti – rekao je Marton Gioon *blesavom* Janošu Ubonjiju. (15)

De nem tudott hazamenni [...] (20)

Ali nije mogao *tek tako* da ode kući [...] (16)

Egész biztos hogy sohasem fogott korbácsot a kezében. (60)

Siguran sam da *taj koji je to naslikao* nikad u životu nije držao korbač u ruci. (50)

A fenti magyar mondatból hiányzik az alany, a fordító azonban expliciten kitette.

[...] segíts nekem beigazítani a vitorlát [...] (66)

[...] pomozí mi da namesim tu *proketu* rudu. (55)

[...] ezúttal a Gáspárok röhögtek Gilikén. (69)

[...] ovog puta su *bahata braća* Gašpar ismejávala Giliku. (58)

[...] vörösre marta a szemet, de ezzel igazán nem lehetett törődni [...] (75)

[...] izjedao oči, *a oči su nam bile, mogu ti kazati crvene kao patlidžan*, ali nije bilo vremena da se misli o tome. (63)

Nagyon magasak. (94)

Jako su visoki, *u tome je stvar*. (80)

Az anyánk csak híg löttyöket főzött. (95)

Pokojna mati kuvala je uvek nekakve retke *splačine*. (80)

[...] amikor még a bátyáim is kedvesek szoktak lenni hozzám. (137)

[...] pa čak i moja dva brata, *koji su bili kud i kamo stariji od mene*. (117)

[...] amelyeken pipázó férfiak és asszonyok meg koszos gyerekek ültek.

[...] (183)

[...] na kojima su sedeli muškarci i žene *neodredljivih godina*, s lulama *u uglomima usta*, *a u šaragama bila su šćućurena* prljava deca [...] (159)

[...] és ide vonszolták a kiszúrt szemű medvéjüket is. (183)

[...] a na *lancu*, *vezanom za taljige*, vodili su oslepljenog medveda. (159)

Rézi több mint két évig volt távol, akkor hazajött látogatóba. (202)

Rezika je bila odsutna više od dve godine i onda se *iznenada* vratila, ali *samo nakratko*, da poseti svoje. (175)

[...] nem is tudtam, hogy itthon van. (202)

[...] ja nisam ni znao da se vratila *iz belog sveta*. (175)

Tanácstalanul topogtam előtte [...] (202)

Nastala je tišina, ja sam se premeštao s noge na nogu. (175)

Elmegyek majd én is még egyszer oda. (204)

Jednom ću i ja da navratim *da vidim šta radiš*. (177)

Szerkezeti eltérések

A legtöbb eltérés a két nyelv között fennálló szerkezeti különbségekből adódik. Fordításkor ugyanis a fordító részben tudatosan, részben viszont automatikusan jár el, a berögzött módszereket alkalmazva. Minél nagyobb az eltérés a forrásnyelvi és a célnyelvi szerkezetek között, annál nyilvánvalóbb, hogy a fordító szabadulni tud a kiindulónyelv hatása alól, és képes a célnyelv szellemében helyesen fogalmazni.

Ebben a kategóriában nagyon sokféle megoldást különböztethetünk meg. Közülük némelyek kötelező eljárások eredményeként jönnek létre, és pontosan meg van szabva hogyan kell őket alkalmazni, mások viszont többféle módon oldhatók meg. Ezúttal csak néhányat említünk közülük. Az alábbi mondatban az ígét melléknévi igenévvél¹⁸¹ fordítja Vickó, a szerb nyelvre jellemzőbb passzív árnyalatot tulajdonítva a szerkezetnek.

[...] Stefan a bakon ült Prodanov mellett, az asszony és a kislányok meg hátul *kuporogtak* a régi ágynevelük és ruhák tetején. (7)

[...] Stefan je sedeo pored njega a žena i devojčice *su bile šćućurene* pozadi na gomili stare posteljine i odeće. (5)

Az előzővel rokon, de ellentétes irányú jelenség, amikor a határozói igeneves szerkezet pusztá visszaható ígével van átültetve a szerbbe:

Egy részeg ember *imbolyogva oda is jött* hozzájuk. (7)

Jedan čovek, sasvim pijan, *doteturao se do njih*. (5)

A magyar *-ék* képző jelentésháttérének szükségszerű explicitálására példa az alábbi két mondatpár:

Mert Stefanék kukoricakenyeret ettek abban az időben. (11)

Jer *Stefanova porodica* je u to vreme jela kukuruzni hleb. (8)

Apámék aludtak már. (56)

Ukućani su već spavali. (47)

A magyar túlnyomóan szintetikus nyelv a szerb analitikussal szemben, ez fordításkor, a két nyelv gyakorlati összehasonlítása során bizonyítható a leglátványosabb módon. A szerbnek olykor három-négy szerkezeti egységre van

¹⁸¹ Trpni glagolski pridev.

szüksége ahhoz, hogy kifejezze azt, amit a magyarban, mondjuk, a hatóige vagy a jelzős összetétel, a birokjeles névszó egyetlen szóval kimond.

[...] lehetek legalább húszan. (7)

[...] *moglo ih je biti* dvadesetak. (5)

Most taposhatod – mondta Gion Márton. (19)

Sada *ga možeš* na miru *izgaziti* – rekao je Marton Gion. (15)

[...] mondta Prodanov *megnyugtatólag*. (8)

[...] rekao je Prodanov nešto kasnije *da umiri* Stefana. (6)

A Kálvária utcaiak szótlanul bújtak elő *házaikból* [...] (34)

Oni iz sokaka pod Kalvarijom pomaljali su se *iz svojih stračara* ćutke. (27)

A magyar műveltetést is fel kell bontani a szerbben, ahogyan Vickó meg is teszi:

Az ikrek vele is *megetették* a lépes mézet. (46)

Blizanci *su ga naveli* da jede med u saću. (38)

[...] *táncoltatták* a medvét. (183)

[...] *naterali bi* medveda *da igra*. (159)

[...] amelybe belenyomatta nevének kezdőbetűit. (25)

[...] u koje je *dao utiskivati* početna slova svog imena i prezimena. (20)

A szerbben a folyamatos cselekvést hangsúlyozza az igealak, amit a magyar mondat nem fejez ki.

Ide soroljuk a magyarban oly gyakori szóösszetételek és jelzős kifejezések explicit módon történő kifejtését a szerbben, a terjengős kifejezésmódok alkalmazását:

[...] *fehér inges* úriember [...] (27)

[...] čoveka koji se gospodski nosio, *bio je stalno u beloj košulji* [...] (22)

Homokszürke ruha volt rajta. (35)

[...] *u poput peska sivoj odeždi*. (29)

Az én őseim [...] nem voltak *földtúró vakond-emberek*. (38)

Moji preci [...] nisu bili *od onih ljudi krtica koji su od jutra do mraka prekopavali zemlju*. (31)

És most jön ez a kis Török Ádám és a *szöges botjával* fenyegetőzik. (52)

I sad naide jedan mali Adam Tereki i poče da preti *zašiljenim ekserom nabijenim na vrh svog čobanskog štapa*. (44)

[...] *kis, egylovas szánon* [...] (74)

[...] *na malim saonicama u koje je bio upregnut jedan konj* [...] ¹⁸² (62)

[...] *a Zöld utcai nádvágó*k. (90)

[...] *ljudi iz Zelenog sokaka, koji su se u ovim zimskim danima bavili sečom trske*. (76)

Hófehér ing volt rajtuk [...] (102)

Imali su na sebi *kao sneg bele košulje* [...] (86)

[...] *sánta és tudóbajos* [...] (134)

[...] *bio je šantav i bolovao od tuberkuloze* [...] (114)

[...] *az iskola melletti kis szobájában* (134)

[...] *u svoj sobičak, koji se nalazio odmah pored škole* [...] (114)

[...] *volt egy kis teknőszerű völgy* [...] (183)

[...] *prostirala se jedna udolina nalik na nekakvo korito* [...] (159)

[...] *a virágzó fákat ellepő méhek zümmögését* [...] (184)

[...] *zujanje pčela koje su preplavile rascvetale voćke*. (160)

Ötemeletes épületben dolgoztam. (203)

Radila sam u jednoj zgradi *koja je imala pet spratova*. (176)

Az utóbbi példában a terjengős megfogalmazás helyett a szerbben is használhatunk összetételt: *radila sam u jednoj petospratnici*.

Megemberesedtél. (202)

Postao si pravi čovek. (175)

A fenti magyar szintetikus igealakot a fordító négy elemmel volt kénytelen visszaadni.

Habár eléggé ritkán, de előfordul az ellenkező eset is, amikor a szerbben tömörebb a fogalmazásmód:

[...] *háromlábú széken* [...] (184)

[...] *na jednom tronošcu* [...] (160)

¹⁸² Bár itt a szerbben is lehetett volna: *saonica jednopreg*.

A magyar – mint tudjuk – balra bővítő¹⁸³, amelynek szintagmáival a szerb hátravetett szerkezetek állnak szemben. A fordítónak erre is oda kell figyelnie, hogy ne kerüljön a magyar nyelv vonzáskörébe.

[...] elnyűtt, *lelógó karimájú* kalap volt a fején. (7)

[...] na glavi pohaban *šešir opuštenog oboda*. (5)

[...] érdeklődve figyelték a *közeledő* szekeret. (7)

[...] sa neprekidnim zanimanjem su posmatrali kola *koja su se primicala*. (5)

[...] sokáig bámulta a *távolodó* szekeret. (8)

[...] dugo piljio u kola *koja su se udaljivala* [...] (6)

[...] élete végéig *szülei* házában maradt volna. (10)

[...] do kraja života ostala (bi) u kući *svojih roditelja*. (7)

[...] a hóban *heverő* embert. (20)

[...] čoveka *koji je ležao* na snegu. (15)

[...] összeverekedett a *gúnyolódó* fiúkkal. (24)

[...] potukla se sa dečacima *koji su joj se rugali*. (20)

[...] a *téglagyáros* Hauserék [...] (25)

[...] Hauzerovi, *vlasnici ciglane* [...] (20)

[...] a Zöld utcából idekerült törekvőbb *magyar* parasztok házai [...] (27)

[...] tu su stanovali uglavnom trudoljubiviji seljaci, *Mađari* [...] (22)

[...] *lassú mozgású*, de *eleven eszű* paraszt. (27)

[...] seljak *tromih pokreta* ali *živahna uma*. (22)

[...] még jobban megvetette *birkaszagú*, *csavargó* őseinket, mint az apám

[...] (40)

[...] čini se da su još više prezirali naše pretke *koji su vonjali na ovce i lutali* ovom ravnicom. (33)

Gyakran a szórend is pontosan a fordított, ami szintén a két nyelvrendszer közötti különbségekre vall:

A feketicsi hídon keresztül mentek be a faluba. (7)

Ušli su u selo preko feketičkog mosta. (5)

¹⁸³ Regens post rectum típusú nyelv.

Stefan meg összeszorított fogakkal *hallgatott*. (8)

Stefan je *ćutao* stisnutih zuba. (6)

Tőled félnék. (45)

Boje se tebe. (37)

Ebben az esetben talán jobb lett volna a fordított szórend, mivel a hangsúly a személyes névmáson van: *Tebe se boje*.

Néha a fordító a szórend tükrözésének csapdájába esik:

[...] többé nem is léteztem a számára. (52)

[...] više i nisam postojao za njega. (43)

Helyesen: *nisam više ni postojao za njega*, vagy ennél még jobb megoldás: *za njega više kao da nisam ni postojao*.

Szerkeztettükrözés

Olykor a fordító a szerkeztettükrözés hibájába esik.

[...] szárazmalma volt a szenttamási főutcán. (7)

[...] imao je suvaču na glavnoj ulici. (5)

Ismét a *főutára* kerültek. (27)

Ponovo su dospeli na glavnu ulicu. (22)

A magyar külső helyviszonynak a szerbben néha belső helyviszony felel meg. Az első példában a magyar superessivusi viszonyrag helyett a szerbek inessivusi jelentésű esetet, pontosabban *u* előjárós lokativust használnak,¹⁸⁴ a másodikban viszont a sublativust szintén *u* előjáró kellene hogy megelőzze, példánkban azonban egy *na* előjárós accusativusi esetben levő névszót találunk helyette. Az utóbbi szerb mondat arra enged következtetni, hogy a család az utcára került, nem pedig arra, hogy a főutcában levő házba költözött.

Nyolcéves korában [...] (12)

U svojoj osmoj godini [...] (9)

[...] tizenöt éves koromban. (33)

[...] u petnaestoj godini. (27)

¹⁸⁴ [...] *u glavnoj ulici* [...]

A fenti mondatok helyesek ugyan, de a szerb inkább így fogalmazna: *sa (svojih) osam / petnaest godina*.

[...] mentek mindig a jobb legelők felé. (39)

[...] uvek su išli *ka* boljim *pašnjacima*. (32)

A fenti szerb mondat helyesebb lenne, ha a *ka* elöljáró helyett az *u potragu za* szerkezet állna.

Jó megoldások

Térjünk ki külön a jó megoldásokra is. Ezekből sok van a fordításban, ezért nem tudjuk mind felsorolni őket. A fordítónak sikerül szabadulnia a célnyelv hatása alól, a forrásnyelv normáinak és nyelvi törvényeinek megfelelően, gördülékenyen és könnyedén fogalmaz, nem köti az eredeti szöveg szerkezete.

[...] *hangosan* felröhögtek. (8)

[...] *grohotom* su se nasmejali. (6)

Mert sok volt a molnár s ők évenként legfeljebb három-négy hónapot *dolgozhattak* a malmokban. (9)

Jer mlinara je bilo puno, uz to u mlinovima *se radilo* najviše tri do četiri meseca u godini. (7)

Itt a szerb nyelvre jellemző személytelen, pontosabban az ún. „se passivum”-ot tartalmazó szerkezetet használ a fordító.

[...] amikor meglátta Prodanov *rossz lovait*. (10)

[...] kada je ugledala Prodanovljeve *rage*. (7)

A *rossz ló* helyett a magyar ‘gebe’ ekvivalensét alkalmazta Vickó, élve a fordítói szabadsággal.

[...] egy *forgalmas* malom gazdája. (10)

[...] vlasnik jednog *razrađenog* mlina. (7)

Óvatosan belábaltunk a vízbe. (53)

Oprezno smo zagazili u *plićak*. (44)

A fenti *plićak* kifejezés jelentéstöbbletet is nyújt a magyar vízzel szemben, mivel az ‘sekély vizet’ jelöl. Természetes, hogy ha valaki belelával a folyóba, akkor az előbb a sekélybe jut, tehát közvetve utal erre a mozzanatra a *belelával* ige, a szerbben mégis találóbb az oly gyakori főnév használata.

Az alábbi mondat is hasonló értéktöbbletet nyújt, mivel a *stačara* névszó a szerbben nem akármilyen házat jelent, hanem roskatag viskót, s ezért jól beleillik a kontextusba.

A Kálvária utcaiak szótlanul bújtak elő *házaikból* [...] (34)

Oni iz sokaka pod Kalvarijom pomaljali su se iz svojih *stračara* útke [...] (27)

Minden fordítás gyöngyszemeit a szólások, megkövesedett szókapcsolatok sikeres és találékony megfeleltetése képezi. Ebben a szövegben is bőven találhatunk erre példát. Néha a meglevő szókapcsolatokra válaszol helyes megoldással a fordítás szerzője, máskor viszont olyankor is szólást használ, amikor az eredetiben annak nyomát sem találjuk, ezzel gazdagítva az eredeti szöveg értékét. Néha csak megkövesedett szókapcsolatot találunk, máskor viszont szólást, szóláshasonlatot.

Csigavér. (19)

Smiri živce. (15)

Fütyülök rá, hogy ki kit *leckéztet meg.* (207)

Baš me briga ko će kome da *očita bukvicu.* (180)

Fordult a szerencse. (111)

Kolo sreće se okrenulo. (94)

A továbbiakban csak azokat a példákat soroljuk fel, amelyekben a nem létező magyar frazémák helyett szólásokkal él a fordító, s ezt az átváltási műveletet a szöveg egészen megnyilvánuló kompenzációk közé sorolhatjuk.

Persze elverték [...] (25)

Naravno, *izvukla je deblji kraj.* (20)

[...] éppen olyanok voltak [...] (37)

[...] bili su *slika i prilika* [...] (31)

[...] aki éppen olyan nagydarab volt mint a gazdája. (50)

[...] koji je nalik na svog gazdu, bio *kao od brda odvaljen.* (42)

[...] lábukat a vízbe lógatták. (57)

[...] koji su *kiselili noge* u rečici i pecali. (48)

[...] rábízta Tallér nevű okos, fekete kutyájára. (63)

[...] koji *se odazivao* na ime Talir. (53)

[...] éppen hogy csak *eltengődtek*. (64)

[...] jedva su sastavljaljali kraj sa krajem. (54)

[...] beállt ismét a malomba dolgozni. (73)

[...] opet je *zapeo iz petnih žila* [...] (62)

[...] nem is akarta többé elengedni. (111)

[...] i *nije mu padalo na pamet* da ga ispusti. (94)

A szövegben egy szójáték is van, amelyet Vickó igen találóan fordított le:

Nem bajusz, hanem pajusz. (22)

Nije brk, nego prk. (18)

A fordító sokszor több jó megoldás közül is választhat, nem kell szorosan kötődnie az eredeti szöveghez. Néha a fordítás színességét, változatosságát szem előtt tartva teszi ezt. A rendelkezésre álló változatok száma a fordító alkotói tehetségétől, találékonyságától, nyelvi fantáziájától is függhet.

[...] ő *sem tudott* meggazdagodni. (9)

[...] ni on *nije bio u stanju* da se obogati. (6) (*ni on nije mogao*)¹⁸⁵

Nem házassággal akart *meggazdagodni*. (9)

Nije ženidbom hteo *da stekne imetak*. (7) (*da se obogati*)

Stefan is *jól tudta*. (10)

[...] i Stefanu je bilo *jasno kao sunce*.¹⁸⁶ (8) (*i Stefan je dobro znao*)

[...] olyan helyre, ahol *nagyobb szükség van* jó molnárra. (10)

[...] u jedno mesto gde su dobri mlinari *više traženi*. (8) (*gde je bilo veće potrebe za dobrim mlinarima*)

[...] kívárni az alkalmat hogy *befészkelve magát* egy rendes malomba. (10)

[...] da sačeka priliku da se *uvali* u pravi mlin. (8) (*da se ugnjezdi*)

[...] elindultam hát arrafelé, bár *féltem* hogy ott sem igazi pásztorokat találok. (42)

¹⁸⁵ Zárójelben a szó szerinti fordítást közlöm, ami szintén jó megoldás lenne, illetve az alternatív fordítási lehetőséget.

¹⁸⁶ Egyébként, a szerbben a szólás a ‘dan’ főnévvel jelentkezik, itt a magyar: *napnál világosabb* szerkezet tükörfordításáról beszélhetünk, ahol a ‘nap’ poliszém szó jelentései játszottak közre a szólásvegyüléshez.

[...] krenuo sam u tom pravcu, mada *sam sumnjao* da ću naići na prave pastire. (35) (mada *sam se plašio* da neću naići...)

Török Ádámmal rengeteg apró halat fogtunk. (81)

Mnogo sitne ribe smo tako pohvatali [...] *Adam Terek i ja*. (68) (*sa Adamom Terekom*)

[...] valaki egy *főtt kukoricával megrakott* pléhtárnnyért nyomott a kezembe. (91)

[...] neko mi je tutnuo u ruke plehani tanjir *pun zrnevlja kivanog kukuruza*. (77) (*sa kuvanim kukuruzom*)

A szerbben valójában pontosítás történt, mert a további szövegből kiderül, hogy nem csöves kukorica volt a tányérban, hanem csőről lemorzsolts főtt kukoricaszemekkel volt megrakva.

A fordító néha nagyobb mértékben engedi szabadjára a képzeletét, és nem tartja magát szorosan az eredeti szöveghez. Ez leginkább nincs hatással a fordítás autentikusságára, nem csorbítja a mű eredetiségét, egyszerűen más fogalmazásmódról van szó, és ezt csak a kicsinyeskedő nyelvész veszi észre, ha mondatról mondatra összevet egy-egy szövegrészt.

[...] de az *továbbra is ott maradt a szekér mellett*. (7)

[...] ovaj je *ostao uporan* (5) ('makacs maradt')¹⁸⁷

[...] keményen végigdolgozták azt a tavaszt. (13)

[...] krvavo su radili čitavog proleća. (10) ('véresen/véres verejtékkel dolgoztak egész tavasszal')

[...] napnyugta után. (13)

[...] kada je već pao mrak. (10) ('amikor már besötétedett')

A Zöld utca mellé költöztek. (14)

Preselili su se na čošak Zelenog sokaka. (11) ('a Zöld utca sarkára költöztek')

Itt már búzakenyeret ettek [...] (14)

Ovde su već prešli na pšenični hleb [...] (11) ('itt már áttértek a búzakenyére')

¹⁸⁷ Ezúttal a zárójelben a szerb fordítás magyar jelentése szerepel.

[...] már végkép elege lett belőlük. (14)

[...] došli su mu sasvim do grla. (11) ('már teljesen torkig volt velük')

Télen [...] (16)

Nailaskom zime [...] (12) ('a tél beálltával')

[...] elébe ment az addig mozdulatlanul *figyelő* ember. (17)

[...] pošao mu je u susret čovek koji je sve do tada nepomično *stajao na ćošku*. (14) ('az ember, aki addig mozdulatlanul állt a sarkon')

[...] de még az arcát sem törölte meg a vértől. (18)

[...] ali nije našao za shodno čak ni da obriše lice od krvi. (15)

A szerbben tehát a részeg ember nem tartotta érdemesnek letötöltni a vért az arcáról, holott inkább arról van szó, hogy nem volt ereje megtenni azt.

Csorba János Stefan mellének szegezte a vasvillát. (20)

Janoš Čorba je podigao gvozdene vile u visinu Stefanovih grudi. (16)
('Stefan mellének magasságába emelte a vasvillát')

Itt talán jobb lett volna másként fogalmazni: *uperio je vile prema Stefanovim grudima*, vagy *prislonio je vile na Stefanove grudi*).

[...] megpróbálták *lefogni* Rézit [...] (22)

[...] pokušali su da je *obore u prašinu*. (18) ('megpróbálták a porba dönteni őt')

[...] tele volt *kék-zöld* foltokkal. (25)

[...] bila je puna zelenih i *ljubičastih* masnica. (20)

Érdekes lenne megtudni miért lilák a foltok a szerbben, amikor a *masnica* a *modrica* szinonímája, az pedig „modra, tamnoplava mrlja” tehát a szerbben is kék a folt, nem pedig lila. Lehetett volna így: *bila je puna plavih i zelenih modrica*.

Akkor ismét kívárta, hogy *Juhász János kinyissa a kamraajtót, odament hozzá*, és megmondta neki, már régóta tudja, hogy mit csinál, és hogy a nazarénus egy becstelen tolvaj. (26)

Zatim je ponovo sačekao *nazarena* kada je ovaj krao njegovo brašno. Rekao mu je *jasno i glasno* da već odavno zna za njegovu rabotu i da je nazaren jedan običan lopov. (21) ('megvárta a nazarénust, amikor az ismét lopott a lisztjéből [...], nyíltan megmondta neki...')

[...] ő nem akart Zöld utcai lenni. (27)

[...] nije hteo da bude iz Zelenog sokaka. (22)

Ebben az esetben Vickó szóról szóra lefordította a magyar mondatot, ezzel azonban egy kicsit leszűkítette a mondanivalót a szerb nyelvben, mert nem attól tartott a hős, hogy a Zöld utcában lakjon, hanem attól, hogy olyan legyen, mint a Zöld utca többi lakosa. Tehát inkább így: *nije hteo da bude kao oni iz Zelenog sokaka*.

Két óra múlva már *el is költöztek a Zöld utca mellől*. (27)

Već nakon dva sata *napustili su vetrenjaču*. (22) ('két óra múlva már elhagyták a szélmalmot')

[...] akik gyakran meglátogatták őket, vagy meghívták őket magukhoz. (28)

[...] koje su ih često posećivale ili *kojima su oni išli u posetu*. (23) ('vagy akikhez ők látogatóba mentek')

[...] kijött *az utcára*. (17)

[...] izašao *iz krčme*. (14) ('kiment a kocsmából')

A tukiak hangoskodva *jöttek ki az utcára*. (33)

Oni koji su stanovali u Tuku, *izlazili su iz svojih dvorišta* uz veliku graju (27) ('az udvarukból jöttek ki')

Az utóbbi két példában a szemlélet változik meg: a magyarban az a fontos hogy hova ment ki valaki, a szerb példában meg, hogy honnan.

Arról a sok tülekedő emberről látszik, hogy onnan nőttek ki. (35)

Oko izmučenog spasitelja guralo se mnogo ljudi i na njima se lepo vidi da su svi izrasli iz [...] (29) ('A sanyargatott megváltó körül sok ember tolakodott és jól látszik rajtuk, hogy onnan nőttek ki')

[...] nem szívesen beszélt pásztor őseiről [...] (40)

[...] nije rado govorio o ovim pastirima [...] (33) ('ezekről a pásztorokról')

Ezeket nem volt érdemes közelebből megnézni. (42)

Ovi me nisu zanimali. (34) ('Ezek nem érdekeltek.')

Egyszer elmegyek veled a Kálváriára. (48)

Posetiću te jednom na Kalvariji. (40)

A fordításban az áll tehát, hogy Rézi meg fogja látogatni a fiút, aki örökké a Kálvárián van, az eredetiben viszont kifejezi hajladnóságát, hogy egyszer majd vele együtt, tehát közösen mennek el oda.

Hanyatt feküdtünk a fűzfa alatt. ((50)

Izvalili smo se na leđa u hladu vrba. (41) ('Kifeküdtünk hanyatt a fűzfa árnyékába.')

A szerb mondat egyrészt magát a cselekvést ragadja meg, nem pedig az állapotot (erre utal a névutó alakja is: alatt és nem alá), másik szembetűnő jelenség a szerb analitikus kifejezésmód.

[...] ostorát vadul pattogtatta a *lovak* feje felett, *de nem csapott rájuk.* (51)

[...] odjurio pucajući besno kandžijom iznad glava *dva belca*, *pazeći dobro da ih slučajno ne ošine.* (42) ('a két fehér ló feje felett, jól vigyázva hogy véletlenül rájuk ne csapjon')

El kellene hajtani innen a birkákat. (51)

Trebalo bi da se sklonimo odavde. (43) ('el kellene mennünk innen')

A hatalmas Kraszulják *elképedve bámult* a kezére [...] (54)

Ogromni Krasuljak je *samo pogledao* u svoje *prazne ruke* [...] (45) ('csak ránézett üres kezére')

A falusiak *nem* hozták ki ilyen messzire a búzájukat. (64)

Seljani su *nerado* dovlačili pšenicu tako daleko. (54) ('nem szívesen hozták')

Mozdulj már, mert beléd rúgok. (66)

Miči se, jer ću te šutnuti u dupe. (55) ('mert fenéken rúglak')

Akik addig hangosan röhögtek, most ott *feküdtek* az Erdei Ember lábainál. (68)

Oni koji se do tada grohotom smejaše, sada *padoše na kolena i moljaše za milost* Šumskog čoveka. (57) ('most térdre borultak és könyörögtek az Erdei Embernek')

Egymást váltogatva túrták a havat a szélmalom elől. (72)

Čistio je sneg ozarena lica [...] (61) ('ragyogó arccal hányta a havat')

[...] hosszú botokkal lökdösték magukat előre. (88)

[...] pomoću dugačkih drvenih motki otiskivala bi se po zaleđenoj Krivaji. (74) ('fabotokkal rugaszkodtak el a befagyott Krivaján')

Karl Junger enyves kötényében átszaladt a tanítólakásba [...] (134)

Karl Junger je smesta otrčao u učiteljski stan, nije stigao ni da odloži tutkalom umrljanu kecelju [...] (114) ('azonnal átszaladt a tanítólakásba, az enyvvel bepiszkolt kötényét sem érkezően levetni')

[...] egy évig szünetelhetnek a gyerekek [...] (135)

[...] deci neće ništa škoditi ako budu pauzirala godinu dana [...] (115) ('a gyerekeknek nem árt ha egy évet szünetelnek')

Voltak olyanok is, akik késő ősszel érkeztek és *mielőtt tovább mehettek volna*, belepte őket az első hó. (183)

Bilo je i takvih družina, koje bi stigle ovamo u kasnu jesen *pa ih je tu zatekao* prvi sneg. (159) ('így itt érte őket az első hó')

A szerb utóbbi mondat alapján nem lehet megállapítani, hogy a cigányokat ez az első hó megakadályozta-e abban, hogy továbbmenjenek vagy sem. Csak később, a kontextusból derül ki, hogy ottmaradtak.

[...] ahol vándorcigányok szoktak megpihenni. (183)

[...] gde su se s vremena na vreme zadržavali Ciagni čergari prekidajući nakratko svoja beskrajna putovanja. (159) ('ahol időről-időre vándorcigányok tanyáztak, rövid időre megszakítva vég nélküli bolyongásaikat')

Egyenesen ide vonultak zörgő szekereikkel [...] (183)

Uputili bi se pravo u *koritastu* dolinu sa svojim rasklimatanim taljigama [...] (159) ('teknőszerű völgybe')

Felállt, kezét fogtunk [...] (185)

Onda je ustao, pružio ruku. (160)

A szerbben a fiú, amint felállt kezét nyújtott beszédpartnerének, amit ennek nem feltétlenül kellett elfogadnia, nem úgy a magyarban, ahol a kézfogás szavunk kölcsönösségen alapszik.

De most már saját szállodájuk van, és alig tudnak magyarul. (203)

Ali sada već imaju svoj vlastiti hotel i skoro da su i zaboravili mađarski. (176) ('és már majdnem elfelejtettek magyarul beszélni')

A magyar mondat – így kiragadva a szöveggörnyezetből – azt jelezhetné, hogy a szállodatulajdonosok esetleg soha nem is tudtak jól magyarul (amennyiben a kivándoroltak második nemzedékéről lenne szó), csak egy kicsit sajátították el a nyelvet, a szerb viszont világosan kimondja, hogy igenis beszéltek anyanyelvüket, de már majdnem elfelejtették.

[...] liftekezelők [...] (203)

[...] koji su upravljali liftovima. (176)

[...] liftboj [...] (176)

Az egyhangúság és ismétlés elkerülése végett a fordító különböző módon fordítja a liftkezelőt egy oldalon belül.

Csúnya, *nyálkás* tavasz várt ránk ott Galiciában. (224)

Tamo u Galiciji dočekalo nas je ružno, *vlažno* proleće. (195) ('nedves' – egyébként nagyon jó megoldás, mert a tükörfordítás, a *sluzavo proleće* a szerbben rosszul hangzana)

[...] egy *vigasztalan* ködös reggelen [...] (224)

Jednog maglovitog, *očajno neprijatnog* jutra [...] (195) ('vigasztalanul kellemetlen reggelen')

A nyílt pályán parancsoltak le bennünket a vonatról [...] (224)

[...] naš voz se zaustavio na otvornoj pruzi i tada nam je naređeno da napustimo vagone [...] (195) ('a vonatunk a nyílt pályán állt meg, és akkor megparancsolták, hogy hagyjuk el a kocsikat')

[...] ahol vagy harminc, az első vonalából visszaküldött, *fanyar képű, kopott* katona várt ránk [...] (224)

[...] tu nas je dočekalo tridesetak *prljavih, odrpanih, neraspoloženih* vojnika [...] (196) ('piszkos, lerongyolódott, rosszkedvű')

A szerbben a fordító, a magyar szöveggel ellentétben, a katonák piszkos, rongyos egyenruhájára irányítja figyelmünket, a magyarban az csak kopott volt, a *fanyar képű* viszont egészében megfelel a rosszkedvű, de használhatta volna az *oporo lice* szókapcsolatot is.

A mondatok felbontása vagy összevonása

Megtörténik, hogy fordításkor egy forrásnyelvi mondatból kettő születik a célnyelveben. Az ellenkező eset is fennálhat, igaz, sokkal ritkábban. Ezek az átváltási műveletek a fordító ízésével korreferálnak és nem kötelezőek.

[...] sírós, nyafogós, lusta teremtés, aki kijárt ugyan velük a földekre, de [...] (12)

[...] plačljivo, kenjkavo, lenjo stvorenje. Doduše, odlazila je sa njima na njive, ali [...] (10)

Hamarosan nagy csapat kopasz fejű fiú vette őket körül, először csak szóltanul vizsgálgatták őket [...] (22)

Ubrzo ih je opkolila velika grupa dece, ošišanih dečaka. Jedno vreme posmatrali su ih bez reči [...] (17)

Utána gyorsan el is költöztek onnan, mert Stefan már szinte búskomorra vált. Nagyon egyedül volt abban a szélmalomban [...] (25)

Ubrzo potom oni su se odselili. Stefan je postao skoro turoban, bio je veoma usamljen u toj vetrenjači. (20)

Szenttamás sokáig a két folyóvíz, a Krivaja és a Ferenc-csatorna közé szorult, a szerbek a csatorna, a magyarok pedig a Krivaja mentén laktak. (32)

Sentomaš je dugo vremena bio stešnjen između dve vode, Krivaje i Velikog kanala. Srbi su živeli pored kanala, a Mađari uz Krivaju. (26)

Tudniillik a Virágos Katona nem szenved. *Mindenki más szenved: a Magváltó* [...] (36)

Naime, Vojnik sa cvetom nije patio: spasitelj [...] (29)

Olykor átfogalmazhatjuk a mondatot, megváltoztatva annak fajtáját is, mint az alábbi esetben, amikor kérdő mondatból felszólító lett a célnyelvben:

Ki mersz jönni a partra, Csoszogó? (54)

Izađi de, na obalu ako smeš, Čopavi! (45)

Ráakadtunk olyan megoldásokra is, amelyek nem hibásak ugyan, de egy kicsit választékosak vagy pedig archaikusak:

[...] a Zöld utcából idekerült *törekvőbb* magyar parasztok házai [...] (27)

[...] tu su stanovali uglavnom *trudoljubiviji* seljaci, Mađari [...] (22)

Jobb a *vredniji*, *marljiviji*, ma már inkább azt monduk, hogy *ambiciozniji*.

Összegzés

Könnyű szörszálhasogató elemzések során hibákat vagy kevésbé ekvivalens megfeleltetéseket találni. Egy ilyen nagyméretű és összetett munka közben természetes, hogy sokfajta megoldás lehetséges, jobb és kevésbé jó, sőt még tévedések is előfordulnak. Nem az volt a szándékunk, hogy ezekre vadásszunk, hanem azt szeretnénk volna illusztrálni, hogy milyen műveleteket kell elvégezni, milyen fordítói módszerekhez kell folyamodni ahhoz, hogy szöveghű, jó fordítás kerüljön az asztalra. A legfontosabb persze az, hogy a célnyelvi szöveg természetesnek, ne pedig erőltetettnek hasson, hogy aki elolvassa, ne érezze meg rajta, hogy fordítás eredménye, hanem eredeti szövegnek vélje. A VIRÁGOS KATONA erre nagyon jó példa, bár a személynevek, a földrajzi nevek s még néhány apróbb részlet mégis árulkodik arról, hogy fordításról van szó. Nyugodtan idézhetjük Papp György megállapítását, miszerint „Azt mondhatjuk, hogy a Virágos katona jó szerb fordítása nem viseli magán a szöveggel való vívódás nyomait. A jó, mert nem hibás fordításnak azonban még nagyon sokféle lehet a poétikája, és néha épp a vívódásban kovácsolódik ki a merészebb poétika, a teremtő fordítás.”¹⁸⁸

¹⁸⁸ Papp György (2001) *Milyen kritika a fordításkritika?* Tóthfalu: Logos. 145. p.

ÁTVÁLTÁSI MŰVELEKTEK CSÁTH GÉZA NOVELLÁINAK SZERB FORDÍTÁSÁBAN

Csáth Géza művei közül kevés olvasható szerb nyelven. Több mint két évtizede – pontosabban 1991-ben – jelent meg Belgrádban az OPIJUM, DNEVNIK MORFINISTE című könyv az *Ero s onoga svijeta* vállalat kiadásában. Az átültetést Sava Babić neves fordító végezte. A kötet első fejezeteként olvasható a jelen dolgozatunk tárgyát képező novellaválogatás.¹⁸⁹ A rendelkezésünkre álló magyar kötet¹⁹⁰ tizenhét novellát tartalmaz, de közülük csak hét található meg a szerb nyelvű könyvben. Ez is elegendő azonban ahhoz, hogy betekintést nyerjünk Sava Babić fordítói technikájába, illetve az általa használt fordítói műveletek sorozatába.

A fordító munkája közben a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelvekkel helyettesíti, átrendezi a mondat szerkezetét, megváltoztatja a szórendet, a forrásnyelvi mondat egyes elemeit kihagyja, olyan elemeket visz a célnyelvi mondatba, amelyek a forrásnyelvben nem voltak meg stb. Minezeket a műveleteket átváltási műveleteknek nevezzük, és a fordítói eljárások kategóriájába tartoznak. Vannak kötelező eljárások, amelyeket a fordítók a forrás- és a célnyelv lexikai és grammatikai rendszerének eltérései miatt végeznek, és vannak fakultatívak, amelyeket a kötelező átváltási műveletek elvégzésén túl hajtanak végre a szövegen. Ezenkívül, megkülönböztetünk még automatikus, vagy rutinos és tudatos eljárásokat is.

Tekintsük át tehát, hogy milyen átváltási műveleteket alkalmazott ezúttal munkája során Sava Babić!

Lexikai behelyettesítés

Aki jól ismeri az általunk szembeállított nyelveket, tudja, hogy a magyar nyelvre a szintetikus fogalmazásmód jellemző a szerb analitikussal szemben. Ez szépen megmutatkozik az elemzés tárgyául szolgáló szövegek vizsgálatakor. Nézzünk néhány példát ennek az állításnak a bizonyítására!

levelesláda (42) – poštansko sanduče (59)

jéghideg iszonyat (9) – užas hladan kao led (11)

¹⁸⁹ OPIJUM I JOŠ 13 PRIPOVEDAKA ('Ópium és még 13 novella')

¹⁹⁰ Csáth Géza (1995) ÓPIUM – válogatott novellák Budapest: Interpopulart Könyvkiadó

lónyérítéshez hasonlítanám (10) – mogao bi se uporediti s konjskim rzanjem¹⁹¹ (13)

méternyi ugrással (10) – u skokovima od metar dužine (14)

tehetetlenségemben (10) – u svojoj bespomoćnosti (14)

boszorkánykonyhájukat (35) – svoju veštičiju laboratoriju (49)

az utca koromsötét volt (40) – ulica je bila mračna kao gar (57)

Elvértve találhatók fordított példák is, amikor a szerb szintetizál a magyar széttagolt szerkezettel szemben. Ez legfőképpen a szavak inherens jelentéséből adódó lehetőségek kihasználásának köszönhető.

Egy állatot látok ott, akkorát, mint egy kis macska. (10)

Vidim životinju veličine mačke. (13)

Habár a magyarban is állhatott volna szintetikus jelzős szerkezet az alárendelő mondat helyett: *Egy macska nagyságú állatot látok*. Ez azonban nem akadályozza meg a jó fordítót abban, hogy éljen a ritka alkalommal, amikor a szerbben is szintetikusan lehet fogalmazni.

Gömböcbe gabalyodva ült [...] (10)

Sedi sklupčena [...] (13)

Transzponálás

A fordítói műveletek egyikének, a transzponálásnak sajátos esete az, amikor a célnyelvben az alapszövegtől eltérő igemódot és igeidőt találunk.

Fölébredés [...] (42)

Buđenje [...] (59)

Más megodást nem használhatott volna Babić, bár nem teljesen ugyanazt fedi a két deverbális főnév, mivel a magyarban sem ugyanaz az *ébredés* és a *fölébredés*. A különbség a deriválás alapjául szolgáló ige igenemében van, a folyamatos és befejezett ige szemléletben.

A legszembevetőbb különbség az igeidők eltérésében mutatkozik meg, a múlt idejű ige jelen idejűvel való fordításában, vagy fordítva.

¹⁹¹ A szerbben egy kicsit szokatlan az effajta jelzős szerkezet, helyette inkább hátravetett szókapcsolatot szokás használni: *rzanjem konja*.

Az ágyban egy kis gyöngye gyermek *feküdt*. (5)

U postelji *leži* maleno nežno dete. (20)

Béka volt [...] Szörök *voltak* a testén. A szemeiből zöldes lidércfény *világolt*. A teste halotti bűzt *terjesztett*. Undok nagy szájából csak úgy *ömlött* a rémületes hangok áradata. (10)

Žaba [...] Telo joj *je* dlakavo. Iz očiju joj *svetli* zeleno sablasno svetlo. Telo *širi* samrti zadah. Iz odvratno velikih ustiju *naviru* užasni glasovi. (13)

Mert alkalom nyílik megismerni a maga teljességében az életnek ama igazságát, amelyet valamennyien magunkban *hordunk*, s amely érzéki ítéletek nélküli tökéletes igazság. (43)

Jer nam se pruža mogućnost, da upoznamo u svoj potpunosti one istine života koje *smo* svi *nosili* u sebi i koje su savršena istina bez čulnih sudova. (61)

Tudom, azt *gondolják majd*, hogy mindazt amit *elmondok* [...] (9)

Znam, vi *mislite*, da sve ovo što vam *pričam* [...] (11)

Az utóbbi példa alárendelő mondataiban szereplő mindkét állítmányt jövő időbe tehetette volna a fordító, függetlenül attól, hogy a harmadik magyar tagmondatban az ige jelen időben áll, az ugyanis jövőbeni cselekvésre vonatkozik.

[...] s elhatároztam, hogy azzal *pusztítom el* a szörnyet. (10)

[...] i odlučio se da *ću* njime *uništiti* čudovište. (14)

Az alárendelő mondat mindkét nyelvben jövő időt fejez ki, de tudjuk, hogy a magyarban gyakran tesszük ezt jelen idejű igék segítségével. A szerbben is maradhatott volna jelen idő a jövő kifejezésére: *i odlučio da njime uništim čudovište*.

Az csörögve *lengett* ide-oda. (24)

Ljuljajući se noga *začegrt*a. (30)

A magyar mondatban folyamatos cselekvésről van szó, a határozói igenév a cselekvés módját jelöli, a szerbben viszont fordított a helyzet: a magyar igéből módhatározó lett, az igenévből pedig ige, méghozzá kezdő jelentésű ige.

A felesége, az özvegye szép asszony volt [...] (35)

Njegova supruga, udovica *beše* lepa žena. (48)

A fordító kihasználja a szerb nyelv nyújtotta lehetőségeket, a szerbben ugyanis a magyarral ellentétben többféle múlt idő létezik (ebben az esetben pluskvamperfektum).

Explicitálás, betoldás

A kibontás vagy – idegen szóval – explicitálás a nyelvrendszerek eltérésének függvényeként jelenik meg, akárcsak ennek ellentéte, a beépítés vagy implicitálás. A kiinduló nyelvi grammatikai alakban rejlő tartalmi vagy grammatikai elemeket a célnyelvben sokszor kénytelenek vagyunk kibontani, explicitté tenni.

Az öcsémről [...] (3)

O mom mlađem bratu [...] (16)

A kishúgaim álmukból hangosan fölsírtak. (3)

Moje mlađe sestre su glasno plakale u snu. (16)

A mondat a magyar nyelv szintetikus jellegére is jó példaként hozható fel, mivel – hála nyelvünk szemantikai és alaktani sajátosságainak – az egyetlen magyar szót a szerbben hárommal kell visszaadni. Az ige inchoatív (ingresszív) aspektusának érzékeltetésére a fenti mondatban talán jobb lett volna a [...] *sestre bi glasno zaplakale u snu* szerkezet.

Menekülni akartam tőle, de odaköltözött az ágyamhoz, és káromva a fülembé sűgött iszonyú rémségeket. (4)

Hteo sam da pobegnem *od nje*, ali se ona premostila pored moje postelje i grakčući mi je šaptala na uvo užasne grozote. (19)

A magyarban, a szerbvel ellentétben, nem létezik a nyelvtani nem kategóriája. A *csönd* megismerősítéséről van szó a fenti mondatban, s mivel a szerbben a *tišina* főnév nőnemű, ezért a rá utaló szavak, a személyes névmások s az igealakok is nőneműek.

A magyarban az igerag kifejezi az alany számát és személyét és utal a tárgy személyére is, tehát ha nem akarjuk hangsúlyos értelemben használni, nem tesszük ki a személyes névmást, mert ez magyartalan, redundáns szerkezetet hívna életre, a névmások ugyanis már impliciten benne foglaltatnak a magyar személyragokban. A szerbben az ige az alany számára, személyére és nemére is utal, de éppen a nem kategóriájának megléte miatt, sokkal gyakoribb jelenség a

személyes névmások használata, különösen vonatkozik ez a nem direkt tárgy (a szerb szakirodalomban indirekt tárgyként emlegetik) kifejezésére:

Mégis elmondom, hogy miért iszonyodom a kicsiny békától [...] (9)

Ipak ću vam ispričati zašto se užasavam malene žabe [...] (11)

Tudom, azt gondolják majd, hogy mindazt amit elmondok [...] (9)

Znam, vi mislite, da sve ovo što vam pričam [...] (11)

Földaraboltam. (11)

Iskomadao sam je. (14)

A fenti állításunk illusztrálására különösen alkalmas az utóbbi példa. Ha parafrázissal akarunk élni, a magyar mondatot így bontjuk ki: *Én őt földaraboltam*. Igeragozási rendszerünk azonban olyannyira fejlett, hogy az első számú alanyra és a harmadik számú tárgyra is utal, ezért felesleges kitenni őket a mondatba. A szerbben viszont külön-külön ki kell fejteni mindkettőt.

Az egész testem csupa hideg veríték. (10)

Celo mi je telo *obliveno* hladnim znojem. (12)

A szerb nyelv struktúrája megköveteli, hogy vagy a fenti módon, szenvedő melléknévi igenévvel fejezzük ki a magyar szerkezetet, vagy pedig *u* előjárós lokativusi esetet használjunk helyette: Celo mi je telo *u hladnom znoju*.

[...] s nem engedtem, hogy talpra álljon. (10)

[...] a nisam joj dozvoljavao da stane na *svoje* noge. (14)

Jegyezzük meg, hogy az utóbbi esetben el is maradhatott volna a kifejtés, mert más lábára különben sem állhatott volna a béka, csak a sajátjára.

Az alaki vagy nyelvtani explicitáláson kívül a kifejtésnek tartalmi változata is van. Amikor ugyanis a kifejezések jelentéstani sajátosságai követelik meg a kibontást. Íme néhány példa!

[...] talán sikerült volna megvédeni enyéimet a fenyegető halálveszedelemtől. (11)

[...] kao da sam, možda, uspeo da odbranim *svoje ukućane* od preteće smrtne opasnosti. (14)

A magyarban nem szokás a családunk tagjait, a hozzátartozóinkat *enyéim*nek nevezni. A szerbben viszont igen, sokszor hallhatjuk a mindennapi beszélt köznyelvben, hogy *moji su* [...]. A fenti magyar mondatban tehát interferencia-

jelenségre gyanakodhatunk. Babić függetlenül attól, hogy a szerbben megszokott formáról van szó, hozzátette még az *ukućani* főnevet is, pontosítva ezzel, hogy a szerző a házbeliekre, a családtagokra gondol.

[...] az édesanyám azzal fogadott, hogy az apám már nem él. (23)

[...] majka me je dočekala s *vešču* da moj otac više nije među živima. (27)

Bár a magyarban is állhatott volna, hogy *azzal a hírrel fogadott*, a szerben azonban nem maradhat el az insturmentalisi esetben levő főnév.

A jövevény valami hirtelen görcsös taglejtést tett. (24)

Pridošlici se naglo i grčevito trgoše ruke i noge. (29)

A *(vég)tag* főnévnek a szerbben van ugyan megfelelője (az *udovi*, vagy pedig az *ekstremiteti*), Babić mégis a lábat és kezét is magába foglaló fölérendelt ekvivalenst felbontja, külön-külön említi őket.

Az öreg cinikus Mátyás [...] (24)

Poslužitelj Maćaš, stari cinik [...] (30)

Az utcában, ahol egy kételemeletes rozoga falécsőjű házban laktak [...] (35)

U ulici gde je *porodica* stanovala u trošnoj dvospratnici s drvenim stepeništem [...] (48)

A szerb mondatban meg kellett nevezni az alanyt, amelyre a magyarban csak az állímány igeragozása utal.

Te világítasz a tolvajlámpával, benyúlok [...] (39)

Ti ćeš mi osvetliti baterijskom lampom, zavući ću ruku [...] (55)

A részeshatározó kitétele mellett a szerb mondatban még egy explicitálásra került sor, ugyanis a magyar *benyúl* ige jelentése fölöslegessé teszi a kéz főnév használatát, a szerbben viszont nem létezik hasonló ige, ezért a szerkezetet ki kell egészíteni tárggyal.

Olykor felesleges kifejtésre is találunk példát a szövegben:

A férjét sohasem kínoztta. (35)

Svoga muža nikada nije mučila. (48)

Nem fontos ugyanis kiteni, hogy a saját férjét nem kínoztta, mert ez magától értetődik, ha más férjéről lenne szó, akkor kellene ezt kihangsúlyozni.

Tele lett a rózsabokros, tiszta kis udvarunk utálatos, bűzös dudvákka. (3)
Naše čisto maleno dvorište puno bokora ruža, odjednom je prekrila
odvratna, smrdljiva travuljina. (16)

A szerbben nem szokás kitenni a ‘bokor’ főnevet jelentő szót a rózsza mellé, mert logikus, hogy a kertben nem szétszórta hevernek a rózsaszálak. Hasonlóképpen az alábbi példában is felesleges kitenni a *kuća* főnevet, mert a *krov* már valamilyen építmény (beleértve a házat is) tetejét jelenti, s csak ha hangsúlyozni szeretnénk, hogy házról és nem másfajta épületről van szó, akkor kellene kitenni:

A ház teterjéről lehullott a cserép [...] (3)

Sa krova *kuće* je padao crep [...] (16)

Még vérzett is a fejemen a bőr, ahogy Richard megcsúfolt. (4)

Još je krvarila koža *na mojoj* glavi kad mi se Rihard narugao. (17)

Szükségtelen explicitálni a *moja* birtokos névmás esetragos alakját, inkább a *mi* enklitikus formájával kell utalni a fej tulajdonosára: *još mi je krvarila koža na glavi*. Egyébként a fordító tévesen értelmezte a magyar mondatot, ezért félrefordította. Ugyanis itt az *ahogy* kötőszói funkcióban levő vonatkozó névmás arra utal, hogy a narrátor feje azért vérzett, mert az öccse falhoz vágta, a szerb értelmezés szerint pedig párhuzamos időreláció jut kifejezésre: miközben Richard őt megcsúfolta, neki vérzett a feje. Ehhez hasonló az alábbi példa is:

Megrémültem, hogy a feleségem fölébred rá. (10)

Prestravio sam se da ne probudi *moju* ženu.¹⁹² (13)

A magyar mediális ige helyett, ahol a feleség a mondat alanya, a szerbben kauzatív jelentésű ige szerepel, s ennek következtében az alany tárggyá transzformálódik.

[...] észrevettem, hogy a vasúti kocsik sarkai is tele vannak azzal az iszonyatos hanggal. (4)

[...] primetio sam da su i uglovi železničkih vagona ispunjeni tim užasnim glasom. (18)

A vagon már magában is vasúti kocsit jelent, ezért felesleges kitenni a *železnički* determinánst.

¹⁹² Helyesen: da *mi* se žena ne probudi.

[...] a béka tetemét, a véres baltát és az éjjeli küzdelem nyomait elfeledtem eltakarítani. (11)

[...] da sam zaboravio da uklonim leš žabe i tragove na okrvavljenoj sekiri, kao i tragove noćasnje bitke. (14)

A szerb fordító nem jól tagolta a célnyelvi mondatot, ezért a jelentése is némi különbséget mutat. A magyar szövegben az áll, hogy az egész baltát felejtette el eltenni a narrátor, nemcsak a nyomokat eltakarítani róla, annál inkább szükségtelen volt ezt hangsúlyozni a szerbben, mert így szóismétlésre került sor a fordításban.

Implicitálás, kihagyás

A kifejtéssel ellentétes jelenség a beépítés, vagy implicitálás. A szövegből sokszor ki kell hagyni valamilyen grammatikai kifejtést, vagy tartalmi kategóriát azért, hogy ne essünk a túlfordítás csapdájába. Az implicitálás is lehet kötetlező, illetve szükségszerű, de lehet téves döntés eredménye is.

A fölébredés – igaz – elviselhetetlen szenvedéseket okoz. *És a szenvedések* soká tartanak. (42)

Buđenje – istina – prouzrokuje nepodnošljive patnje. *One* dugo traju. (59)

Amint látjuk, a második mondatban nem szükséges megismételni az alanyt, csak személyes névmással utalunk rá.

A béka az az állat, mely az életemnek legnagyobb, legjelentősebb perceit okozta. Csahogy ezek a *percek* számomra nem az öröm, hanem a borzalom percei voltak. (9)

Žaba je životinja, koja je prouzrokovala najveće, najznačajnije trenutke u mom životu. Samo što *oni* za mene nisu bili trenuci radosti, nego užasa. (11)

Számtalanszor említettük már, hogy a szerben létezik a grammatikai nem kategóriája, amely lehetővé teszi, hogy személyes névmással helyettesítsük a főnevet, s ez hozzájárul a szöveg koherenciájához. Babić mindkét fent idézett példában elhagyhatja a második szerb mondatban az alanyt, pontosabban névmással váltja fel a főnevet, egyértelműen visszautalva rá, s így félreértésre nem kerülhet sor. Hasonlóképpen, a következő szerb mondatban is csak a névmás accusativusban levő enklitikus alakját vonatkoztatjuk a tárgyra:

Fölkaptam hát *az állatot* [...] (10)

Dograbio sam *je* [...] (13)

A *férfi* unalomból meg lustaságból nem hagyta ott a *nőt*. (35)

Zbog dosade i lenjosti nije *je* napuštao. (49)

A fenti mondat szerb fordításából elmaradhatott a két magyar főnév (a *férfi* és a *nő*), s a mondat így is teljes és egyértelmű: az accusativus enklitikus alakja (*je*) utal a tárgy nőnemére, az állítmány ragja viszont az alany hímnemére.

S e pillanatban hang üti meg a fülemet. *Egy* hang, amely gyereksíráshoz és elkínzott állat nyögéséhez hasonló. *Egy* hang, amelyre meghül a velő [...] (9)

A u tom trenutku mi do ušiju dopire glas. Glas koji liči na dečiji plač i na stenjanje izmučene životinje. Glas od kojega se skameni mozak [...] (12)

A magyar határozatlan névelőt implicitálja a szerb szöveg, felesleges lenne ugyanis kitenni a *jedan* számot, vagy a *neki* határozatlan névmást, amivel egyébként helyettesíteni szoktuk a szerb nyelvben hiányzó határozatlan névelőt, amennyiben szükséges kitenne azt.

[...] megpillantottam a *favágó* baltát [...] (10)

[...] primetio sam sikirče [...] (14)

A magyarban is elég lett volna a *balta* szó, a fordító helyesen járt el, hogy nem fejtette ki a balta rendeltetését.

Az édesapám volt. Az apja. (30)

Otac. *Vaš* otac. (31)

A *Bio mi je otac.* helyett hiányos mondatot alkalmaz a fordító, a továbbiakban azonban már explicitál, kiteszi a birtokos névmást.

A fiú az apját. (25)

Sin oca. (31)

Ebben a rövidke szerb mondatban nagyon kirívó az explicitálás hiánya, mivel mindkét mondatrész hangsúlyos, s így a determináns nélküli főnév értelmezhető accusativusként ('a fiú az apját'), de genitivusként is ('az apának a fia'). Tehát oda kívánczik a *svoga oca* birtokos konkretizálása.

Majd fölkeltek az ágyból [...] (40)

Zatim su ustali [...] (56)

A kontextusból tudjuk, hogy a fiúk ágyban feküdtek, tehát nem szükséges kitenni a helyhatározót, hogy honnan keltek fel.

Mint ahogy általában lenni szokás, itt is előfordul, hogy egész mondat vagy a mondatok egy-egy része maradt ki a célnyelvi szövegből. Hadd idézzünk néhány ilyen helyet!

Tudtam, éreztem [...] hogy jó a fekete csönd. Óriási denevérszárnyakon. (3)

Én éreztem, hogy jó a fekete csönd. (3)

Nem, ó, nem. *Mindez a fekete csönd miatt volt.* Jól tudom én azt. (4)

Ne, o, ne. Znam ja to dobro. (18)

A fekete csönd pedig – tisztán hallottam – kacagott. (5)

Nem lehet tudni, hogy Sava Babić miért hagyta ki a fenti mondatokat, hisz szemmel látható, hogy a szövegben nagyon is megvan a szerepük, hisz a novella címe is *A fekete csönd*, s amint látjuk éppen azok a mondatok maradtak ki, amelyek erre vonatkoznak.

[...] kihajoltak a langyos májusi éjszakába. *A kutyaugatások, a kocsik zörgése, amelyek időnkénti fölhangzásukkal szakaszokra tagolták az éjszakát,* nem rövidítették meg az órák lassú múlását. (40)

[...] nagnuli se u mlaku majsku noć, nisu skraćivali lagano proticanje vremena. (39)

Néha csak egy mondatrészt hagy ki a szövegből:

[...] a tanár pedig *zsebredugott kezekkel* az esős utcára bámult ki [...] (24)

[...] a profesor se zagledao kroz prozor na kišovitu ulicu [...] (29)

A fordítói szabadság megnyilvánulásai

Az átváltási műveleteket nemcsak a forrás- és célnyelv közötti különbségek indokolják, hanem a kulturális különbségek, a műfaji hagyományok stb. Eredményül nem egyetlen, hanem számtalan célnyelvi változatot kaphatunk, mert sokszor a fordító különféle szempontok alapján választhat a kínálkozó lehetőségek közül. Azt szokás mondani, hogy a fordítás az objektív lehetőségek közül való szubjektív választások sorozatából áll. A forrás- és a célnyelvi szövegek egybevetése alapján következtetéseket vonhatunk le azzal kapcsolatosan, hogy vannak-e törvényszerűségek a fordítási műveletek kiválasztásában és ha

igen, melyek azok, továbbá arról, hogy a fordítói döntések mennyire egyediek, megismételhetetlenek, valamint hogy van-e és ha igen, mekkora a szerepe a fordító személyiségének, tehetségének a legjobb megoldások felkutatásában.

A békát utálok. (9)

Gnušam se žaba. (11)

A *gnušati se* ige undorodást fejez ki, s genitivusi vonzat járul hozzá. Választhatta volna Babić a *mrzeti* igét is, amely accusativusban vonzza a direkt tárgyat, mint ahogyan az a magyar mondatban is áll.

Ideges, lázas, reszketés *búvik* lassan minden porcikámba [...] (9)

Svaki delić mi polagano *zahvata* nervozno, grozničavo *podrhtavanje* [...] (12)

A *búvik* ige helyett a fordító az 'eluralkodik rajta', 'hatalmába kerít' jelentésű igét használja, ezért a vonzatstruktúrát is kénytelen megváltoztatni, de a cselekvés beálltának fokozatosságát sikerült megőriznie. Hagyhatta volna a *skrivati se* igét is, de akkor folyamatos cselekvést kaptunk volna: *U svakom mom deliću se skrivalo nervozno, grozničavo podrhtavanje* [...]

[...] nincs ellene védekezés *sehol* sem. (9)

[...] od njega nema *nikakve* odbrane. (12)

A nyomósítás eszközével a fordító általános határozószó helyett általános névmást használ.

Úgy koppant, mint egy vasgolyó [...] (10)

Kvrncula je poput čeličnog taneta [...] (13)

A *koppant* hangutánzó igének talán jobban megfelelné a *lupiti* szerb ige, mert a *kvrcnuti* jelentése egyfajta törést, pattanást, reccsenést is magába foglal. A *čelično* melléknév helyett is állhatna a *gvozdeno*.

Időt vesztettem-e, vagy hogy volt, nem tudom [...] (11)

Da li sam izgubio nešto vremena, ili je bilo nešto drugo, ne znam [...] (14)

Így is állhat, a mondat helyes, bár egy kicsit erőltetettnek tűnik. Látszik, hogy eredetileg nem szerb nyelven íródott. Természetesebben hangzana, ha a szerb beszélt nyelv szelleméhez igazítanánk a közlést: *Da li sam izgubio nešto na vremenu, ili je bilo nešto drugo u pitanju, ne znam* [...]

Reá térdeltem újra: megint azt az erős, nyérítő hangot hallatta. (11)

Opet klekao na nju: *opet* se javila svojim snažnim, ržućim glasom. (14)

Szóismétlés helyett használhatta volna Babić a *ponovo* szinonimát is, különösen mert a magyar szövegben sincs ismétlés, tehát nem a fokozás célját szolgálja.

Mikor elvégeztem rémes munkámat [...] (11)

Kada sam završio jezoviti posao [...] (14)

A szerb *završiti* ige kétféle vonzatszerkezetű: direkt, vagy indirekt tárggyal is képes kiegészülni. Ez azt jelenti hogy bővítménye vagy accusativusban, vagy pedig instrumentálisban áll.¹⁹³ Tehát lehetett volna így is: *Kada sam završio sa jezivim poslom*. A fordító ezek szerint a magyarral megegyező szerkezet mellett döntött.

De a fehércabátos ember hamarosan elbúcsúzott [...] (24)

Ali beli mantil se ubrzo oprosti [...] (29)

A fehér köpeny a szerbben az igazgatót személyesíti meg, habár lehetett volna a következőképpen is fordítani: *Čovek u belom mantilu*.

Pedig eleinte gyenge csípőjű és gyerekszemű volt ez az asszony. (35)

Ali ova žena je ranije imala neizrazite bokove i oči deteta. (48)

A fenti mondat nagy lehetőséget nyújt a fordítói szabadság megvalósítására. Először is a létigét Babić ‘habeo’ igével helyettesítette be, s ez a mondat transzformációjához vezetett: a birtoklást kifejező állítmány bevezetésével a korábbi névszói állítmány főnevei felszabadultak, és tárgyi funkcióhoz jutottak. A *neizraziti bokovi* nem pontosan ugyanaz mint a *slabašni bokovi*, az utóbbi hasonlatba pedig odakívánczik még a *poput* szó is (*oči poput deteta*), bár így sem téves a mondat. Jegyezzük még meg, hogy a mondat elején álló kötőszó helyett jobban illene az *iako*, vagy a *mada* szócska.

[...] szép gyerek volt, borotvált állal, széles vállakkal [...] (35)

[...] mladim i lepim čovekom, izbrijane glave, širokih ramena [...] (49)

A *gyerek* főnevet a *čovek* (‘ember’) szóval helyettesíti Babić, bár itt jobban megfelelne a *mladić* (‘fiatalember’) kifejezés: [...] *lepim mladićem, izbrijane glave* [...].

Egy öregasszony jött felé [...] (37)

Prema njemu je pošla stara žena [...] (52)

¹⁹³ A magyarban az utóbbinak szintén az eszközhatározói viszonyragot vonzó *végez* ige felel meg.

A magyar mondat kétértelmű. Jelentheti azt, hogy éppen egy öregasszony haladt vele szemben, amikor a lány felé indult, és azt is, hogy amikor az öregasszony észrevette a fiút, elindult feléje. Ezt az utóbbi jelentést ragadta meg Babić a kezdő ige alkalmazásával.

Rossz arcú és alacsony emberi lények közé [...] (42)

Među loša lica i niska ljudska bića [...] (59)

Lehetett volna így is: *među niska ljudska bića sa lošim licem*.

Azzal, hogy a fordító más ekvivalenst választ, nem pedig a célnyelvi szövegben található szó legközelebbi megfelelőjét, módosulhat a mondat vagy a szövegrészlet jelentése, de ezenkívül meg szokott változni a fordítandó egység szerkezete is.

Leírom ide, doktor úr, hogy miről van szó. (3)

Gospodine doktore, opisaću vam o čemu je reč. (16)

A *leírom ide* szókapcsolat a szerb *napisaću (ovde)* szerkezettel ekvivalens, az *opisati* igét inkább akkor szoktuk használni, amikor szóbeli fejtegetésre gondolunk.

[...] akinek sötét szemei mindig a messzeségbe néztek. (3)

[...] čije su sumorne oči uvek gledale u daljinu. (16)

A fordító itt a külső jellemzés helyett inkább a belső lelkiállapot leírására alkalmas jelzőt használja, holott a *tamne oči* éppúgy utalhat mindkettőre, mint ahogyan azt a *sötét szemek* szintagma teszi a magyarban.

Tegnap este még egészen kicsiny, kedves, pötyögő *gyermekecske* volt. (3)

Sinoć je još bio sasvim malen, mio, gugutav *dečaćić*. (16)

Miért nem így: [...] *sasvim maleno, milo, gugutavo detence* [...] a magyarban ugyanis nem a *fiúcska* főnév szerepel, hanem a semleges nemű *gyermek*.

A kis állat irtózatosan vonaglott [...] (3)

Mala životinjica se užasno previjala [...] (17)

Használhatta volna Babić a *trzala se* visszaható igét, mert az gyakorisági szempontból is és a mozdulatok rövid volta miatt is jobban megfelel a fenti magyar igének, ezenkívül a szerb mondatban még kettős kicsinyítést is találunk: *mala životinjica*.

Te gaz, gonosz állat, menj közülünk, ne lássunk többé (3)

Huljo, *zlikovče*, odlazi odavde da te ne vidimo više. (17)

A szerb beszélt nyelvben is gyakori a megalázó *životinjo* megszólítás, mint ahogyan a magyar mondatban áll, nem tudni, miért döntött a fordító a *zlikovče* ('gonosztevő') kifejezés mellett. Talán az állat jelzője miatt? Az *odavde* helyhatározószó is felesleges, annak kitétele grammatikai tükrözésre enged következtetni.

De azért hazajött. Szaladva. [...] És nyomában a fekete csend. (4)

Pa ipak je stigao kući. Trčeci. [...] A *sustopice* i crna tišina. (18)

Így túl személytelen az utóbbi szerb mondat. Lehetne így is: *A za njim i crna tišina*. Egyébként, a *hazajött* helyett is a 'hazaért' igét használta a fordító.

Richard kihült teste *összezsugorodott* a kezeim közt. (5)

Rihardovo ohlađeno telo *se smanjilo* u mojim rukama. (20)

A fordítás jó, mert pont azt akarta kifejezni Csáth, hogy kisebb lett a fiú teste, azonban használhatta volna a *skvrčilo se*, vagy *smežuralo se* igéket, amelyek talán még többet kifejeztek volna és jobban megfeleltek volna a magyar ige hangulatának.

Olykor kötelezően másként kell fogalmaznia a fordítónak:

Richard *levegő után kapkodott*, de nem ébredt föl [...] (5)

Rihard *se gušio* ali se nije budio. (20)

Simára borotvált arcáról azt hihette volna az ember, hogy *nem is magyar*, pedig tiszta kiejtéssel beszélt. (23)

Po glatko izbrijanom licu moglo bi se pomisliti da je *stranac*, iako je govorio sasvim tečno. (27)

A látogató nem magyar, tehát külföldi, idegen személyről van szó. A fordítónak ez hangzott természetesebbnek a szebben: a negatív előjelű főnevet a vele ellentétes jelentésű pozitív előjelű szóval helyettesítette. Ezt nevezzük antonim fordításnak. Az utóbbi semleges, független a kontextustól is. A *tečno govoriti* azonban nem jelenti azt is, hogy helyesen, hanem csak hogy 'folyékonyan' beszélt, tehát jobb lett volna a *sa pravilnim akcentom* vagy a *bez akcenta* szerkezet. A magyarban ugyan nem beszélünk helyes hangsúlyról, a szerb olvasó számára azonban ez a megfogalmazás pontosan azt fejezi ki, amit a szerző mondani akart.

[...] jól látta, hogy az *úrnak* könnyezik a szeme [...] (24)

[...] video je da su *strancu* zasuzile oči [...] (30)

Mivel a szerb szövegkontextusban a fordító már az *idegen* főnévvel illetve az apját kereső urat, ezért itt is indokolt annak használata, függetlenül attól, hogy a magyarban az *úr* szerepel.

Talán valami rokona tetszett lenni a nagyságos úrnak? (25)

Možda vam je gospodin neki rod? (31)

A fenti mondat fordításakor szemléletváltoztatásra került sor: a magyarban az *úr* volt rokona a csontváznak, a szerbben pedig a csontváz az úrnak. Hasonló az alábbi eset is, amikor a narrátor kilépett a konyhába (a szobából), a fordító pedig belép abba.

Valóban, amikor kiléptem, betöltötte az egész konyhát ez a nyögő, pokolian nyávogó, vartyogó hang. (10)

Zaista kad sam ušao, stenjanje, pakleno kreštanje i krekete ispunjava celu kuhinju. (13)

A harisnyát a *lábukon* hagyták. (39)

Čarape *nisu* izuli. (55)

Szemléletváltásról, és egyben antonim fordításról van szó az utóbbi példában is. Babić ellentétes jelentésű szerkezettel fejezte ki ugyanazt a jelentést (*a lábukon hagyták* – ‘nem vetették le’).

Az utcában, ahol egy kételemeletes rozoga falécsőjű házban laktak, a szőke, gyászruhás *Witmannét* határozottan méltányolták. (35)

U ulici gde je porodica stanovala u trošnoj dvospratnici s drvenim stepeništem, plava udovica u crnini je uživala određeno poštovanje. (48)

Witman fiai [...] (35)

Dečaci su [...] (49)

A novella szerb fordításában következetesen elmarad a családnév, függetlenül attól, hogy birtokos vagy kijelölő jelzőként szerepel, vagy esetleg, mint a fenti példában, összetétel tagját képezi.

Az alábbi mondatban szükségtelenül került sor módosításra, az időhatározót változtatta meg a fordító (a szerb mondat szerint: ‘hajnaltájt’ vagy esetleg ‘hajnalodás előtt’):

Hajnal volt, három óra. (4)

Beše pred zoru, u tri sata. (18)

Az ágyban egy kis gyöngye gyermek feküdt. Szederjes kék arccal. (5)

U postelji leži maleno nežno dete. Lice modro. (20)

A szerb beszélt nyelv szellemének jobban megfelelt volna, ha a második mondat jelzős szerkezete genitivusi esetben állna: *Modrog lica*.

Pontatlanságok, téves megoldások

Minden fordításban vannak pontatlanságok, téves megoldások, tehát az általunk elemzett szövegben is előfordulnak. Némelyükre a gondos lektor is felfigyelhet, de inkább a revíziót végző egyén feladata, hogy kijavítsa őket. Az alábbi szerb mondatban a fordító az alany személyét változtatta meg első személyről harmadikra:

Fölugrottam és arcul ütöttem Richardot. (3)

Skočio je i ošamario Riharda. (17)

A világosság reggel harsogó akkordokban dübörög végig az utcákon. És az ablakok tejüvegje meg a színes függönyök nem védenek ellene, mert bántó, recsegő, ritmusos lármájával áthatol mindenben, és követelően hí. (42)

Svetlost ujutru bruji duž ulica u reskim akordima. A mlečna okna na prozorima i šarene zavese ne štite *od njih*, jer neprijatna, praštava ritmična galama prodire kroz sve i *izazovno* poziva. (59)

A második mondat tartalma a világosságra vonatkozik, azt fejezi ki, hogy a függönyök nem védenek a fény ellen. A szerbben a *svetlost* egyes számban levő nőnemű főnév, ezért nem *štite od njih*, hanem *od nje* kellene hogy álljon, tehát a számbeli egyeztetés rossz. Ezenkívül, nem a kellemetlen, recsegő láрма hatol át mindenben, ahogyan a szerb szövegben áll, hanem a világosság, s ezt bántó, recsegő, ritmusos lármájával teszi. Végül nem 'kihívóan' hív, hanem 'követelően'.

Frissen megmosdanak és dicsérik a hideg vizet, amely pedig fájdalokat okoz. (42)

Čilo se umivaju i hvale hladnu vodu, a sve im to prouzrokuje bolove. (59)

A fenti mondatban igenem-változtatásnak vagyunk szemtanúi. Miért nem lehetett volna *čilo se umiju*, hisz a magyarban is gyakorító vagy folyamatos jelentésű

ígealakot használhatott volna a szerző (*mosakodnak*), s akkor a szerb megoldás adekvát lenne. A magyar szövegből ítélve a hideg víz okoz fájdalmat, a szerbben viszont arra lehet következtetni, hogy a hideg vízen kívül még maga a mosakodás, sőt – ha a szélesebb kontextust is bevonjuk – még a felkelés is fájdalmat vált ki.

Jóllehet miattuk van úgy, hogy az életet nem lehet berendezni tisztán az ősz, szent gyönyör számára, ami pedig az élés egyetlen célja. (42)

Iako zbog njih život ne može da se uredi za čisto, sveto uživanje, što je pak jedini cilj življenja. (60)

Itt a *tisztán* szavunk nem a ‘piszkosan’ ellentétét jelenti, hanem a ‘teljesen’ állapothatározó jelentésében áll, ezért nem kellett volna jelzővel fordítani, hanem a *potpuno*, vagy az *u celosti* szerkezeteket kellett volna használni.

[...] a szemeim előtt és a *torkomon* hideg, nedves varangyok mászkálnak [...] (9)

[...] *ispred* očiju i *grla* mi *gamižu hladne i vlažne* krastače. (11)

A magyarban nem a ‘torkom előtt’ hanem a *torkomon* mászkálnak (vagy ahogy a szerbben áll ‘kúsznak’) a varangyok, tehát helyesen: *pred očima i na grlu mi gamižu hladne i vlažne krastače*.

[...] szerencsétlen ember mondja el önöknek, akinek a szeme káprázott [...] (9)

[...] nesrečni čovek kome igra pred očima [...] ¹⁹⁴ (11)

Rövid szüneteket tart. (10)

Nakratko staje. (12)

A forrásnyelvi mondatban a főnév többes száma arra utal, hogy ismétlődő jelenségről van szó, a szerb szerkezet viszont azt jelenti, hogy rövid időre megáll, pontosabban megszűnik a hang. Jobb lett volna így: *Zastaje na trenutke*, vagy pedig a szerkezetileg is teljesen megegyező mondat: *Pravi kratke pauze*.

Zöld varangynedvet lövellt ki a teste [...] (14)

Iz tela joj je curila zelena krastava sluz [...] (14)

A *varangynedv* azt jelenti, hogy a varangyokból ered a folyadék, s ezért nem lehet a *krastava sluz* jelzős szerkezetet ekvivalensként használni, mivel az arra engedne

¹⁹⁴ Pontosabban: [...] *kome se samo sve pričinjavalo*[...]

következtetni, hogy a váladék volt varangyos. Tehát valahogy így kellett volna fogalmazni: *kraste na telu su joj ispuštale zeleni sluz*.

Míg így időt nyertem a gondolkodásra, megpillantottam a favágó baltát [...] (10)

Čim sam dobio vremena za razmišljanje, primetio sam sikirče [...] (14)

A magyarban is bonyolultan fogalmaz Csáth, de Babić sem igyekszik azt egyszerűsíteni, jobb lett volna valahogy így fordítani: *Dobivši na vremenu, spazio sam sikirče* [...] A szerb *čim* határozószó ugyanis a magyar *amint, mihelyt* ('rögtön utána') ekvivalense. A *primetiti* igénél itt megfelelőbb a *spaziti* ige használata.

Azután rávágta a fejére a balta *fokával*. (11)

Zatim sam je tresnuo po glavi *ušicama* sekire. (14)

A *fok* főnév éles, hegyes eszköznek az él nélküli vagy tompa felét jelenti, az *ušica* pedig valamely szerszám réssel rendelkező fém része, amelybe a nyelet ékelik bele. Tehát a két fogalom nem teljesen ugyanazt jelöli.

Valamelyik téli délelőttön *az anatómiai intézet igazgatójának első asszisztense* egy embert jelentett be, aki sürgősen akart beszélni a méltóságos úrral. (23)

Jednog zimskog prepodneva, *prvi asistent anatomskog instituta* najavio je upravniku posetu nekog čoveka koji hitno želi s njim razgovarati. (27)

A szerb fordítás alapján azt hihetnénk, hogy az első asszisztens az intézeté, holott a magyar szövegből az derül ki, hogy az igazgató első asszisztense a mondat alanya. Ezenkívül a szerb mondat alapján nem egyértelmű, hogy az igazgatóval vagy az asszisztenssel akar beszélni a jövevény. A félreértés abból adódik, hogy a magyar részeshatározót és a birtokost ugyanazzal a *-nak/nek* raggal látjuk el. Tehát így kellett volna fordítani: *Jednog zimskog prepodneva, prvi asistent direktora anatomskog instituta najavio je posetu nekog čoveka koji je hitno želeo da razgovara sa gospodinom upravnikom*.

[...] és az izgatottságtól csaknem hadarva, beszédbe fogott. (23)

[...] i počeo da govori, skoro zamuckujući od uzbuđenja. (27)

A *zamuckivati* ige 'dadogást' jelent magyarul, tehát fogyatékos beszédet, ezért semmiképpen sem illik be a kontextusba. Csak körülírva adhatjuk vissza a magyar határozói igenév jelentését: *počeo govoriti brzo, jedva razumljivo od uzbuđenja*. Annál is inkább elfogadhatatlan a Babić-féle megoldás, mert a következő

mondatban ellentmond neki a *tečno* ‘folyékonyan’ módhatározó: *iako je govorio sasvim tečno*.

Az utcában, ahol egy kétemeletes *rozoga falépcsőjű* házban laktak, a szőke, gyászruháas Witmannét határozottan méltányolták. (35)

U ulici gde je porodica stanovala *u trošnoj dvospratnici s drvenim stepeništem*, plava udovica u crnini je uživala određeno poštovanje. (48)

A magyar szövegben a háznak volt *rozoga falépcsője*, ami még nem jelenti azt, hogy az egész épület rossz állapotban volt, amire a szerb szöveg utal. Ebben a mondatban még egy apró pontatlanságot észleltünk: a *határozott* jelzőnek a magyarban fokozó jelentése van, a szerbben viszont az *određeno* attributum csak egy bizonyos mértékű tiszteletet feltételez. Babić azonban kitűnően kihasználja a szerb nyelv nyújtotta lehetőséget, és szintetizálja a magyar *kétemeletes ház* jelzős szerkezetet egy összetett képzett főnévvel: *dvospratnica*.

Witman fiai keveset törődtek az anyjukkal meg a szeretőjével [...] (35)

Dečaci su malo *brinuli* o svojoj majci i njenom draganu [...] (49)

A szerb állítmány szerint a fiúk ‘nem gondoskodtak’ róluk, pedig nem ez az eredeti mondat értelme, ezért valahogy így kellett volna fogalmazni: *Dečake nije puno bilo briga za majku i njegnog dragana*.

Nyilak, *gumipuskák*, kések, fogók, kötelek és csavarok *voltak* itt *összegyűjtve, elrejtve és osztályozva*. (35)

Ovde su *skupljali, skrivali i klasifikovali* strele, *mitraljeze*, noževe, klešta, konopce i šrafove. (49)

A *mitraljez* géppuskát jelent, nem tudni, hogyan kerülhetett a *pračka* szerb szó helyére, de feltételezhetjük hogy Babić a *gumipuskát* ‘géppuskának’ nézte. Érdekes még megjegyezni, hogy a magyar mondat az inkább szerb nyelvre jellemző alanytalan, passzív szerkezetként van megfogalmazva, határozói igeneves konstrukció formájában, Babić viszont aktív igét használ.

Senki sem tudta, hogy ezekben a boltokban mikor jártak vevők. (36)

Niko nije znao kada u njih navraćaju kupci. (50)

A magyar és a szerb mondat más-más jelentést hordoz. A magyar inessivusi viszonyrag, valamint a névelő hiánya miatt azt hihetnénk, hogy senki sem emlékszik, mikor volt legutóbb vásárló a boltokban, mikor történt meg, hogy

valaki bennük járt. A szerb mondat, ezzel szemben arra utal, hogy a vásárlók rendszeresen ellátogatnak az üzletekbe, de senki sem tudja, mikor.

Valószínű csak nyomdahibáról lehet szó az alábbi példában, ahol a *sâm* szó helyett a szerbben a *samo* szerepel, az időmegjelölés azonban egyértelműen pontatlanságra utal, nem *délután* (*popodne/posle podne*) ment el a fiú, hanem 'délben':

Délután az idősebb fiú egyedül ment el hazulról. (37)

U podne je stariji dečak samo pošao od kuće. (52)

Az utcasarokról visszafordult, még egyszer benézett a szobába. (37)

Na uglu se okrenuo i još jednom zavirio kroz prozor. (52)

A magyar megfogalmazás alapján világos, hogy a fiú a sarkon megfordult, és visszament az ablakhoz, hogy benézzen rajta, a szerb mondatban ez nem ilyen egyértelmű. Úgy tűnik, hogy a fiú megfordult a sarkon, és anélkül, hogy egy lépést is tett volna, onnan be tudott még egyszer látni az ablakon.

Az asszony – nyakas természetű, puha, szőke nő – kikergette őket. (39)

A ona ih je – po prirodi tvrdokorna, mlitava i plava – najurila. (55)

Szórendből adódó pontatlanságot találunk a szerb mondatban, az áll benne ugyanis, hogy a nő 'makacs, lankadt és szőke természetű' volt.

[...] de az este és az éjszaka *tizennégy* órájában a csodálatos, titokzatos és idő nélkül való öröklét egy darabját kapjuk. (43)

[...] ali u *jedanaest* sati večeri i noći dobijemo jedno parče čudnovate, tajanstvene i bezvremene večnosti (61)

Csáth Géza mondatában az este és éjszaka tizennégy óráig tart, Babićnál viszont csak tizenegy óráig.

A tükrözés, tükröfordítás terminus széles jelenségskálát fed: a szavak átvételétől, a kölcsönszavak használatától, az idegenszerű szerkezetek átvételén át a szóelemző fordításig. A tapasztalt és rutinos fordítóknál ritkán fordul elő a tükrözés, bár nem mondhatjuk azt, hogy sohasem követnek el ilyen hibát. Ők már tudnak szabadulni a forrányelvi szöveg vonzásától és a célnyelv szellemében fogalmaznak. Elvértve azonban náluk is felbukkan egy-egy ilyen példa.

Lázasan feküdtem az ágyamban. (4)

Grozničav sam ležao u svojoj postelji. (17)

A szerb nyelv szellemének ellentmondó ez az állapothatározó, inkább így kellett volna fogalmazni: *Imao sam groznicu i ležao u krevetu*.

A kapun mászott be. (4)

Popeo se preko kapije. (18)

Preskočio je kapiju – mondanák inkább a szerbek.

[...] gerincoszlopomban görcsös, jéghideg iszonyat *szaladgál*. (9)

[...] i niz kičmu *juri* grčevit užas hladan kao led. (11)

A szerbben a gerincoszlopon nem ‘szaladgálni’, hanem ‘áthaladni’ szokott a hideg, tehát: [...] *niz kičmu mi prolazi grčevit užas, hladan kao led*.

[...] fülelve sietek *újra és újra* keresztül a szobákon. (10)

[...] osluškujući žirim *opet i snova* iz jedne sobe u drugu. (13)

Ez az időhatározói szerkezet nem oly gyakori a szerbben, ezért feltételezhetjük, hogy a fordító a magyarból tükröztette. Használhatta volna egyszerűen a *ponovo*, vagy az *iznova* határozószókat. Egyébként a szerb arra utal, hogy csak két szobában játszódik le a cselekvés, és hogy a narrátor az egyikből a másikba rohangált, holott a magyarban ez nincs pontosítva, tehát több szobáról is szó lehet, amit a *keresztül* határozószó sugall.

[...] miért higgyem el tehát én. (10)

[...] zašto da ja poverujem dakle. (13)

A szerb nyelvben ilyen kontextusban inkább a *zašto bih ja dakle poverovao u to* szerkezet szokott állni, tehát a magyar felszólító mód helyett (amit gyakran a *da* elöljárós jelen idejű igealakkkal fordítunk) a szerbben feltételes mód fordul elő.

Egyedi, jó megoldások

Már eddig is többször utaltunk a fordító remek megoldásaira, olykor rutinos, tapasztalt meglátásaira, emeljünk ki azonban még néhány példát a jó fordításra!

Először szabadulni próbálok tőle, olvasok magamban. (9)

Najpre pokušavam da ga se oslobodim, *brojim* u sebi. (12)

Ma már a fiatal fordítók valószínű úgy fordítanak, hogy *čitam u sebi*, mert manapság a számolásra nemigen használjuk az *olvas* igét. Nem úgy Csáth

idejében. Hogy valóban számolásról van szó, a következő mondat deríti ki: *Számokat adok és szorzok össze.*

[...] betöltötte az egész konyhát ez a *nyögő*, pokolian *nyávogó*, *vartyogó* hang. (10)

[...] *stenjanje*, pakleno *kreštanje* i *kreket* ispunjava celu kuhinju. (13)

A fordító a jelzős szerkezeteket nagyon találóan elvont főnévvé transzponálta.

Elveszem a teknőt. (10)

Podignem korito. (13)

Bár a szerbben is mondhatjuk, hogy *sklonim korito*, a fenti megoldás közelebb áll a szerb olvasó nyelvérzékhéhez.

Földaraboltam. (11)

Iskomadao sam je. (14)

A fordító élt azzal a ritka alkalommal, amikor a szerb nyelvben is úgy képezhetjük tovább a főnevet, hogy eredményt jelölő igét kapjunk.

Levágтам a lábát [...] (11)

Otfikario sam joj noge [...] (14)

Ezzel az expresszív igealakokkal kompenzálja Babić a más helyen szükségszerűen, elkerülhetetlenül elkövetett hangulatvesztést.

[...] a szőke, gyászruhás Witmannét határozottan méltányolták. (35)

[...] *plava udovica u crnini je uživala* odredeno *poštovanje*. (48)

Ahelyett, hogy morfémáról morfémára haladva fordított volna, a magyar ige helyett szerb megkövesedett szókapcsolatot használ.

[...] a világosság, amely reggelenként könnyörtelen ismétlődéssel megérkezik, behajtja a *díjat*. (42)

[...] *svetlost, koja svako jutro stiže s nemilosrdnim ponavljanjem, uzima svoj danak*. (60)

Nagyon jó megoldás, mivel a *danak* szerb kifejezés sokkal expresszívebb a magyar *díj* szónál, közelebb áll az áldozat jelentéshez, amire ebben a kontextusban az író gondol.

Mondattranszformációk

Olykor mondattranszformációt alkalmaz a fordító, ami a célnyelv szerkezetének és sajátosságának sokkal jobban megfelel.

S jöttek borzasztó éjjelek. (3)

I noći su postale užasne. (16)

A cselekvő igét [– aktív] előjelű történést kifejező igével váltja fel a fordító, az ágensből patientst képezve.

Az anyám, aki nagy nyomorban élt, mikor hazajöttem, nem tudta eltemetni. (23)

Majku sam zatekao u velikoj bedi, ona nije mogla da ga sahrani (27)

A *zateći* ige jelentése lehetővé teszi a fordítónak, hogy átalakítsa a mondatot. A magyar főmondatba ékelt alárendelő mondatokat bővített főmondattá transzformálta, a forrásnyelvi főmondat állítmányából pedig magyarázó mellékmondatot konstruált.

Valami üvöltő, panaszos, hívó és fenyegető hang [...] (10)

Neki plačevan i preteći glas koji urla i doziva [...] (12)

Érdekes, hogy a mellérendelő szintagma első és harmadik tagjaként szereplő melléknévi igenevet és képzett melléknevet emeli ki a fordító és teszi meg a külön tagmondat állítmányává, a második és negyedik tagot viszont meghagyja jelzőnek.

Hatalmas, erős csontú, gyönyörű koponyájú, porcelánfehérre főzött skeletum. (24)

Ogroman skelet, jakih kostiju, divne lobanje, tako iskuvan da su se kosti belele kao porculan. (29)

A fenti bővített magyar mondatból a szerbben összetett alárendelő mondat lett, amit a két nyelv különböző rendszerbeli sajátossága indokol, így áttekinthetőbb, értelmes mondatot kaptunk a szerbben is.

Szörök voltak a hátán. (10)

Telo joj dlakavo. (13)

A magyar alany a szerbben névszói állítmány.

A hulla, kérem, megvan a jegyzékben [...] (24)

Leš je uknjižen [...] (29)

A hang ismétlődik. (9)

Glas se ponavlja. (12)

Az utóbbi esetben a magyar álvisszaható képzőt a szerb nyelvben passzív szerkezettel adjuk vissza.

Átrendezés

A kötelező szórendi változásokra, amelyek a szerb és a magyar nyelv grammatikai sajátosságaiból adódnak, ezúttal nem térek ki, csak egy példát említek, amikor a szórendi módosítás a fordító fakultatív döntésének eredménye.

Leírom ide, doktor úr, hogy miről van szó. (3)

Gospodine doktore, opisaću vam o čemu je reč. (16)

A szórendi tükrözés néha érthetatlenné teszi a szerb szöveget. Néhányszor is el kell olvasni a mondatot ahhoz, hogy megértsük:

Hiszen a gondoktól, az erős hangoktól és az egyhangú, unalmas parancsoló ritmusoktól a világosság miatt nem lehet menekülni. (42)

Jer od briga, od snažnih glasova i od jednoličnih, dosadnih, naredbodavnih ritmova ne može se pobeći zbog svetlosti. (60)

Valahogy így sokkal érthetőbb lenne: *Jer se zbog svetlosti ne može pobeći od briga, od snažnih glasova i od jednoličnih, dosadnih, naredbodavnih ritmova.*

Ó, milyen utálatos volt. (3)

O, kako je odvratan bio.¹⁹⁵ (16)

Mit tehetnek. (43)

Šta da rade.¹⁹⁶ (60)

A szerbben gyakoriak a hátravetett szerkezetek, s ez főleg a jelzős szintagmákra jellemző. Íme néhány példa, amelyben a fordító megmutatja, hogy hasonló esetekben miként kell eljárni:

[...] szőke, *piros képfű* kisfiúról. (3)

[...] o plavom dečaku *rumenog lica*. (16)

¹⁹⁵ Jobb lenne: *O, kako je bio odvratan!*

¹⁹⁶ A szerb nyelv szellemének jobban megfelelné: *A i šta bi drugo mogli.*

Hatalmas, *erős csontú, gyönyörű koponyájú*, porcelánfehérre főzött skeletum. (24)

Ogroman skelet, *jakih kostiju, divne lobanje*, tako iskuvan da su se kosti belele kao porculan. (29)

[...] *fésülködő* lány. (37)

[...] *devojka koja se češlja*. (52)

[...] *hosszú pengéjű* nyitott zsebkését. (40)

[...] *otvorenu bricu s dugačkom oštricom*. (39)

Összegzés

Végül leszögezhetjük, hogy a fordításban vannak kötelező és fakultatív átváltási műveletek, tehát ahhoz, hogy elfogadható célnyelvi szöveget kapjunk, bizonyos eljárásokat kötelezően alkalmaznunk kell, más esetben viszont több választási lehetőség is rendelkezésünkre állhat.

Amint az elemzett fordításból kiderült, még a legjobb fordítók is követhetnek el hibát, de ha ezek olyan jellegűek, hogy a célnyelvi olvasó nem vesz róluk tudomást, akkor csak apróbb hibákról beszélhetünk. Ezekre gyakran csak olyankor figyelünk fel, amikor mindkét szöveget – a forrásnyelvit is és a célnyelvit is – kezünkben tartva, összeolvasva elemezzük.

Amennyiben azonban a forrásnyelvi szöveget érezni lehet, hogy fordításról van szó, hogy erőltetett, és a célnyelvi rendszertől idegen fogalmazásmódot tükröz, hanyag fordítóra utaló gyenge fordításról beszélünk. Ez Babić fordításairól nem mondható el.

ESTI KORNÉL, AVAGY KORNEL VEČERNJI

KORNEL VEČERNJI. Így hangzik Kosztolányi Dezső ESTI KORNÉL-ja szerb fordításának a címe. Az átlagos szerb olvasó előbb méltatlankodva olvasgatja újra és újra. Szokatlan cím, furcsa név. De amint lapozgatni kezdi a novelláskötetet, csakhamar megbarátkozik a mű főszereplőjével, és elfogadja az idegennek tűnő családnevet, világossá válik előtte, hogy miért volt szükség a tartalmi tükröztetésre. Az utószóban, mintegy magyarázatként, rábukkanunk a fordító, Sava Babić érvelésére, amelyben kifejti, miért és hogyan is született ez a rendhagyó cím:

Имена се иначе не преводе, сем у веома изузетним случајевима. Како оставити Корнелу презиме Ешти, кад то баш ништа не значи на српском. А на мађарском језику *esti* значи вече, од те именице је онда изведен придев који је постао презиме. Костолањи је човек дана, сунца, рада; Корнел је човек ноћи, месеца, нехајности [...] Дан и ноћ се допуњују. Па како онда оставити немушто презиме Ешти: зато је и преведено – Корнел Вечерњи. Он се увек појављује извечери с целом истином [...]¹⁹⁷

S valóban, az *Esti* a szerb olvasó számára nem jelent semmit, egy idegen név, amely ha így, eredetiben marad, kompenzálhatatlan veszteséget okozott volna a mű lényegének megértése tekintetében. *Esti* Kosztolányi alakmása, alteregója, pontosabban ellentéte, akit az író (Juhász Erzsébet szavaival élve) „saját akadémizáltatottsága folytán csupa szertelenségre ítelt”¹⁹⁸. Bár külalakban hasonlítanak, amiért folyton összetévesztik őket, természetük szöges ellentétben áll. A kötet első fejezete, amely bemutatja a főhőst, párhuzamba állítja a két fiatalembert, végigvonultatva ismeretségük első napjától egészen a férfikorig. Az író példás családapa, gyermekkorában jó magaviseletű, szorgalmas, Kornél viszont

¹⁹⁷ „A személyneveket nem szoktuk fordítani, csak nagy ritkán. Hogy hagyhattuk volna azonban meg Kornél családnevét, az *Esti*-t, amikor az éppenséggel semmit sem jelent a szerb olvasó számára. Magyarul viszont a szó napnyugtát jelent, s ebből képződött a melléknév, amely itt családnevként van jelen. Kosztolányi a nappal, a nap, a munka embere; Kornél az éj, a holdé és a nemtörődomségé [...] A nap és az éj kiegészítik egymást. Nem hagyhattuk meg tehát az *Esti* családnevet, ezért lefordítottuk – Kornel Večernji. Ő mindig esténként jelenik meg, a teljes igazsággal [...]” Же Костолањи (1999). КОРНЕЛ ВЕЧЕРЊИ. Београд: Дерета, 294. р. (Az idézetett a tanulmány szerzője fordította le)

¹⁹⁸ Juhász Erzsébet (1998) ÚTTALAN UTAIM. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 60. p.

csavargó, rendetlen, könnyelmű, „a hűtlenség, a csapongás, a felelőtlenség”¹⁹⁹ megtestesítője.

Esti Kornél tényleg volt, de nem volt jogi személy [...] (16)

s még hozzáteszi:

Hogy ki volt ő nekem és mi volt, azt bajos volna töviről hegyire elmondani. (8)

Ahogy a nappal és az est kiegészíti egymást, így képezik egy egésznek fény- és árnyoldalát Kosztolányi és Esti Kornél. Sava Babić ezt, az egy egészet alkotó ellentétek érzékeltetését igyekezett megőrizni a szerb cím megadásával. Más kérdés, hogy vajon nem lett volna jobb, ha a három szótagos *Večernji* helyett a rövidebb, *Noćni* melléknevet választja, ami ‘éjjeli’-t jelent szerbül, s talán még jobban kidomborította volna, illetve nyilvánvalóbbá tette volna a közöttük fennálló ellentétet.

Sava Babić tapasztalt, gondos fordító, aki megfontoltan cselekszik, s tudja, mikor miért és hogyan fordít. A magyar irodalom és kultúra jó ismerője, s közel áll hozzá a magyar mentalitás, gondolkodásmód. A fordítási műveleteket nagyrészt tudatosan alkalmazza, jóllehet néha a gyakorlott fordító rutinjával jár el. A továbbiakban megpróbáljuk nyomon követni munkáját, betekintést nyerni műhelyébe.

A fordítói műveleteket többféleképpen osztályozhatjuk. Vannak kötelező és tetszőleges eljárások, nyelvtani és tartalmi műveletek, jó, kevésbé jó és rossz megoldások, vannak egyedi, megismételhetetlen fordulatok, s olyanok, amelyeket minden fordító egyformán old meg.

Grammatikai átváltási műveletek

Az igeidők, igemódok megváltoztatása

Elhatároztam, hogy *meqlátogatom*, s *fölújítom* vele régi barátságunkat. (7)

Одлучио сам да *ћу* га *потражити* и *обновити* старо пријатељство. (5)

¹⁹⁹ Kosztolányi Dezső (1981) ESTI KORNÉL. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

A fenti szerb mondatban a magyar jelen időt jövő idővel cseréli fel a fordító, bár nyugodtan hagyhatta volna úgy, ahogyan az eredetiben áll: *одлучио сам* vagy *одлучих да га посетим и да обновимо старо пријатељство*. Jó azonban, hogy a szerbben nem explicitálta a magyar birtokragot, mert felesleges kiemelni, hogy a kettejük közötti barátságról van szó. (*régi barátságunkat – наше старо пријатељство*).

Az alábbi mondatban fordított igeidőcserét észletünk, a magyar jövő helyett a szerbben jelen idő szerepel:

Azt mondta, hogy *ne féljek*, csak jól *figyeljek*, hogy mi *fog történni*. (10)

Рекао је да се *не плашим*, само да пажљиво *гледам* шта се *догађа*. (9)

Említsük még meg a fenti mondat kapcsán, hogy a szerbben az egyes szám első személyében nem létezik felszólító igealak, ezért sima indikatívust használ a fordító.

[...] a lelke mélyén, valószínűleg lenézett, hogy ötleteit *nem méltányolom* annyira, amennyire *megérdemelnék*. (8)

[...] у дубини душе, вероватно ме је презирао зато што *нисам ценио* његове досетке онолико колико *су заслуживале*. (6)

Azonkívül, hogy az alárendelő mondatokban jelen helyett múlt időt használ (*нисам ценио – не ценим, су заслужиле – заслужују*) a magyar feltételes módot kijelentővel helyettesíti (a *колико би заслуживале* helyett).

Vagy egy szegény vak embert szólított meg igen udvariasan, hogy *venné ki* szeméből azt a porszemet, mely imént hullott bele. (7)

Или је позвао једног слепца, веома пристојно, *да му извади* трун из ока, који му је управо упао. (5)

Itt a feltételes mód helyett indikatívust találunk a szerbben.

Нáтрáвететт кéззел járkált le-föl. Nyelte indulatát. Cipője csikorgott. (13)

Ставио је руке на леђа и шетао горе-доле. Гутао је узрујаност. А ципеле шкрипућу. (12)

Babić átszerkesztette a magyar mondatokat – a módhatározóból egy mellérendelő tagmondatot csinált –, ezenfelül az utolsó mondat állítmányát jelen időbe tette.

Nem volt hozzád méltó. Tartalmatlan volt. Üres volt. Lelketlen volt. Te, fiam, más vagy. (13)

Hije он био достојан тебе. Плитак. Празан. Бездушан. Ти си, синко, другачији. (13)

A létige ismétlésének funkciója van a szövegben, a végén Kosztolányi szembeállítja a múlt idővel a jelent, s mivel Babić hiányos mondatokkal fordít, ez nem jut kellőképpen kifejezésre a szerb szövegben.

Én ellene szegültem, hevesen cáfolgattam istentelen nézeteit. (11)

Ја сам му се супротставио, жестоко сам оспоравао његове безбожне погледе. (10)

A szerb ekvivalens befejezett múlt időben van, ami a cselekvés egyszeri előfordulására utal (*супротставио – супротставио*), a magyar szöveg viszont folyamatosságot fejez ki. Ezt a folyamatosságot erősíti meg mindkét nyelvben a következő tagmondatban előforduló gyakorító igealak (*cáfolgattam – оспоравао сам*).

Lassanként, észrevétlenül idegenedtünk el. (8)

Отуђивали смо се лагано, неосетно. (6)

A magyarban nem következetes az igeszemplélet morfológiai jelölése, ezért ha az igekötős ige befejezetlenségére utalunk, fordított szórendet alkalmazunk, a szerbben viszont megvannak a párhuzamos igealakok. A fordító tiszteletben tartja ezt a kontrasztív sajátosságot, és folyamatos igeszemplélettel adja vissza a hátravetett igekötős szerkezetet. A következő példában azonban ez a mozzanat nem jut kifejezésre, a *nonemi ce* ígének ugyanis nincs a szerbben folyamatosságot érzékeltető alakja, mivel a *пењати ce* ígét a szerb prefixum befejezetté teszi.

Szűk csigalépcsőn másztam föl [...] (17)

Понео сам се уским завојитим степеницама [...] (17)

Barátkozz te más fiúkkal [...] (13)

Спријатељи се с другим дечацима [...] (12)

A szerb *спријатељити ce* befejezett igeszempléltre vall, a barátkozás a magyar mondatban viszont tartós, folyamatos cselekvésre irányul, ezért a *дружити ce* ígét kellett volna ebben a konkrét esetben választani.

A mondat szerkezet megváltoztatása

A fordító sokszor átszerkeszti a mondatokat, igei állítmány helyett névszóit használ, vagy pedig fordítva: a létigét cselekvővel helyettesíti.

Még benézett az ágy alá is, hogy *nincs-e* ott. (12)

Погледао је и под кревет, да се *није* тамо *завукао*. (11)

Mindenki ezt *teszi*. (8)

Код свих *је* тако.²⁰⁰ (6)

Vagy megváltoztatja a szófajok, a mondatrészek kategóriáját, nemét:

Aztán *olvadni* kezdett. (16)

А затим је отпочело *топљење*.²⁰¹ (16)

Nem mertem megtenni, amit *tanácsolt*. (10)

Нисам се усуђивао да послушам његов *савет*.²⁰² (8)

Csorogtak az ereszek. (16)

Капало је са стреха.²⁰³ (16)

Bátorítva *vigyorgott* felém. (9)

Охрабрујуће ми се *церекао*. (7)

Talán jobb lett volna így fogalmazni: *Церекао/церио се храбрећи ме*, ez a szerkezet jobban érzékelteti a folyamatosságot. A magyarban határozói igenév, a szerbben pedig melléknévi igenév szerepel: *bátorítva* – *охрабрујуће*. Ezenkívül a *felém* irányt jelölő személyragos határozószó helyett a szerbben dativusi eset (*ми*) fordul elő.

Kenyérmorzsát szórtam elébe. (10)

Напрвио сам му хлеба.²⁰⁴ (8)

A fenti magyar szóösszetételt felbontja, s az utótagot igésíti: *kenyérmorzsát (szór)* – *kenyeret morzsál*. A szerb személyes névmás dativusi alakja viszont feleslegessé teszi a helyhatározószó kitételét.

²⁰⁰ Vagyis: 'Mindenkinél így van'. Lehetett volna így is: *Svi to rade*.

²⁰¹ Főnévi igenév helyett deverbális főnév.

²⁰² Denominális ige helyett főnév.

²⁰³ A mondat alanyát határozóval helyettesíti.

²⁰⁴ Szó szerint: 'kenyeret morzsáltam neki'.

A magyarban vannak olyan szintetikus szerkezetek vagy szóösszetételek, képzett szavak, amelyeket nagyon nehéz megfelelő módon lefordítani, mivel inherens jelentésük sok információt rejt magában. Ilyen például az *agyon* igekötős igéből képzett melléknévi igenév az alábbi példában, amit csak körülírva lehet megközelítő pontossággal megfeleltetni. A szerbben ezt Babić hátravetett passzív jelzős szerkezettel oldja meg, s ezért egy kicsit erőltettnek hat.

A talaj úgy párázott, mint egy *agyonhajszolt*, izzadt ló. (16)

Из тла се тако подизала пара као да се знојио коњ *који је бездушно теран*. (16)

Hasonló összetétel-felbontást tapasztalunk az alábbi példában is:

Érdeksigázás. (21)

Појачавање интересовања. (22)

Néha tartalmi kifejtés nélkül meg sem tudnánk feleltetni a szavakat, szerkezeteket:

[...] hogy nyáron a *fürdőfülkék* repedésén lessem meg a *vetkőző* lányokat, s a *tánciskolában* illetlen kívánságaimmal zaklassam őket [...] (11)

[...] да лети провирујем кроз пукотине *кабина на плажи* и посматрам девојке *које се свлаче* и да их кињим *непристојним жељама у школи за играње* [...] (10)

Tegyük ehhez hozzá, hogy a fenti mondatban a *megles* igét nem sikerült megfelelő szerb kifejezéssel helyettesíteni, talán valamelyest enyhítene ezen a hiányon, ha hozzáadnánk a *кришом* módhatározót. A *vetkőző lányok* helyett is csak hátravetett szerkezethez folyamodhatunk. A *tánciskola* ekvivalenseként jobb lett volna a *плесна школа* szókapcsolat, mert a fenti megoldás inkább játékra, nem pedig táncra utal. A *непристојне жеље* is tartalmi tükröztetés eredménye, ezért talán a szerbben gyakoribb *непристојне понуде* szerkezettel kellene helyettesíteni.

Az alábbi idézet azt mutatja, hogy a fordítók néha törölik a mondathatárokat, máskor viszont egy hosszú, többszörösen összetett mondatot felbontanak:

Esti Kornél tényleg volt, de nem volt jogi személy. Bármennyire ártatlannak tudtam hát magam ezekben a förtelmes bűnökben, a pör nem jó kilátással kecsegtetett. (16)

Корнел Вечерњи је стварно постојао, али није био правно лице: ма колико да сам ја био недужан у овим ужасним гресима, парница није ништа добро обећавала. (15)

A magyar nyelv sajátosságai közé tartozik a kauzativuszi igealak, amelyet az *-at/-et*, *-tat/-tet* képzővel képezünk. A szerbben az ilyen grammatikai egységeket csak kibontva lehet lefordítani. Ennek is több módja van. Lássuk, hogyan jár el Sava Babić ilyen esetekben, mivel az Esti Kornél kötet első fejezete bővelkedik ilyen alakokban!

[...] cselédeimmel orvul *befűttetett* a fürdőszobába [...] (7)

[...] кришом уз *помоћ* послуге *загрејао* купатило [...] (5)

Édesanyám le akart *fektetni*. (9)

Majka је *хтела да идем* на спавање. (7)

[...] s hiába toporzékoltam, *lefektetett*. (9)

[...] и узалуд сам топтао ногама, *положила ме је* у постељу. (7)

[...] *kihívatott* a kapunk elé [...] (10)

[...] *pozvaо ме је* пред капију [...] (9)

[...] s ő akarta *elhitetni* velem azt a kárhozatos hazugságot is [...] (12)

[...] он *је хтео да ја поверујем* и у проклету лаж [...] (11)

[...] ő *szívatta el* velem az alsó cigarettát, ő *itatta meg* velem az első pohár pálinkát, ő *kapatott rá* a testi örömökre [...] (11)

[...] он ми *је дао да попушим* прву цигарету, он ми *је дао да попијем* прву чашицу ракије, он *ме је навикао* на телесна задовољства [...] (10)

[...] ő *tépette le* vizkető sebeimről a heget, [...] ő *szerettette meg* velem a néma állatokat és a néma magányt [...] (12)

[...] он ми *је одвалио* зараслицу с красте која ме је сврбела, [...] он ме *је упутио да заволим* неме животиње и нему самоћу [...] (11)

Egy ízben szememre *lobbantotta* [...] (8)

Једном приликом ми је у очи гневно рекао [...] (6)

Attól tartottam, hogy esetleg *veszélyeztetik* az én komolyságom is. (8)

Мислио сам да *доводе у опасност* и моју озбиљност. (6)

Amint látjuk, a fordító különböző megoldásokhoz folyamodik. Néhol érzékelteti, hogy Kornél mással végeztette el a cselekvést (*уз помоћ..., хтео је да ја..., дао је*

да...), másutt viszont másfajta igét használ, olyant, amely eltűri a kauzativuszi többletjelentést, de explicite nem azt fejezi ki (*пекао је*), vagy pedig a cselekvés direkt módon való teljesítésével, a közvetítő személy kizárásával fordít (*позвао ме је*).

Ilyesmire *nem is vállalkozhatnék*. (8)

Tora се не бих ни подухватио. (7)

A fenti magyar példában a feltételes mód mellett még a ható igeképző is jelen van, a szerbben csak a kondicional szerepel, bár analitikusan ki lehetett volna fejezni mindkettőt, mégpedig a *моћи* modális alakkal, amely felvállalná az állítmány igei részének kifejezését, de akkor a magyar igét a szerbben infinitivusszal kellene megfeleltetni: *тога се не бих ни могао прихватити*.

Nem haragudtunk mi *egymásra*. (7)

Нисмо се ми љутили *један на другога*. (5)

Sápadtan meredtünk *egymásra*. (10)

Убледело смо зијали *један у другога*. (9)

A sétaúton például, amint *egymás mellett* haladtunk, minden magyarázat nélkül kirántott kabátja belső zsebéből egy konyhakést, s a járókelők ámulatára élesíteni kezdte a járdát szegélyező keramitköveken. (7)

На корзоу, на пример, док смо шетали *један поред другога*, без било каквог објашњења је потегао из унутрашњег џепа капута кухињски нож и на запрепашћење пролазника почео да га оштри на жутим циглама *које су овичавале тротоар*. (5)

A magyar kölcsönös névmást a szerbben – amint azt a fenti példák is mutatják – csak analitikus módon lehet megfeleltetni, s ez a célnyelvi szöveg szükségszerű redundanciáját okozza. Ezenkívül az utóbbi mondatban a szerbben hátravetett jelzős szerkezetet használt a fordító (*које су овичавале тротоар*). A megfeleltetéseknel eltérés is észlelhető, mert a *keramitköveket* Babić sárga téglákkal helyettesítette be, s a *запрепашћење* is sokkal expresszívabb absztrakt főnév az *ámulat* magyar eredetijénél. A *sétautat* viszont – találóan – elfogadott idegen szóval feleltette meg.

A magyar jelzős szerkezeteket, összetételeket a szerbben gyakran csak hátravetett szerkezetekkel lehet fordítani. Sava Babić mestere az ilyen megoldások alkalmazásának. Íme néhány példa ennek az állításnak az illusztrálására:

[...] ő fejtette ki előttem először, hogy a felnőttek sárga, *dohányszagú*, puffadt zsarnokok és semmi tiszteletet sem érdemelnek [...] (11)

[...] он ми је први протумачио да су одрасли жути, надмени тирани *који заударају на дуван* и да због тога не заслужују поштовање [...] (10)

[...] *vidéki hölgy* [...] (15)

[...] дама из *унутрашњости* [...] (15)

[...] édesapám régi jó cimborája [...] a *százkilós* törvényszéki bíró. (9)

[...] стари другар мога оца [...] судија окружног суда, *имао је стотину килограма*. (8)

[...] *rossz hírű* sikátorok görbe utcáin [...] (15)

[...] кривим улицама *на лошем гласу* [...] (14)

[...] amint holtrészezen horkoltam egy *kültelki* csapszék vörös abroszán. (15)

[...] да сам мртав пијан хркао наслоњен на црвени столњак крчме у *предграђу*. (14)

Több *szavahihető* tanú hallotta [...] (15)

Више сведока, *којима се може веровати на реч*, чуло је [...] (15)

A szerb nyelv kedveli a személytelen és a passzív szerkezeteket, s természetes, hogy Babić is a célnyelv sajátosságát igyekszik tiszteletben tartani, s ezzel a fordítás eredetibben hat. A transzformáció gyakran azzal a következménnyel jár, hogy a magyar tárgyból a szerb mondatban alany lesz:

Tíz felé suhogást *hallottam* a levegőben és zenét. (11)

Око десет *се зачуо шум* у ваздуху и музика. (9)

Ízléstelen telefonugratások, aljas névtelen levelek szerzősségével *vádoltak*. (15)

Оптуживан сам за неукусно узнемиравање телефоном, за ауторство подлих анонимних писама. (14)

Explicitálás, illetve implicitálás

Fordítás során gyakran kerül sor explicitálásra, illetve implicitálásra a nyelvek különböző szerkezete, és valóságghettere miatt. Mindkét jelenség lehet alaki és tartalmi is. Előbb az elsőre hozunk fel néhány példát. Az alábbi mondatban a magyar birtokos személyrag egyértelművé teszi, hogy *engem* sértett az *ő* léhasága, s ezért a névmások feleslegessé válnak. Nem úgy a szerbben, ezért kell kifejtteni a tárgyat is és a birtokost is.

Sértett a léhasága. (7)

Бређао ме је његов нехај. (5)

A további explicitálások is a szerb mondat egyértelművé tételét szolgálják:

Vagy egyszer, mikor csupa előkelő embert vártam vacsorára, *akitől* sorsom és pályám függött [...] s ő szintén hivatalos volt hozzám [...] (7)

Или је једном, када сам ја позвао на вечеру све сам отмен свет, *људе* од којих ми је зависила судбина и каријера [...] а и он је такође био позван [...] (5)

A kitett személyes névmáson kívül még egy kifejtés van a mondatban, mégpedig a vontakozó névmást konkretizálja főnévvel Babić bravúrosan, ezért választja az előző tagmondatban az *ember* fordítói ekvivalenseként a *свет* főnevet, hogy itt annak szinonimájaként alkalmazhassa a *људи* szót. Ez utóbbi fakultatív megoldásnak számít, mert a fordító tarthatta volna magát az eredeti mondat szerkezetéhez is: *када сам позвао на вечеру отмене људе, од којих ми је зависила судбина*.

A Vitriol lebuj főpincére elem tett egy számlát, amelynek *kiegyenlítése elől* állítólag egy mellékajtón szöktem meg. (15)

Конобар из јазбине „Витриол” ставио је преда ме рачун због *којега* сам, *уместо да га подмирим*, наводно побегао на споредни излаз. (14)

A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a magyar példában *főpincér* van, nem pedig közönséges pincér, ezért a szerbben vagy úgy kell fordítani, hogy *главни конобар* vagy pedig *шеф сале*. Egyébként, a kényszerből történő kifejtés jó példája a fenti mondat, ahol egy névutós névszót szükségszerűen két tagmondattal feleltetünk meg.

Olykor a fordító kihagy egy-egy szót, szó szerkezetet, s mindaddig amíg ez a célnyelvi mondat érthetőségének, egyértelműségének rovására nem megy, ezt meg is teheti, ennyi szabadságot megengedhet magának a fordító.

Fényes délben siettem hazafelé az iskolából, összesíjazott könyveimmel.
(14)

Усред поднева сам се враћао из школе, хитао сам с књигама везаним каишем. (13)

A fenti szerb mondat első felében elkerülhető volt az explicitálás, bár azt azonnal egy implicitálás is követi: felesleges kitenni, hogy *враћао сам се*, amikor a külön tagmondatként szerkesztett mondat állítmánya tartalmazza a magyar mondatban szereplő igét (*xumao sam*), ugyanakkor kimaradt az, hogy hazafelé sietett, s ez nem is hiányzik a mondatból: *Усред поднева хумео сам кућу* [...] Az *összesíjazott* melléknévi igenevet kényszerből kellett kifejtienie a fordítónak.

[...] vendégeimet nyomban *érkezésük után* félrevonta, értésükre adta [...]
(7)

[...] госте одмах позивао устрану саопштавајући им [...] (5)

A dadát küldte értem [...] (9)

Послала је дадиљу [...] ²⁰⁵ (7)

Belékaroltam, hogy segítsen, de a dada kitépett *karjaiból*. (9)

Ухватио сам се за њега, да би *ми* помогао, али ме је дадиља отргла. ²⁰⁶
(7)

Folyton azt lestem, hogy haladnak *óránk* mutatói. (11)

Непрекидно сам зуріо како напредују казаљке. ²⁰⁷ (9)

Nyári zivatar után egy ázott *verébfiókát* találtam a *rekettyebokor alatt*.
(10)

После летње олује напао сам у *башти* покисло *голуждравче пранца*.
(8)

A *rekettyebokor alatt* helyhatározó helyett általánosít a fordító, úgy véli, hogy a szerb olvasó számára nem jelent semmit az a tény, milyen bokorfajtáról van szó. Lehet, hogy nem is tudta kikövetkeztetni a helyes szerb ekvivalenst (négyfajta

²⁰⁵ Kimaradt: *po mene*.

²⁰⁶ Kimaradt: *iz njegovih ruku*.

²⁰⁷ Kimaradt: *na našem satu*.

növénynév is szerepel a szótárban magyarázatként: ‘престак, престип, ракита, жутилица’).

[...] tenyerembe tettem [...] (10)

[...] узео сам га међу дланове [...] (8)

A személyragos *узету* ige inherens jelentése már jelzi, hogy a saját kezébe vette a verébfiókákat, ezért nem kell a birtokos melléknévet külön kitenni. Az *y* helyett a *међу* előljárót használja, ennek magyarul *a tenyereim közé vettem* szerkezet felelne meg. Ez a megoldás egyébként megköveteli a szerb főnév többes számba tételét, tehát még egy grammatikai cserére sor kerül.

[...] kihívatott a kapunk elé, s ott titokzatosan-jelentősen újságolta, hogy *varázsolni* is tud. (10)

[...] позвао *ме* је пред капију и саопштио ми, тајанствено и значајно, да уме да *чара*. (9)

A fenti szerb mondatban két implicitálás és egy explicitálás található. A magyarban a *kapu* szó birtokjelet tartalmaz, amely konkretizálja a helyet, a szerbben ez elmarad. Babić úgy érzi, hogy az olvasó ezt feltételezi, s csak akkor kellene azonosítani a *kapu* főnevet, ha nem az író kapujáról lenne szó. A másik implicitálás a magyar *is* kötőszó kihagyására vonatkozik. Ezzel szemben, a szerb mondatban kötelezően ki kellett tenni a dativusi személyes névmás enklitikus formáját (*ме*).

Fordítói alternatívák

Minden fordításban vannak olyan megoldások, amelyek a fordítói szabadságról tanúskodnak. Ezért megtörténik, hogy aki kívülről vizsgálja a célnyelvi szöveget, esetleg más megoldást, talán pontosabb megfogalmazást alkalmazott volna. Néha úgy érezzük, hogy a célnyelvi szöveg nem fedi minden tekintetben a forrásnyelvi mondanivalót.

Mióta az eszem tudom, *közel volt* hozzám. (8)

Од када знам за себе, био ми је *близак*. (7)

Nem pont ugyanaz a jelentése a magyar és a szerb mondatnak, a magyar határozószót melléknévvvel felelteti meg Babić. Az eredeti pontos megfelelője a *био ми је близу*, *био је увек близу мене*. A *бити близак* inkább a hasonló

gondolkodásmódra vonatkozik, hogy jól megértik egymást, egy húron pendülnek, bár a Babić-féle megoldás is beleillik a kontextusba.

Mindig előttem vagy mögöttem, mindig *mellettem* vagy ellenem. (9)

Увек испред мене или иза мене, увек *пored мене* или против мене. (7)

Jobb megoldás lett volna az *уз мене* előljárós szerkezet, mert a *пored мене* inkább konkrét helyviszonyt jelöl.

De feldúltan rohantam vissza lakásunkba. (10)

Али сам претрaвљено дотрчао у наш стан. (9)

Ha ezt a mondatot kiragadnánk a szövegkontextusból, nem derülne ki belőle, hogy az író már volt a lakásán, s hogy most ijedten rohan oda vissza. A szerb mondatban szó szerint ez áll: ‘de ijedten a lakásunkra szaladtam’. Tehát a magyar mondat megfelelője ez lenne: *Али сам претрaвљено похитао да се вратим у стан*. Vagy *Али сам претрaвљено дотрчао назад у стан*.

Ne mosakodj, *maradj* szutykos, éljen a pizsok. (9)

Не умивај се, *буди каљав*, живела прљавштина. (7)

Nem ugyanaz a *maradj* szutykos (*остани прљав*) és a ‘légy sáros’ megfogalmazás, a szerb mondat sokkal erősebb, durvább felszólítást fejez ki, sőt a szennyeség intenzitásában is nagy a különbség.

Novemberben hányszor *fölríadtál* álmodból [...] (13)

Колико си пута у новембру *скакао* из сна. (12)

Ha ‘álmából fölríad’ valaki, nem föltétlenül azt jelenti, hogy felugrik ágyából, hanem hogy hirtlen felébred valamire, a szerb mondat ígéje viszont épp azt sugallja, ezért helyette jobb lett volna a *пренути се из сна* kifejezést alkalmazni.

Én ellene szegültem, hevesen cáfolgattam istentelen nézeteit. (11)

Ја сам му се супротставио, жестоко сам оспоравао његове безбожне погледе. (10)

Jobbnak tartom a fenti mondatban az *istentelen nézetek* ekvivalenseként a *безбожничке идеје* megfogalmazást, vagy pedig *безбожничке погледе на свет*, mert így, ahogyan most áll a szövegben, az olvasó először a tekintetre, nem pedig a nézetekre asszociál.

Sokszor *maga* a nő a hazugság, és a vágy az igazság. (21)

Често је жена лаж, а жеља је истина. (21)

Kicsit értelmetlen a mondat. Nyelvileg ugyan helyes, de nem tükrözi híven a mondanivalót, amely szerbül valahogy így kell hogy hangozzék: *Често сâма жена представља лаж, а само је жеља заправо истина.*

Elég, ha beszélsz. (21)

Довољно је ако *ти* говориш. (21)

A szerb mondat azt sugallja, hogy elegendő, ha csak egy személy beszél, s az legyen a beszédpartner, holott arról van szó, hogy Kornélnak nem kell mást csinálnia, csak beszélni, s ő maga fogja feljegyezni mondandóját. Tehát így: *Довољно је само да причаш.*

Olykor tartalmi tükrözésre is ráakadhatunk:

Már nem vagyok fiatal. (19)

Већ нисам млад. (19)

A szerbek inkább azt szokták mondani, hogy: *Нисам више млад.*

Fordítói tévedések

A fordítói félreértések, tévedések általában csak olyankor derülnek ki, ha valaki szóról szóra összeveti az eredeti szöveget a fordítással. Amennyiben csak a célnyelvi szöveget olvassuk, csak a durva hibák derülnek ki.

Állandóan kisebb-nagyobb botrányokba kevert. (7)

Непрекидно је упадао у веће или мање скандале. (5)

A fordítás arra enged következtetni, hogy Babić nem jól értelmezte az eredeti szöveget. Kosztolányi mondatában az áll, hogy Esti az író t kerverte botrányokba, a szerb mondatban viszont maga Kornél keveredett botrányokba.

Végre, múltunkat az emlékek oly eleven és lüktető érrendszere hálózta át keresztül-kasul, hogy az nem sorvadhatott el ily gyorsan. (8)

Коначно, живи и пулсирајући систем крвних судова је уздуж и попреко био премрежен успоменама наше прошлости, тако да она није могла брзо пресахнути. (7)

Babić transzponálást eszközölt, megváltoztatta a mondatrészeket, és ezért téves a fordítás, hisz Kosztolányi azt állítja, hogy *múltunkat hálózta be az emlékek érrendszere*, a szerbben viszont az érrendszerek voltak behálózva a múlt emlékeivel.

Szemtelen fickó volt, de érdekes, nem unalmas. (9)

Био је безобразан, али, занимљиво, не и досадан. (8)

A magyar eredetiben két melléknév szerepel (*érdekes*, *unalmas*), s mindkettő ellenpárját képezi az előző tagmondatban levő *szemtelen* névszói állítmánynak, s ugyanakkor az *érdekes* is ellenpárja az *unalmasnak* ('bár szemtelen volt, mégis érdekes, nem pedig unalmas'), a szerbben viszont határozószó és melléknév fordul elő, s ebből az következik, miszerint: 'érdekes az, hogy szemtelen volta ellenére nem volt unalmas'.

Emlékszem, egy őszi alkonyon, úgy *hat felé* [...] (10)

Сећам се, у јесењи сумрак, негде *око пола шест* [...] (9)

Tárgyi tévedés is előfordulhat, a fordító a *hat órát* 'fél hat'-nak fordítja, talán a *felé* határozószó formai hasonlósága tévesztett meg (*felé – fél*).

[...] a *kamaszkori tavasz* bíborrügyei. (11)

[...] пурпурни пупољци *пролећног пубертета*. (10)

A szerbben 'tavaszi kamaszkor' áll a *kamaszkori tavasz* helyett.

[...] rontott be *diákszobámba egy* éjjel. (12)

[...] бануо *би ноћу* у моју собу. (11)

A *би* szócska a szerb mondatban arra utal, hogy édesapjának szokása volt berontani az író szobájába, amit még a *ноћу* időhatározószó folyamatosságot sugallva nyomósít, holott a mondatban explicite az áll, hogy *egy éjjel* rontott be csak hozzá.

Még az utcánkat is elkerülte. (13)

Чак је избегавао и улице. (12)

Esti csak az író utcáját kerülte, s ezt a birtokos személyrag is érzékelteti, nem pedig minden utcát, vagy az utcákat általában.

Késő estig csak annyit sikerült kipuhatolnom, hogy *itthon* van. (17)

До касно увече једино сам успео докучити да се налази *код куће*. (17)

A szöveggörnyezetből derül ki, hogy az *itthon* határozószót mely jelentésében használja Kosztolányi. Ebben az esetben Babić tévesen konkretizál, mivel a *код куће* szerkezetet a szerbek nem szokták az 'országon belül, a belföld' jelentésében használni, holott éppen arról van szó a szövegben, hogy Esti nem tartózkodik külföldön. Tehát így kellett volna fogalmazni: *да се налази у земљи*.

A *mentők* – szólt. (18)

Спасиоци – рекао је. (18)

Itt a kontextus megköveteli, hogy a *хитна помоћ* szókapcsolatot használjuk.

Ma egész nap téglák potyogtak, *cégtáblák* zuhantak a járókelők fejére. (18)

Цео дан данас су падале цигле и *фирме* се стропоштавале на пролазнике. (18)

A *фирма* szó a szerb értelmező szótár szerint jelent ugyan cégtáblát is, de inkább elavult jelentésről van szó, és a mindennapi köznyelvben ma már nemigen használatos ebben az értelemben. Így teljesen más képzetet kelt a fenti szerb mondat, azt ugyanis, hogy a vállalatok zuhantak a járókelőkre.

Reggel fagyott, jégtükrök ropogtak az utcai fák vasrostélyán, s kéklett az ég. (16)

Ујутру су замрзнута, ледена огледала пуцкетала по гвозденим мрежама уличног дрвећа, а небо се плавило. (16)

Ezúttal a mondat tagolása téves, mert nem a fagyott jégtükrökön van a hangsúly a mondat elején, hanem azon, hogy nagyon hideg volt, fagyott, ennek következményeként a jégcsapok tükrökként hatottak. A szerb mondat viszont azt sugallja, hogy befagyott jégtükrök ropogtak.

[...] dolgozatainak külalakja rendetlen, magaviselete kevésbé szabályszerű, én pedig az osztály első tanulója vagyok, tiszta jeles, dolgozataim külalakja rendes, magviseletem jó, azonkívül franciát, zongorát is tanulok, magánszorgalomból. (14)

[...] спољашњи изглед његових задатака је неуредан, владање баш није у реду, ја сам пак први ученик разреда, чист одликаш, спољашњи изглед мојих задатака је уредан, владање одлично, поред тога ја приватно учим француски и клавир. (13)

A szerbek nem használják a ‘külalak’ (*спољашњи изглед*) meghatározást a dolgozatok értékelésénél, csak azt mondják, hogy *уредан/неуредан задатак*, a magaviselet is *примерно*, azaz ‘példás’, nem pedig ‘jó’, viszont helyesen cselekszik Babić, amikor a ‘kitűnő’ meghatározást használja az iskolai előmenetettel kapcsolatban, nem pedig a ‘jelest’ ahogyan a magyar szövegben áll. Előtte azonban tükröfordítást alkalmazott, amit elkerülhetett volna, az ‘osztály első tanulója’ helyett úgy is fogalmazhatott volna, hogy ‘az osztály legjobb

tanulója’ vagy ‘a legjobb tanuló az osztályban’. Csak az utóbbi időben használjuk a *приватно* határozószót az iskolán kívüli aktivitásokra. A múlt század elején játszódtott történetbe kevésbé illik bele, anakronisztikusan hangzik. Talán így: *a поред школе учим још и француски и клавир*.

A stílus és a szöveghangulat megőrzése

Kosztolányi stílusára jellemző a kötőszavas szóösszetételek használata. Babićnak ezzel a stíláriis sajátossággal is meg kellett birkóznia. Leginkább halmozott mellékneveket, határozószókat, pontosabban mellérendelő szintagmákat használ, s a tagjaik között fennálló konkrét viszonyuk alapján látja el őket megfelelő kötőszóval.

Untam ódivatú, *magas-nyitott* gallérjait, *vékony-sárga* nyakkendőit, és *vastag-zöld* szójátékait is (7)

Доста ми је било његових демодираних, *високих и отворених* крагни, *уских жутих* машини, масних и *недозрелих* игри речи. (5)

A *машина* helyett ma már inkább a *кравата* főnevet használják a szerbek. Jól értelmezi a fordító a zöld színt az éretlenség jelképeként.

Hátrafordultam, s *boldogan-ijedten* őt pillantottam meg. (9)

Осврнуо сам се и *срећан и запрепаштен* угледао њега. (7)

Ha az ebédél szüleim *kérésére-könyörgésére* [...] (9)

Кад бих за ручком, после *молби и преклињања* родитеља [...] (7)

[...] s ott *titokzatosan-jelentősen* újságolta, hogy varázsolni is tud. (10)

[...] и саопштио ми, *тајанствено и значајно*, да уме да чара. (9)

[...] mit *művelne-mondana* ebben vagy abban a helyzetben. (8)

[...] шта би он учинио или *рекао* у овој или оној ситуацији. (7)

Amennyire módjában áll, a fordító igyekszik megőrizni a szöveg hangulatát, sajátosságait, korhűsége is törekszik:

Az ilyen diákcsínyek *hajdan* szórazottattak. (8)

Овакве *ђачке* шале су ме *негда* забављале. (6)

A *негда* időhatározószó egy árnyalattal talán még archaikusabb a magyar megfelelőjénél, de hangulatban közel áll hozzá, talán a *кадгод* még jobban

beleillene a mondatba. Ami egy kicsit erőltetettnek hat viszont: a *ђачке шале* tükörfordítás (inkább lenne *дечије шале, школске шале*).

[...] a lelke mélyén, valószínűleg *lenézett*, hogy *ötleteit* nem méltányolom annyira, amennyire megérdemelnék. (8)

[...] у дубини душе, вероватно ме је *презирао* зато што нисам ценио његове досетке онолико колико су заслуживале. (6)

Talán *meg* is *vetett*. (8)

Можда ме је и *презео*. (6)

Babić a *lenéz* igét következetesen a *npezipamu* igével fordítja, amelynek a szerbben sokkal erőteljesebb, intenzívebb, durvább jelentése van, mint a magyarban, ahol inkább kisebb mértékű utálat, megvetés kifejezésére szolgál. A fent idézett két mondat egymás után következik a szövegben: az elsőben Kosztolányi a *lenéz*, a másodikban a *megvet* igét használja. A fordító mindkét esetben a *npezpemu* igét használja, s nem fokozza ezt az érzést, mint a magyar eredeti, s ezzel valamelyest veszít expresszivitásából.

Nem volt még két oly különböző ember *a föld hátán*, mint én meg Kornél. (14)

Није било *на гуравој планети* два толико различита човека као ја и Корнел. (13)

A szólások, megkövesedett szókapcsolatok fordításakor Babić igyekezett megfelelő szerkezetet találni a célnyelvben, a célnyelv szellemében fogalmazni. A fenti megoldás is ilyen, habár az általa alkalmazott jelzős konstrukció egy kicsit szokatlan, nem mindennapi, gyakoribb a *на кугли земаљској* szerkezet.

Élesen *sivalkodott* a metsző, tavaszi szél. A tölök is *sivalkodott*. (18)

Оштро је *јаукао* пролећни ветар који сече. *Завијала* је и сирена. (18)

A vátozatosságra való törekvés, az egyhangúság elkerülésének szándéka legtöbbször kíváncsatos eljárás, de néha a szóismétléseknek funkciója van a szövegben, s ilyenkor tiszteletben kell tartani a szöveghűséget. A fenti példában a szélre is és a tölökre is egyaránt használatos a szerb *завијати* ige, akár a magyarban a *sivalkodik*.

Te légy mellettem a hűtlenség, a csapongás, a felelőtlenség. (20)

Ти буди поред мене неверност, *изврдавање*, неодговорност. (20)

Az *изврдавање* szerb főnév enyhén szólva beszélt nyelvi szó, sem stílusértéke sem jelentése nem fedi teljesen a magyar *csapongás* szavunkat, helyette inkább a *блуд*, *разврат* elvont névszókat ajánlhatjuk. A *неверност* helyett is talán inkább a *невера* illene jobban ide.

[...] aztán a rossz tréfához jó arcot vágva az asztalhoz ültek, minha mi sem történt volna. (8)

[...] а онда су, после опакe шале, безазлено селе за сто као да се ништа није збило. (6)

A fenti mondatban tetten érhető rossz/jó ellentétet sem sikerült átmenteni a szerbbe, de ez már nem a fordító mulasztása, hanem a nyelvek korlátolt kifejezési lehetőségeivel magyarázható.

Említsünk meg végül még néhány kimondottan jó megoldást!

Fárasztott az eredetieskedése. (7)

Замарала ме је његова пренаглашена оригиналност. (5)

Az *eredetieskedés* főnevünket még magyarul is bonyolult értelmezni, Babić viszont kiválóan oldotta meg ezt a problémát is.

Egy téli *estén vacsora* után [...] (9)

Једне зимске *вечери*, после обеда (7)

A szóismétlés elkerülése végett lett a *vacsorából обед* (szó szerint tehát így hangzana: *једне зимске вечери после вечере*), ami egyébként magyar jövevényszó a szerbben.

ALAKI TÜKRÖZÉSEK SINKÓ ERVIN NAPLÓJEGYZETEIBEN

Bevezetés

A tanulmány nem kimondottan fordítási problémákkal foglalkozik, de közvetetten érinti ezt a kéréskört is. Egy sajátos jelenségről van szó, amely különböző intenzitással ugyan, de minden nyelvben előfordul, jóllehet a különféle nyelvek különböző módon viszonyulnak hozzá. Az idegen eredetű lexémák és szerkezetek meglelte a nyelvek univerzális sajátosságának is tekinthető.

A nyelv a nemzeti lét meghatározó eleme, s mivel társadalmi jelenség, fejlődése követi a társadalmi változásokat. A nyelvben végbemenő változások a szókészlet terén a legnyilvánvalóbbak. Szókészletünk folyamatosan gazdagodik, az új fogalmakra, tárgyakra új szavakat alkotunk, egyes szavaink megújídnak, mások viszont elavulnak a különféle hatások következményeképpen. Az új szavakat vagy mi magunk alkotjuk meg, vagy egyszerűen átvesszük őket valamilyen másik nyelvből. A társadalom nem elszigetelt közösség, művelődési, politikai, gazdasági és más hatásoknak van kitéve, s ezért a szavak könnyen átlépik a nemzeti határokat. Különösen érvényes ez a heterogén nemzeti közösségekre.

Tükrözésen az egyik nyelv szavainak a másik nyelvben való alkalmazását értjük. A tükrözés lehet **alaki**, amellyel ezúttal foglalkozunk, és **tartalmi**, amin az összetett szavak és a szókapcsolatok szó szerinti fordítását értjük.

Alaki tükrözés

Alaki tükrözésnek nevezzük azt, amikor egy egyszerű kiindulónyelvi szót átviszünk a célnyelvi szövegbe. Ilyenkor idegen szóval vagy kölcsönszóval találjuk szemben magunkat. A különbség köztük az, hogy az idegen szóra van, a kölcsönszóra pedig nincs megfelelő kifejezés a célnyelvben. Az alaki tükrözés is lehet kétféle: **közvetlen** és **közvetett**. Az előbbiről akkor beszélhetünk, ha a tükröztetett szó egyenesen a kiinduló nyelvből kerül át a célnyelvben, az utóbbiról pedig, ha a kiinduló nyelvben is idegennek számító szót ültetünk át. Az utóbbiak tulajdonképpen a nemzetközi idegen szavak, amelyek a közvetítő nyelv hatására kerülnek be a célnyelvbe. A közvetítő nyelv többnyire rányomja bélyegét az új szóra, néha csak formai tekintetben (s ez a nyilvánvalóbb), olykor azonban tartalmi szempontból is, ami jelentésszűkítéssel vagy jelentéstérbővítéssel járhat.

Az idegen szavak minden nyelvben megtalálhatók. Sokszor nagy szükség van rájuk, sőt elkerülhetetlenek, gazdagítják a nyelvet, változatosabbá, egyben pedig pontosabbá és egzaktabbá teszik a gondolkifejtésünket. A nagymértékű alaki tükrözés azonban igénytelen nyelvhasználatra vall. A túlzott tükröztetés inkább a beszélt nyelvben gyakori, s különösen a heterogén nemzeti és nyelvi közösségekben érhető tetten. A két- vagy többnyelvűség velejárója. Ezt a jelenséget főként a kisebbségi helyzetben élő és dolgozó nyelvészek szokták vizsgálni, sokszor túl nagy szigorral viseltetve ebben a kérdésben.

Kevés az olyan irodalmi mű, amelyben megfigyelhető az alaki tükrözések majdnem minden válfaja. A tükröztetés némely fajai ugyanis csak a beszélt nyelvre jellemzőek. A megfontolt, átgondolt, igényes szövegalkotáskor a szerzők kerülnek ezt a megoldást, még akkor is, ha többnyelvű közösségben élnek, s ha a hétköznapi életükben, a mindennapi megnyilatkozásaik során gyakran élnek is vele. A nyelvész – különösen pedig a tükröztetéssel behatóbban foglalkozó kétnyelvű nyelvész – ezért nem szalasztja el az alkalmat, hogy megvizsgálja azokat a ritkaságszámba menő műveket, amelyekben ez a jelenség nagymértékben előfordul.

Ezúttal Sinkó Ervin naplójegyzeteit, pontosabban a drvari naplót vizsgálom meg ilyen szempontból. A mű 1939 és 1942 között íródott, a kezembe került könyv azonban csak 1976-ban jelent meg a Forum Könyvkiadó gondozásában.²⁰⁸ Már első pillantásra feltűnt, hogy nagyon sok szerb név, szó, egész mondatos beszúrás van benne, s kapva kaptam az alkalmon hogy megvizsgáljam, miként is él Sinkó Ervin a tükrözéssel.

Tulajdonnevek

A tulajdonnevek, függetlenül attól, hogy földrajzi nevekről, személynevekről, intézménynevekről van-e szó, a közvetlen alaki tükrözés kategóriájába tartoznak.

Földrajzi nevek

- helységnevek

Sinkó következetlenül jár el a helységnevek feltüntetésében. Leginkább a szerb változatukat használja, még akkor is, ha van elfogadott magyar alakjuk. Az

²⁰⁸ Sinkó Ervin (1976). HONFOGLALÁS ELŐTT (DRVARI NAPLÓ, Naplófeljegyzések 1939-től 1942-ig) Újvidék: Forum Könyvkiadó

első csoportba sorolhatjuk azokat a volt jugoszláv városokat, amelyeknek csak egy névváltozatuk van, s ezért mást nem is alkalmazhatna a szerző, eredeti helyesírással közli őket:

Krleža híre: *Lepoglaván* a 45 emberből álló első koncentrációs tábor. (12)
Ma Mici *Raskrsne* nevű helységben. (62)
Mici *Reljevóra* utazott [...] (63)
[...] ma hajnalban Micim *Hadžićra* utazott [...] (64)
Sonja Zoricánál *Čakovecen*. (66)
[...] végre az utolsó vidéki kirándulás – *Alipašin Most*. (65)
Csak szombat délután egykor jött *Travnikból*. (77)
Szombaton utazunk együtt *Jajcén* keresztül Mici új munkahelyére:
Drvarra. (77)
Crikvenica (83)
Novskán kellett két óra hosszat várnia [...] (76)
Délután telefonáltak *Oštrejéről* [...] (119)
Srnetica. (133)
Knintől Splitig. (184)
Kistanje. (188)
Strmicán volt pap. (189)
Dugopolje-beli parasztfiú [...] (209)
Zára [...], *Šibenik* [...], *Mostina* [...] (191)
Zotović áthelyeztette *Kulen Vakufba*. (154)
Velük együtt azonban megjelentek a *Banja Lukáról* keltezett s *Hrvatska Bosanskáról* szóló első felhívások [...] (124)

Vannak azonban olyan szerb város- vagy térségnevek is, amelyeknek létezik magyar változatuk, sőt néha épp a magyar az eredeti változat, Sinkó mégis a szerb alakot használja:

[...] ő meg megy vissza *Beográdba* [...] (9)
[...] a *Novi Sad*-i demonstrációkról [...] (113)
[...] menekülőket a *Vojvodinából*. (140)

Az igazság kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy a második világháború után a vajdasági magyar városneveket nem volt szabad használni, mert az itteni szerb lakosságot a „magyar megszállás” idejére, illetve a razziára emlékeztették, ezért sértésnek vették az emlegetésüket. Sinkó azonban előbb írta a

jegyzeteit, őrá nem hatott ki ez az állásfoglalás. Ugyanakkor Szabadka nevét hol szerbül, hol pedig magyarul említi:

*Subotica*i zsidó fogorvos [...] (116)

A bátyja mint dobrovoljac *Szabadka* mellett kapott földet. (140)

Egy várost azonban következetesen magyarul használ az író:

[...] újra itt vagyunk *Zágrá*bban [...] (9)

Sonja elutazott síelni *Zágrá*bból Sarajevóba. (14)

A köznévi elemű helységeneveket is eredetiben hagyja, nem fordítja le:

És siettünk, amennyire csak lehetett, haza Sv. *Ivanra* [...] (9)

Ugyanez vonatkozik az utcák, városrészek nevére is. Sinkó soha nem fordítja le a köznévi elemeket, mint amilyen például az utca, tér stb. mindenhol szerb eredetiben hagyja az egész címet:

[...] *Vilsonov trg* 3 [...] (12)

Čemerlina ulica 22. (16)

A *Čemerlina ulica*ban (74)

Íme még néhány példa a földrajzi névhasználatra:

- városrész

Micivel a *Zelen Gaj* felé való sétánk közben [...] (135)

[...] séta *Benbašára*, a *Miljacka* mentén (64)

Isten háta mögött, a *Vratnik* nevű muzulmán negyedben bolyongott Mici [...] (58)

A muzulmán korzó a *Hrastovcin* [...] (72)

- folyó

[...] séta a *Miljacka* partján [...] (44)

- hegy

A kislány négy napja a *Jahorinán* síel. (20)

- ország

Az országnevek többnyire magyar alakjukban vannak jelen:

[...] annak idején Szerbiában az első diáklány, aki kiment Oroszországba az gyetemre. (25)

de:

A kórház különben ma *Nezavisna Država Hrvatska* pecséttel körlevelet kapott [...] (130)

Személynevek

A tulajdonnevek másik nagy csoportját a személynevek alkotják. Sinkó ebben az eseben csakis úgy járhatott el, hogy a neveket eredetiben hagyja, de a család és utónevek sorrendje a magyar nyelvszokáshoz igazodik. Még a kimondottan cirill betűs orosz neveket is szerb helyesírással használta:

[...] a pályaudvaron *Maček Olga* vár rá. (9)

[...] ezúttal *Guga* vendégei [...] (9)

Vissza az első meglepetéshez: *Krleža*. Első találkozás *Cesarecnél* [...] (10)

Szilveszter napján utaztunk *Sonja* sürgönyére, Zágrábból ide. (12)

Tegnap *Jusuftól* optimizmustól ragyogó levél. (22)

Ivótól és *Ivočkától* kedves levél. (22)

[...] a beszélgetés *Majáról* [...] (33)

Ma *Verával* *Mandičnál* volt. (43)

Blažulj (60) *Zorica* (61) *Kurtović* (60)

Jovetić épp most volt *Mrvošnál* [...] (73)

Zotović (77)

[...] *Vašaličnál* ragadtam [...] (112)

Jagnetović, a pékmester a nemzeti zászlóval [...] (112)

Köztük egy sebész, *Ranješević* a legszimpatikusabb [...] (120)

Mindent egy *Dr. Gutić* írta alá [...] (124)

V.-nél ott ült *Stojanović* Banja Lukáról [...] (128)

A barátjával jött, *dr. Dujaković*tal [...] (129)

Gračanin azt mondta *Obradnak* [...] (130)

[...] *Petrišićet*, a Pilana eddigi szerb igazgatóját. (137)

Batkovski (162)

Đuro meg *Jovo* [...] (163)

Ibrahimpašić (183)

Pavelić (183)

Šarić (238)

de:

Toncsi (223)

S a sestra *Fanny* a végén gyanút fogott volna [...] (61)

Érdekes az is, hogy a *gospođa Kalaba, Petrović, Budisavljević* helyett a szerb helyesírással jegyzett családnevek közül a magyar, sőt inkább magyaroszági nyelvhasználatra jellemző *-né* képzett alakokat használta:

Mellettem állt a szegény kis *Petrovićné* [...] (131)

Budisavljevićné (163) *Kalabáné* (162)

A méltóságok és foglalkozások elnevezése mint köznévszerű elem, szintén gyakran szerb alakban szerepel, de előfordul magyar fordításban is:

Don Vinko (219), *Don Žarko* (222)

Pop Đujić (188)

Pop Milan temette el a legnagyobb valószínűség szerint ártatlanul megölt öregembert. (117)

Sestra Terezával festői kötést alkalmaztatott a homlokára [...] (227)

Háromszor láthattam a *veliki župant* [...] (248)

[...] s az új kormányt *Simović generális* alakította meg. (112)

Tegnap az utcán találkoztunk *Janković mérnökkel*. (117)

Folyóiratok, napilapok címe

A folyóiratok, napilapok címe eredeti formában szerepel a szövegben, egy-két helyen idézőjelbe teszi őket a szerző (a szerb helyesírás követelményeinek megfelelően), de többnyire elmarad az idézőjel, csak a nagy kezdőbetű utal arra, hogy címről van szó.

[...] a *Pečatot* a kommunisták illegális lapja és legális folyóirata, az *Izraz* vehemensen trockizmussal vádolja. (11)

A két zsidó lap: „*Židov*” és a „*Jevrejski Glas*” [...] (33)

És mégis izgalommal várom a *Politikát* [...] (52)

A *Hrvatski Narod* 2 számát láttam azonban. (126)

[...] a kis Nikola felajánlotta a *Hrvatski Radnik* egy számát is. (126)

[...] így hívta mindenki a *Novo Doba* egykori szerkesztőjét. (219)

Intézménynevek

Az intézménynevek a szövegben két csoportba oszthatók. Az egyik csoportba tartoznak azok, amelyek minden eleme köznév, kisebb részük viszont személynevet is tartalmaz. Sinkó mindegyiket eredetiben hagyta, bár néhányat nyugodtan lefordíthatott volna, mint például a második leánygimnáziumot, a körzeti irodát, a tisztviselők otthonát, a munkásotthont stb.

[...] elmentünk a *Druga ženska gimnazijába*, felkeresni Marát, aki ott tanárnő. (32)

Micit tegnap óta egyenest a *Sv. Vinko zárdába* kísérem [...] (53)

Guga aranyos expresszlevele tegnap du., a *Zadrugák* ajánlatával. (64)

Az *Okružni ured* drvari kórházában [...] (77)

A „*Šipad*” ingyen bocsásson Mici rendelkezésére kétszobás lakást [...] (78)

A *Činovnički dom*: mindenki külön ül egy asztalnál [...] (79)

Tegnap a *Radnički domban*, mely még csak nem is azon az oldalon épült mint a *Činovinički dom*. (80)

[...] a *Pilana* munkásai sztrájkba léptek. (91)

[...] a zágrábi *Higijenski zavod* lelete vérvizsgálatról. (117)

Szemben az én ablakommal, az iskolaépületben volt a „*suhoputna stanica*”, afféle katonai kommandó, mely az átvonuló katonák élelmezéséről gondoskodott. (121)

De hogy Mrvoš, a *Suzor* eddigi főorvosa – ő újságolta – börtönben van [...] (130)

[...] a *Novaković-kocsmá* egyik sarkában. (139)

[...] az iskolában, mely most „*ustaški dom*”. (150)

A *Pilana* és a *Celuloza* csak a hét 3 napján dolgoztat. (161)

Hotel Krk [...] (193)

[...] a *Zemaljska banka* jogtanácsosa [...] (217)

[...] a *Prizad* éléről került börtönbe. (221)

Köznevek

Közvetett tükrözés

A példaim között vannak olyanok is, amelyek a közvetett tükröztetésre utalnak. Olyan nemzetközi (többnyire angol és francia) idegen szavakról van ugyanis szó, amelyek a szerb nyelv hatására kerültek be a szövegbe. Egész biztosan meglevő magyar szavakat alkalmazott volna helyettük Sinkó, ha nem hatott volna rá a pillanatnyi szöveghangulat, s ha ezt a hangulatot nem lett volna szándékában érzékeltetni az olvasóval. Tehát semmiképpen sem beszélhetünk a szerző igénytelenségéről vagy hanyagságáról.

Vállalom-e ezt a *rizikót*? (11)

Most jött haza Mici a *poliklinikáról* [...] (16)

Mici tud róla, ezzel *legalizálva* van az, ami történt [...] (45)

Séta a *kolónián* kívül. (80)

[...] a vonatnál tömeg *rezervista* [...] (81)

Aztán Miciért az *ambulanciára* [...] (112)

[...] s el akarom már zárni a rádiót, mikor megszólal a *szpíker*, s jelenti, hogy a kormány lemondott. (112)

Teória helyett elég volt Drvaron kinézni az ablakon [...] (112)

Ez is elviselhetetlen volna, ha nem volna *kollektív* sors. (133)

[...] fiatal olasz tiszt drvari lányokkal *promenádozott* [...] (135)

[...] eltekintve az *excesszusoktól* [...] (183)

Oroszország is *likvidálva* lesz [...] (202)

[...] *dresszírozva* vagyunk mind a legbizalmatlanabb óvatosságra. (262)

[...] mindenüvé „*komesarokat*” neveztek ki [...] (263)

A magyar anyanyelvű olvasó megérti ezeket a szavakat, mert – még ha nem is használja őket – átlagos műveltségéhez tartozik az ismeretük. Ezért előfordulásukat nem fogadja idegenkedve, mert egy zűrzavaros kor, egy sajátos közösség ecsetelésére szolgálnak.

Közvetlen tükrözés

Kijegyzetelt példaim legérdekesebb részét a közvetlen alaki tükrözések képezik, az eredeti szerb, vagy szerbnek is számító (török eredetű, ma bosnyáknak is mondhatnánk) szavak. Ezekkel az átlagos, nem túl jól tájékozott olvasónak

inkább meggyűlik a baja, mert nagyobb részükkel (amennyiben nem tanult szerbül) nem találkozott eddig. A szavak zöme valójában szerb, de van közöttük hovát is. Azonnal szembetűnik, hogy Sinkó nem következetesen szűrja be őket a szövegbe: hol idézőjelbe teszi, hol nem, de mindig a szerb latin írásmódnak megfelelően, függeltenül attól, hogy megtoldja-e őket magyar képzőkkel, ragokkal, vagy sem. A reálik nagyobb része a politikai nyelvhasználathoz, az államberendezéshez kapcsolódik (*ljevičar, dobrovoljac, sporazum, stožernik, usztasa, povjerenik, upravnikság* stb.), de van közöttük szerb népszokáshoz fűződő kifejezés is (*Đurđev dan, slava, čestitaló*), sőt a mindennapi életben használatos, gyakran előforduló szó is (*čaršija, kavana, bolničar, pura, oglas, momak, doktorica, gospodin*). Némelyeknek nincs is magyar megfelelőjük, ezért kellett eredetiben hagyni őket, mint pl. az *usztasát, csetniket*, ezek ugyanis már a magyar helyesírás szabályaihoz igazodtak.

[...] hol a királynét fogadja, hol a *ljevičaro**kkal*** van egy nézetem [...] (33)

Fent *kavaná**ban*** pihentünk meg [...] (51)

A *čaršija**n***, a téren, ahol több a galamb mint Velencében [...] (53)

Mellettk a „*hamalok*” a vállukon átvett vastag kötéllel [...] (53)

[...] egy felnőtt „*besprizorni*” úgy járt a nagy tér egy kis darabján fel-alá (53)

[...] aztán vagy előbb egy *bolničar*, aki most tért vissza a katonaságtól [...] (112)

Sporazum, bánágok, minden [...] (112)

[...] a 17 éves *dobrovoljac* a térd sérüléssel [...] (119)

[...] az emberek legfőbb tápláléka a vízben főtt kukoricaliszt, a „*pura*” [...] (121)

[...] az itt kizárólagosan szerb lakosság számára érthetetlen „*stožernik*”-nek nevezett minőségben. (124)

A fegyver-beszolgáltatásról szóló rendeletét követte az „*oglas*” [...] (124)

V.-nek *Đurđev danra* esik a *slavája*. (127)

[...] amögött volt *Đurđev dan**kor*** egész nap egy gépfegyver elrejtve [...] (131)

A „*čestitalók*” között megjelenő idősebb parasztasszony hozta a hírt [...] (128)

Ma, *upravniksága* első napján félóra ra jött be a kórházba [...] (129)

Itt van például a mi egykori „*momak*”-unk, Stevan [...] (140)

Jovanka észrevétele az *usztasákról* [...] (143)

Az új községi elöljáró, a *povjerenik* is üdvözölte a horvát hadsereget. (143)

[...] naivul tisztelegve kap a puskájához, ha a „*doktoricá*”-val szembejönnek. (147)

Gospodin Albahari készüléke volt [...] (148)

Bónok ellenében annak idején a németek minden mosdószappant „összevásároltak”. (150)

Vulić nemcsak horvát, hanem – ahogy itt mondani és írni szokták – „*mučenik*” is. (154)

[...] igyekezni fog lakást szerezni egyetértésben az *usztasák logornikjával* [...] (154)

[...] aki azt mondta Micinek arról, ami velem történt, hogy „*bezobrazno*” [...] (166)

A *propusnicám* rendben levőnek találta [...] (183)

Egy-egy újonnan faragott horvát szónál, mint „*uljudba*” – (211)

[...] de a medencét a csapok alatt a „*guskák*” és a köpöcsészék kiürítésére és öblítésére is használták. (223)

A „*štab*” ebbe beleegyezett [...] (253)

[...] pop Đujić, akit ottani horvátok „*pop vatrá*”-nak hívtak, s aki a *csetnikek* vezére [...] (258)

[...] a rögtönítélő bíróság mint „*duhovni začetnič*”-t egy tucat embert kivégeztetett [...] (261)

[...] a szakállas *veliki župan* az elmaradhatatlan sárga kamásnijával [...] (263)

Mondatértékű idézés

Szép számban vannak rövidebb-hosszabb szerb mondatbetoldások is a szövegben. Némelyek csak egy-egy szóból állnak, a feltett kérdésre kapott válasz nyomósított kifejezésére, többnyire azonban egyenes idézések, s egy magyar közlést kifejező mondat vezet be, illetve zárja le őket. A hosszabb levél- vagy táviratrészletek is eredetiben állnak.

„*Želim Vam dug život, gospodo*” (51)

„*Suha je kao šibica*” (53)

Mici levele Ivo Pekónak: „*Vrlo malo sam postigla u životu, ali to malo što sam postigla, zahvaljujem najviše mojoj nestrpljivosti. Da nisam nestrpljiva, nisam već živa.*” (57)

„*Stigla zadocnjenjem / kiša / čudnovat čovek naručio mene za sutra.*” (75)
[...] „*dobro raspoložena od zanimljivog slučaja / nadam se biće dobro*” (75)

„*Hrvatska banovina*” (87)

„*Hitler je naš pokrovitelj*” (113)

Ja idem da poginem – mondta (114)

„*lepi su ti Abisinci*”, állapította meg. (123)

„*Ništa hrvatsko, samo talijansko*”, mondta harsányan. (130)

„*Izdržat čemo*” – mondta za egyik. (144)

Mint a lakatos mondta – „*nezgodno ih pitati*”. (147)

Félreérthetetlen, harsány „*Do viđenjá*”-k. (147)

Kosta hangosan Jankovićnéhez „[...] *moja majka Srbija*”. (147)

[...] szomszédos faluban az a sajátos esemény – „*nemio slučaj*” – történt [...] (160)

Bivši Srbi – így kezdődik [...] (161)

„*Grize čovjeka*” – szól [...] (161)

[...] lelkesen kiáltott utánunk: *Gospodo doktor* [...] (161)

[...] ő maga azt mondta, hogy: *ja sam Bosanka*. (167)

[...] minduntalan *Stoj* – kiáltásokra [...] (170)

[...] és még élesebb „*kuku meni*”-re lettem figyelmes. (170)

Erre az asszony: *samo nemoj ti verovati Bogu*. (222)

[...] az orosz fronton fordulat állt be – „*strašno gube Njemci*” –, és hogy Afrikában is új dolgok történnek [...] (230)

Erre az feltépi a kabátját, az ingét és azt kiáltja: „*Srbin sam i srbujem. Pucaj, svinjo*”. (255)

„*Dragi, dragi, preživela sam sve, živa sam i zdrava*”. (268)

Amint látjuk, ezeket a szerző nem fordítja le magyarra, arra következtethetünk tehát, hogy naplójegyzeteit Sinkó nem a szélesebb közönségnek írta, nem számolt azzal, hogy feljegyzései egykor esetleg megjelennek. Saját magának vagy barátainak írhatta a naplóját, azok viszont többnyire értettek annyit szerbül, hogy ne szoruljanak fordításra.

*
* *

Végül érdekes megfigyelni a tükröztetések formai mozzanatát is. Az idegen elemekkel úgy bánik Sinkó, mintha eredeti magyar szavakról lenne szó. Magyar képzőkkel, ragokkal látja el őket, a szótövek végét olykor meghosszabbítja a magyar nyelv szelleméhez igazodva. Természetesnek tartja jelentlétüket a szövegben, s ez a gyakorlat már nagyon közel áll a mindennapjainkban használatos kevertnyelvűséghez.

A téma azért is érdekes, mert Sinkó, mint már megállapítottuk, a hangulat, a valóságháttér és a kontextuális hatás eszközeként használja az alaki tükrözés említett eseteit. Mi lenne azonban akkor, ha valaki megkísérelné lefordítani a naplójegyzeteit szerbre vagy horvátra? Elvesznének az idegenszerűségek, eltűnne egy egész sor kontextuális utalási rendszer. S nem tűnne ki belőle, hogy egy magyar ember idegenben történő feljegyzéseiről van szó.

Szakfordítás

A JOGI SZAKNYELV FRAZEOLÓGIÁJA

A Szerb Köztársaság Alkotmányának 10. szakasza előírja, hogy a Szerb Köztársaságban a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban, azzal a megkötéssel, hogy a más nyelvek és írások hivatalos használatát, az Alkotmánnyal összhangban, törvény szabályozza.

Tegyük ehhez még hozzá, hogy a 79. szakasz kimondja: „A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van: a nemzeti, etnikai, kulturális és vallási sajátosságaik kifejezésére, őrzésére, ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére; jelképeik nyilvános helyeken való használatára; **nyelvük és írásuk használatára**; hogy azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik, az állami szervek, a közmegebízatással felruházott szervezetek, az autonóm tartomány és helyi önkormányzatok szervei **anyanyelvükön folytassák az eljárásokat**; az anyanyelvű oktatásra az állami és az autonóm tartományi intézményekben; oktatási magánintézmények alapítására; saját nyelvükön használni családi és utónevüket; azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a településeket és topográfiai jeleket **saját nyelvükön kiírni; saját nyelvükön** teljes körű, kellő idejű és elfogulatlan **tájékoztatásra**, ideértve az értesítések és eszmék kifejezését, fogadását, közlését és cseréjét is; saját tömegtájékoztatási eszközeik megalapítására, a törvénnyel összhangban.”²⁰⁹

Vajdaság AT Statútuma²¹⁰ 24. szakaszának 1. bekezdése megállapítja, hogy „Vajdaság AT szerveiben és szervezeteiben a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód mellett, a magyar, a szlovák, a horvát, a román és a ruszin nyelv és írás is hivatalos használatban van, a törvénnyel összhangban.” A második bekezdés pedig előírja, hogy Vajdaság AT szervei, hatáskörük keretében intézkedéseket foganatosítanak a nemzeti kisebbségek, illetve a nemzeti közösségek hivatalos nyelv- és íráshasználatának törvényben szabályozott következetes érvényesítése érdekében.

A községek illetve városok statútuma rendelkezik arról, hogy területükön mely nyelvek és mely írásmód van hivatalos használatban. Ezen kívül a VAT hatáskörének megállapítására vonatkozó törvény²¹¹ 76. szakasza megfogalmazza,

²⁰⁹ A SZK Hivatalos Közlönye, 98/2006. szám http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/alkotmany_srb.pdf

²¹⁰ VAT Hivatalos Lapja 2014/20. szám

²¹¹ Törvény VAT hatáskörének meghatározásáról

hogy Vajdaság AT, szervei révén, részletesen szabályozza a tartomány területén élő nemzeti kisebbségek hivatalos nyelv- és íráshasználatát, valamint hogy a hivatalos nyelv- és íráshasználatot szabályozó törvénnyel összhangban, felügyelői felügyeletet gyakorol e jogok tiszteletben tartása céljából, s hogy ezt „a feladatot a tartomány átruházott jogkörben látja el”.

A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználatának szabályozása tekintetében két törvénynek van kulcsfontosságú szerepe: *A hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvénynek* és *A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvénynek*. Az utóbbi törvény meghatározta, az Alkotmány pedig megerősítette a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiáját, amely a nyelvek és az írásmódok hivatalos használatára is kiterjed, de meg kell említeni a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsáról szóló törvényt is, amely szabályozza a nemzeti tanácsok szerepét a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak érvényesítésében. E törvény 22. szakaszának 3. pontja szövegezi meg, hogy a nemzeti tanács javasolja a nemzeti kisebbségi nyelv és írás hivatalossá tételét a helyi önkormányzat területén; a 6. pont pedig, hogy a hatáskörében illetékes szervnél indítványozza a nemzeti kisebbség nyelvének és írásának hivatalos használata feletti felügyelet gyakorlását. Ezenkívül a 7. pont szerint a nemzeti tanács az illetékes szervnél intézkedéseket és tevékenységeket javasol a jogszabályoknak a hivatalos használatban levő nemzeti kisebbségi nyelvekre való fordítása érdekében; s végül, a 8. pont kimondja, hogy intézkedéseket tesz és tevékenységet fejt ki a nemzeti kisebbségi nyelv és írás hivatalos használatának előmozdítása érdekében.

Vajdaság heterogén nemzeti összetételű településeiben tehát a közigazgatás többnyelvű. A tartomány és a község szervei, valamint a tartományi legfelsőbb bíróság által meghozott dokumentumokat az alkotmány értelmében le kell fordítani a nemzeti kisebbségek nyelvére. Felmerül tehát a fordítás problémája, és pedig a jogi és közigazgatási szövegek fordítása kapcsán. Kik azok, akik ilyen jellegű fordítással foglalkoznak és foglalkozhatnak?

Társadalmi berendezésünk sajátosságából adódik ösztönös kétnyelvűségünk. Ezen azt a jelenséget értem, amikor valaki anyanyelve mellett auditív-imitatív úton, teljesen ösztönösen elsajátítja a hivatalos nyelvet is. Ehhez legjobban a tömegkommunikációs eszközök járulnak hozzá. Esetünkben azonban tudatos kétnyelvűségről is beszélhetünk, mert a szerb nyelvet már az általános iskola alsó osztályaiban tanulni kezdjük. A kétnyelvűség pusztá megléte azonban még nem elegendő ahhoz, hogy valaki fordítson, a szerb nyelv felületes ismerete

senkit sem tesz képessé arra, hogy ezt a feladatkört betöltse. Fontos, hogy a kiinduló nyelvet (esetünkben a szerbet) minden szinten szembe tudjuk állítani a célnyelvvel (a magyarral), emellett megfelelő rutinra kell szert tenni, és a közvetítés által kapcsolatba került mindkét nyelvben kellő általános és szakmai ismereteket kell szerezni.

A fordítást tanulni kell éppúgy, mint bármilyen más foglalkozást. A tanulás történhet szervezeten, oktatási keretek között, de ha a fordító valamilyen oknál fogva ebből kimaradt, önszorgalomból kell pótolnia mulasztását. A szavakat, szakkifejezéseket ugyanis még megtalálja különféle szótárakban, ha nem túl kényelmes és egyszerűen a kiindulónyelvi kifejezés tükörfordítását alkalmazza, sőt, még a vonzatokat is megtalálja, ha jó szakszótár áll rendelkezésére²¹², de mit kezdjen a frázisokkal, fordulatokkal, megkövesedett szókapcsolatokkal?

Nálunk az a nézet terjedt el, hogy mindenki, aki minimális fordításelméleti és fordítástechnikai, valamint nyelvtani tudással rendelkezik, lehet fordító. Igaz, a fordítók foglalkoztatásának feltétele egy tudás- és képességfelmérés, de ezen leginkább csupán egy-két oldalnyi fordítást kell érteni. Könnyen előfordul tehát, hogy közepes nyelvismeretű személy válik fordítóvá, s ezért a fordítások nyelvi szintje sokszor nem kielégítő.

A fordító motiválatlanságához hozzájárul az a tény, hogy sokan hiábavalónak tekintik munkáját, azzal a megjegyzéssel, hogy a hivatalos lapok fordítását úgysem olvassa senki. S ebbe a fordító bizonyos idő múlva belenyugszik. Ha kezdetben még meg is volt benne a továbbképzés szándéka, ez a hozzáállás csakhamar kedvét szegi. Nem ügyel már a helyes terminus kikeresésére, inkább tükörfordítást használ, vagy pedig az alaki tükrözést veszi igénybe akkor is, ha megvan a kifejezés magyar megfelelője, s nem ritkán a kiinduló nyelv szórendjét, szerkesztés- és kifejezésmódját alkalmazza a célnyelvre is. Eluralkodik rajta az a gondolkodásmód, hogy a szövegbe rajta kívül még egyedül a lektornak van betekintése, aki, ha nem tetszik neki a teljesítménye, majd kijavítja (nem beszélve arról az esetről, amikor a fordító egyúttal lektor is).

Megtörténik, hogy a kiinduló nyelvi szöveg pontatlan, vagy téves, logikátlan. A fordítónak erre is fel kell figyelnie, nem pedig átsiklania felette, és ugyanúgy pontatlanul, tévesen lefordítania, azzal a megindoklással, hogy nem az ő feladata a fordítandó szöveg javítása. Ahelyett, hogy kiderítené, ki a szöveg

²¹² Persze a szótárak használatát is tanulni kell, s tudni, milyen szakszótárak léteznek, melyik szó hol és hogyan található meg.

megfogalmazója, és figyelmeztetné a szerzőt, hogy javítsa ki, vagy legalább pontosan körülírná azt, amit a határozat rendelkezése tartalmaz. A fordítónak ugyanis éppen a már említett hozzáállás ellentétéből kell kiindulnia, abból, hogy a magyar anyanyelvű olvasó csakis a célnyelvi szöveget olvassa, ezért érthetően, szabatosan kell fogalmazni. A nemtörődomséggel és a hibáktól hemzseggő fordításokkal egy másik álláspont kialakítását segítjük elő, azt tudniillik, hogy miért fordítsuk a jogszabályokat, ha célnyelven nehezebben érti meg az olvasó, mint a számára idegen nyelven írt szöveget.

A társadalmi-politikai nyelvhasználatnak is megvannak a törvényszerűségei. A köznyelvből beáramló kifejezések a jogi nyelv gyakori fordulataivá válnak. Én ezúttal a hivatalos lapokban található törvények, határozatok és más jogszabályok nyelvezetében tapasztalt fordulatokról, vonzatokról, állandósult szókapcsolatokról, a társadalmi-politikai nyelvre jellemző kifejezőmódról szeretnék bővebben beszélni. A VAT Hivatalos Lapja két számának és az egykori Novi Sad Város Hivatalos Lapja három számának eredeti, szerb nyelvű szövegeit és azok magyar nyelvű fordítását vetettem össze a fent említett szempontok szerint.

Kezdjük a *vonzatokkal*! A vonzatok nem véletlenszerű szókapcsolatok, hanem a nyelv szükségszerűsége folytán létrejött szintaktikai képződmények, amelyek minden nyelvben megvannak. A nyelvek között a vonzatok szintjén azonban nagyok a különbségek, mert valóságghatárük eltérő módon aktualizálódhat. Ezért nagy gondok merülnek fel, amikor át kell őket ültetni. A fordító ugyanis nem tud vagy nem mer szabadulni az alapszövegtől, és a kiinduló nyelvi szerkezetet szóról szóra, sőt morfémaról morfémarra felelteti meg a célnyelvben. Ez a megoldás véletlenül jó is lehet, de az esetek többségében idegenszerűségeket, értelmetlenségeket okoz. A fordításkor alkalmazott vonzatváltoztatás fordítástechnikai szakszóval élve transzponálás, éspedig kötelező transzponálás. Olyan alaki jellegű művelet ez, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelv rendszerének megfelelően úgy alakítjuk, hogy az alapszöveg hírtartalma, az abban kifejeződő közlési szándék és az általa elérendő hatás ne módosuljon.

A kijegyzetelt példáimban található igei vonzatokat három csoportba osztottam.

1. Az elsőbe tartoznak azok, amelyekben a magyar és a szerb ígéhez is egy határozói bővítmény járul, de a két nyelv vonatkozásában szerkezeti különbségek vannak.

stupa <i>na</i> snagu	hatályba lép
zemlja obiluje prirodnim resursima	természeti erőforrásokban bővelkedő földterület
upotrebiće se <i>za</i> izradu elaborata	az elaborátum kidolgozására kell felhasználni
dao je ostavku <i>na</i> funkciju predsednika	lemondott elnöki tisztségéről
treba biti odlučan <i>u</i> savladavanju teškoća	erélyesen meg kell birkózni a nehézségekkel
ocenjuje <i>kao</i> delatnost od opšteg interesa	általános érdekű tevékenységnek minősít
dosadašnja praksa se pokazala <i>kao</i> dobra	az eddigi gyakorlat jónak bizonyult
treba ovladati odnosima	uralkodni kell a viszonyok felett
<i>pod</i> tim se podrazumeva	ezen a következőket kell érteni
odlučili su se <i>za</i> uvođenje samodoprinosu	az önkéntes hozzájárulás bevezetése mellett döntöttek
izuzimaju se <i>od</i> dežurstva	mentesülnek az ügyelet alól
oslobađa se <i>od</i> plaćenja poreza	felmentik az adó fizetése alól

Tehát nem az adó fizetésétől és az ügyeletről mentesülnek, nem hatályra lép a törvény, hanem hatályba, nem tisztségére mondott le az elnök, hanem tisztségéről stb.

2. A második csoportot azok a példák alkotják, amikor a szerb vonzatot két magyar igei vonzattal is fordíthatjuk, s ezek közül az egyik szerkezetileg is megfelel a szerb változatnak.

izrada detaljnog urbanističkog plana se poverava Urbanističkom zavodu	a részletes terv kidolgozásával a Városrendezési Intézetet kell megbízni (tárgyi) – a részletes terv kidolgozását a Városrendezési Intézetre kell bízni (határozói vonzat)
---	--

počinje se sa izgradnjom	belekezd az építkezésbe (határozói) – megkezdí az építkezést (tárgyi)
odlučuje o nameni sredstava	az eszközök rendeltetéséről határoznak; vagy meghatározzák az eszközök rendeltetését
izmiruje obaveze	eleget tesz kötelességének; teljesíti kötelességét

Ezeknél a vonzatoknál fordításkor ritkábban fordul elő a vonzattévesztés, de feltűnő, hogy gyakrabban használatosak azok a változatok, amelyek megegyeznek a kiindulónyelvi szerkezettel.

3. A harmadik csoportba soroltam azokat a vonzatokat, amelyek esetében a magyar ige csak tárggyal egészíthető ki, a szerb pedig határozóval.

diskutovati o zakonu	megvitatni a törvényt
čekaju na rešenje stambenog pitanja	várják lakáskérdésük megoldását
upravljači proizvodnjom	irányítják a termelést
koriste se društvenim sredstvima	a társadalmi eszközöket használják
kreću se zacrtanom linijom	a kijelölt vonalat követik

Ezekben a példákban a szerbben intranszítív igéket találunk, illetve tranzitív igéket intranszítív értelemben.

Az igei vonzatokon kívül lássunk még néhány névszót:

porez iz ličnih dohodaka	személyi jövedelmi adó
porez na promet proizvoda i usluga	forgalmazott termékek és szolgáltatások utáni adó
poslovi iz delokruga uprave	a hivatal hatáskörébe tartozó teendők
zadaci iz njihove nadležnosti	tevékenységi körükbe tartozó feladatok
u krajnjoj liniji	végző fokon
do izvesne mere	bizonyos mértékben vagy bizonyos fokig
imajući u vidu	figyelembe véve
po ovoj odluci	e határozat értelmében

A vonzattévesztés tipikus példájára akadtam, amikor a fordító a *Pravilnik se donosi* **uz** *pribavljeno mišljenje načelnika i saglasnost Izvršnog veća* szerb mondatot így fordította le: *A szabályzatot a vezető véleményének és a Végrehajtó Tanács egyetértésének megszervezése* **mellett** *kell meghozni.* Helyesen: *A szabályzatot a vezető véleményének megszerzése és a Végrehajtó Tanács jóváhagyása* **után** *kell meghozni.* Vagy: *a vezető beleegyezésével és a Végrehajtó Tanács jóváhagyásával.*

Előfordult, hogy a fordító a *sredstva* **za** *rad* szerb vonzat hatására *eszközök a munkára* szókapcsolattal fordította a *munkaeszközök* összetett szót.

A vonzatváltoztatáson kívül a társadalmi-politikai szövegek más jellegű transzponálásban is bővelkednek. Gyakran előfordul egy **mondatrészt másikkal való visszaadása** anélkül, hogy ezáltal a közlés értelme megváltozna.

<i>sporazumno će odrediti vreme i mesto potpisivanja</i>	<i>meg fognak egyezni az aláírás lebonyolításának helye és ideje tekintetében</i>
<i>ko su nosioci prava raspolaganja, odnosno prava svojine</i>	<i>ki rendelkezik lakó-, illetve tulajdonjoggal</i>
<i>dužni su da obezbede sistem kontrole plodnosti zemljišta svake 5. godine</i>	<i>köteles öt évenként ellenőriztetni a föld termékenységét</i>
<i>koji mogu povrediti ili uprljati prolaznike</i>	<i>amelyek a járókelők sérülését vagy bepiszkítását okozhatják</i>

A szerbben igen gyakoriak az ún. **jelzői értékű hátravetett határozós** szerkezetű fordulatok

Odluka o raspisivanju referenduma radi odlučivanja o ustanovljenju samodoprinosu za područje gradske zajednice Novi Sad.

A Novi Sad városi közösség területére való önkéntes hozzájárulás bevezetésével *kapcsolatos* döntéshozatalra *vonatkozó* referendum kiírásáról *szóló* határozat.

Ha megfigyeljük az idézett mondatot, azt tapasztaljuk, hogy a fordítás pontosan fordított szórendű a szerb eredetihez viszonyítva. Ez az egyetlen bővített mondat négy hátravetett jelzői határozós szerkezetet tartalmaz. Képzeliük csak el, hogy egy határozat szövegében vagy a hivatalos lap egy-egy számában hányszor fordul

elő! A magyar nyelvben az ilyen fordulatokat, amint a fenti példából is kitűnik (egy kivételével), igeneves szerkezetekkel adjuk vissza.

A transzponálás következő példaként a szerb **jelzői mellékmondatok igeneves szerkezettel** való fordítását kell megemlíteni. Itt csak néhány, leggyakrabban előforduló, tipikus példát tüntetek fel:

prostor <i>koi</i> je predmet izmene	a módosítás tárgyát <i>képező</i> terület
investitori <i>koi</i> su učestvovali na konkursu	a pályázaton <i>részt vett</i> beruházók
sredstva <i>koi</i> se ne utroše u jednoj godini	az év folyamán <i>fel nem használt</i> eszközök

Amint látjuk, a magyar nyelv igen aktív melléknévi igenév-képzője segítségével sok olyan fordulatot hoz létre, amelyet a szerb mellékmondatokkal old meg. Ez a nyelv szintetikus jellegéből adódik.

A szerb **passzív szerkezetű fordulatokat** a magyar fordításban cselekvő szerkezetté alakítjuk át:

članom 1. omogućeno je	az 1. szakasz lehetővé teszi
ustavom APV utvrđeno je	VAT Alkotmánya megállapítja
članom 20. Pravilnika je propisano	a szabályzat 20. szakasza előírja
Predlog predlagača je dat donosiocu Pravilnika na odgovor.	Az Alkotmánybíróság a javaslattevő javaslatát válaszadás végett megküldte a szabályzat meghozójának.
može biti ponovo postavljen na istu funkciju	újból betöltheti ugyanazt a tisztséget

Az aktív, szerkezetté való átváltás, amint láttuk, megköveteli az esetraggal ellátott szerb szó nominativusi alakban való kiemelését, illetve a szerb nyelvben szereplő eszközhatározó alannya változtatását.

Itt kell megemlítenünk a személytelen fordulatokat, amelyeket a szerb jogi nyelvhasználat rendkívül kedvel. Mivel azonban a magyar nyelv nemigen tűri őket, fordításkor meg kell neveznünk, hogy ki végzi a cselekvést:

P. P. bira se za sudiju Opštinskog suda	A Képviselő-testület P. P.-t választja meg a Községi Bíróság bírójává
Daje se saglasnost na odredbe [...]	A Képviselő-testület jóváhagyja a [...] rendelkezéseit
Ukidaju se odredbe [...]	Az Alkotmánybíróság hatálytalanítja [...] rendelkezéseit

A hivatalos lapok nyelvhasználatában gyakori a konkrét kontextusban előforduló fogalom definiálásának szigorúan szabványosított fordulata.

Stambenim prostorijama u smislu ove odluke smatraju se i poslovne prostorije u zgradi.	A határozat értelmében lakóhelyiségen <i>értendő</i> k a lakóépületben levő ügyviteli helyiségek is.
Stanar u smislu ove odluke je [...]	E határozat értelmében lakónak <i>tekintendő</i> [...]
Korisnikom u smislu ove odluke smatraju se [...]	E határozat értelmében használónak <i>tekintendő</i> [...]

Ezenkívül lépten-nyomon találkozunk az olyan megkövesedett rendelkezésekkel, mint:

Danom stupanja /Stupanjem na snagu ove odluke prestaje da važi odluka o [...]	A határozat hatályba lépésével hatályát veszti a [...]
Ova odluka stupa na snagu osmog /narednog dana od dana objavljivanja u „Službenom listu APV”.	Ez a határozat a VAT Hivatalos Lapjában való közzétételét követő (nyolcadik) napon lép hatályba.
Ovu odluku objaviti u [...]	Ezt a határozatot közzé kell tenni [...]

A *felsorolásokat bevezető* személytelen szerb mondatok fordításakor a magyarban explicitálásra kerül sor. Így pl. a *Sredstva će se koristiti za:* mondatban a *za* előjárót „kibontjuk”, mégpedig úgy, hogy miután a szöveget továbbolvasva megállapítottuk, hogy a felsorolás rendeltetések egymásutánjából áll, a fordulatot a következőképpen fordítjuk le: *Az eszközöket a következő rendeltetésekre kell felhasználni: [...]*

Íme még egy példa!

Plaća se opštinska taksa za:	A következő összegű községi illetéket kell fizetni:
------------------------------	---

Ezt a mondatot az „összegű” szóval bővítettük ki, mert a szöveg kontextusa így követelte meg. A hangsúly ugyanis azon volt, hogy egy-egy háziállatra mekkora illetéket kell fizetni, nem pedig azon, hogy melyik háziállat után kell fizetni.

Az *U Komisiju za sprovođenje referenduma imenuju se*: fordulat átültetésekor azonkívül, hogy a személytelen szerkezetet a magyarban megszemélyesítjük, a *következő személyeket* szavakkal egészítjük ki, mert a kettőspont után tulajdonnevek felsorolása következik. A magyar fordítás *tehát* így hangzik: *A Referendumügyi Bizottságba a Képviselő-testület a következő személyeket nevezi ki: [...]*

A határozat- vagy törvénymódosítások esetében a leggyakoribb minták a következők:

- (1) Član 3. menja se i glasi: [...]
- (2) U članu 4. vrše se sledeće izmene: [...]
- (3) Posle stava 3. dodaje se novi stav 4. koji glasi: [...]
- (4) Iza člana 40. dodaje se član 40a. koji glasi: [...]

Az (1) példában szereplő második ígét (i glasi) *az alábbiak szerint* módhatározóval helyettesítjük: *A 3. szakasz az alábbiak szerint módosul: [...]*

A városi hivatalos lapban azonban ráakadtam a szerb frázis magyar tükörfordítására is, s bár nyelvtanilag a mondat helyes, fülünket bántja a megszokott fordulattól eltérő kifejezőmód: *A 3. szakasz megváltozik és így szól: [...]* Ez a magyar nyelv szintetikus jellegének is ellentmond.

A (3) és (4) példában szereplő, vontakozó névmással bevezett igei szerkezetet *koji glasi* csak a *következő* szó váltja fel, a személytelen foglamazásmódot pedig úgy küszöböljük ki, hogy kiemeljük a *szakasz*, illetve a *határozat* szót:

- (3a) A 3. bekezdés után a szakasz a következő új, 4. bekezdéssel egészül ki: [...]
- (4a) A 40. szakasz után a határozat a következő 40a. szakasszal egészül ki: [...]

Sokkal bonyolultabb a helyzet, amikor egy bekezdés szövegét módosítjuk vagy egészítjük ki. Ezt nem tehetjük anélkül, hogy elő ne keressük a módosítandó szöveg eredetijét és fordítását. Ezután megkeressük, hogy a mondatot vagy szókapcsolatot hova kell beiktatni és a következő fordulattal illesztjük be a szövegbe: *A bekezdés a [...] szavak után a [...] szavakkal egyésül ki. A reči [...] zamenjuju se rečima [...]* fordulat háromféleképpen is lefordítható, és mindhárom megoldás jó:

A [...] szavak [...] szavakra változnak.

A [...] szavakat [...] szavak váltják fel.

A [...] szó helyére a [...] szó kerül.

A módosító határozatokban szintén gyakori *Član [...] se briše*. kétféleképpen szerepel a hivatalos lapokban. A tartományiban *A [...] szakasz hatályát veszti*. változat található meg, a városiban pedig inkább *A [...] szakasz törlendő*. mondat fordul elő. Bár itt nem két teljesen szinonim értékű változatról van szó, mert a törlendő alak egy cselekvést irányoz elő, és ezért közelebb áll a szerb eredetihez.

Megtörténik, hogy a magyar nyelv jellegénél fogva a módosítás semmit sem változtat a már meglevő fordításon. Ilyenkor a következő mondatot iktatja be a fordító: *A szakasz ([...] bekezdésének) rendelkezései a magyar nyelvű szövegre nem vonatkoznak*.

Előfordul, hogy a fordító egy kifejezést másként ad vissza, nem követi a szerb nyelv pongyolaságát, hanem pontosabban fogalmaz. *A Prečišćen tekst* jelzős szerkezetet a következőképpen fordítjuk: *Egységes szerkezetbe foglalt szöveg*. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a fordítást összevetjük a szöveg módosításáról és kiegészítéséről szóló határozattal, illetve a törvénnyel, „álfésüljük” azt, bevisszük a változásokat és egységes szerkezetbe foglaljuk a határozat vagy a törvény módosított szövegét.

A primopredaja poslova példában a *primopredaja* összetett szó a teendők átvételét, illetve átadását jelenti. Elegendő lenne azonban csak azt mondani, hogy *predaja poslova*, mert ha valamit átadunk, az már természetes, hogy valaki át is veszi ugyanazt. Nem kell tehát a szerb nyelv pongyola fogalmazásmódjának hatása alá kerülnünk, és a fordulatot egyszerűen a *teendők átadása*, vagy a *teendők átvétele* szókapcsolattal kell fordítani a szóhalmaz elkerülése végett.

Ehhez hasonló a helyzet a következő példákban, amikor a szerb szöveg kétszer is kifejti ugyanazt a fogalmat, redundanciát váltva ki. Mivel a magyarban

sokszor csak egy kifejezés áll a rendelkezésünkre a fogalom megnevezésére, s többek között a szószaporítás elkerülése érdekében az egyiket kihagyjuk:

delegatsko-skupštinski sistem	képviselő-testületi rendszer
utiče na blagovremeno otkrivanje prekršajnih radnji i postupaka	kihat a szabálysértések idejében való leleplezésére
poslovi inspekciskog nadzora u komunalnoj oblasti	a közművesítési felügyelőség teendői

A következő példa a *radi izvršavanja svojih prava i dužnosti* szintén gyakori fordulat. Ez már az eredetiben is téves, pontatlan, mert a szerbben sem lehet, akárcsak a magyarban, végrehajtani a jogokat, csak érvényesíteni lehet őket (*ostvariti prava*). Ezért mi pontosan fogalmazva így fordítjuk le: *a jogok érvényesítése és a köteleességek teljesítése érdekében*.

Előfordul a modulálás, a kifejezésmódban végrehajtott mindennemű változás is, így pl. a tagadó kijelentő mondat helyett az állító mondat használata és fordítva:

Radovi se ne mogu izvoditi za vreme određeno kao vreme odmora.	A munkálatokat tilos pihenőidőben végezni.
U zajedničkim prostorijama nije dozvoljeno [...]	A közös helyiségekben tilos [...]
Lift u kvaru.	A felvonó nem működik.

A *ne mogu se izvoditi* és *tilos* nem teljesen ekvivalensek, de itt a magyar változat jobban megállja a helyét, mert a hangsúly azon van, hogy a törvény tiltja a munkálatok pihenőidőben való végzését, és nem azon, hogy valamilyen okból kifolyólag valakinek nincs módjában elvégezni a munkálatokat. Vannak fordítók, akik a *nije dozvoljeno* szókapcsolatot *nincs megengedve* kifejezéssel fordítják, de a határorói igeneves szerkezet itt idegenszerűnek hat.

A következő mondatban, amely Novi Sad Város Hivatalos Lapjában gyakran előfordult, a birtokos szerkezet kétszer jelöli a birtokost, különben érthetetlené válna a szöveg.

Izmene detaljnog plana overavaju se potpisom predsednika i	A részletes terv módosításait a Község Képviselő-testülete elnökének
--	--

pečatom Skupštine opštine.	aláírásával és a Képviselő-testület pecsétjével kell hitelesíteni.
----------------------------	--

Először azért kell kitenni a birtokost, mert pontosan jelezni kell, hogy melyik elnökről van szó, mivel az előzőek során a szövegben nem történt említés róla, és a kontextusból másra lehetne következtetni. A pecsét említésekor szintén fel kell tüntetni a Képviselő-testületet, mert ha nem, az elnök saját pecsétjére lehet gondolni, holott nem erről van szó. Az utóbbi esetben a község ismételt megnevezése elmarad, mert most már pontosan tudjuk, melyik képviselő-testületről van szó. Íme egy jó példa arra vonatkozóan, hogy mi történik akkor, amikor a szerbben nincs explicite kifejezve a szöveg.

Za radnike koji naknadu ostvaruju u zajednici novčanu naknadu utvđuje zajednica, u skladu sa ovim zakonom.	Az olyan munkások pénzbeli térítését, akik a térítést közösségben valósítják meg, a törvénnyel összhangban a közösség állapítja meg.
--	--

A szerb nyelvben nem létezik a határozott névelő kategóriája, de konkrét esetünkben a mondat egy meghatározott közösségre utal, nem pedig arra, hogy a munkás valakivel közösen, és nem egyedül valósítja meg a térítését. Mivel nincs pontosan meghatározva, hogy melyik közösségről történik említés, a fordító tévesen fordította le a mondatot. A továbbiakban azonban megtudjuk, hogy a Rokkantsági és Nyugdíjbiztosítási Közosségről van szó, ezért a fordítónak ezt okvetlenül bele kell építenie a mondatba, a félreértés és a pontatlanság elkerülése érdekében.

Ha megfigyeljük a társadalmi-politikai, illetve a jogi nyelvhasználat fordulatait, és szemügyre vesszük a felsorolt példákat, látjuk, hogy azok köznyelvi elemekből állnak. Gyakori használatuk és sajátos, sablonszerű szerkesztésmódjuk teszik őket frázissá. Azt is mondhatnánk, hogy a hivatalos lapok szövegei majdnem csupán fordulatokból épülnek fel.

A frázisok fordításakor a fordítónak teljesen meg kell szabadulnia a kiinduló nyelv hatásától, vonzásától, és a magyarországi törvényhozásban használatos hagyományos, bejáródott fordulatokat kell használnia, a magyarországi jogi nyelv stílusát kell követnie. A két ország eltérő társadalmi-politikai rendszere ugyanis csak a terminológia szintjén okozhat különbséget, a frazeológia szintjén nem.

A JOGI ÉS TÁRSADALMI-POLITIKAI TERMINOLÓGIA ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A terminológia valamely szakterület szókincse, amely szakszavakból és szakkifejezésekből áll. A szakszókincs egy egyetemes nemzeti nyelv szerves része, ezért közvetlen és állandó kölcsönhatásban van a köznyelvvvel. A szakszavak, terminusok gyakran kerülnek ki a beszélt nyelvből, amikor különös, másodlagos, vagy csak sajátos jelentést tulajdonítunk nekik, de az is előfordul, hogy egy szakszó idővel a mindennapi beszélt köznyelv részévé válik. Ezért sokszor nehéz megállapítani, hogy bizonyos szavak terminusok-e, vagy pedig a társalgási nyelv valamely tárgykörrel kapcsolatos gyakori fordulatai.

Minden ország jogi nyelve mögött egy sajátos társadalmi berendezés, sajátos jogi rendszer áll. A nyelv társadalmi-politikai, jogi terminológiájának együtt kell alakulnia egy meghatározott társadalom politikai berendezésének, illetve az állam jogi rendszerének fejlődésével, annak módosulásával, változásával. Egy adott társadalom belső szükségleteire kell válaszolnia, ugyanakkor biztosítania kell a nemzetközi kapcsolatfenntartás zavartalanságát is. A szókincs különben is a nyelv legváltozékonyabb része, s ez hatványozottabban érvényes a társadalmi érintkezés terminológiájára.

Sajátos helyzetben van a kisebbségben élő magyar mikrotársadalom, amelynek képviselői sokszor egyfajta hiánypótló terminológiai részrendszert kénytelenek megalkotni, mivel közvetlen közösségük és az anyaország államberendezése között számottevő eltérés van. A magyar társadalmi szaknyelv a magyarországi viszonyokat tükrözi, s az európai csatlakozásból kifolyólag ma már mindinkább a nemzetközi terminológiát alkalmazza, vagy pedig az annak megfelelő magyar szakszókincset igyekszik megteremteni, amely nálunk, legalábbis a hazai viszonyokra – úgy tűnik – még egy jó ideig nem lesz alkalmazható. Eltérés tehát mindig volt és még van is a magyarországi és a szerbiai államberendezés között. Ennek illusztrálásra a múltba fogunk kanyarodni, s még hozzá nem is a régmúltba. A múlt század hetvenes éveiben ugyanis Jugoszláviában egy olyan sajátos, szocialista öngazgatási rendszer létezett, amely más, legalábbis a környező országokban nem volt érvényben. Ennek a sajátos államberendezésnek szinte máról holnapra új, különleges terminológiai rendszere jött létre. Mivel abban az időszakban a nemzetiségek úgymond megkülönböztetett jogokat élveztek, a nyelvük hivatalos nyelvnek számított, ami azzal járt, hogy minden hivatalos dokumentumot (kezdve a törvényektől a különféle döntésekig) le

kellett fordítani azok nyelvére, hirtelen nagy gond merült fel, mert az anyaországokban hiányzott a megfelelő valóságháttér, s így nem létezett ekvivalens megnevezésrendszer sem. Ezért az akkori Vajdaság SZAT Képviselőháza Végrehajtó Tanácsának Törvényhozási Titkársága megbízásából egy munkacsoport alakult, azzal a feladattal, hogy megteremtse a hiányzó terminológiát a nemzetiségek nyelvén. Ennek eredményeképpen látott napvilágot 1979-ben az ÖNIGAZGATÁSI ÉS EGYÉB TÁRSADALMI-POLITIKAI KIFEJEZÉSEK SZÓTÁRA,²¹³ amely négy nyelv (magyar, szlovák, román, ruszin) viszonylatában készült el. A szakmunkatársak között voltak a mai Magyar Tanszék, az akkori Hugarológiai Intézet dolgozói, Papp György, Molnár Csikós László, Pató Imre is. Hadd említsünk néhány akkor keletkezett kifejezést:

samoupravni socijalizam – öngazgatási szocializmus
samoupravni sporazum – öngazgatási megegyezés
društveni dogovor – társadalmi megállapodás
udruženi rad – társult munka
organizacija udruženog rada – társult munka szervezet
osnovna organizacija udruženog rada – társult munka alapszervezet
složena organizacija udruženog rada – összetett társultmunka-szervezet
samoupravna interesna zajednica – öngazgatási érdekközösség
društveni pravobranilac samoupravljanja – öngazgatási társadalmi ügyész
radnički savet – munkástanács
veće uruženog rada – a társult munka tanácsa
(mesni) samodoprinos – (helyi) önkéntes hozzájárulás, helyi járulék

s íme egy igen hosszúra sikeredett terminus is, pontosabban terminológiai lánc:

*udruživanje rada i sredstava rada radnih ljudi koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana sa radom drugih lica u okviru ugovorne organizacije uduženog rada –
a polgárok tulajdonában levő munkaeszközökkel személyes munkával önálló tevékenységet végző dolgozók munkájának és munkaeszközeinek a*

²¹³ A bevezetőből idézünk néhány célkitűzést: „Forradalmi fejlődésünk és szocialista öngazgatásunk eredményei az alkotmány, a társult munkáról szóló törvény és más rendszerjellegű törvények érvényesítése szükségesség tette a terminológiának a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való kialakítását, ami egyébként is az egyenjogúság és együtvértartozás politikájának alkotó része.”

szerződéses társultmunka szervezet keretében más személyek munkájával való társítása

Ha megfigyeljük ezeket az kifejezéseket, elmondhatjuk, hogy nagyrészt tartalmi tükrözés révén jöttek létre, tiszteletben tartva a magyar szóalkotási módot, illetve szintaktikai szabályokat. Mivel különösen a szervek, szervezetek elnevezése igen hosszúnak bizonyult, a szerb gyakorlatot követve a magyarban is kialakult rövidített változatuk, de a magyar nyelv normáinak megfelelően.

<i>OUR</i>	<i>TMSZ</i>	<i>társult munka szervezet</i>
<i>OOUR</i>	<i>TMA SZ</i>	<i>társult munka alapszervezet</i>
<i>SOUR</i>	<i>ÖTMSZ</i>	<i>összetett társult munka szervezet</i>
<i>SIZ</i>	<i>ÖÉK</i>	<i>önigazgatási érdekközösség</i>
<i>IO</i>	<i>VB</i>	<i>végrehajtó bizottság</i>

Azóta nem sok idő telt el, de sok minden megváltozott. Bár mi nem változtattunk lakóhelyet, mégis három országot cseréltünk: a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság felbomlásával létrejött a Jugoszláv Szocialista Köztársaság, majd azt csakhamar felváltotta Szerbia és Montenegró államközössége s végül a mostani hazánk, a Szerb Köztársaság. Az ország területének csökkenésével alakult át államberendezésünk is az öngazgatású szocializmusból, ahol egyfajta tervgazdálkodás uralkodott a mai demokratikusnak nevezett, jobbra piacgazdálkodási társadalomig. A nemzetek és nemzetiségek egykor annyira hangoztatott testvériség-egységének szelleme is jóval alábbhagyott. Így lettek a nemzetiségekből nemzeti kisebbségek, mint ahogyan egyébként a küdöttrendszer is átalakult képviselőrendszerré.

Az öngazgatási fázisban keletkezett szavaink tehát nagyon gyorsan, máról holnapra (ahogyan keletkeztek is) elavultak, anarkronisztikussá, archaikussá váltak. Az említett szótárban azonban vannak olyan általános érvényű társadalmi-politikai és jogi terminusok, amelyek még ma is használatosak, amelyek a nemzetközi joggyakorlatban is érvényben vannak, tehát ilyen szempontból a szótár ma is forgatható.

Szinte nap mint nap keletkeznek továbbra is új társadalmi-politikai terminusok, nem oly tömegesen, mint a hetvenes években, de folyamatos jelenségről lévén szó, a beszélőt vagy a fordítót kényszerhelyzetbe állítják, mert mielőbb meg kell találnia az ekvivalens magyar kifejezést. Nincs idejük a nyelvészeti tanácskozások eredményeire vagy szövegegyeztető bizottságok

döntésére várni, még akkor sem, ha rendszeresen megszervezik őket. Sokszor csak néhány perc áll a rendelkezésükre, ezért több-kevesebb sikerrel birkóznak meg a gyakran igen összetett terminológiai gondokkal. Ezek azonnal bekerülnek a joggyakorlatba, a sajtóba, s utólag már nagyon nehezen változtatathatók meg. A már említett öngazgatási szótáron kívül a fordítók segítségére szolgál még négy szótár. A tartományi közigazgatási és jogszabályügyi titkárság honlapján megtekinthető elektronikus szószerkesztő mellett a közelmúltban megjelent Orosz János mindkét irányú szótára (Orosz 2011, Orosz 2012), valamint Bozóki Antal négykötetes szerb-magyar szótára is (Bozóki 2011).

Ejtsünk most néhány szót a vajdasági magyar társadalmi-politikai terminológia sajátosságairól, éspedig az imént említett szótárak, valamint a fordítói gyakorlat alapján!

A vajdasági magyar szaknyelvre fokozottabb mértékben jellemző mindaz, ami az anyaországi terminológiára. A fordítás útján keletkezett szövegek tele vannak (nemzetközi) idegen szavakkal, s azok sokszor helytelen formában vagy jelentésben fordulnak elő, mert a szerb nyelv közvetítő hatása lépten-nyomon érződik.

A tükrözéssel keletkezett új terminusok nagyjából követik a szerb alakokat, sokszor szolgai módon teszik ezt (így lesz a *polukvalifikovani radnikból félig szakképzett munkás a betanított munkás helyett, vagy a socijalni radnikból szociális munkás a szociális gondozó helyett*), de a magyar nyelv szintetikus jellegéből vagy pedig az egyes szavak inherens jelentéséből adódóan tömörebb, kompaktabb terminusok is születtek:

građevinsko zemljište – telek (nem pedig építészeti telek)

opštenarodna odbrana – honvédelem (nem pedig általános népvédelem)

dokazno sredstvo – bizonyíték (nem pedig bizonyítási eszköz)

nosilac prava – jogosult (nem pedig a jog élvezője)

davalac usluga – szolgáltató (nem: szolgáltatásnyújtó)

Legtöbb a jelzős szerkezet, de gyakran előfordul, hogy a szerb szókapcsolatok a magyar változatban összetételekké tapadtak:

zemljišne knjige – telekkönyv

radna jedinica – üzemegység

paušalni iznos – átalányösszeg

izvor prava – jogforrás

javna isprava – közokirat

stranačka inicijativa – pártkezdeményezés

klasni interes – osztályérdek

rezervni fond – tartalékalap

emisiona banka – jegybank

bračni drug – házastárs

supstidijarni tužilac – pótmagánvádló

susedno pravo – szomszédjog

A szerbben a *ne* előtagot viselő névszók a magyarban többnyire fosztóképzősek:

nehat – gondatlanság, figyelmetlenség

nedeljiv – oszthatatlan

nelikvidan – fizetéseképtelen

nemoralan – erkölcstelen

neotuđiv – elidegeníthetetlen

nekretnina – ingatlan

de a tagadott melléknévi igenevek a magyarban analitikusabb formát is képviselhetnek a szerb megfelelőjükénél, mert az igekötő és a névszó közé kerül a tagadószó: *nedopušten* – meg nem engedett, s míg a *nezakonit* lehet törvénytelen, a *protivzakonit* értelemben pedig törvényellenes is, a *neustavan* csak alkotmányellenes.

Az igéből képzett *ne* előtagú főnevek viszont a magyar szótárban birtokos szerkezettel vannak megfeleltetve, éspedig két deverbális névszó képezi a szintagmák tagjait, a második rendszerint az *elmulaszt* igéből képzett:

nečinidba – tevés *elmulasztása*

neispunjenje – a valóraváltás *elmulasztása*

neizvršenje – a végrehatás *elmulasztása*

A szerbre a hátravetett határozós szerkezetű fordulatok jellemzőek, a különféle esetviszonyokban álló előjárós szerkezetek, s a magyar fordításkor vigyázni kell, hogy ne ezt az idegenszerű fogalmazásmódot tükrözzük, hanem nyelvünk szellemében fogalmazzunk, többnyire jelzős szintagmák használatával.

nesreća na poslu – üzemi baleset

zaštita na radu – munkavédelem

igra ne sreću – szerencsejáték

hartija od vrednosti – értékpapír

akt o osnivanju – alapító aktus
ugovor o delu – vállalkozási szerződés
zahtev za naknadu štete – kártérítési igény
izvod iz zapisnika – jegyzőkönyvi kivonat
poslovi iz delokruga uprave – a hivatal hatáskörébe tartozó teendők (nem pedig: teendők a hivatal hatásköréből)

A fordítók számára a legnagyobb gondot talán az okozza, amikor a forrásnyelvi terminusnak több szó felel meg a célnyelvben, de az is, ha a célnyelv nem tesz különbséget két sajátos, fontos kategória között. Tehát amikor az egyik nyelvben differenciáltabb a fogalomkör mint a másikban. Ilyenkor ugyanis a szótárak csak felsorolják a lehetséges megfeleltetéseket, de nem fűznek magyarázatot hozzájuk, hogy mikor melyiket kell használni:

komisija, komitet, odbor mind bizottság
udruženje, društvo – egyesület
veće, savet – tanács
zavod, institut – intézet
sastanak, sednica, zbor, zasedanje – ülés, gyűlés (azzal, hogy az utóbbi ülészakot is jelöl)
šef, upravnik, načelnik – főnök, (osztály)vezető
zamenik/pomoćnik direktora – igazgatóhelyettes

s vajon a viceguverner – helyettes kormányzó vagy pedig kormányzóhelyettes?

De fordítva is érvényes, amikor a szerbben egy általánosabb, több fogalmat jelentő szónak a magyarban kettő, de néha több is megfelel: a *cena* egyben *díj* és *ár* is, ezért a *cenovnik* lehet vagy *árjegyzék*, vagy pedig *díjjegyzék*.

odeljenje	1. (ügy)osztály
	2. szakasz
	3. tagozat
	4. ágazat
arhiva	1. irattár
	2. levéltár
radno mesto	1. munkahely
	2. munkakör

<i>glas</i>	1. hang, hír
	2. szavazat
<i>primanje</i>	1. átvétel, felvétel
	2. elvállalás
	3. bevétel, jövedelem, járandóság
<i>zastuništvo</i>	1. képviselő (az, hogy vki vkit vhol képvisel)
	2. képviselő, ügynökség (intézmény)
<i>konkurencija</i>	1. verseny, versengés
	2. versenytárs, illetve vetélytárs
<i>overen</i>	1. hitelesített
	2. hiteles
<i>sud</i>	1. vélemény (általános jelentés)
	2. ítélet
	3. bíróság, törvényszék
<i>tužilac</i>	1. vádló, ügyész
	2. felperes
<i>tuženi</i>	1. vádlott
	2. alperes

A parlament jelöli az országgyűlést, de a képviselőházat, országházat is, viszont a *studentski parlament* szerkezet esetében, ahol az egyetemi hallgatók képviselői szervéről van szó, egyiket sem használhatjuk.

A szerb nyelvben vannak olyan képzett, többnyire deverbális főnevek, amelyek lehetnek elvont jelentésűek, jelölhetik a cselekvés nevét, ugyanakkor a cselekvés által létrejött vagy azt előidéző hivatott konkrét dokumentumot is jelenthetik:

<i>uverenje</i>	1. meggyőződés
	2. bizonylat, igazolás
<i>rešenje</i>	1. megoldás
	2. végzés, döntés
<i>odluka</i>	1. határozás
	2. határozat

A fordítónak tehát jól oda kell figyelnie a kontextusra, mielőtt eldöntené, hogy melyik szót használja.

Olykor, hogy a lefordított szerkezetnek értelme legyen, a magyarban körülírást kell alkalmazni:

osnivačka skupština – alakuló képviselőházi ülés
uslovno osuditi – felfüggesztett büntetésre ítélt,
vagy pedig: *az ítélet végrehajtását felfüggeszti.*

A magyarországi és vajdasági magyar terminusok között a különböző valóság hátteret tükröző jelentésárnyalati különbségek is lehetnek: A szerb *opština* szó egyik jelentéseként a *községet* jelöljük meg, amely nálunk falunál nagyobb közigazgatási egységet jelent, lehet város is, de több települést is magába foglalhat. Magyarországon a *község* nagyobb falut jelöl. Ebből adódik az is, hogy Magyarországon nem létezik *községi bíróság*, *községi igazgatás*, *községi tanács* ami nálunk a szerb *opštinski sud*, *opštinska uprava*, *opštinsko veće* megfelelője.

Magyarországon a *tužba* megfelelője a bűnvádi eljárásokon kívül a *kereset*, nem pedig a *vád* ahogyan nálunk igen gyakran előfordul.

Az *okrivljeni* csak *terhelt* lehet a vádiratban, nem pedig *vádlott*, azzá csak akkor válik, amikor vádat emelnek ellene. Akkor viszont a szerbben *optuženi* lesz.

Az *obdanište* szerb tükröfordítása a magyar *napközi*, amely Magyarországon csak az iskolák keretében működő intézmény, s a szerbben a *produženi boravak* felel meg neki. Tehát az *obdanište* szót sehogy sem fordíthatjuk napközinek, hanem óvodának, esetleg *napközi otthonos óvodának*.

Az *okrug* nem lehet kerület, csak *körzet*, ebből kifolyólag az *okružni* melléknév sem lehet kerületi, csak *körzeti*:

<i>okružni načelnik</i>	–	<i>körzeti elöljáró</i>
<i>okružno tužilaštvo</i>	–	<i>körzeti ügyészség</i>
<i>okružni sud</i>	–	<i>körzeti bíróság</i>

A *porotnik* (*népi*)*ülnök*, a *porota* pedig *esküdtszék* vagy *esküdtbíróság*, bár több helyen a *népi ülönkség* is szerepel. Ezek szerint a *porotnik* is lehetne az *esküdtbíróság tagja*.

Érdekes, hogy a legújabb jogi szótárból hiányoznak az olyan idegen eredetű jogi terminusok mint például a *jurisdikcija*, *ingerencija*, amelyek a szerb joggyakorlatban kimondottan gyakoriak, de a legújabb szerb szakszavak is, mint például a magyar *fenntartható fejlődés* megfelelője, az *održivi razvoj*.

Irodalom:

- Bozóki Antal (2011). *Szerb-magyar jogi szótár*. 1–4 kötet. Újvidék: Árgus kiadó.
- Orosz János (2005). *Szerb-magyar közigazgatási és jogi szótár*. Újvidék: Magyar Szó.
- Orosz János (2011). *Srpsko–mađarski rečnik pravnih i upravnih termina. Szerb–magyar jogi és közigazgatási szótár*. Novi Sad: Forum Kiadó.
- Orosz János (2012). *Magyar–szerb jogi és közigazgatási szótár. Mađarsko–srpski rečnik pravnih i upravnih termina*. Novi Sad: Forum Kiadó.
- Önigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótára, Újvidék, 1979.
- Papp György (1979). A kontrasztív elemzés szerepe a társadalmi-politikai terminológiai fordításában és fordítási módszereink kialakításában. *Hungarológiai Közlemények* 39 – 40. Újvidék
- Papp György (1983). A társadalmi-politikai terminológiai összevető vizsgálatának időszerű kérdései. *Hungarológiai Közlemények* 54. Újvidék

*Romani Ive Andrića na
mađarskom jeziku*

PREVOD ROMANA NA DRINI ČUPRIJA

Prvo objavljivanje romana NA DRINI ČUPRIJA na nekom stranom jeziku je upravo prevod Lasla Čuke na mađarski (objavljen je 1947. u Budimpešti u izdanju izdavačke kuće *Szikra/Iskra*). Prema rečima samog Andrića, odmah nakon toga je, pozivajući se na mađarsko izdanje, usledilo obraćanje jednog velikog izdavača iz Minhena u vezi sa ustupanjem autorskih prava za objavljivanje dela na nemačkom jeziku.²¹⁴ Tako je roman o čupriji pošao u svet. Simbol postojanosti i nepomičnosti krenuo je u pohod i osvajanje svetskih književnih scena, što je na kraju rezultiralo i Nobelovom nagradom 1961. godine.

Istraživači koji se bave uzajamnim vezama srpske i mađarske književnosti ističu ulogu prevodioca u ovom događaju. Ne želimo da pridajemo preveliki značaj njegovom doprinosu svetskoj slavi romana i samog Andrića, činjenica je, međutim, da je Čuka prepoznao značaj i veličinu ovog dela, i da je odmah pri objavljivanju romana na srpskom jeziku (1945. godine) prionuo na prevođenje.

Faksimil Andrićevog pisma²¹⁵ upućenog Čuki (čuva se u njegovoj zaostavštini, a zahvaljujući njegovoj udovici objavljeno u septembarskom broju časopisa *Híd* za 2001. godinu) dokazuje da su Čuka i Andrić bili u kontaktu, bar što se tiče pismene korespondencije, a vrlo je moguće (na što nam ukazuje i sadržina ovog pisma), da su se prilikom pišćeve posete Budimpešti i lično upoznali.

O prevodiocu

Laslo Čuka (1901–1984) je – može se sa sigurnošću reći – najplodniji prevodilac srpske književnosti na mađarski jezik. Rođen je u južnom Banatu (u današnjem Plandištu), ali je do svoje 15. godine živio u Subotici, odakle se sa porodicom seli u Mađarsku. Godine 1950. je uhapšen na funkciji sekretara Jugoslovensko-mađarskog društva, osuđen je za „jugofiliju” na 15 godina zatvora, ali je posle pet godina oslobođen.

Bio je pesnik (o čemu svedoče četiri zbirke pesama), publicista (autor oko 150 književnih kritika, studija, članaka), organizator književnog i kulturnog života (pokretač i urednik časopisa *Út* u Novom Sadu, *Kalangya* u Subotici i *Láthatár* u Budimpešti). Imre Bori govori o njemu kao o nekom ko „formira sliku o svetskoj

²¹⁴ Iz pogovora Zoltana Čuke uz prevod zbirke pripovedaka Ive Andrića pod naslovom A LŐPORTORONY (Barutana).

²¹⁵ V. prilog!

književnosti” (Bori 1987: 217), a Gabor G. Kemenj smatra da je bio utemeljivač mađarske nauke o manjinama (Gerenčer 2002: 274).

Najviše je prevodio i posredovao između južno-slovenske književnosti i mađarske čitalačke publike. Osim gotovo celokupnih Andrićevih dela, preveo je SEOBE Miloša Crnjanskog, potom Krležu (ZASTAVE, BALADE PETRICE KEREMPUHA, nekoliko drama koji su se našle i na repertoaru budimpeštanskih pozorišta, kao i zbirku pripovedaka). Preveo je i Njegoševa dela GORSKI VIJENAC i LUČU MIKROKOZMU, zatim DUNDA MAROJA Marina Držića, VASU REŠPEKTA i MEMOARE Jakova Ignjatovića, poemu JAMA Ivana Gorana Kovačića, PROLOM Branka Ćopića, DERVIŠ I SMRT Meše Selimovića, nekoliko Nušićevih komedija (koji su zahvaljujući njemu postali poznati široj mađarskoj pozorišnoj publici), PROLEĆE IVANA GALEBA Vladana Desnice, KIKLOP Ranka Marinkovića, TVRDI GRAD Slobodana Novaka itd. Za svoj rad odlikovan je Ordenom jugoslovenske zastave sa zlatnim vencem za „naročite zasluge za razvoj prijateljskih odnosa i kulturne saradnje Jugoslavije i Mađarske”. Tom prilikom ambasador je rekao da se „mostovi kakve gradi Čuka nikad ne mogu porušiti”, dok je Desanka Maksimović povodom tog događaja izjavila:

Kad bi u svetu bilo bar deset ljudi kao što je Zoltan Čuka, narodi bi živeli u prijateljstvu jedan s drugim. Našoj književnosti Zoltan je otvorio put u srednju Evropu preko svoje zemlje u doba kada naša književnost nije bila u modi kao danas. Divim mu se i zahvalna sam [...] (Ćorović 2012).

Ne smemo, dakle, zaboraviti njegovu požrtvovanost i predanost ovoj misiji, ipak moramo priznati kako se i ovog puta načelo po kojem kvantitet ide na uštrb kvaliteta na žalost obistinilo. Mladen Leskovac je jednom prilikom izjavio:

[...] preveo je oko 80 dela iz južno-slovenske literature. To je jedinstven, skoro neshvatljiv poduhvat, niko nas nije zadužio u većoj meri. Istina je međutim: ima ozbiljnih zamerki na Čukine prevode (Leskovac 2001: 1002).

Deze Bordaš tvrdi da je

[...] naš književni prevodilac rveći se sa kvantitetom išao na uštrb kvaliteta, što mu kritičari prevoda sa pravom zameraju. Naravno sve to ne umanjuje njegove kulturno istorijske poduhvate, jer ne postoji iole

značajnije delo u književnosti južnoslovenskih naroda koje Zoltan Čuka nije predstavio mađarskoj čitalačkoj publici (Bordaš 2001: 1004).²¹⁶

Geza Juhas ga opravdava tvrdeći da je bio prinuđen da prevodi po porudžbini jer je od toga živeo. Osim toga, ocenjuje da mu je poznavanje srpskohrvatskog jezika bilo blago rečeno površno, ali je zato bio veoma temeljan, savestan i imao je stalnog konsultanta za jezik, a bogata prevodilačka rutina mu je pomogla da prevaziđe teškoće. Tu nalazimo i podatak da se tokom prevođenja *BALADE O PETRICI KEREMPUHU* sve vreme konsultovao sa Krležom, šta više (pošto je autor odlično govorio mađarski) on mu je davao vredne sugestije kako da se izbori sa nekim problemima tokom prevoda, vodeći često i žustre polemike oko nekih rešenja (npr. kako prevesti naslov dela), iako i sâm Krleža priznaje da je to bila „prevodilački najopasnija pustolovina”, pogotovo zbog „toliko specifičnog, baroknog, intelektualizovanog kajkavskog jezika” na kome je delo pisano.

Pritiskan rokovima, Čuka često nije stizao da se posveti književnim delima na način na koji je to želeo.

Izdanja romana na mađarskom jeziku

Interesantno je da je nastao samo taj jedan jedini pominjani prevod Andrićevog romana na mađarski jezik. Kao što smo već pomenuli, prvo izdanje je ugledalo svetlost dana 1947. godine u Budimpešti. Prevod je zatim objavljivao u više navrata i u Mađarskoj i u tadašnjoj Jugoslaviji. Najviše reprint izdanja imala je izdavačka kuća *Európa (Evropa)*, čak tri, i to: 1958., 1973. i 1994. godine.

Roman je u Budimpešti doživio još dva objavljivanja, i to u izdanju *Magyar Könyvklub* (‘Mađarskog književnog kluba’) 1999. i izdavačke kuće *General Press Kiadó (Đeneral Pres)* 2007. godine.

Jedini izdavač na mađarskom jeziku u Novom Sadu, *Forum*, izdaje roman u dva navrata: 1962. godine kao posebnu samostalnu knjigu i u sklopu *Sabranih dela Ive Andrića*, kao i 1982. godine u saradnji sa jednom budimpeštanskom izdavačkom kućom.

U međuvremenu, 1965. godine roman je izašao i u Bukureštu.

Na žalost, ni u jednom izdanju ne postoji podatak o lektoru. Činjenica je da između prvog izdanja i onog koje je objavio *Forum* povodom Andrićevog 70. rođendana postoji razlika. Neko je, što se tiče pravopisa, ali i slučajnih

²¹⁶ Preveo autor ovog rada.

izostavljenih delova intervenisao. Možda je to bio sam prevodilac, ne zna se, podataka o tome nema. Da pomenemo samo najuočljivije razlike: u prvom izdanju su sva lična i geografska imena transkribovana na mađarski, a u drugom samo poneka, ostala su vraćena u originalni oblik, u srpsko latinično pismo. Još jedan vrlo važan podatak je da u prvom prevodu nema glosara na kraju romana – on je znači naknadno dodat.

O samom prevodu

Beata Tomka na početku svoje studije o Andriću kaže:

Čitanje proze Ive Andrića, bez da se to čini u originalu, zainteresovane lišava izuzetnog doživljaja. Isto važi i kada se čitalac ne udubi u semantičko bogatstvo jedinstvenog spoja leksičkog i diskursnog sloja (tj. u mogućnosti semantičkih konotacija regionalnih arhaizama)²¹⁷ (Tomka 2007).

Tomka naglašava kako jedan od očiglednih elemenata koji stvaraju svojevrsnu atmosferu u Andrićevoj prozi potiče od specifične jezičke slojevitosti. Svesna upotreba turcizama koji su se odomaćili u starom srpskom i bosanskom regionalnom dijalektu, kao i korišćenje arhaičnih srpskih reči iz doba turske vladavine a koje danas više nisu deo standardnog srpskog jezika čine njegova dela jedinstvenim u južno-slovenskoj literaturi. Stoga Tomka delo dovodi u vezu sa homerovim epovima:

Ta jezička raznovrsnost njegove promišljene, do tančina izrađene proze je i u vreme nastanka i neposredno nakon toga od strane savremenika i kasnijih generacija mogla da se prati samo pomoću komentara koji upotpunjuju roman, isto kao i Homerovi epovi. Rečnici i glosari koji su sastavni delovi njegovog dela kako u originalu tako i kod prevoda su u hermeneutičkom i tekstološkom smislu neizostavni [...] Autor atmosferu i specifične hronotope svog romana zasniva na jezičkoj upotrebi leksikografskih, odnosno leksičkih slojeva, što neposredno evocira i jedan drugi bahtinski pojam, koncept dijalozizma. [...] Andrić nije sveznajući narator, već prepušta priču bezličnom hroničaru, koji povremeno meditira, komentariše ili pak prepušta ugao posmatranja predstavnicima različitih entiteta i konfesija koji govore drugačijim regionalnim jezikom.

²¹⁷ Prevod EA.

(Sumnjam da bi ovu dvojnost kao formu diskursne verodostojnosti sa centralnim značajem, bilo koji prevod mogao da prikaže.)²¹⁸

Antropološko-semantički sloj se u romanu manifestuje raznovrsnim postupcima naratora. Likovi koji progovaraju u pojedinim epizodama koriste leksički fond svojstven etničkoj i verskoj zajednici kojoj pripadaju. Njihovo međusobno sporazumevanje, međutim, ništa ne sprečava, ova jezička koegzistencija zadovoljava njihove životne i svakodnevne potrebe, čime se ostvaruje i komunikativna funkcija. I zaista, najveće nedaće prevodiocu uzrokuju naponi da se ta raznolikost, ta verodostojnost prenese na drugi jezik a da se ne naruši atmosfera čitavog dela. Šta učiniti sa delovima u kojima likovi progovaraju svojim dijalektom? Jedno od prevodilačkih rešenja jeste da se u ciljnom jeziku upotrebe neki od dijalekata za dočaravanje atmosfere dela i raznolikosti kultura. Da li da se recimo pribegne upotrebi mađarskih arhaičnih i dijalekatskih reči? Međutim, na tom kliskom terenu vrlo lako može da se ode u krajnost, da se pretera i da umesto kvalitetnog prevoda dobijemo smešne, nakazne pokušaje. Pitanje je kako da se pronađe prava mera?

Čuka pribegava jedinom ispravnom rešenju, te specifične arhaične srpske reči, kao i turcizme ostavlja u originalnom obliku sa fonetskom transkripcijom. Kada se prvi put takav izraz pojavi u romanu tipografski se obeleži/istakne i odmah nakon njega Čuka daje prevod, objašnjenje nepoznate reči, bez obzira što se na kraju romana nalazi rečnik stranih reči.²¹⁹ Ponekad sâm izraz stoji kao apozicija. Kasnije se ta ista reč koristi kao poznata, bez ikakvih obeležja.

[...] *török örök, **szejmenek*** [...] (15) (turski čuvari, sejmeni)

[...] *kávéfőző **dzsezvájával*** [...] (14) (posudom za kuvanje kafe, džezvom)

[...] *mindig égő faszénkályhájával a **mangalával*** [...] (14) (uvek naloženom furunom na drva, mangalom)

[...] *a višegrádi **kaszaba**, a kisváros* [...] (12) (višegradaska kasaba, gradić)

[...] *a **csarsia**, vagyis az üzleti negyed* [...] (12) (čaršija iliti trgovačka četvrt)

[...]] *ilyen varázslata, ilyen **tilszumja** volt* [...] (19) (imao je takvu magiju, takav tilsum)

[...] *mint **sehit**, vallásának vértanúja* [...] (19) (kao šehit, mučenik svoje vere)

²¹⁸ Prevod EA.

²¹⁹ Koji je istini za volju, takođe prevod Andrićevog glosara, i u njemu se nalaze samo turske reči.

Ima i izuzetaka kada prevodilac ne koristi gore opisani metod:

[...] *zatvarali su ih, zajedno sa Alihodžinom decom, u hladoviti i široki alvat* [...] (331)

[...] *együtt bezárták őket a hűs és tágas alvatba* [...] (402)

Međutim, ni u Andrićevom glosaru ne nalazimo ovaj turcizam, pa se ni prevodilac nije potrudio da pronade objašnjenje.

A sada nešto o prevodu naslova romana. Mi, koji smo manje-više dvojezični, ali nam srpski ipak nije maternji jezik, imamo tu privilegiju da dela poput ovog čitamo u originalu, ali ponekad se laički zapitamo oko nekih jezičkih formulacija u samom izvornom tekstu. Tako sam se još pre tridesetak godina, čitajući roman prvi put, zapitala zbog čega je Andrić roman naslovio baš tako, zbog čega nije recimo *Most na Drini* (po analogiji na *MOST NA ŽEPI*), ili eventualno *Ćuprija na Drini*. Tek sam sada došla do podatka da red reči i turcizam u naslovu imaju svoju funkciju, da aludiraju na stihove iz bosanske junačke pesme koju je Andrić kao dete slušao.²²⁰ U mađarskom se nije mogao pratiti identičan red reči (eventualno bismo mogli to učiniti kada bismo naslov proširili egzistencijalnim glagolom a uz to i neodređenim članom, što bi moglo samo iznimno da se koristi u značenju određenog: *a Drinán van egy híd*, ili bismo mogli upotrebiti posesivnu konstrukciju *a drinai híd*, ali pošto ima više mostova na Drini, odmah bi se nametnulo pitanje: *melyik?*). Zbog toga naslov romana u prevodu glasi *Most na Drini*. U mađarskom ne postoji sinonim za *most*, koji bi svi govorni predstavnici razumeli, ali bi ipak imao posebnu stilsku vrednost, ili bi eventualno upućivao na određeni dijalekat i davao dodatne informacije čitaocu, pa se nije mogla dočarati razlika između reči *most* i reči *ćuprija* turskog porekla. Iz navedenog se može zaključiti da nije moguće prevesti ni sâm naslov a da se ne izgubi na ekspresivnosti i na konotacijama. I već tu, na prvom koraku, čitalac gubi na atmosferi samog izraza.

Greške u prevodu mogu biti očigledne i skrivene, tačnije one koje se mogu uočiti nezavisnim čitanjem od originala i one koje se mogu primetiti samo upoređivanjem originala i prevoda. Šta je ono što očigledno ukazuje na prevodilački promašaj? Kritičari prevoda tvrde da je najveći greh ukoliko prevod ne odražava stil autora, ne izražava njegove crte, slikovitost, upečatljivost, ne sprovodi atmosferu celokupnog dela. Bitno je i da prevodilac ne padne u klopku

²²⁰ „A ti hajde gradu Višegradu da sagradiš na Drini ćupriju.”

doslovnog, mehaničkog prenošenja informacija, bez poštovanja leksičke, sintagmatske i sintaksičke zakonitosti ciljnog jezika. Najveća zamerka Čukinom prevodu jeste izveštačenost stila, korišćenje nametnutih konstrukcija i formulacija. Nepreciznost dovodi do nejasnih rečenica. U nastavku ćemo ukazati na neke propuste, omaške, ali ćemo se dotaći i dobrih prevodilačkih rešenja. Primere smo uzimali iz izdanja objavljenog 1962. godine. Interesantno bi bilo uporediti ovo izdanje sa prvim objavljivanjem romana na mađarskom jeziku.

U mađarskom imenice ne poseduju gramatički rod pa se ni enklitičkim formama ne postiže kongruencija unutar rečenica. To može da dovede do neadekvatnog prevoda, ukoliko prevodilac ne obrati posebnu pažnju na kontekstualno značenje.

*[...] civili prelaze slobodno, pa i vojnici pretrčavaju pojedinačno, ali čim krene malo veća grupa, sa Panosa **je** zaspu šrapnelom.* (330)

[...] a civilek szabadon átkeltek rajta, egyes katonák is átszaladtak, mihelyt azonban egy kissé nagyobb csoport próbált átkelni, a Panosról srappnellet ársztották el. (400)

Iz ovog prevoda se može zaključiti da su šrapneli zasuli most, a ne grupu ljudi koji su prelazili preko njega.

Ipak, najčešća očigledna greška je pogrešan red reči, koji nije karakterističan za mađarski jezik ili koji ne odgovara kontekstu:

Vatra se i ne loži. (331)

Nem is raktak tüzet. (401)

Pravilno bi bilo: *Tüzet sem raktak.*

Kćeri, sve lepe i na dobru glasu, dobro su se poudale. (333)

*Lányai, mindannyian szépek és jó hírűek, **jól mentek férjhez.*** (404)

Ovakav red reči ukazuje na trajnost radnje ili učestalost. Trebalo bi da stoji: *jól férjhez mentek.*

U sledećem primeru ili treba promeniti red reči (jer u mađarskom ukoliko imamo modalni glagol, on se ubacuje između glagolskog prefiksa i infinitiva kao dopune) ili umesto modalnog *kell* treba upotrebiti glagol *igyekezik* s tim da u tom slučaju brišemo prefiks kod infinitiva. Ovde se potkrala još jedna greška, jer se mesna konstrukcija koja se nalazi u originalu treba zameniti objektom:

*[...] ovde na suncu mora nekako da razdreši i olakša taj uzao koji ga steže i guši **pod grlom.*** (332)

[...] mert itt a napon valahogy **meglazítani kell** azon a hurkon, amely **a torka alatt** szorítja és fullasztja. (403)

Znači:

[...] mert itt a napon valahogy **meg kell lazítania** a hurkot, amely **a torkát** szorítja és fullasztja [...]

ili:

[...] mert itt a napon valahogy **lazítani igyekszik** azon a hurkon, amely **a torkát** szorítja és fullasztja [...]

Prevodilac često ne koristi specifičnosti mađarskog jezika, već dopušta da ga vodi original. To je najočiglednije kod izbegavanja glagolskog prideva sadašnjeg u atributskoj funkciji, koji bi, ukoliko bi se upotrebio, prouzrokovao redukovanje složene rečenice u prosto proširenu klauzu:

Po krajevima sitno cveće koje već počinje da se semeni. (332)

*A kert szélén apró virágok nyílnak , amelyek már **szemesedni** kezdenek.* (403)

Pravilnije je: *A kert szélén már magba szökkenő virágok nyílnak.*

Inače, imenici *seme* u mađarskom odgovara leksema *mag*, a samo pod 6. značenjem (u enciklopedijskom rečniku mađarskog jezika) nalazimo reč *szem* (koja se može upotrebiti u značenju *zrno*), pa je tako vrlo neobično što ju je prevodilac upotrebio da bi od nje načinio glagol po analogiji na srpski primer. Takav glagol u mađarskom jednotomniku i ne postoji.

Blešte bele kuće i crne se šume koje pokrivaju visove. (332)

Fehér házak villognak, erdők feketélnek, melyek a magasabb hegyeket födik. (403)

Predlažemo: *Fehér házak csillognak, a magasabb hegyeket borító erdők feketéllenek.*

[...] gusta seda kosa pada mu oko ušiju i na čelo, a srebrni jaki brkovi, pri dnu žuti od duvana, okružuju usta kao stalan osmejak. (336)

*Sűrű, ősz haja dús fürtökben omlik **füleire** és homlokára, ezüstös, vastag bajusza, középen sárgán a dohányfüsttől úgy veszi körül a száját, mintha állandó mosoly volna.* (408)

Bolje bi bilo: [...] *a középen dohányfüsttől sárgálló, egyébként ezüstös vastag bajusza mosolyként veszi körül ajkát.*

Inače u gore navedenoj mađarskoj rečenici potkrala se greška i što se tiče kongruencije u broju. Naime, parni delovi tela se u mađarskom jeziku navode u jednini, znači nije *oko ušiju*, već *oko uveta* je padala kosa, bez obzira što se to dešavalo sa obe strane glave.

Čuka poredbene konstrukcije takođe prevodi doslovno iako u mađarskom jeziku postoji sufiks koji omogućava sintetičko izražavanje:

[...] poginuo je kao dobrovoljac. (337)

[...] *mint önkéntes* elesett. (408) (trebalo bi da stoji: *önkéntesként veszítette életét*)

A on sam sedi u ovoj polumračnoj baraci kao talac. (345)

Ő maga pedig itt ül ebben a félhomályos barakkban mint tús. (419)

(pravilno je: *ő maga túszként ül* [...])

[...] *u životu ima i drugih stvari, čovečnijih i radosnijih od ovog mraka, straha i ubilačke pucnjave.* (339)

[...] *az életben más dolgok is vannak, emberibbek, örömebbek is, mint ez a sötétség, ez a gyilkos lövöldözés.* (412)

U navedenom trećem primeru umesto usiljene poredbene konstrukcije sa veznikom *mint* treba da stoji poređenje sa odnosnim nastavkom **-nél**: *ennél a sötétségnél, ennél a gyilkos lövöldözésnél*.

I sledeći primeri pokazuju da Čuka ne koristi sintetičko svojstvo mađarskog jezika, već se analitički izražava.

Ispod fesa teče znoj u mlazevima. (347)

Feze alól patakokban folyik a verejték (422) / *Feze alól patakzik a vér.*

Deca [...] po vas dan love sitnu ribu [...] (12)

A gyermekek, [...] egész napon át apró halra vadásznak [...] (17)

Pravilno bi bilo: [...] *naphosszakat* apró halra vadásznak.

Nalazili smo i primere za pogrešnu upotrebu prefiksa:

[...] *elkövetkezett* az 1912. évi Balkán-háború. (404)

Umesto toga treba: *bekövetkezett*.

[...] *sa teškim pićem i mnogim zdravicama.* (339)

[...] *nagy ivásokkal* (bolje ivászattal) és jókedvű *felköszöntőkkel*. (412)

U drugom primeru se prefiks izostavlja.

Postoje i stilski neadekvatne reči. Naime, ima izraza koji su karakterističniji za administrativni ili publicistički stil.

*Bekövetkezett az **okkupáció**. (404)*

Umesto ove tuđice bolje bi bilo upotrebiti imenicu *megszállás*.

Ali hodza se diže i predloži da se sklone. (335)

*Ali hodzsa felkelt a helyéről s azt **indítványozta** [...] (406)*

Trebalo bi da stoji: *azt javasolta [...]*

Evo još nekih primera za neadekvatnu upotrebu reči:

*[...] **razgranato utvrđenje** [...] (18)*

*[...] **szétágazó erőssége** [...] (25)*

Erősség znači jačinu, snagu, čvrstinu i ne može se koristiti kao ekvivalent za utvrđenje. Ovde odgovara imenica *erődítmény*.

[...] ali je propao u mnogim ratovima u kojima se proslavio. (19)

[...] de a sok háborúban, melyekben kitüntette magát, egészen tönkrement. (25)

Umesto medijalnog glagola *kitűnt* prevodilac je upotrebio povratni glagol kao što je to u srpskom, pa umesto značenja da se proslavio ili da se istakao, dobili smo da je sâm sebe odlikovao.

[...] pravi kasablja [...] (339)

*[...] a kaszaba valódi **bennszülötte** [...] (412)*

Reč *bennszülött* se nikako ne uklapa u kontekst, jer označava *domoroca, urođenika*. Tu bismo morali da upotrebimo izraz *őslakos*, što znači *starosedelac*.

U belo uniformi, sa kao mak crvenom, do kože ošišanom glavom [...] (348)

*Fehér egyenruhájában, piros **mákvirághoz** hasonlatos, **bőrig nyírt** fejével. (424)*

U mađarskom je mak obično bele, plave, roza ili ljubičaste boje. U tekstu se zapravo radi o bulkama, koje se na mađarskom zovu *pipacs(ok)*. Druga greška je da se kod šišanja do glave na mađarskom kaže da dotična osoba ima izbrijanu glavu: *borotvált fejével*.

Stigli su noćas. (348)

*Az **elmúlt** éjjel érkeztek. (423)*

U prevodu je značenje da su stigli prethodne noći.

[...] *jer ih niko **više** nije gonio.* (21)

[...] *senki sem kergette öket **tovább.*** (28)

U srpskom jeziku sejmeni nisu *više* gonili majke koje su krenule za svojom decom a u mađarskom ih nisu *dalje* terale, iako i u mađarskom može da stoji *többé*.

Prevodilac često formuliše rečenice koje nisu u duhu mađarskog jezika, ponavlja reči, i da je lektor pažljivo pročitao tekst, sigurno bi uočio greške i ispravio ih:

[...] *dok su oko njih zatvoreni dućani, verovatno puni svega, iako postoji naređenje da se dućani otvore.* (348)

[...] *míg körülöttük minden üzlet **be van zárva, habár hihetőleg** teli van mindennel, s **habár** parancs van arra, hogy az üzleteket nyitva kell tartani.* (423)

Prvo je nepotrebna upotreba glagolskog prefiksa *be* (umesto *be van zárva*, dovoljno je *zárva van*), zatim imamo doslovni prevod reči *verovatno*, koja je nastala od glagola *verovati* (i u mađarskom od njemu ekvivalentnog glagola *hisz / hihető(leg)* doslovno znači 'kao što se može verovati') umesto da je prevedeno kao *valószínűleg*. Na kraju, pomenimo nepotrebno gomilanje veznika *iako* (*habár*).

[...] *nije sačuvao mnogo pojedinosti o izvođenju samih radova na mostu.* (23)

[...] *nem sok **részletet** őriztek meg magáról a hidépítés végrehajtásáról és **részteiről.*** (31)

Ako smo kod gornjeg primera još i mogli da tolerišemo gomilanje reči, u ovoj rečenici to ne možemo. Naime, ovde je došlo do nehotičnog ponavljanja usled nepravilno formulisane rečenice. Prevod ove mađarske rečenice na srpski bi imao značenje 'nije sačuvano mnogo pojedinosti o samim radovima na mostu i njegovim pojedinostima'.

Doslovni prevodi takođe često paraju uši brižljivom čitaocu.

*Misli gazda Pavle **šta ovo bi sa njim**, njegovom kućom i njegovim tolikim imanjem.* (345)

*Arról gondolkodik Pavle gazda, hogy valójában **mi is ez a dolog itten vele**, a házával, a vagyonával.* (419)

Ama, kako bi bilo da to s krštenjem svršimo? (339)

De hát hogy is lenne, ha már végeznénk egyszer ezzel a kereszttel?
(411)

Mađar nikada ne bi postavio takvo pitanje, već bi sugerisao: *Legyünk már túl a kereszttelen* (‘Hajde da završimo sa tim krštenjem’)!

Zidao ga je Rade Neimar, koji je morao živeti stotinama godina, da bi sagradio sve što je lepo i trajno. (10)

A hidat Kőműves Rade építette, akinek százszendőkig kellett élnie. (15)

U mađarskom se ne kaže *százszendőkig*, već: *többszáz esztendeig* (‘više stotina godina’).

[...] i ostao *bez žive duše* u njemu. (341)

[...] egyetlen *élő lélek nélkül.* (414)

Takvi su svi: tvrđice i tutumraci, a puni para kao šipak. (16)

Mindannyian ilyenek: zsugoriak és szűkmarkúak, holott tele vannak pénzzel, mint a csipkerózsabokor virággal. (23)

Ovde nalazimo doslovan prevod srpskog izraza na mađarski jezik, s tim što je u prevodu poređenje prošireno: ‘puni para kao što je žbun šipka pun cvetova’.

Evo još nekoliko nepreciznosti, izostavljenih delova rečenica.

Zato su opet putnici, kojima nije do toga, vidali neki beo sjaj na humci iznad mosta. (13)

Az utasok ellenben, akik nem olyan könnyen álmosodnak el, láttak valami fehér fényt a híd fölötti síron. (19)

U prevodu stoji da se putnicima obično ne spava i baš zbog toga što teško tonu u san imaju priliku da vide sjaj nad humkom, za razliku od onih koji uporno stražare ali ih san savlada.

[...] kao da se sva sudbina rata i tolikih hiljada živih ljudi rešava ne tu *nego negde daleko*, nezavisno od svakog otpora, jačeg ili slabijeg. (333)

[...] *mintha minden háború és oly sok ezer élő ember sorsa nem a harc színhelyén ellenállásuktól függetlenül dőlné el.* (404)

Omaškom i nepažnjom, Čuka je izostavio čitavu sintagmu *nego negde daleko* (hanem valahol messze).

Petar je **nekidan** otišao u Sarajevo. (337)

Petar **egy szép napon** Szarajevóba ment. (408)

U mađarskom prevodu je 'Petar jednog lepog dana otišao u Sarajevo', a ne 'neki dan', što bi trebalo da glasi: *a minap*.

Jedni su od njih na stanici, gde svojim životom jemče za red i mir i pravilan saobraćaj, a drugi su nedaleko od mosta, na dnu pijaca. (344)

*Közülük **egyik** az állomáson van, ahol életével szavatol a rendért, békességért és a közlekedés zavartalanságáért, a többiek a közelében, a **piac közepén**.* (415)

Umesto množine, prevodilac koristi jedninu, kao da je samo jedan talac bio na stanici, a da su ostali bili u blizini. Nije precizirano ni u blizini čega, kao što u srpskom piše (u blizini mosta), već se na osnovu formulacije može zaključiti da su bili blizu stanice. Osim toga umesto *na dnu pijace*, u mađarskom stoji da je to 'usred pijace'.

*Zamućenim očima gleda u travu pred sobom i **zanesen** osluškuje ono što se dešava u njemu.* (334)

*Ködös szemekkel néz maga elé a fűre és **szinte elradatolásban** figyeli azt, ami benne végbemegy.* (405)

Reč *zanesen* u srpskom ima više značenja, jedno od njih je i 'ushíćenje', na mađarskom *elragadtatás* koje je kao ekvivalent u prevodu upotrebljeno. To je, međutim, pozitivno osećanje, koje se ovde ne uklapa u kontekst. Drugo značenje joj je 'rasejan, zamišljen' koje se na mađarski prevodi kao *szórakozott(an)*.

*[...] naprezali bi sluh ne bi li čuli slabu jeku Karađorđeva topa gore od **Veletova**.* (336)

*[...] hallgatóztak, nem hallják-e a **Panos hegyről** Karađorđe ágyúinak gyenge visszhangját.* (407)

U originalu topovi su se oglašavali sa Veletova, a ne sa Panosa, kako je prevedeno. Čist previd prevodioca.

*[...] leži sada celom težinom na **plećima**, kao neobjašnjiva i sudbonosna tajna, kao **mora** u nekom snu, ali snu bez buđenja.* (347)

*[...] az ő **mellére** fekszik, mint megmagyarázhatatlan és végzetes titok, mint a **tenger** valakinek álmában, amelyből nincsen ébredés.* (422)

U mađarskoj verziji tajna pritiska grudi a ne pleća, a umesto *more*, košmara što ljude muči u snu i reči *lidérc*, koja bi to izražavala, prevodilac je tu leksemu protumačio kao 'môre, beskrajno vodeno prostranstvo koje se javlja u nečijem snu'. Omašku znači uzrokuje gramatički homonim.

Lažni prijatelji, parovi reči koji izgledaju isto ali imaju različito značenje, ili gramatički homonimi su uzrok i drugih omaški:

[...] *da ti je sretan i dugovječan sin, dabogda ti bio dika među domaćinima.* (339)

[...] *boldog és hosszú életű legyen a fiad, adja Isten hogy a családapák büszkesége legyél.* (411)

Ovde je enklitika *ti* (od *tebi*) pogrešno protumačena kao lična zamenica u nominativu a ne u dativu (*tvoj*), i shodno tome prevedena.

[...] *a i basamaci, i sedišta i ograda, sve od istog svetlog kamena.* (9)

[...] *egyébként a lépcsőket, ülést és párkányt is ugyanabból a fénylő kövekből faragták.* (14)

U gore navedenoj mađarskoj rečenici kamenje svetli, kao da je ograda načinjena od svetlećeg kamena a nije svetle nijanse.

To su ovi fino srezani slepi prozori [...] (11)

Ma is láthatóak a finoman vésett szép ablakok [...] (16)

Umesto *slepih prozora*, u mađarskom su oni 'lepi'.

Doduše, bio je pijan do nesvesti i zanoćio je tu na mostu, pod vedrim nebom, pri temperaturi od -15 C. (11)

Igaz, hogy tökrészeg volt s itt töltötte az éjszakát a hídon, szabad ég alatt, 15 fokos hidegben. (16)

Nepažnjom je izostala oznaka minus, pa se u prevodu i ne čini da je bilo toliko hladno spavati noću na mostu.

I dok ga zapoji hladnom vodom [...] (12)

S mialatt az anya hideg vízben megmosdítja gyermekét [...] (17)

U mađarskom stoji da je majka umila dete, a ne napojila.

U Alihodžinoj kući ispod Grada pravi mekteb. (331)

Ali hodzsa házában, ott a vár alatt, valóságos mekteb, muzulmán elemi iskola nyílt. (402)

Andrić je želeo da dočara atmosferu Alihodžine kuće pune dece, pa je ona bila poput muslimanske škole, mekteba. Čuka je, međutim, shvatio da je zaista otvorena škola za muslimansku decu u njegovoj kući.

Zaključci do kojih smo došli upoređivanjem prevoda sa originalom su nam sa jedne strane ukazali na neadekvatna rešenja, a sa druge na rešenja koja se tiču ličnog izbora i afiniteta prevodioca. To su, recimo, česta upotreba prošlog vremena umesto istorijskog prezenta, ili pak umesto učestalog, odnosno trajnog oblika glagola korišćenje svršenog vida, što bi se u nekim slučajevima moglo smatrati greškom, ali u konkretnim primerima ne utiče na semantiku, stoga ih možemo tolerisati:

[...] s vriskom se budi Lotika i **kida** rese na sivom, lakom šalu, kojim su je pokrili. (343)

[...] sikoltva ébred Lottika és **letépi** a szürke, könnyű sál rojtját, amellyel betakarták. (417)

Znali su da je gradnju **ometala** bila brodarica [...] (10)

Tudták, hogy az építkezést **megzavarta** a vizitünder [...] (15)

Nedoslednost se ogleda i kod prevoda imena, uglavnom se ostavljaju u izvornom obliku ali transkribovana. Neodlučnost prevodioca ili slučajni previdi – čak i u okviru jednog imena postoji razlika: kod iste osobe ime se transkribuje a prezime ostavlja u srpskom latiničnom pismu.

Tu se **Suljaga Mutapdžić** zatrgovčio. (333)

Szuljaga Mutapdžić itt kereskedőnek ment. (404)

Kod imena koja sadrže zajedničku imenicu srpskog porekla ovaj element se prevodi:

Zidao ga je Rade Neimar.

A hidat Kőműves Rade építette.

Ostaje velika nepoznanica zbog čega je kod Mehmed paše turska titula ostala u ovom obliku, kada postoji mađarska varijanta koja počinje suglasnikom **b**: *basa*. Interesantno da se titule *hodža*, *aga*, *beg*, za razliku od srpskog, u prevodu pišu odvojeno od ličnih imena osoba: *Abid aga*, *Arif bég*, *Ali hodzsa*.

Ukoliko ime poseduje varijantu u mađarskom ono se ipak ne koristi u prevodu, već se zadržava izvorna forma:

Petar je nekidan otišao u Sarajevo. (337)

Petar egy szép napon Szarajevóba ment. (408)

Za neka imena prevodilac je krivo izvukao izvorni oblik, jer se u romanu uvek nalaze u nekom padežu, tako je na primer Petar Gatalo preimenovan u *Petar Gatal*:

*Ona je žena **Petra Gatala** sa Okolišta. (337)*

*Ez az asszony **Petar Gatal** felesége Okolištéről. (408)*

Istorijska imena, imena iz srpskog narodnog stvaralaštva, ostaju u originalu i kada sadrže zajedničku imenicu: *Starina Novak*, *Kraljević Marko* (*Mark királyfi* – u prvom izdanju prevoda), pa čak i *Šarac*, ime Markovog konja ostaje bez promene.

Kod geografskih imena većina ostaju u izvornom obliku, sem nekoliko retkih slučajeva, kada postoji mađarska varijanta, kao na primer za *Skadar*, u takvim slučajevima se koristi taj naziv (*Szkutari*). Ime Stambola se javlja u raznim oblicima: *Isztambul*, *Sztambul*, ali ni jednom mađarska varijanta najčešća u Mađarskoj: *Konstantinápoly*. Delovi samog gradića Višegrada se prevode, neki imaju samo jedan ekvivalent kao npr. *kapija* a neki i više prevoda: *stari grad* – *Öregvár* (25), *felsőváros* (18) (doslovno znači ‘gornji grad’), *régi városnegyed* (22) (‘stara gradska četvrt’).

Ima u prevodu i izrazito dobrih rešenja – na primer, kada Čuka koristi neophodno ekspliciranje, prevodilački postupak kojim se pojašnjavaju delovi izvornog teksta:

Samo za srpsku decu to su tragovi Šarčevih kopita, ostali još od onda kad je Kraljević Marko tamnovao gore u Starom gradu [...] (12)

*Csak a szerb gyermekeknek ezek a nyomok **Kraljević Marko híres Šarac lovának** patkónyomai voltak, s abból az időből maradtak vissza, amikor Kraljević Marko odafönn raboskodott a felsővárosban [...] (18)*

Prevodilac objašnjava okolnosti koje mađarskom čitaocu nisu poznate. Andrić srpskoj publici ne mora da naznači kako je Šarac bio konj Kraljevića Marka, ona to zna i bez toga, dok Mađarima to nije poznato.

[...] *i podležu opštoj zarazi rasipnosti i bezbrige žive sa devizom: „Drugi dan, druga i nafaka“* (16)

[...] *megadják magukat a tékozlás általános fertőzésének, gondtalanul élnek s jelszavuk: Új nap – új nafaka, vagyis új része annak a földi kincsnek, amelyet a sors az ember osztályrészéül rendelt.* (22)

U gornjem slučaju se objašnjava frazeologizam, ono šta on izražava, ali se ujedno i komentariše.

Prevodilac na pojedinim mestima uspeva da se oslobodi privlačne sile srpskih konstrukcija i tada, preformulišući rečenice, one zaista deluju kao da su izvorno nastale na mađarskom jeziku. Tako u sledećem primeru od imenica u pratnji egzistencijalnih glagola on stvara glagole pa je zahvaljujući tome mogao da upotrebi dopune koje su ekvivalentne onima u srpskom (imaju odnosne nastavke koje izražavaju isto što i padežni oblici u srpskom).

U srpskim kućama, koje su sabijene oko crkve na Mejdanu, naprotiv, nema ni žalbi na prošlost ni bojazni od budućnosti, samo strah i tegoba sadašnjice. (335)

A mejdani templom körül csoportosuló szerb házakban ezzel szemben nem panaszkodnak a múltra, és nem félnek a jövőtől: csak a mától félnek és rettegnék. (406)

Zaključak

Čuka je, navodno, svojim prevodom donekle doprineo popularizaciji ovog romana u svetu. Što se tiče mađarske publike, sigurno je predstavljao kariku u lancu koji je povezivao srpsku i mađarsku kulturu. Tu mu zaslugu ne smemo i ne želimo osporiti. Sa druge strane, ne postoji prevod bez mana i grešaka. Većina omaški koje smo našli u mađarskoj varijanti romana je mogla da se otkloni pažljivim čitanjem prevodioca ili lektora. Očigledno je da Čuka nije imao vremena da još jednom pročita svoje delo, a da to umesto njega niko nije učinio. S pravom su ga kritičari prevoda uzimali na zub, ali niko ništa nije učinio da se to ispravi. I što je još čudnije, niko se od tada nije prihvatio da ponovo prevede roman, ovog puta bez žurbe, i sa pažnjom koju zavređuje.

Izvor grade

Ivo Andrić (1962). *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost.

Ivo Andrić (1962). *Híd a Drinán*. Novi Sad: Forum.

Literatura

- Bordás Győző (2001). Több igazságról. In: *Híd* 2001/9. Újvidék. S. 1004–1007.
- Bori Imre (1992). *Ivo Andrić*. Novi Sad: Forum.
- Bori Imre (1987). *Tanulmányok a magyar délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Novi Sad: Forum.
- Ђоровић, Милош (2012). Писма из Будимпеште (10) О животном делу Золтана Чуке. In: *Српске недељне новине* – www.snnovine.com/2012/37/pdfs/s08.pdf. Stanje: 17. mart 2012.
- Ćorović, Miloš (2006). Neimar s perom. In: http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:277717-Neimar-s-perom. Stanje: 18. mart 2012.
- Gerencsér Zsigmond (2002). „[...] engedd, hogy mi büszkélkedjünk veled”. In: *Híd* 2002/2. Újvidék. S. 274–280.
- Hózsa, Éva (2007). „A Mont Blanc sem jó díszletnek”. In: *Ex-Symposion* 61–62. www.ex-symposion.hu/cikk/1434 Stanje: 21. april 2012.
- Leskovic, Mladen (2001). Csuka Zoltán hősi vállalkozása. In: *Híd* 2001/9. Újvidék. S. 998–1003.
- Orcsik Roland (2007). Befejezni és elkezdni a regényt. Balázs Attila és Darvasi László Ivo Andrićot olvas. In: [www.zetna.org/zek/\[...\] /orcsik.htm](http://www.zetna.org/zek/[...]/orcsik.htm). Stanje: 18. mart 2012.
- Rajslí Emese (2007). Jegyzetek a fordításról. In: *Ex-Symposion* 61–62. www.ex-symposion.hu/cikk/1433. Stanje: 21. april 2012.
- Thomka, Beáta (2007). Topográfia és retorika. Andrić másik Európája. In: *Ex-Symposion* 61–62. www.ex-symposion.hu/cikk/1425. Stanje: 21. april 2012.

Prilog: Faksimil Andrićevog pisma upućenog prevodiocu

Beograd, 8 decembra 1957.
Prizrenska 7.

101/1.
Bj. 24

Dragi g. Csuka,

Izvinite što se zadržavajući odgovaram na Vaše pismo od 19 novembra c.g.

Hvala na dobrim vestima o novom izdanju "Na Drini ćuprije" i izgledima za izdanje "Prokleta avlije" na mađjarskom jeziku. Razume se da će mi biti prijatno da i u buduće Vi prevođite moje knjige na mađjarski.

Ja sam ne znam ni približno sa kolikom sumom honorara raspolažem u Budimpešti. Svakako, moguće je da jednom prilikom zaista i dođem u Vaš lep grad, samo što sada ne bih mogao predviđati tačno vreme dolaska.

I za "Antologiju savremene jugoslovenske proze" na mađjarskom jeziku ja ću dati svoj prilog, kao i biografske podatke i fotografiju. Mi ovde nismo o toj Antologiji do sad ništa čuli. Bilo bi dobro kad bi odgovorni urednik svima našim piscima od kojih želi prilog, ^{pa i meni} uputio pismo, a mogli bi o tome izvestiti i naš Savez književnika u Beogradu, koji bi im možda mogao pomoći pri sastavljanju tekstova.

Vama, dragi g. Csuka, zahvaljujem za sve što ste učinili za upoznavanje naše književnosti u Mađjarskoj, i molim Vas da primite srdačne pozdrave i najbolje želje.

I. Andrić

(Ivo Andrić)

OLUJA NAD DOLINOM ILI TRAVNIČKA HRONIKA

O naslovu prevoda

Prvo izdanje mađarskog prevoda TRAVNIČKA HRONIKA je svetlost dana ugledalo u Budimpešti 1956. godine pod naslovom VIHAR A VÖLGY FELETT (TRAVNIKI KRÓNKA) u prevodu „OLUJA NAD DOLINOM (TRAVNIČKA HRONIKA)”, a drugo izdanje je objavljeno 1962. u Novom Sadu u čast sedamdesetogodišnjice rođenja našeg nobelovca. Ovog puta je naslov glasio: VEZÍREK ÉS KONZULOK (TRAVNIKI KRÓNKA)²²¹.

Pitanje koje se logički nameće jeste, zbog čega se prevodilac opredelio za sasvim drugačiji glavni naslov od onog u originalu, i zbog čega je srpska varijanta naslova – oba puta – tek u podnaslovu, i to u zagradi?

Najpre da se pozabavimo naslovom prvog izdanja! Dok se u mađarskoj varijanti ističe – sa jedne strane – relativno ograničen prostor ukazujući na geografski reljef koji – s druge strane – može biti bilo gde, originalni naslov konkretizuje mesto radnje romana, navodeći ime grada u Bosni. Jedino što u mađarskom naslovu sužava značenje geografskog pojma, jeste određeni član koji stoji ispred imenice sa značenjem ‘dolina.’ Osim toga, u Andrićevom naslovu stoji i obeležje književnog žanra dela, otkrivajući da se radi o hronici, istorijskom žanru, a podnaslov i vremenski smešta radnju na sâm početak devetnaestog veka, kada je Travnik bio administrativni centar u Bosni i poprište sukoba svetskih političkih interesa. Kroz život ovog bosanskog gradića Andrić oslikava karikaturu diplomatije evropskih razmera (baš zbog veličine gradića i prividnog značaja njenog delovanja na širu političku scenu). U naslovu originala se sukobljava nešto što predstavlja domaći (travnički) svet i ono što pripada stranom svetu (kojeg predstavljaju konzuli), objektivnost hronike kao žanra se suprotstavlja ličnim sudbinama i subjektivnim doživljajima predstavnika tog stranog sveta. I u načinu pripovedanja postoji antagonizam: tradicionalnom usporenom prikazu i opisu suprotstavlja se užurbani evropski način govora.

Zašto se Čuka ipak opredelio prvo za naslov koji sadrži prilošku konstrukciju sa akcentom na oluju, teško je ustanoviti. Dolina se doduše kao motiv provlači kroz roman, ali ne u tolikoj meri da bi bila dominantna odrednica, pogotovo ne u odnosu na konkretizovani pojam koji se nalazi u naslovu originala. Odgovor bismo donekle mogli potražiti u zaključku prologa, gde Andrić opisuje

²²¹ Prevod: VEZIRI I KONZULI (TRAVNIČKA HRONIKA).

oblake koji se nadvijaju nad bosanskim gradićem, prognozirajući oluju ali i kao predskazanje burnih događaja koji su na pomolu:

Ubrzo oblaci zakloniše sasvim sunce i prođe jak i hladan talas vetra. Na topolama pored vode zašušta lišće metalnim zvukom. Studena jeza koja je prolazila celom travničkom dolinom kazivala je da je za ovu godinu došao kraj sedenjima i razgovorima na Sofi. (12)

Možda je baš to razlog što Čuka namerno i nehotice praveći omašku menja prevod na određenim mestima pojačavajući tenziju, aludirajući na predstojeće događaje u čaršiji. Tako, na primer, već na drugoj strani u mađarskoj varijanti romana begovi dok zamišljeno prate igru sunca i oblaka *zlokobno* kašljucaju (a ne *zlovoljno* kako stoji u originalu).

Ipak, Andrić zapravo ne piše o oluji nad Travnikom, iako su nad gradićem zarobljenim u ovoj dolini tokom istorije protutnjale razne političke nepogode. Sa jedne strane, turski sultani šalju svoje predstavnike da bi uspostavili red među turskim velikodostojnicima začaurenim u tradicionalistička shvatanja koji se suprotstavljaju reformskim težnjama porte, a sa druge strane strâne, zapadne sile pokušavaju da nametanjem svojih predstavnika uspostave uticaj na sultanov dvor, prvenstveno zbog sticanja trgovačkih ali i političkih privilegija.

Poretku i redu koji je stolicima zatočen u tradiciji, strane vlasti – silom, gubicima, lukavstvima, bezobzirnošću – nameću sistem, kojim oni sâmi mogu efikasnije upravljati, koji funkcioniše na savremeniji način i koji odgovara evropskim normama. Samo što te ideje o reformama dolaze sa viših instanci, rađaju se za piscima stolovima stranih visokih činovnika, po ugledu na metode koji prividno funkcionišu u njihovim zemljama, protivno lokalnom stanovništvu, bez ikakve uvidavnosti, pravičnosti i saosećanja.²²² (Fried 1992)

Tu se nazire ta oluja koju Čuka materijalizuje u naslovu prevoda. I u Andrićevom naslovu i podnaslovu se, takođe, naslućuje napetost koja je sadržana u romanu – sukob dva sveta i dvojnost Istoka i Zapada se protežu kroz čitav roman. Pisac eksplicitno opisuje Istok koji vreme meri dostojanstvenošću i ležernošću hronike, ali se tu nazire i Zapad koji razmišlja i vrednuje stvari po drugačijim aršinima: u minutima i godinama, u izvojevanim poredama, duhovitim polemikama i dosetkama smatrajući da je istorija predvidiva i da se može planirati.

²²² Preveo autor ovog rada.

Pored razlike u geografskom smislu između Istoka i Zapada, nalazimo i sve ono što Istok i Zapad podrazumevaju, odnosno predstavljaju: sukob između ležernosti i užurbanosti, tradicionalizma i savremenosti, a već na prvim stranama romana srećemo se sa razlikom između akcija koje Zapad preduzima, stvarajući privid kreiranja toka istorije i trajanja, čekanja, odnosno uljuljkivanja u postojeće stanje, smeštajući se stihijski u tok vremena bez ikakve inicijative.

Samo što se istorija drugačije piše u hronikama o Travniku, drugačije u konzulskim izveštajima koji postaju nikad pregledana hrpa na stolovima činovnika u ministarstvima spoljnih poslova. Tako Travnik postaje simboličko mesto, mesto upućenosti čiju mistiku i misterije njegovi stanovnici ne razumeju/prepoznaju samo je proživljavju i kojima ni konzuli nemaju pristupa.²²³ (Fried 1992)

Francuski konzul u svom monologu shvata da neuspeh njegove misije ne počinje u trenutku kada u revolucionarnom žaru prihvata da zastupa Napoleona koji revoluciju koristi za svoje osvajачke ciljeve, već kada svoju energiju uzalud troši na traženje „pravog puta”, koji u stvari treba da predstavlja nekakav središnji put kojim on teži i koji nikako ne pronalazi. Kao koprena koja je odjednom spala, ukazuje se sva realnost i besciljnost njegovog života, koja je – usled samoobmanjivanja i istorijske uloge – priprekala stvarnu prirodu njegove misije.

Travnička hronika zapravo nije samo hronika ovog bosanskog gradića, već su u njoj isprepletene i životne priče austrijskih i francuskog konzula, kao što ni konzulska vremena iz podnaslova ne označavaju samo sedmogodišnje prisustvo i međusobno rivalstvo dva predstavnika zapadnog sveta. Ovako zajedno sročeno u naslov originala, predstavlja jednu epizodu u životu gradića, gde istorijski događaji samo ovlaš i izdaleka dotiču stanovnike, ali indirektno imaju uticaja na prividno sporedna dešavanja. Osim toga, dobijamo i opis razdoblja Napoleonove vladavine, sleda događaja sa distance, kroz ugao posmatranja francuskog konzula i uopšte detaljnu karakterizaciju doba sa početka devetnaestog veka u Evropi, svojstveno realističkim romanima.

Drugo izdanje poseduje sasvim drugačiji glavni naslov: VEZIRI I KONZULI, dok je podnaslov ostao isti. Kao da se na neki način promenio redosled važnosti navođenja: glavni naslov srpske varijante se nalazi u podnaslovu, a konzuli iz podnaslova originala postaju izdvojeni, uzdignuti u glavni naslov. Samo što se konzulima priključuju i veziri, koji se tokom radnje takođe smenjuju u ovom istom

²²³ Prevod EA.

razdoblju. Junaka znači ima više sa obe strane, i što se Istoka i što se Zapada tiče. Osim Travnika, najprisutniji je, kroz čitav tok romana, upravo Davil, ipak on nije izdvojen kao glavni junak, već se naporedo smenjuju uglovi posmatranja francuskog i austrijskih konzula, ali i pojedinih prividno sporednih uloga, upotpunjavajući na taj način sliku Travnika u konzulskim vremenima. Osim sveta vezira, begova i ostalih turskih namesnika, upoznajemo se sa suprotstavljenim francuskim i austrijskim načinom poimanja stvarnosti, ali nam se pruža uvid i u život i sudbinu lokalnih predstavnika različitih vera: pravoslavnih, katoličkih, jevrejskih i muslimanskih običaja, a preko njih i u istočni i zapadni model kulture.

Iako je najviše prostora posvećeno francuskom konzulu, glavni junak romana je Travnik, jedinstvena raskrsnica mnogih kultura i religija, kao što je višegradski most u romanu NA DRINI ČUPRIJA. Osim gradića, značajnu ulogu ima i vreme u kojem su konzuli obeležili život u ovom zabačenom, u jednom trenutku prividno značajnom bosanskom gradiću. Ispred ličnosti se stavlja mesto i vreme, dok junaci služe samo za slikovitije predstavljanje epizode u životu gradića. U drugoj varijanti mađarskog izdanja se u naslovu ispred konzula stavljaju veziri, kao predstavnici vlasti za vreme turske vladavine u kojoj se radnja odigrava, a nipošto zbog prednosti koja im se pripisuje u romanu. I sama imenica *vezir* na neki način vremenski i prostorno sužava – iako nedovoljno konkretizuje – okolnosti radnje. Druga imenica nema takvu ulogu, njen značaj je baš u suprotstavljanju prethodnoj reči, u suprotstavljanju Istoku, nečemu što je domaće, jer su konzuli stranci, koji predstavljaju stranu vlast. Možda je na promenu naslova uticao i u međuvremenu objavljeni prevod na nemačkom jeziku: *Wesire und Konsuln*²²⁴ iz 1961. godine. Na engleski jezik je preveden tri puta: posle prvog izdanja iz 1958. godine pod naslovom *Bosnian Story*, usledili su prevodi pod naslovom *Bosnian Chronicle* 1963, 1993. (prevodilac je Joseph Hitrec) i *The Days of the Consuls* 1992, 1996, 2000 (preveli Celia Hawkesworth i Bogdan Rakić). Kao što se vidi, u engleskim verzijama se ni u jednom slučaju ne pominje ime bosanskog gradića: u prve dve varijante se navodi širi geografski pojam, a u trećem je podnaslov uzdignut na nivo glavnog naslova. Koliko je nama poznato ostali prevodi Andrićevog romana su zadržali originalnu strukturu: na ruskom *Травницкая*

²²⁴ Interesantno je navesti da je roman imao 9 izdanja na nemačkom jeziku, i to sa dve varijante naslova: pod naslovom *Wesire und Konsuln* je objavljen čak 7 puta (1961, 1964. i 1974. u Minhenu, 1963. u Frankfurtu na Majni, 1968. u Stuttgartu, iste godine u Cirihu i 1996. u Beču), dok je alternativni naslov bio *Audienz beim Wesir*, ovako je objavljen samo dva puta (1961. u Berlinu i 1967. u Beču). Prevodilac je bio Hans Thurn.

Хроника (1958), na francuskom *La chronique de Travnik* (iz 1994), na italijanskom *La cronica di Travnik: il tempo dei consoli* (2007).

Razlike u izdanjima prevoda

Za posleratni period (misli se na Drugi svetski rat) – pogotovo za multietničku sredinu kao što je Vojvodina – karakteristično je interesovanje za književnost ostalih konstitutivnih naroda u regionu. Puno se prevodi sa i na jezike nacionalnih zajednica, radi se po porudžbini ali su rokovi kratki a prevodilaca malo. Jedan od najplodnijih u relaciji mađarskog i srpskog prevodilaštva je Zoltan Čuka, koji je preveo više od 80 dela iz južno-slovenske književnosti i zbog toga je i odlikovan Ordenom jugoslovenske zastave sa zlatnim vencem. Interesantno je da dela, koja je u tom periodu preveo Čuka, a danas već spadaju u klasičnu literaturu, niko posle njega nije ponovo prevodio, iako je na kvalitet njegovih prevoda bilo zamerki. Prevođenje je mukotrpan posao kojeg se mnogi libe, a grešaka, omaški ima u svakom prevodu. Neke od njih je lako uočiti, a druge ostaju skrivene.

Očigledno je da ni sâm Čuka nije bio zadovoljan nekim svojim rešenjima, pa je pokušao da ih ispravi u drugom izdanju. Ili su to možda bili lektori, koji su za razliku od prvog objavljivanja, pažljivije pregledali tekst? Teško je ustanoviti da li je na promenu naslova uticao prevodilac ili urednik, ali je u ostalim promenama koji su se našli u novom izdanju autor prevoda najverovatnije konsultovan.

Ono što u prvi mah odmah pada u oči jeste razlika u pravopisu vlastitih imenica. U mađarskom jeziku pravopisna norma nalaže da se strana imena preuzeta iz jezika sa latiničnim pismom, za koja ne postoje ekvivalentni oblici u ciljnom jeziku, pišu u neizmenjenom obliku, prema pravopisu jezika iz kojeg ime potiče. Ukoliko se, pak, ime preuzima iz jezika gde je u upotrebi neko drugo pismo (ćirilično, arapsko, kinesko itd.) takvi nazivi se transkribuju i pišu fonetski. Kod Čuke i urednika prevoda se u tom smislu javlja nesigurnost u odnosu na srpsko pismo, čime se mogu objasniti različiti postupci u dva izdanja ovog romana na mađarskom jeziku. Tako je, na primer, i Andrićevo ime ispisano na dva različita načina u knjizi koja je objavljena u Budimpešti i u novosadskom izdanju: *Ivo Ándrics* (M1) – *Ivo Andrić* (M2).²²⁵ Pri tome, ne zna se zbog čega nije upotrebljen palatalizovani suglasnik *ty* umesto *cs*, tim pre što u nekim drugim slučajevima – pa i u realijama turskog porekla – prevodilac umesto suglasnika *ć*

²²⁵ M1 – prvo izdanje, M2 – drugo izdanje na mađarskom jeziku.

koristi mađarsko *ty*. Napomenimo i činjenicu da se srpski samoglasnik *a* razlikuje od oba slična samoglasnika u mađarskom jeziku, zapravo se nalazi između labijalnijeg *a* i ilabijalnijeg *á*.

Šumeće (9) – *Sumety* (M1-5) / *Šumeće* (M2-3)

ićindija (9) – *ityindija* (M1-5) / *ityindi* (M2-4)

[...] *u sela Jankoviće* [...] (281) – *Jankovitye*²²⁶ (M1-249) / *Jankovići* (M2-326)

[...] *koji sede na čepencima* [...] (449) – *A tyepenákokon üdögélő kereskedők* [...] (M-398)

Ovaj neobičan postupak (neobičan iz današnjeg ugla, pošto se od tada Andrićevo prezime uvek koristi u originalu) nam razjašnjava impresum prevoda romana gde se navodi autor i naziv originala. U prvom izdanju koji je objavljen u Mađarskoj, to je učinjeno ćiriličnim pismom (što je takođe neobično pošto se pozivaju na izdanje sarajevske Svjetlosti, koje najverovatnije nije bilo ćirilično), a u novosadskoj verziji latiničnim (bez navođenja izdavača). To je jedan od mogućih razloga zbog kojeg se sve vlastite imenice srpskog porekla (bilo da se radi o imenima osoba ili o geografskim nazivima) u dva izdanja pišu različitim pravopisnim načelom.

Vlasics-hegy (M1-9) – *Vlašić-hegy* (M2-9)

Karagyorgye felkeléséről (M1-13) – *Karađorđe felkeléséről* (M2-14)

szkopljei Szulejmán pasa (M1-27) – *skopljei Szulejmán pasa* (M2-33)

Druga stvar koja je na prvi pogled uočljiva jeste da u prvoj varijanti na kraju knjige ne postoji rečnik turcizama, provincijalizama i manje poznatih stranih reči koje je sâm Andrić sastavio i priključio svom romanu. Čuka, što se tiče realija, i ovoga puta postupa na isti način kao i kod prevoda romana NA DRINI ĆUPRIJA: specifične arhaične srpske reči, kao i turcizme ostavlja u originalnom obliku sa fonetskom transkripcijom. Kada se prvi put takav izraz javlja u romanu tipografski je obeležen i odmah nakon njega Čuka daje prevod i objašnjenje nepoznate reči. Pošto u prvom izdanju nema glosara na kraju, ovaj postupak s jedne strane u početku olakšava čitanje, ali kasnije se čitaoci bez ponovnog prelistavanja i pronalaženja prvog pominjanja određene lesekme ne mogu podsetiti na njenu semantiku. U kasnijim izdanjima prevoda oba Andrićeva romana već

²²⁶ Uz to Čuka nije uočio da se u originalu selo nalazi u akuzativu već je u prevodu upotrebio isti oblik samo transkribovan. U drugom izdanju to je ispravljeno.

nalazimo pomenute glosare.²²⁷ Nije potpuno jasno zbog čega je Čuka uvek kod prvog objavljivanja prevoda zanemarivao ovaj Andrićev dodatak romanu, jer kada je već sâm autor procenio da je čak i izvornim govornicima srpskog jezika neophodan za razumevanje dela, to se višestruko odnosi na čitaoce kojima je srpski, pa i balkanska kultura strana.

Pomenusmo da se specifične arhaične reči i turske pozajmljenice u prevodu javljaju u fonetskom obliku. Međutim, ni ta transkripcija nije uvek jednoobrazna u oba izdanja. Razlika se ponekad ogleda u prisustvu suglasnika -j, odnosno sufiksa -ja na kraju reči:

čaršija – *csarsija* (M1-5) / *csarsia* (M2-3)

ićindija – *ityindija* (M1-5) / *ityindi* (M2-4)

nepokrivena avlija – *fedelten udvar, az avlija* [...] (M1-27) / *fedetlen udvar, az avli* (M2-32)

Ponekad Čuka daje izvorni fonetski oblik orijentalizma, što znači da ga je upotrebio kao direktnu pozajmljenicu:

ćilim – *kilim* (M-27)

ili pak najbliži ekvivalent arhaične reči:

minderluci – *szófák* (M-27)

[...] *šiljteta za vezira i gosta* [...] (S 34) – [...] *a vezír és a vendég részére ülőpárnák*²²⁸ (M-27)

[...] *crveni binjiš* [...] (S 34) – [...] *bíborpalást* [...] ²²⁹ (M-27)

U drugom izdanju nalazimo i preformulisane Čukine rečenice, promenjen red reči. Pretpostavljamo da je lektor sa previše respekta prema prevodiocu unosio izmene, zbog toga takvih slučajeva nema mnogo.

[...] *to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rečeno među ajanima, na Divanu kod vezira.* (S 10)

[...] *az ugyannyi volt, mintha az ottomán birodalom ajánjai, vezető férfiai, döntöttek volna a vezírnél megtartott Divánon, azaz tanácskozáson.* (M1-5)

²²⁷ Prevod Andrićevog rečnika.

²²⁸ Doslovno: 'jastuci za sedenje'.

²²⁹ Doslovno: 'crveni plašt'.

[...] az ugyannyi volt, mintha az ottomán birodalom ajánjai, vezető férfiai, döntöttek volna a Dívánban, azaz a vezírnél megtartott tanácskozáson. (M2-4)

Ne postoje dva ista prevoda. Svaka rečenica se može prevesti na više načina. Na žalost, ne znamo ko je intervenisao prilikom drugog izdanja, ali ima preoblikovanih rečenica iako ni prva verzija nije bila pogrešna:

To se mesto zvalo Sofa. (S-9)

*Ezt a helyet a travnikiak szófának nevezték.*²³⁰ (M1-5)

*Ezt a helyet a travniki szófának nevezték.*²³¹ (M2-4)

Prevodilački postupci

Postupci koje je Čuka svesno ili nesvesno koristio tokom prevoda se većinom mogu sagledati ako se paralelno čitaju original i prevod, upoređivanjem dva teksta. Jedino tako se mogu otkriti i skrivene greške i omaške u prevodu, ali i dobra rešenja prevodioca koji, inače zbog činjenice da se ne stvara utisak isprekidanosti pripovedanja, u čitaocu stvara prijatno osećanje da priča mirno i glatko teče, i pušta ga da uživa u pripovedačkom stilu autora originala i u atmosferi celokupnog dela.

Čuka se trudi da mađarskim čitaocima dočara svet koji opisuje Andrić, da ne okrnji njegove originalne opise, karakterizacije likova i sačuva duh, mentalitet i atmosferu balkanske čaršije sa početka devetnaestog veka. Ujedno nastoji da Andrićeve rečenice prilagodi duhu mađarskog jezika.

Jedan od veoma bitnih postupaka koje je prevodilac uglavnom dosledno sprovodio je transformacija pasivnih konstrukcija – koje inače mađarski jezik izbegava – u aktivne, tako što je u kontekstu pronalazio vršioce radnji ili ako ih nema upotrebljavao je agense sa uopštenim značenjem.

*Oko te lipe i između stena i busenja **ukljopljene su** niske klupe nepravilna oblika [...]* (9)

*A hársak körül s a sziklák és cserjék közé alacsony, szabálytalan formájú padokat **ékeltek** [...]*²³² (5)

²³⁰ Doslovno: 'To mesto su Travničani nazivali sofom'.

²³¹ Doslovno: 'To mesto su nazivali travničkom sofom'.

[...] *što je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno* [...] (10)

[...] *amit a szófán mondottak, megtárgyaltak és elhatározta* [...] (5)

Sa transformacijom pasiva u aktiv, međutim, treba biti oprezan, ponekad se javljaju i problemi, jer uopštene formulacije kada se konkretizuju, mogu dobiti delimično promenjeno značenje:

[...] *pokazujući rukom kako se reže grkljan*. (30)

[...] *kezükkel mutogatják, hogy szokták valakinek elvágni a torkát*. (23)

Iz gornje srpske rečenice vidimo da su deca izvodila pokrete kao kada neko nekome preseca grkljan, pri tom ne aludirajući na to da su ona (deca) to već radila. U mađarskom prevodu doslovno stoji da su rukama pokazivala kako oni obično presecaju nečije grlo. Budući da se radi o deci, trebalo je da formulacija zadrži tu neku crtu opšteg agensa i umesto glagola *szokik* upotrebiti imenicu *szokás*.

Pomenimo i nužnu entropiju prilikom ovakvog postupka, usled čega se gubi Andrićeva namera da svesnom upotrebom pasiva izrazi potlačenost pojedinih likova u romanu.

Ima još veoma dobrih rešenja, na primer kada se prevodilac ne drži striktno izvornog oblika, već prenosi značenje koje ono izražava:

*I danas tu sedi **desetak** begova* [...] (10)

*Ma is itt üdögél **tucatnyi** bég* [...] (5)

Ovde desetak znači približnu količinu: može biti da ih je bilo tačno deset, ali i nešto više ili manje. Zbog toga je Čuka upotrebio sufiks *-nyi* koji takođe izražava približnu količinu, pri tom se kao relevantna merna jedinica uzima imenica kojoj se kao osnovi priključuje sufiks. U ovom slučaju se radi o imenici *tucat/tuce*, koja najbliže odgovora broju deset: *tucatnyi* znači *otprilike njih dvanaest/otprilike njih tuce*. Time je izbegao opisnu konstrukciju u značenju *otprilike deset begova* (*körülbelül tíz bég*).

U Andrićevom pripovedanju ima dosta slikovitih, okamenjenih izraza, poslovice, koji prevodiocima obično zadaju dosta briga. Treba u ciljnom jeziku pronaći adekvatnu frazeološku jedinicu, da se uklapa u prevod a da ipak izrazi sve ono što jedan frazem u originalu podrazumeva. Čuka je bio delimično uspešan u rešavanju ovakvih prevodilačkih zadataka. Najbolja rešenja su prirodna, u duhu

²³² U daljem tekstu primere smo navodili iz prvog izdanja romana, te se broj stranica u zagradama odnosi na taj tekst.

jezika i ne oseća se da se radi o prevodu. Prevodilac je na osnovu značenja tražio odgovarajuću frazeološku jedinicu koja odgovara kontekstu ali ima sasvim drugačiji leksički sklop:

[...] *tvrdili su „da veziru vise noge”* [...] (49)

A vezírnek kifelé áll a szekere rúdja [...] ²³³ (40)

Ničija nije do zore gorila [...] (12)

Senki fája nem nőtt meg az égig [...] ²³⁴ (8)

Dešava se da koristi i prevodilački postupak kompenzacije, da ukoliko mu kontekst dozvoli upotrebi frazem i na mestima gde ga u originalu nema.

Oni se takmiče u međusobnim svađama i podvalama [...] (219)

Valósággal versengenek a civakodásban és abban, hogy egymásnak vermet ássanak [...] ²³⁵ (192)

Ili, ako zaredom ima više frazema, daje samo jedan na ciljnom jeziku, uz eventualno dodatno objašnjenje, tako da prevod ne izgubi na slikovitosti.

Jedno šarov, drugi garov. Ono pas a ovo mu brat. (102)

Egyik kutya, másik eb, hasonszörű mind a kettő. (87)

Ponekad je, međutim – da li zbog žurbe, nedostatka vremena ili možda iz nemarnosti, rešavao to doslovnim prevodom, stvarajući konstrukcije, koje mađarskom čitaocu ne znače ništa, ostavljajući ga u nedoumici, šta je pisac hteo da kaže. Pošto ne prepoznaju frazeme, ne znaju ni njihovo preneseno značenje, čini im se da se ne uklapaju u tekst:

[...] *da ne žalimo za živa hadžije – što no se kaže.* (12)

[...] *el ne sirassuk még életében a hadzsit, ahogy mondani szokták.* (7)

[...] *mi smo svakom dosad u leđa pogledali, pa ćemo i njima* [...] (12)

[...] *eddig mindenkinek megláttuk a hátát, s ha éppen jönnek, meglátjuk majd az övékét is.* (8)

Pas laje, a karavan prolazi. (37)

A kutya ugat, a karaván halad. (30)

²³³ Doslovni prevod: 'ruda njegovih zaprežnih kola je okrenuta prema spolja'.

²³⁴ 'Ničije drvo nije naraslo od neba'.

²³⁵ 'Takmiče se u svađama i u tome kako će jedno drugom jamu iskopati'.

[...] stvar treba uzeti i platiti ili „**poljubiti pa ostaviti**”. (248)

[...] a holmit át kell venni és fizetni, vagy pedig „**megcsókolni és otthagyni**”. (219)

[...] o kome nisu ništa znali, osim da je „**postao težak zemlji**” [...] (429)

[...] akiről csak annyit tudtak, hogy „**nehéz lett a földnek**” [...] (381)

Ono što je posebna vrlina ovog prevoda je što Čuka povremeno u fusnotama navodi dodatna objašnjenja za pojedine strane reči za koje ni sâm Andrić ne daje nikakvu eksplikaciju. Tako, na primer, kod formulacije *sankilotska koplja* (69) prvo rekonstruiše kako leksema glasi na izvornom francuskom jeziku, sa francuskim pravopisom (*sansculotte*), a zatim objašnjava da su to koplja siromašnijeg sloja francuskog građanstva u vreme Francuske revolucije. Zatim, za *salernitansku školu* (270) objašnjava u fusnoti da se radi o vrlo cenjenoj visokoškolskoj ustanovi medicine u gradu Salerno, osnovanoj u XI a ukinutoj u XIX veku.

On je imao **fanariotski** sladak način izražavanja [...] (392)

Olyan édekés kifejezésmódja volt, mint valami **fanariótának** [...] (347)

Pri tom mađarski čitaoci dolaze do informacija da se radi o imućnim Grcima iz istambulskog dela grada pod nazivom Fanar, koji su imali vodeću ulogu u turskoj politici XVIII veka. U fanariotsko doba (1711–1821), narod je bio ugnjetavan od strane dvoličnih i okrutnih fanariota.

Prevodilac objašnjava i šta je Schönbrunn (što je bilo izlišno) ali i francusku igru reči vezanu za stil „*Louis Caisse*” – „*Louis Quinze*” gde je umesto stila Luja XV gospođa Miterer namestila kuću u „sanduk/kovčeg-stilu”. Zahvaljujući svim tim objašnjenjima, čini se da su mađarski čitaoci u prednosti.

Osim ovih istorijskih i kulturnih realija, Čuka u fusnotama objašnjava i pojedine turcizme ali i druge reči stranog porekla koje nije mogao da ubaci u sâm tekst pored određenih reči. To su lekseme kao npr.: *szura* (204) – *sura* (233), *antéria* (218) – *anterija* (247), *salavári* (218) – *šalvare* (247), *dragomán* (156) – *dragoman* (179), *mateszelim* (155) – *mateselim* (S-179), *váli* (159) – *valija* (183), *posztóferedzsa* (171) – *feredža od čoje* (195); ali i opštepoznate reči stranog porekla kao što su *nekropolisz* (119) – *nekropola* (139), *eufória* (76) – *euforija* (90) koje svaki obrazovani čovek poznaje, stoga je bilo izlišno dodatno ih objašnjavati.

Prilikom uporednog iščitavanja tekstova najviše padaju u oči pogreške prevodioca. Ovog puta ćemo pomenuti samo nekoliko da bismo ilustrovali kako i

veliki prevodioci greše, i da ukažemo na tipične greške kod prevođenja na mađarski jezik.

Na prvom mestu ćemo pomenuti slučajne omaške, previde prevodioca.

*Odelom i držanjem bio je sličan **morlačkim** graničarima i **hajducima** sa slika.* (99)

*Ruhája és testtartása a **tengermelléki** grancsárokra és **hajdúkra** emlekeztetett, akiket képeken látott.* (85)

U ovoj rečenici postoje čak dve omaške. Morlaci su Vlasi, seljaci, međutim, Čuka je verovatno prevideo taj podatak misleći da se radi o mornarima, pa je zbog toga i *morlačke graničare* preveo kao graničare sa primorja. Iako im je oblik gotovo identičan, semantika imenica *hajduk* na srpskom, odnosno *hajdú* na mađarskom se razlikuje. Dok u srpskom znači 1. odmetnika od turske vlasti i borca protiv turskog nasilja; 2. odmetnika uopšte, bandita, nasilnika, prepredenjaka, u mađarskom ova reč ima drugačiju konotaciju. Kroz istoriju je ona imala različita značenja: 1. naoružani gonič stoke (XV vek); 2. vojna jedinica sastavljena od siromašnih momaka (XIV–XVII vek) koju su zatim naselili teritoriju oblasti u Mađarskoj koja se zove *Hajdúság* (doslovno: Hajdukovina). Zbog toga, da bi se eksplicitno izrazila razlika trebalo ju je tretirati kao realiju, tada bi umesto *hajdúk* u prevodu trebalo da stoji *hajdúkok*.

*Bilo je kao kad čovek pređe iz pregrejane sobe **u potpuno hladnu**.* (31)

*Olyan érzés volt ez, mint amikor az ember a túlfűtött szobából egy **tökéletesen hideg** helyiségbe lép.* (25)

Adverbijalna sintagma *potpuno hladna* je prevedena kao „savršeno hladna”, što bi u nekom drugom kontekstu možda i odgovaralo, ali ne i u ovom.

[...]jer studen nameće grubo odelo, zgrčen stav i brz hod. (23)

[...] mert a hideg eldurvítja a ruhát, meghajlítja a testtartást és felgyorsítja a járást. (18)

Mađarski prevod znači nešto drugo: naime da je hladnoća ta koja odeću čini grubljom a ne da hladno vreme nameće da ljudi oblače grublje odelo koje ih više štiti od vremenskih (ne)prilika.

Često smo svedoci ponavljanja reči, iako je mađarski poznat po bogatstvu leksike i poseduje široku paletu sinonima koji se mogu koristiti. Da je prevodilac imao vremena da pročita tekst, sigurno bi to uočio i potrudio da pojedine reči zameni adekvatnijim.

„To nit je bilo niti može biti”, suzbijam ja **vlaha**, „niko nama nikad nije u naše poslove zavirivao, pa neće ni taj.”. „E, **bogami**, vi gledajte kako ćete” kaže meni **on**, „ali konsula će vam valjati primiti” [...] (10)

„Ilyen nem is volt és nem is lehet – fékezem én a **hitetlen** -, a mi dolgainkba eddig sem kukucskált senki, s nem fog ez sem.” – „**Hitemre**, ám lássátok, mit csináltok – mondja a **hitetlen**. – De bizony a konzult be kell fogadnotok” [...] (6)

[...] nejasna vest bila je dovoljna da **uznemiri** i zbuni i inače zabrinute begove. **Uzmučili se** i zabrinuli begovi, iako se to po njihovim licima i **mirnim** dimovima koje odbijaju ne bi moglo da primeti. (11)

[...] egy efféle homályos hír elegendő volt arra, hogy **nyugtalanítsa** és megzavarja az egyébként is gondokba merült bégeket. **Nyugtalanokdtak** és töprengtek a bégek, habár arcukon és a levegőbe eregetett, **nyugodtan** gomolyó dohányfüstjükön ezt nem is lehetett érzzevenni. (7)

Dešava se da se potkrade greška i u licu pripovedača:

[...] može biti da su ovo bili još najmirniji i najbolji dani koji su **mi** u ovoj tesnoj dolini suđeni. (29)

[...] ezek még a legcsendesebb és legjobb napok voltak, melyeket a sors ebben a szűk völgyben **rámért**. (23)

Dok u srpskom imamo razmišljanja u prvom licu, u mađarskom stoji treće lice jednine (prevod mađarske konstrukcije bi glasil: „[...] koji su mu u ovoj tesnoj dolini suđeni.”) Moguće je, međutim, da se radi o tipografskoj grešci, jer nedostaje samo jedno slovo da bi interpretacija bila odgovarajuća: **rámmért**.

Ono što se prevodiocima najčešće zamera je veliki uticaj originala i doslovni prevodi konstrukcija, koji dovode do stvaranja rečenica koje nisu u duhu ciljnog jezika. Bukvalan prevod može da ostane na nivou leksike, ali i da zahvati veće jedinice, kao što su sintagme i rečenice. Takvih primera u ovom delu ima napretek:

[...]vidik **ispran** i dubok [...] (99)

A látóhatár **frissen mosott** és mély [...] (85)

Vidik je u mađarskoj varijanti *sveže opran*, što se nikako ne može dovesti u vezu sa *vidikom*.

[...] *zumbuli gospode Davil, i oni beli i oni u boji, i puni i jednostavni, ali je zato po ivicama leja cvala crvena pelargonija* [...] (370)

[...] *Daville-né asszony jácintjai, a fehérék s a színesek, a **teljesek** és az egyszerűbbek is, viszont az ágyások peremén most nyíltak a pelargóniák* [...] (328)

U navedenoj rečenici mađarskom čitaocu će zasmetati doslovni prevod za *puni i jednostavni* cvet, jer se to na mađarskom kaže: *dupla i szimpla*. Osim toga, moramo pomenuti da se Čuka očigledno nije udubio u otkrivanje koja je vrsta cveta pelargonija, inače bi sigurno preveo kao *muskátl*.

Evo i primera za doslovne prevode za koje u mađarskom postoje bolja rešenja:

[...] *ima jedno odvojeno, hladovito i malo uzvišeno mesto gde raste stara lipa*. (9)

[...] *a domb tövében egy elválasztott, hűs és kissé **magasabb hely** van; régi hársak terebélyesednek rajta*. (5)

Umesto doslovne konstrukcije *magasabb hely* što zvuči neprirodno, mogli bi se koristiti izrazi kao što su *magaslat* ili *dombocska*.

Čuka ne koristi mogućnosti koje mu pružaju specifičnosti mađarskog jezika, kao što je na primer sintetičko svojstvo, već se izražava analitički:

[...] *svi idu kod Lutve na kafu* [...] (9)

[...] *mindenki Lutvához megy egy kávéra* [...] (5)

[...] *ne bi se usudio da sedne i pije kafu*. (9)

[...] *ezen a helyen leülni és kávét inni*. (5)

Kao ekvivalent priloškim ili objekatskim sintagmama *otíci na kafu* ili *piti kafu* nalazimo doslovni prevod iako u mađarskom postoji mogućnost da se sufiksom *-z(ik)* izvede glagol koji označava konzumiranje pića ili jela sadržan u osnovi reči: *kávézik* – *piti kafu*.

[...] *gde je kao **hirurg i lekarski pomoćnik** stupio u službu velikog kapudan-paše*. (25)

[...] *ahol **mint sebész és adjunktus** Kucsuk Huszein, a nagy kapudán-pasa szolgálatába lépett*. (19)

Sufiks *-ként* u mađarskom ima funkciju da izrazi u kom svojstvu se neko pojavljuje, zbog toga jezik, koji teži racionalnosti i ekonomičnosti izbegava analitične konstrukcije slične gore navedenim. Trebalo je znači reći:

[...] *ahol **sebészként és adjunktusként** Kucsuk Huszein, a nagy kapudán-pasa szolgálatába lépett.*

[...] *na neobjašnjiv način* [...] (25)

[...] *meg nem magyarázható módon* [...] ²³⁶ (19)

Povodeći se za originalom, prevodilac je dozvolio da se analitički izrazi i u sledećem primeru:

[...] *kao svi lako uzbudljivi ljudi, koji **nisu sigurni** u sebe* [...] (414)

[...] *s mint minden könnyen izguló, magában **nem biztos** ember* [...] ²³⁷ (367)

Pomenimo tu i preslikavanje konstrukcija kao što su: *Gospođa Davil – Daville-né asszony, Gospodja fon Miterer – Von Mittererné asszony* gde imamo slučaj nepotrebnog ekspliciranja. U mađarskom, naime, postoji sufiks *-né*, koji služi za imenovanje žena na osnovu svojih supruga. Tako *Daville-né* i *Von Mittererné* već sâmi po sebi označavaju gospođe Davil i fon Miterer, pa je izlišno dodavati i imenicu *gospođa/asszony*.

Kada govorimo o nepreciznostima, one mogu biti sitnije, koje ne utiču puno na značenje ali ima i krupnijih grešaka. Pomenimo slučajeve kao što je recimo upotreba množine imenice umesto jednine:

[...] *gde raste stara **lipa***. (9)

[...] *régi **hársak** terebélyesednek rajta*. (5)

Upotreba glagolskih prefiksa je, u nekim slučajevima neodgovarajuća, a kao posledica se javlja pojava da su svršeni glagoli u srpskom prevedeni nesvršenim radnjama i obrnuto:

[...] *sve je to uznemiravalo i **dražilo** travničke Turke*. (18)

[...] *mindez nyugtalanította és **fölingerele*** ²³⁸ *a travniki törököket*. (3)

²³⁶ Prirodnije zvuči: *rejtélyes módon*.

²³⁷ Umesto toga je trebalo da stoji: *bizonytalan ember*.

²³⁸ Bez prefiksa, samo: *ingerelte*.

[...] *obilazili su svuda* [...] (20)

[...] *körüljárták a várost* [...] (15)

dovoljno je samo: *járták a várost* jer upotreba mesta u akuzativu već upućuje da je ono u celosti obuhvaćeno radnjom i da traje.

[...] *nađeni su majstori* [...] (20)

[...] *kőműveseket fogadtak fel* [...] ²³⁹ (15)

[...] *javlja se vetar koji u ovo doba godine donosi kišu.* (10)

[...] *amely az évnek éppen a szakában esőt hoz.* ²⁴⁰ (5)

[...] *i dok su se u Evropi odigravali veliki događaji* [...] (450)

[...] *s mialatt Európában nagy események zajlottak le* [...] ²⁴¹ (399)

Uočili smo i pogrešan odabir leksema, počev od nepotrebne upotrebe stranih reči pa do stilski neadekvatnih formulacija. Tako je, na primer, u tekstu koji obiluje orijentalizmima, arhaičnim srpskim rečima, pozajmljenicama iz nemačkog i francuskog jezika trebalo izbegavati bar internacionalne strane reči koje nemaju posebnu ulogu u pripovedanju, pogotovo što je mađarski jezik u odnosu na srpski prilično netolerantan prema rečima stranog porekla:

[...] *to je, po davnašnjoj tradiciji* [...] (9)

[...] *régi tradíciók szerint ez az a hely* [...] (5)

mušterije (31) – *mustériák* (24)

[...] *a šta sa Napoleonom i njegovom armijom koja se poražena vraća* [...] (428)

[...] *mi Napóleonnal és Oroszországból visszavonuló armadájával* [...] (380)

Neadekvatan izbor leksema može da promeni i značenje čitave rečenice:

[...] *nenavikla čoveka hvata muka* [...] (33)

[...] *a hozzá nem szokott embernek kínos érzése támad* [...] (26)

Dok Andrić misli na mučninu, fizičko osećanje obično praćeno povraćanjem, Čuka to prevodi kao nelagodnost, neprijatnost u prenesenom smislu.

²³⁹ Samo: *fogadtak*.

²⁴⁰ Nedostaje *szokott: esőt szokott hozni*.

²⁴¹ Samo *zajlottak*, bez inverznog prefiksa *le*.

Umesto *klupka* koje se stvaralo po Bosni od sukoba suprotnih interesa, verovanja, težnji i nadanja, u mađarskoj verziji razvila se *omča*, *nipodaštavanje* je doslovno prevedeno sa *semmibevevés*, umesto sa *megvetés* itd.

Evo i primera za stilski neadekvatne reči:

[...] „*niko nama nikad nije u naše poslove zavirivao, pa neće ni taj*”. (10)

[...] „*a mi dolgainkba eddig sem **kukucskált** senki, s nem fog ez sem*”. (6)

Utegnut i svečan [...] (29)

*A **kicsípett** konzul* [...] (23)

Mnogo krupnije greške se često mogu uočiti i bez uporednog čitanja dva teksta. U mađarskom jeziku se kod naziva rodbinskih odnosa pravi razlika između braće i sestara u zavisnosti od toga da li su oni mlađi ili stariji od osobe koja ih imenuje kao srodnike. Tako je zajednički naziv za sestru *lány*- ili *nőtestvér*, za stariju sestru je *nővér*, a za mlađu *húg*. Andrić nema mogućnosti da pravi distinkciju između sestara po starosnoj dobi.

*Ta Lucija je imala jednu **sestru**, Anđu, koja je bila nesreća prodice* [...] *Lucija je, kao i svi njeni, mnogo patila zbog te **sestre*** [...] *Nekako pred Uskrs, Anđa je te tražila i našla načina da se vidi sa svojom **sestrom** Lucijom.* [...] *U razgovoru, ona **joj** je predložila kratko i grubo da otruju austrijskog konzula* [...] (451)

*Ennek a Luciának volt egy **nővére**, Angya, a család átka* [...] *Lucia, akárcsak hozzátartozói, sokat szenvedett a **húga** miatt* [...] *Húsvét táján Angya módot keresett arra, hogy **nővérevel** Luciával találkozzék* [...] *Beszélgetés közben kurtán és nyersen azt ajánlotta **húgának**, hogy mérgezzék meg az osztrák konzult.* (400)

Čuka je, međutim, prevodeći izgubio nit koja je od sestara starija, a koja mlađa, pa je ponekad Luciju a ponekad Anđu okarakterisao nazivom za mlađu sestru. Ovo je omaška, koja odmah pada u oči čitaocu i bez upoređivanja sa originalom.

Dijalozi su ponekad usiljeni, izveštačeni pošto prevodilac nastoji da tekst bude što autentičniji, da predstavi mentalitet junaka, zbog toga ne može da se odupre uticaju originala, te dobijamo razgovor koji nije u duhu mađarskog jezika:

*Jok **mi** – kažem ja – nije nam do musafira.* (10)

*Jok ,**azt már nem** – mondom én – nincs kedvünk a vendégekhez.* (6)

*Pa onda? **Pa šta? Pa šta?*** (123)

*S hát aztán? **Hát mit? Hát mit?*** (104)

Ima i gramatičkih grešaka, kongruencija u broju između subjekta i predikata je neadekvatna usled umetanja klauzule u složenim rečenicama, upotreba reda reči koji je karakterističan za srpski ali ne i za mađarski jezik, pa time tok pripovedanja na pojedinim mestima postaje isprekidan i neprirodan. Dešava se i da je i upotreba nekih veznika diskutabilna. Neodgovorajući red reči ponekad dovodi i do pogrešne interpretacije:

Tako će, malo po malo, doći kraj dobrom redu i „lijepoj tišini” turske Bosne. (20)

Így lassan, lassan elérkezik a jó rend, és vége török-Bosznia „szép csendességének”. (16)

Subjektat treba da stoji na kraju rečenice, jer ovako se *kraj* odnosi samo na tišinu, a ne i na red koji vlada u Bosni.

Stigao je, kao prvi, francuski generalni konzul. (22)

Elsőnek megérkezett a francia főkonzul. (17)

Prirodan red reči bi ovde bio takav da predikat sledi na kraju: *Elsőnek a francia főkonzul érkezett meg.*

Zaključak

Iako je roman TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića na mađarski jezik preveden samo jednom, on je doživeo dva objavljivanja i to prvo u Budimpešti, a zatim i u Novom Sadu. Uočili smo neke razlike u ova dva izdanja, za koje međutim, nismo uspeli da odgonetnemo uzrok, tačnije, nismo otkrili ko je uneo izmene u drugo izdanje, sâm prevodilac ili urednik.

Prevodilac Zoltan Čuka se potrudio da sačuva atmosferu Andrićevog originala i dočara život u multietničkom i multikulturnom Travniku, nagoveštavajući povremene oluje koje su se nadvijale nad gradićem, administrativnom centru u Bosni na početku devetnaestog veka. Želeći da što vernije prevede delo i Andrićev svet predstavi mađarskim čitaocima, često je zapadao u zamke doslovnog prevođenja, čineći da tekst na pojedinim delovima deluje isprekidan i da na sebi odražava tragove izvornog jezika. Kao što u svakom prevodu, tako i ovde nalazimo omaške, koje čitaocima odmah padaju u oči ali ima i sitnijih, skrivenih grešaka koje se uočavaju samo uporednim čitanjem originala i prevoda. U ovom poduhvatu, međutim, u odnosu na druge svoje

prevode, Čuka ima više originalnih i uspešnih rešenja, koja mogu da posluže kao putokaz pri jednom budućem, ponovnom prevođenju ovog dela.

Izvor građe

S – Ivo Andrić: (1958) *Travnička hronika – Konsulska vremena*. Beograd: Svjetlost – Prosveta.

M1 – Ándrics Ivo (1956): *Vihar a völgy felett (Travniki krónika)*. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.

M2 – Andrić Ivo (1962): *Vezírek és konzulok – Travniki krónika*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

Literatura

Fried István (1992). A konzulok kora. Ivo Andrić századik születésnapjára. *Tiszatáj*. In: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/92-10/fried.pdf> Stanje: 16. jul 2013.

PREVODILAČKI POSTUPCI U MAĐARSKOM PREVODU *PROKLETE AVLIJE*

Uvod

Ivo Andrić je svoje delo PROKLETA AVLIJA pisao u dva vremenska intervala. Počeo ga je još krajem dvadesetih godina i nakon duge pauze završio početkom pedesetih. Posle dosta prerađivanja i skraćivanja roman je objavljen 1954. godine. Zoltan Čuka, jedan od najplodnijih prevodilaca južnoslovenske književnosti, i sam pesnik, pisac, esejista, budno prati stvaralaštvo savremenih pisaca. Jednom prilikom, kada mu je postavljeno pitanje ima li neki porok, izjavio je:

„A ko ga nema? Poročno prevodim dobra književna dela” (Csuka 2014).

Njegov nepogrešiv senzibilitet za remek dela je doprineo i popularizaciji romana NA DRINI ČUPRIJA.²⁴² Roman je kod mađarske čitalačke publike doživeo ogroman uspeh. Kritika ga je prihvatila sa razumevanjem. Nije bilo književnog časopisa niti ozbiljnije kulturne hronike koji se nisu bavili ovim izuzetnim delom. Andrić je zahvaljujući Čuki bio prvi jugoslovenski autor koji je svojim stvaralaštvom osvojio mađarsku čitalačku javnost i koji je dugoročno zaokupirao pažnju kritičara. Njegovo celokupno stvaralaštvo (sa jednim izuzetkom, a to je roman GOSPODICA) je preveo upravo Zoltan Čuka.

ELÁTKOZOTT UDVAR (kako glasi naslov prevoda) u mađarskom književnom krugu važi za pripovetku, iako je u nekim izvorima naveden kao roman, pripovetka, novela. Prvi put je objavljen 1959. godine, u Budimpešti, u izdanju izdavačke kuće *Szépirodalmi Könyvkiadó*. Ovde je na koricama i Andrićevo ime kao autora navedeno u transkribovanom obliku (Ivo Andrics). Povodom obeležavanja 70. godišnjice Andrićevog rođenja, 1962. godine, izdavačko preduzeće *Forum* iz Novog Sada je izdalo njegova Sabrana dela, gde je PROKLETA AVLIJA objavljena u trećoj knjizi, uz još 13 drugih pripovetki. Najnovije izdanje se pojavilo 1998. godine u Budimpešti (*Terebess Kiadó*), u

²⁴² „Mnogo kasnije, krajem pedesetih godina, dok smo časkajući sedeli u Herceg Novom, u vili na obali mora tada već svetski poznatog nobelovca, on mi je ispričao kako su mu se u četrdestim godinama javili izdavači iz Minhena rekavši da su pročitali mađarski prevod romana NA DRINI ČUPRIJA i da bi želeli da ga objave i na nemačkom jeziku. Zatim su usledili prevodi na ostale svetske jezike, i na to sam danas izuzetno ponosan” (Pastyik, 2011: 46 – citat sa mađarskog preveo autor ovog rada).

knjizi zajedno sa još dva dela: MAGYAR MUSZTAFÁ (MUSTAFA MAĐAR) i A VEZÉR ELEFÁNTJA (PRIČA O VEZIROVOM SLONU).²⁴³

Čukin prvi prevod sa srpskohrvatskog je poezija Tina Ujevića,²⁴⁴ zatim su se redali Miloš Crnjanski, Todor Manojlović, Miroslav Krleža, Branko Ćopić itd. Ivu Andrića je počeo prevoditi 1945. godine, a do 1959. kada je objavljena PROKLETA AVLIJA na mađarskom, usavršio se kao prevodilac pa je, upoznavši detaljno andrićevski stil sa aspekta prevodilaštva i samog prevođenja, mogao mnogo uspešnije da odgovori svom zadatku. To se u velikoj meri odrazilo i na kvalitet samog teksta na mađarskom jeziku. Prevodilac uglavnom uspeva da se otme privlačnoj sili originala i srpskih konstrukcija, te svoje rečenice formira u duhu ciljnog jezika, slobodnije se kreće u strukturiranju iskaza (u nekim slučajevima čak se, možda, u većoj meri udaljava od originala od onoga što je neophodno). Iz toga proizilazi da je prevod čitljiviji, pripovedanje glatko teče, nema isprekidanosti, stil je prirodniji i čitalac može da uživa u bravurama Andrićevog pripovedanja. U nastavku ćemo sagledati glavne prevodilačke postupke koji su primenjeni tokom prevoda.

Prevod vlastitih imenica

Lična imena Čuka nastoji da ostavi u originalu koliko je to moguće, uz eventualnu adaptaciju, dok zajedničke imenice u sklopu imena prevodi. Diskutabilno je koliko je uspeo, odnosno koliko je bio dosledan u tome. Skraćenicu *fra* prevodilac prevodi kao *atya*, što je svakako dobro rešenje, jer ova mađarska reč pod četvrtim značenjem upravo pokriva semantiku: 'sveštenik' (prvo značenje je 'otac', 'roditelj'). Morao je ipak da upotrebi inverziju, jer u mađarskom ime prethodi tituli. Jedino rešenje, koje je moglo još da se nametne, jeste da se ostavi originalni oblik, kao realija: *fra Petar*. Ono što može da zasmeta je što umesto pomenutog rešenja prevodilac na nekim mestima koristi još i neke druge, samo u izvesnoj meri prihvatljive imenice: *szerzetes*, *szerzetes testvér*, *fráter*, *szerzetes fráter*. *Szerzetes* je kaluđer, isto što i *testvér*, *barát* u jednom od sekundarnih značenja. Prema tome, ove lekseme se mogu upotrebljavati posebno,

²⁴³ Možda je interesantno napomenuti da je prevod još jednom izašao, i to davne 1961. godine, kada je već pomenuti izdavač *Szépirodalmi Könyvkiadó* objavio pripovetku zajedno sa pričom jednog mađarskog klasika, Kalmana Miksa, pod naslovom SZENT PÉTER ESERNYŐJE (KIŠÖBRAN SV. PETRA)

²⁴⁴ SVAKIDAŠNJA JADIKOVKA pod mađarskim naslovom HÉTKÖZNAPI SÍRÁM objavljena je još davne 1925. na stranama književnog časopisa *Bácsmegyei Napló*.

ali ne i zajedno, jer to dovodi do pleonazma. Što se tiče imenice *fráter*, ona se takođe može zasebno koristiti kao kalk, ali nipošto sa drugom imenicom, jer u tom slučaju *szerzetes* pokriva značenje kaluđera, a *frater* predstavlja kvalifikaciju koja asocira na primarno, pežorativno značenje.²⁴⁵

Nadimak Latifage, Karadž, doživio je međutim transkripciju u prevodu. Čuka je upotrebio izvorni turski izgovor tog imena: *Karagöz*. I neka druga turska imena su doživela neznatne izmene: *Bajazit – Bajazid*, *Džem sultan – Dzsem szultán*, *Ćamil – Kamil*. Turske titule piše odvojeno od imena, po pravopisu ciljnog jezika: *Latif aga*.

Istorijska imena poznatih osvajača i vladara koristi takođe u adaptiranom obliku, onako kako je uobičajeno u jeziku prevoda. Tako je, na primer, *sultan Mehmed II Osvajač – Hódító II. Mohamed szultán*, *Matija Korvin, kralj Ugarske – Korvin Mátyás Magyarország királya*, *papa Inokentije VIII – VIII. Ince pápa*, *papa Aleksandar VI – VI. Sándor pápa*, *kardinal Rodrigo Bordžija – Rodrigo Borgia bíboros*, *francuski kralj Karlo VIII – VIII. Károly, francia király* itd.

Sva ostala lična imena se po mađarskom pravopisu pišu u izvornom obliku: *Pjer D'Obison – Pierre d' Aubusson*, *Antonio Reriko – Antonio Rerico* itd.

Pomenimo i onu neprevodivu igru reči sa početka romana, kada se pri popisivanju vodi prepirka između dva fratra i stariji mlađeg koji se zvao *Rastislav* naziva *Raspislavom*. Čuka u fusnoti daje informaciju šta znače ova dva imena, odnosno kako je nastao *Rastislav*, a da bi se isto tako i od glagola rasipati moglo izvesti ime koje bi bilo pandan mladićevom pravom imenu, dodatno ga karakterišući ovom nepovoljnom osobinom. U mađarskom je od ove pogrдне varijante još i moglo da se napravi približno adekvatno ime, kao npr. *Prédaszláv* (glagol *prédál* znači 'rasipati', 'prekomerno trošiti') ali od Rastislava nikako, te bi to bilo samo polu-informativno rešenje.

Što se toponima tiče, Čuka koristi mađarske varijante, odnosno ostavlja ih u originalu: *Amasija – Amasya*, *Karamanija – Karamánia*, *Koniji – Konia*, *Tulon – Toulon*, *Rim – Róma*, *Rod – Rhodosz*, *Stambol – Sztambul*, *Carigrad – Konstantinápoly* itd.

²⁴⁵ U mađarskom jednotomniku kao prvo značenje ove reči stoji: „Čovek, muškarac prezren zbog svog ponašanja, zbog neke svoje osobine, ili kao omalovažavajuće oslovljavanje”. Tek drugo značenje pokriva „kaluđera koji nije promovisan u sveštenika”.

Turcizmi i strane reči

Čuka turcizme, kojih i u ovom delu ima dosta, za razliku od svoje prethodne prakse (kada ih je kao realije ostavljao u originalu), uglavnom prevodi, i to na dva načina. Prvo se trudi (i u većini slučajeva uspeva) da im pronađe najbliži ekvivalent u mađarskom jeziku:

[...] *nastavi da **kara** mladića.* (6)

[...] *tovább **pirongassa** az ifjút.* (12)

[...] ***mehanski** razbijači i ukoljice* [...] (10)

[...] *avagy **kocsmai** duhajkodók és verekedők* [...] (16)

[...] *prodao veliku, lepu očinsku kuću u Novoj **mahali*** [...] (20)

[...] *eladta az Új **Negyedben** fekvő apai házát* [...] (28)

[...] *doklegod se pokradeno ne nađe i ne vrati u carsku **aznu*** [...] (29)

[...] *a lopott holmi elő nem kerül, s nem folyik be az állam **kincstárába*** [...] (38)

*Spustio je svoj **zembilj** od pletenog rogoza* [...] (40)

*Letette gyékényből font **kosárkáját*** [...] (48)

*Po običaju i radi **sevapa** pokloniše mi **asuru** na kojoj su ležali.* (95)

*Hogy a szokást betartsák, meg hogy **jótekonyságot** gyakoroljanak, nekem ajándékozták azt a **gyékényponyvát**, amelyen feküdtek.* (104)

[...] *ja sam pomalo na mog **amidžu*** [...] (40)

[...] *én egy kicsit a **nagybácsimra*** [...] *hasonlítok* (49)

*Ali vi ste **jataci**.* (29)

*De ti vagytok az **orgazdák**.* (38)

Drugi način je da ih prevodi opisno, atributskim sintagmama, gde redovno koristi pridev 'turski':

[...] ***hanumica*** [...] (6)

[...] ***török hölgyek*** [...] (12)

*Sve do pre tri dana na tom poširokom **minderluku*** [...] (7)

*Ezen a meglehetősen széles **török pamlagon*** [...] (13)

[...] *do svetlog, dostojanstvenog **turbeta** u Brusi* [...] (75)

[...] *a ragyogó s méltóságteljes brusszai **török síremlékig*** [...] (84)

Na ovaj način pripovedanje teče bez zastoja, nije isprekidana nit priče nečim što bi odvlačilo pažnju čitalaca. S druge strane, približnim prevođenjem realija se pomalo gubi orijentalni duh tog vremena i samog dela, a istovremeno čini da svet carigradskog i turskog običnog naroda postane bliskiji današnjoj čitalačkoj publici i prostorno i vremenski udaljenoj od tematike dela.

Ponekad prevodilac, međutim, ostavlja stranu reč neprevedenu. Dešava se da na nekim mestima istu tu realiju ostavlja u originalu, a već na jednoj od sledećih strana je prevodi. Tu se obično ne radi o nedoslednosti, već o tome što pokušava da izbegne gomilanje stranih reči u jednoj rečenici. Ukoliko je u prevodu sačuvan turcizam, uglavnom se radi o turskim titulama, a i oni su adaptirani prema standardima mađarskog jezika.

[...] *ono malo više vlasti oko **valije** i komandanta pristaništa [...]* (49)

[...] *a kevés és felsőbb hatóság, a **váli** és a kikötő parancsnoka körül [...]*
(58)

***Valija** izmirskog **vilajeta** bio je tada neki tvrd i revnosta činovnik.* (51)

*Az izmiri **vilajet főnöke** akkorában egy igen szigorú és buzgó hivatalnok volt.* (59)

*Zbog toga je izmirski **kadija** i rekao za njega da je čovek kratke pameti [...]* (51)

*Az izmiri **kádi** épp ezért mondta róla, hogy igen rövid eszű [...]* ember.
(60)

[...] *čiji su beli zidovi ispisani najlepšim **surama** iz **Korana**, **kaligrafski** stilizovanim u obliku čudnih cvetova i kristala.* (75)

[...] *melynek falain stilizált **kaligrafiával**, csodás virágok és kristályok formájában a **Korán** legszebb **szúráinak** sorai tarkállottak.* (84)

Prihvatajući ovakve kriterijume prevodioca u primeni upotrebe stranih reči malo nam može zasmetati u gore navedenoj rečenici leksema *kaligrafia*, jer u mađarskom jeziku postoji izraz *szépírás* ili sintagma *művésziesen írott*, a ukoliko se Čuka već opredelio za stranu reč, trebalo je da je prilagodi mađarskom pravopisu: *kalligrafia*. Isto tako para nam uši u srpskom jeziku odomaćeni izraz *mušterija* u sledećoj mađarskoj rečenici. U ciljnom jeziku je ona potpuno strana reč, a mogla se zameniti mađarskim izrazom (*vevő*) ili pozajmljenicom koja je uobičajena u razgovornom jeziku, a potiče iz nemačkog: *kuntschaft*.

[...] *videvši da gubim ugled i **mušteriju*** [...] (13)

[...] *elvesztem a tekintélyemet is meg a **mustériát*** is [...] (20)

Upravo tako je postupio Čuka, kada je glagol *kuriše* zamenio latinizmom *reparál*, koji ima malo arhaičan prizvuk, ali se baš iz tih razloga uklapa u kontekst.

[...] *da se **kuriše** neki sahat.* (94)

[...] ***megreparálni** valami órá.* (103)

Najinteresantniji primer je kada u originalu nemamo turcizam, a prevodilac ga ubacuje po svom nahodañju. Istina, samo smo na jednom mestu pronašli takav slučaj, umesto *mita*, u prevodu se nalazi *bakšiš*:²⁴⁶

*Ali sva ta strogost i revnost [...] nije ga sprečavala da prima obilno **mito** od trgovaca i brodovlasnika.* (51)

[...] *buzgósága nem akadályozta abban, hogy a kereskedőktől és hajótulajdonosoktól gazdag **baksisokat** el ne fogadjon.* (60)

Beležimo još jedan primer kada u originalu ne nalazimo stranu reč, a prevodilac se opredelio za leksemu italijanskog porekla, iako u mađarskom postoji nekoliko izraza koje je mogao da upotrebi, kao što su npr: *kudarc*, *balsiker*.

*Svi pokušaji da pobegne [...] ostaju **bez uspeha**.* (67)

*Minden szökési kísérlete [...] **fiaskót** vallott.* (75)

Onomatopejski izrazi: uloga zvukova

U Andrićevom pripovedačkom stilu, osim vizuelnih interpretacija, posebnu ulogu imaju i zvuci koji doprinose ekspresivnosti njegovog izražavanja. To su reči onomatopejskog karaktera, koje prevodiocima uvek zadaju glavobolje. Tu se simultano javlja više problema: prvi je pronaći adekvatnu leksemu u ciljnom jeziku, koja približno izražava istu manifestaciju zvuka, a drugi je uklopiti takvu leksemu u pravilnu prevodnu konstrukciju. U korpusu koji smo ekscerpirali iz PROKLETE AVLIJE i njenog prevoda najviše ima glagola i imenica ovakvog tipa, koje Čuka ili prevodi istom kategorijom reči, ili koristi opisne konstrukcije u kojima se nalazi izraz za oponašanje zvukova:

²⁴⁶ Moramo napomenuti da se ne radi o grešci, jer i kod Klajna se kod odrednice *bakšiš* upućuje na *mito* (Клајн/Шипка 2006), a u mađarskom rečniku stranih reči (BAKOS 2004) pored značenja '1. napojnica' stoji još i '2. novac za mito'.

*Čas se javi neobično **kliktanje**, čas uzdasi [...]* (11)

*Hol különös **ujjongás**, hol fohászkodás [...]* (18)

*U takvim časovima cela ta Prokleta avlija **ječi** i trešti [...]* (17)

*Ilyenkor az egész Elátkozott udvar úgy **harsog** és **csattog** [...]* (25)

***Huji** vetar [...]* (16)

***Zúg** a szél [...]*

*[...] sva avlija trepti i **odjekuje**.* (17)

*[...] az egész udvar csak úgy **zeng** [...]* (24)

*[...] zapisani predmet **tupo jekne** [...]* (6)

*[...] a följegyzett tárgy tompa hangja hallatszik, amint **odakoppan** [...]*²⁴⁷
(13)

*Neki **škripe** zubima u snu i uzdišu, neki **krkljaju** i **hrču** kao zaklani.* (11)

*Vannak, akik álmukban a fogukat **csikorgatják**, és nagyokat sóhajtoznak, mások meg **hortyogva**, **fortyogva** alusznak, mint a bunda.* (18)

Interesanto je kako instrumentalnoj srpskoj sintagmi (*škipati zubima*) u mađarskom odgovara objekatska struktura sa kauzativnim glagolom: 'čine da zubi škrguću', pri tom je imenica 'zubi' u akuzativu. A u drugoj klauzi umesto glagola, u mađarskom se javlja konstrukcija u kojoj glagol ima dopunu u vidu glagolskog priloga: 'krkljajući i hrčući spavaju'.

I u sledećem primeru, pored glagolske imenice u prvoj klauzi, prevodilac se opredeljuje za rešenje sa glagolskim prilogom:

*I spolja dopire **lupa**, jer dvostruka starinska kapija koja se otvara i zatvara sa **škipom** i **grmljavinom** [...]* (11)

*De kívülről is idehallatszik a **zörgés-dörömbölés**, mert a kettős, ódon kapu **nyikorogva** és **mennydörögve** fogadja be vagy taszítja ki [...]* az embereket vagy csoportokat.²⁴⁸ (18)

U sledećoj rečenici u srpskom jeziku nalazimo objekatski instrumental, pa je logično i da će u mađarskom biti objekatska sintagma u prvoj klauzi, dok u drugoj nalazimo instrumentalni nastavak, jer je akuzativ „rezervisan” za 'sudove'.

²⁴⁷ Doslovno: 'čuje se tup zvuk predmeta, kako lupne o ostale stvari'.

²⁴⁸ Doslovno: 'kapija se otvara i zatvara škripeći i grmeći'.

Ljudi treskaju vratima i lupaju kašikama u limene sudove. (17)
Az emberek az ajtókat csapkodják, s kanalukkal a bádogedényeket verik. (24)

Participu prezenta u donjem srpskom primeru u mađarskom odgovara konstrukcija sa glagolskim pridevom sadašnjim:

[...] *da šišteći, kolutajući očima traži malo vremena* [...] (30)
[...] *sípoló hangon és körben forgó szemekkel egy kis időt* [...] *próbált kérni* [...] (39)

Dijalozi

Dijalozi takođe često predstavljaju teško rešiv problem za prevodioca koji se trudi da oni zvuče prirodno, u duhu ciljnog jezika, i istovremeno sačuvaju pečat turskog mentaliteta iz originala. Ovaj problem je samo donekle uspešno savladan – često dijalozi deluju usiljeno. Što se ove teme tiče, Čuka mora da rešava dva značajna segmenta: jedan je pronalaženje ekvivalentnih uzvika u mađarskom jeziku, a drugi, čini se još veći, adekvatno oslovljavanje protagonista.

Uzvici, čija je funkcija da izražavaju čuđenje, negodovanja, iznenađenje, prevedeni su različito ponekad i u okviru istog pasusa:

- **E? A!** (49)
- **Nos? Mi?** (57)
- **Ih, brate!** (13)
- **Tyű, barátom!** (20)

Ih, šteta, onakva žena, ko plast! – [...] *Ih – buni se promukli bas. – Ih, ih, kakvi ste!* (90)

„*Hejnye, de kár érte, olyan az az asszony, akár egy boglya!*” [...] *Hűjnye – zendült meg felháborodva a basszus hang –, hűjnye, milyenek is vagytok!* (98)

Uzvici podsticanja kao što je *ajde*, prevode se ili uzvikom *nosza* ili imperativnom glagola *eriggy*:

- **Ajde da zapalimo** [...] (97)
- **Nosza, gyűjtsunk rá** [...] (105)

Jadan i *bolan* su uglavnom prevedeni kao te boldogtalan ‘nesrećniče’:

- *Ajde, **jadan**, ne govori što ne treba [...]* (96)
- *Eriggy már, **te boldogtalan**, ne beszélj olyat, amit nem kell [...]* (105)

*Ni ime ti, **bolan**, na dobro ne sluti.* (6)

*Még a neved se sejtet jól, **te boldogtalan**.* (12)

Adeš je prevden na dva načina, ili kao ‘kume’, ili kao ‘prijatelju’:

- *Pričaj ti, **adešu**, i ne osvrći se na kojekoga.* (91)
- *Mondd csak, mondd **koma**, ne törődj senkivel!* (99)
- *Jadan **adešu**!* (91)
- *Hej, **barátom**!* (99)

Frazeologizmi

Što se tiče frazeologije, ona je uvek veliki izazov za prevodioce. Frazeme u prevodu na osnovu primenjenih rešenja možemo podeliti u više grupa:

1. Retko se dešava da Čuka pronalazi izraze koji imaju identičan ili vrlo sličan (razlikuje se u jednom elementu) leksički sklop i značenje:

Pazila me je kao oči u glavi. (14)

Úgy vigyázott rám, mint a szeme fényére. (21)

[...] *samo **nije svakom pisano da ovde hleb jede.*** (24)

[...] *nem mindegyiküknek a sorsa az, hogy **ennek a háznak kenyérét egye.*** (31)

[...] *da ću i **glavu izgubiti ako tako dalje pođe** [...]* (13)

[...] *s ha így megy tovább, a **fejem is rámegy** [...]* (20)

[...] ***došao u sukob sa zakonom.*** (18)

[...] *s **összeütközött a törvénnyel.***²⁴⁹ (26)

*Uzmi, kaže jedan, pa **i tebe sunce da ogrije!*** (95)

*„Fogadd el – mondotta az egyik –, s **néked is virradjon fel a nap**”.* (104)

2. Ima dosta primera za drugu varijantu, kada se prevodilac potrudio da pronađe odgovarajuću frazeološku jedinicu drugačijeg leksičkog sklopa ali sa istim ili približnim značenjem:

²⁴⁹ Doslovno: ‘sudario se sa zakonom’.

Šta veliš **ni kriv ni dužan nisi?** (23)

Mit mondsz, hogy **ártatlan vagy, mint a ma született bárány?**²⁵⁰ (31)

[...] neki krkljaju i **hrču kao zaklani.** (11).

[...] mások meg hortyogva, fortyogva **aluszna, mint a bunda.**²⁵¹ (18)

Svi su znali da je Karađoz upravnik **na svoju ruku**, čudan i samovoljan
[...] (27)

Mindenki tudta, hogy Karagöz furcsa és önkényeskedő, **saját szakállára cselekvő rendőrfőnök [...]**²⁵² (35)

[...] **jer inače, dina mi i amana**, spašće to meso sa tebe u mukama. (29)

[...] mert különben, **a lelkemre mondom,**²⁵³ a kínok között lefogy rólad ez a hús. (38)

Tako **stvar može da legne.** (30)

Így még **el** lehet **simítani a dolgot.**²⁵⁴ (39)

Ajde da zapalimo po jednu i **da tresnemo rđom o zemlju, majka mu stara!**
(97)

Nosza, gyűjtsunk rá, s **vágjuk sutba, ami bánt, a keservét!**²⁵⁵ Benne vagy-
é? (105)

– **Uranio, zoru prevario!** (96)

– **Ki korán kel, aranyat lel!** (104)

Prevodni ekvivalent ove poslovice u mađarskom bi bio: *ko rano rani, dve sreće grabi*, a doslovni prevod je: 'ko rano ustaje, nalazi zlato'. Ovo je malo diskutabilno rešenje, jer se ne podudara u potpunosti značenje, ali se uklapa u kontekst.

3. Najčešće se dešava da prevodilac manje-više doslovno prevodi frazeološku jedinicu na mađarski, formirajući je tako da bi mogla da prođe i kao izraz, poslovice ili izreka u ciljnom jeziku. Međutim, ni u jednom od frazeoloških rečnika mađarskog jezika nismo našli potvrdu za njihovo postojanje.

²⁵⁰ Doslovno: 'biti nevin, kao jagnje koje se danas rodilo'.

²⁵¹ Doslovno: 'kao bunda'.

²⁵² Doslovno: 'raditi na svoju bradu'

²⁵³ Doslovno: 'govoriti radi svoje duše'

²⁵⁴ Doslovno: 'stvar može da se poravna'.

²⁵⁵ Doslovno: 'baciti u zapečak ono što nas tišti'.

***Davo me nagovori** te uzeš još jednu ženu [...]* (13)

*Addig **noszogattott az ördög**, amíg még egy asszonyt vettem feleségül [...]*
(20)

*[...] pa što kažu: **u jednoj ruci slama a u drugoj vatra**.* (13)

*[...] ahogy mondani szokták: **egyik kezében szalmát vitt, a másikban meg tűzcsóvát**.* (20)

*Njegove umne, smeđe oči stale su da **igraju kao na zejtinu**.* (18)

*Értelmes, barna szeme úgy ugrált ide-oda, **mintha olajban úszkálna**.* (26)

*[...] on je sa dosta prava govorio da „**zna kako diše** Avlija”.* (21)

*[...] elég jogosan mondogatta, hogy az Elátkozott udvarnak még a „**lélegzetvételét is ismeri**”.* (28)

*Najposle ga njegovo nekadašnje društvo **pustilo niz vodu**.* (92)

*Végül is egykori társasága otthagytá, **hadd vigye az ár** lefelé.* (101)

*[...] **ne griješi duše**.* (96)

*[...] s **ne vétkezz a lelked ellen**.* (105)

4. Postoje primeri gde se frazem gubi u potpunosti:

*[...] kad pojedinca i nije **znao baš u glavu** [...]* (21)

S ha egy-egy embert nem is ismert éppenséggel személy szerint [...] (28)

5. Dešava se da kao kompenzaciju koristi izraz i tamo gde ga u originalu nema:

Gde dođe, tu svađu i omrazu stvara. (13)

*Ahová a **lábát betette**, ott meghasonlás és harag támadt.* (20)

[...] a vi sada uzimate neka imena iz romana, odakle li [...] (6)

*[...] most pedig a regényekből, vagy honnan az **isten csudájából** mindenféle neveket szedtek elő [...]* (12)

– *Tu što sam poživio četiri godine u svakom dobru!* (14)

– *Négy esztendeig éltem ott, **tejben–vajban fürödtem**.* (21)

6. Čuka ima velikih problema sa ustaljenim izrazima, uzrečicama iz razgovornog jezika pri emocionalnom obraćanju kojih ima veoma mnogo u delu.

– *Ama kako nema, **bolan** brajko?* (96)

– *Már hogyne volna, **boldogtalan!*** (105)

Tu se bolan javlja u značenju 'jadan', ali može biti i 'nesrećan'.

[...] *ali bez razgovora, **beli**, ne mogu.* (40)

[...] *de beszélgetés nélkül, **biz' isten**, nem lehetek.* (49)

– *Ajde, **jadan**, ne govori što ne treba.* (96)

– *Eriggy már, te **boldogtalan**, ne beszélj olyat [...]* (105)

*Priznaj, **jadi te ne znali!*** (26)

*Ismerd be a vétkedet, **az anyád keservét!*** (34)

– *Ostavi, Hajmo, **vere ti**, te besposlice!* (57)

– *Hagyd már abba, Haim, ezt a hiábavalóságot, **az isten megáldjon!*** (65)

Iz priloženih primera se vidi da je i ovaj zadatak prilično uspešno obavljen.

Transpozicija

Prevodilac je prinuđen da često pribegava i transpoziciji, budući da se radi o dva genetski i tipološki veoma različita jezika. Ona se, međutim, javlja i kao opredeljenje samog prevodioca, jer bi se u nekim slučajevima mogla izbeći, ali Čuka smatra da je formulacija bliža duhu mađarskog jezika ukoliko se primeni. U prevodu nalazimo najrazličitije vrste transpozicije, koje se koriste da bi se koliko-toliko sačuvala bitna sadržina originala. Tako se na nivou reči sadržaji izražavaju drugim kategorijama, odnosno u funkciji rečeničnih delova se nalaze druge vrste reči. U sledećem primeru adverbijalni dodatak u srpskom je u mađarskom izražen atributom:²⁵⁶

[...] *zanesen manijak sa kojim oni iz kruga **jevtino** i **drsko** teraju šalu.* (12)

[...] *akivel a kör tagjai **olcsó** és **szemtelen** tréfákat űznek.* (19)

U mađarskom umesto glagola, u uloji imenskog predikata nalazimo glagolski pridev izražavajući da je oko bilo izazovno, napadno:

*Oko je **napadalo**, **izazivalo**, **zbunjivalo** žrtvu [...]* (22)

*Ez a szem **kihívó** volt, **támadó**, megzavarta az áldozatot [...]* (30)

²⁵⁶ U srpskom se naime, dekomponovani predikat kao celina dopunjava priloškim značenjem, a u mađarskom (gde imamo objekatsku sintagmu) je objekat taj kojem se priključuje dodatak u vidu atributa.

U srpskom uz objekat imamo povratni glagol i trpni glagolski pridev,²⁵⁷ a u mađarskom glagole u ličnom obliku.

[...] *pokrasti i ono što **se vidi** i ono što je **skriveno*** [...] (30)

[...] *s elemelnék mindent, amit **lát**nak, s azt is, amit **eldugtak*** [...] (39)

Imenicu u padežnom obliku uz glagol posedovanja zamenjuje infinitiv u funkciji objekta uz modalni glagol.

*To nema **pamćenja*** [...] (60)

*Nem tud **emlékezni*** [...] (69)

Glagolska imenica u srpskom jeziku u mađarskom jeziku je dekomponovani predikat (glagol + imenica u akuzativu).

[...] *ali je i mladićevo **učesće** u razgovoru raslo* [...] (61)

[...] *de mind gyakrabban **vett részt** a beszélgetésben* [...] (70)

U sledećoj srpskoj rečenici se javlja čak pet trpnih glagolskih prideva koji su na mađarski prevedeni glagolima, osim u poslednjem slučaju kada imamo glagolski prilog.

*Prvo **izdan** i **poražen**, a zatim **prevaren** i **lišen slobode**, usamljen i **odvojen** od svojih i od prijatelja, **doveden** u tragičan procep* [...] (73)

*Először **elárulták** és **leverték**, aztán **becsapták** és **megfosztották** szabadságától, magányosan és mindenkitől, a barátaitól is **elválasztva*** [...] (82)

U srpskim primerima su nepravo povratni glagoli, koji su zapravo medijalni a izražavaju stanja na koja subjekat ne može da utiče, u mađarskom pak, imamo faktitivne²⁵⁸ ili medijalne glagole:²⁵⁹

*I mirni ljudi **se usplahire*** [...] (16)

*Még a békés embereket is **felzaklatja**.* (24)

***Uznemire se** i psi i mačke.* (17)

*A kutyák és a macskák is **nyugtalanná válnak**.* (24)

²⁵⁷ Oba kao izraz pasiva: zamenički ili refleksivni pasiv i pridevski ili participijski pasiv.

²⁵⁸ Kada subjekat (ovde je to vetar) kao izazivač čini da objekat (zatvorenici) dospe u nekakvo stanje (uznemirenosti).

²⁵⁹ Uz obaveznu dopunu imenice u padežu faktiva (doslovan prevod drugog primera sa mađarskog glasi: 'postaju uznemirenima'.

Umesto množine Čuka prema pravilima koji važe u mađarskom jeziku koristi jedninu imenice:

Jermenke, Jermenke, to su žene, to! (59)

Az örmény nő, az örmény, az aztán a nő! (68)

U sledećoj mađarskoj rečenici umesto mesne odredbe nalazimo čitavu klauzu: 'koju trese ruka nekog diva'.

[...] *kao ogromna dečja čegrtaljka u džinovskoj ruci* [...] (17)

[...] *mintha valami hatalmas gyermekcsörgő volna, melyet egy óriás keze ráz* [...] (24)

Često se transpozicijom vrše različita pretvaranja i na sintaksičkom planu. To je, na primer, slučaj i kada pasivnu rečenicu pretvaramo u aktivnu, tako da objekat postaje subjekat, jer mađarski jezik ne trpi pasivne konstrukcije.

*Već trećeg dana **bila je ispričana** cela istorija* [...] (75)

*Már harmadnapra végig **elmondta** az egész históriát* [...] (75)

***Rečeno** je napred* [...] (94)

*Előbb már **megmondottuk*** [...] (102)

Eventualno se umesto trpnog glagolskog prideva u pasivnoj dijatezi može u mađarskom koristiti i medijalni glagol, kada se ne menja karakter dopune.

[...] *da bude što jasnije obeležen i što bolje **odvojen** od sveta reda i zakona.* (18)

[...] *a bűn és törvénytelenység világa teljes egészében minél határozottabb jegyekkel **váljék el** a rend és törvény világától.* (25)

Retko, ali se dešava da prevodilac na nivou čitavog pasusa dosledno vrši izmene, čini nam se nepotrebno. Tako, recimo, u primeru koji sledi umesto prezenta svuda nalazimo perfekat:

A sad ne mogu da se odbranim od toga. Opominjem sam sebe na strpljenje, ali strpljenje me izdaje [...] *Najgore mi je što znam da sam nevin, a niti me ispituju niti mi ko spolja šta javlja. Kad to pomislim, udari mi krv u glavu pa obnevidim i dođe mi da vičem na sav glas* [...] (94)

De most már nem tudtam védekezni ellene. Saját magamat intettem türelemre, de a türelem cserbenhagyott [...] *Az volt a legrosszabb: tudtam, hogy ártatlan vagyok, de ki se hallgatnak és odaküntről se jő*

értem senki. Ha erre gondoltam, fejembe tódult a vér, úgyhogy se láttam, se hallottam, s torkom szakadtából kiabálni szerettem volna [...] (102)

U donjem primeru, pak, intranzitivni, medijalni glagol se u originalu zamenjuje aktivnom radnjom, menjajući strukturu čitavog iskaza: umesto da bolest pada po svima, ona napada sve u kući.

Huji vetar i kao nevidljiva bolest pada po svima. (16)

Zúg a szél, s mint valami láthatatlan betegség támad meg mindenkit. (24)

Postoje i primeri za antonimijsko prevođenje, kada se zapravo pristup i perspektiva posmatranja menja, te se određena reč iz originala zamenjuje negiranom leksemom sa suprotnim značenjem. Tako, kao prevodni ekvivalent glagolu *gubiti se* u mađarskom nalazimo konstrukciju sa značenjem 'ne pronalaziti sebe'.

*Zbog svega toga Avlija brzo a neosetno savije čoveka i potčini ga sebi, tako da stane da **se gubi**.* (16)

*Mindezeknél fogva az Elátkozott udvar gyorsan és észrevétlenül megtöri az embert, hatalmába keríti, úgyhogy az már **nem is talál magára**.* (23)

Dodavanje – izostavljanje

Prevodilac se često nađe u situaciji da određene delove originala ne može dobro prevesti bez proširivanja teksta. Dodavanje može biti nametnuto gramatičkim i semantičkim razlozima, a može biti i rezultat prevodiočevog izbora. Gramatičko dodavanje se vrši zbog razlika u karakteristikama jezika koji su u prevodilačkoj interakciji, a semantički zbog različitog sagledavanja i izražavanja izvanjezičke stvarnosti. To su obavezna dodavanja, dok ima i onih fakultativnih, koja zavise od stila prevodioca.

*Tako čovek **stranac** ima stalno osećanje da je negde na nekom đavolskom ostrvu, izvan svega što je dotada značilo za njega život, a bez nade da će ga skoro ugledati.* (15)

*Így a **messziről idevetődött embernek** állandóan az az érzése, hogy **isten tudja**, hol van, valami ördögi szigeten, kívül mindazon, ami eddig néki az életet jelentette, s annak reménye nélkül, hogy **ezt az életet** hamarosan megláthatja.* (23)

U ovoj jednoj rečenici imamo primera i za obavezno i za fakultativno dodavanje: *stranac* je preveden kao 'čovek koji je ovde dospao iz daleka' iako je

moglo da kaže i az *idegen* zatim je ubačen frazem 'bog će ti znati' (kao kompenzacija za izostavljene izraze u predašnjem tekstu), i na kraju dodaje, zapravo ponavlja imenicu 'život', pošto u mađarskom jeziku ne postoji kategorija gramatičkog roda, pa samim tim ni enklitički oblici koji upućuju na padež i rod imenice na koju se konstatacija odnosi. Bez tog ponavljanja ne bi se mogla uspostaviti korelacija, pa samim tim ni kohezija teksta. Isto je i u sledećem primeru gde se pominje Karađoz, kao oličenje Proklete avlije.

*On je i svojim izgledom i svima svojim osobinama **njeno** oličenje. (18)*
*Az igazgató nemcsak külsejével, hanem minden tulajdonságával **ennek az intézménynek** a megismerésétől. (25)*

Pošto ne postoji gramatički rod, nema ni posebnih oblika ličnih zamenica u trećem licu jednine. Prevodilac u takvim prilikama ili upotrebljava neutralnu ličnu zamenicu u mađarskom, ili je konkretizuje imenicom, koju ona u srpskom zamenjuje (i to ili zajedničkom ili vlastitom imenicom).

On je deo njihovog prokletstva. (27)
Karagöz átkozott életük része. (36)

U mađarskom se ne može nikako reći da je neko sitan duhom, zbog toga je prevodilac sintagmu *sitan rastom i duhom* morao da razdvoji i preformuliše, dodajući joj odgovarajuće designate: 'sitan rastom, plitak duhom, škrt ćiftica':

*Otac devojčin, inače **ćiftica sitan rastom i duhom** [...] (48)*
*A lány édesapja, egyébként **termetre alacsony, lélekben alantas, fösvény szatócs** [...] (56)*

I bezlične konstrukcije se često u mađarskom jeziku moraju dopuniti bar neodređenim subjektom da bi se dobila pravilna rečenica. U tu svrhu se koriste imenice sa uopštenim značenjem kao što su 'čovek' /*ember*, 'svet' / *világ*.

*A u Smirni se **priča i prepričava** [...] (50)*
*Szmirnában pedig **mesélnek és mindent tovább mesélnek** az emberek [...] (58)*

*Samo **sneg i prosta činjenica da se umire** i odlazi pod zemlju. (101)*
*Csak hó van, s az az egyszerű tény, hogy **az ember** meghal, és a föld alá kerül. (110)*

Čini se, međutim, da je previše dodavanja, često neopravdanih. Andrićeve rečenice su ili duge, ili vrlo kratke, nominalne, koje Čuka nastoji dopuniti i kada

se drugačije ne može prevesti, ali i kada je taj postupak nepotreban, plašeći se valjda, da ne ostane nedorečen.

I sve tako. (48)

*S egyre csak **ezt hajtogatta**.* (56)

I jeste prostrana. Mnogo kuća i mnogo naroda. (49)

*És valóban nagy **kiterjedésű**. Sok ház **áll** és sok nép **él** benne.* (58)

Bajazitov izaslanik, Grk i hrišćanin Antonio Reriko [...] (67)

*Bajazid szultán követe, a görög származású és keresztény **vallású** Antonio Rerico [...]*²⁶⁰ (76)

[...] nema za njega pribežišta. (79)

*[...] az ő számára nincs hajlék, **ahol a fejét lehajthassa**.*²⁶¹ (88)

I počelo je. (83)

*S **ezzel** megkezdődött a **kihallgatás**.*²⁶² (91)

Izostavljanja kao jednog od prevodilačkih postupaka skoro da i nema. Čini se da se Čuka pribojavao da ih primeni, da ne bi uskratio neku informaciju čitaocu. Mogao je, na primer, slobodno da zanemari objašnjenje uz ime jedne od najznačajnijih ličnosti mađarske istorije, Matije Korvina, pošto ga svaki Mađar zasigurno zna: *Matija Korvin, **kralj Ugarske** – Korvin Mátyás **Magyarország királya***.

U prevodu se ne primenjuju rešenja koja bi doprinela ekonomičnosti prevoda, iako bi mađarski, kao jezik koji pokazuje sintetičke tendencije to omogućavao:

*Tako Avlija **neprestano** rešeta šarenu gomilu svojih stanovnika [...]* (9)

*[...] az Elátkozott udvar **szünet nélkül** rostálgatja lakóinak tarkabarka tömegét [...]*²⁶³ (16)

*A **lanjske godine** [...]* (49)

*A **múlt évben** aztán [...]* (57)

²⁶⁰ Doslovno: 'grčkog porekla i hrišćanske vere'.

²⁶¹ Doslovno: 'nema skrovišta, gde bi mogao glavu spustiti'

²⁶² Doslovno: 'i time je ispitivanje počelo'.

²⁶³ Konstrukcija *szünet nélkül* 'bez prestanka' se može izraziti i pomoću sufiksa za građenje prideva sa negativnim značenjem: *szüntelenül*.

Jedna od retkih grešaka koje Čuka kroz svoje prevodilaštvo tokom svih godina ponavlja jeste da se umesto priloga *tavalý* doslovno drži srpskog izraza za prošlu godinu.

[...] *i sve to izgleda kao sveža rana u opštoj belini koja se proteže do unedogled i gubi neprimetno u sivoj pustinji neba još punog snega.* (5)

[...] *s mindez úgy fest, mint a friss seb a mindent ellepő fehérségen, amely a végtelenbe nyúlik, s észrevétlenül belevész a még mindig hóval terhes ég szürke pusztaságába.* (11)

Upotrebom dve konstrukcije (jedne sa padežom formala, a druge sa glagolskim pridevom) mađarska rečenica je mogla biti dosta kraća i prirodnija: [...] *ezért friss sebként hat a végtelenbe **nyúló** fehérségben* [...], a u nastavku je srpska klauza mogla da pretrpi samo neke promene što se reda reči tiče i da se sažme atributivna konstrukcija: *s mindez észrevétlenül a hótól terhes szürke égbolt messzeségébe veszik.*

Permutacija

Permutacija ili promena u redu reči je takođe veoma bitan prevodilački postupak, kojom je Čuka vremenom dobro ovladao. Naime, iako je u oba jezika red reči relativno slobodan, pravila ipak postoje, a razlike su uočljive. Red reči je često uslovljen ciljevima iskaza, kretanjem od poznatog ka nepoznatom, emocionalnom obojenošću iskaza, što se u različitim jezicima izražava na različite načine. Osim toga, promena reda reči kod prevođenja je često i estetski motivisana: da bi pripovedanje lepo i prirodno teklo, bez izveštačenosti i isprekidanosti.

*Kuća je imala veliko preimućstvo da je i vrlo **udaljena** od Proklete avlije i vrlo **blizu** njoj.* (20)

*A háznak így az a nagy előnye volt, hogy egészen **közel** esett az Elátkozott udvarhoz, s mégis nagyon **távol** volt tőle.* (28)

U mađarskom je obrnut redosled priloga, prvo se ukazuje na blizinu, pa zatim i udaljenost, što je za ovaj jezik logičnije rešenje.

Samo se još ponegde Čuka tvrdo drži reda reči u srpskom jeziku stvarajući neprirodnu formulaciju i zbog toga na nekim mestima navodi čitaoca na pogrešnu interpretaciju.

Džem je tražio svoj deo carstva, u Aziji. (65)

Dzsem Ázsiában követelte részét a birodalomból. (73)

Iz ovakvog prevoda proizilazi da se Džem nalazio u Aziji dok je tražio svoj deo, a ne da je želeo svoj deo carstva koje se nalazilo u Aziji. Ispravan redosled bi bio sledeći: *Dzsem az ázsiai birodalom őt megillető részét követelte.*

A bilo je u tom pričanju i njemu potpuno nerazumljivih stvari, kao što su Džemovi stihovi o sudbini, o vinu i pijanstvu, o lepim dečacima i devojkama. (74)

S voltak ebben az elbeszélésben olyan dolgok, amelyeket egyáltalában nem értett, mint például Dzsem versei, melyeket a sorsról, a borról és a részegségről írt, szép fiúkról és szép lányokról. (82)

Duhu mađarskog jezika bi bila bliža sledeća formulacija: [...] *mint például Dzsemnek a sorsról, a borról és a részegségről, szép fiúkról és szép lányokról írt versei.*

Propusti

Svaki prevod ima grešaka, manjih ili većih propusta, rešenja koja su nedovoljno dobra i koja mogu biti još bolja. Greške u ovom tekstu su sitnije, većina ih je neprimetna bez uporednog čitanja originala i prevoda. Sada ćemo se osvrnuti i na omaške.

Dosledno se javlja nepravilna upotreba veznika *ha*. Naime, u srpskom jeziku veznik *kad* može da ima i vremensko i uslovno značenje. U mađarskom jeziku u prvom značenju mu odgovara veznik *amikor*, a u drugom *ha*. Međutim, u prevodu se i vremensko značenje najčešće izražava veznikom *ha*:

Kad svane dan [...] (12)

Ha megvirrad [...] (18)

A kad zdravi severni vetrovi zaista nadvladaju jugo i kad se malo razvedri [...] (17)

Ha aztán az egészséges északi légáramlások valóban legyűrik a déli szelet, az égbolt kissé kiderül [...] (25)

Kad bi se uveče odvojio od Ćamila [...] (76)

Ha esténként elvált Kamiltól [...] (85)

Pa ipak, kad bi se sutradan ponovo našli [...] (76)

S mégis, ha másnap újra találkoztak [...] (85)

Zatim, pitanje je da li je transpozicija u vidu razdvajanja dužih rečenica uvek opravdana. Ne treba je koristiti u slučajevima kada je moguće duge rečenice prevesti bez narušavanja jasnoće i razumevanja.

To je odjek njegovih davnašnjih prepirki sa pokojnim fra-Petrom, koji je kao »čuven sahačija, puškar i mehanik« strasno sabirao svakakav alat, trošeći na njega manastirske novce, i ljubomorno ga čuvao od svakoga.
(5)

Ez a zsémbeledés azoknak a hajdani szóváltásoknak a visszhangja, melyeket a megalapított Petar atyával, a híres órással, a puskaművessel és „mechanikussal” folytatott. Petar atya szenvedélyesen gyűjtött mindenféle szerszámot a kolostor pénzén, s féltékenyen óvta kincsét mindenkitől. (11)

Ovo je bio izbor samog prevodioca, iako je razdvajanjem rečenice morao ponovo da ubacuje elemente kao što je subjekat, zbog koreferencije teksta. To je bilo nepotrebno i zbog toga što mađarski jezik ima instrumente kojima se kohezija mogla jače naglasiti, i to promenom reda reči u okviru rečenice i u konstrukcijama sa glagolskim pridevom i glagolskim prilogom. Takvih primera ima dosta u tekstu. Čini nam se da Čuka još uvek ne koristi u dovoljnoj meri strukturalne potencijale mađarskog jezika.

Leksičke nepreciznosti

Obratimo pažnju na konstataciju sa početka romana:

Kao da je malo loženo i potrošeno ove zime! (6)

Mintha keveset fűtöttünk volna, s keveset költöttünk volna fűtésre ezen a télen! (12)

Fratar Mijo Josić ne govori eksplicitno o tome da se protekle zime potrošilo puno samo na loženje, već to može biti trošenje uopšte (pogotovo što se iz konteksta vidi da je bio nezadovoljan fra Petrovim troškarenjem na svoj alat), ali prevodilac iskaz konkretizuje samo na tu vrstu izdataka pa samim tim dolazi i do ponavljanja reči. Moglo se reći: *Mintha nem költöttünk volna már eleget fűtésre ezen a télen.*²⁶⁴

[...] *i ljudi me poštovali i priznavali* [...] (13)

[...] *az emberek megbecsültek, meghívtak magukhoz* [...] (19)

²⁶⁴ Doslovno mađarska rečenica znači: 'Kao da smo malo ložili i malo trošili na loženje ove zime.'

U prevodu stoji: 'pozivali me kod sebe kući'.

*Gleda zatim ćutke preda se, kao da čita neki **podsetnik** [...] (13)*

*Aztán némán néz maga elé, mintha valami **noteszban** keresgélne a **feljegyzései között** [...] (19)*

U mađarskom tekstu Ćamil gleda kao da u nekakvom notesu pretražuje po svojim beleškama.

*[...] kao ogromna dečja **čegrtaljka** u džinovskoj ruci [...] (17)*

*[...] mintha valami hatalmas **gyermekcsörgő** volna, melyet egy óriás keze ráz [...] (24)*

Umesto *csörgő* trebalo bi da stoji *kereplő*, jer imenica koja se nalazi u tekstu znači 'zvečku'.

***Mrzi me**, more, da govorim. (91)*

***Utálok** beszélni, barátom. (99)*

U mađarskom jeziku lik izjavljuje da mrzi da priča, što ukazuje na njegov karakter da uopšteno govoreći ne voli da prepričava dogodovštine, a ne da trenutno nije raspoložen za priču.

Poranim ja tako, u samu zoru [...] (95)

*Felébredtem így **egyszer** korán [...] (104)*

Iz konteksta znamo da je fra Petar voleo rano da ustaje i da pre svih, čim se vrata otključaju, izađe u dvorište. Zbog toga zvuči nelogično mađarska formulacija koja u prevodu znači: 'probudih se tako jedanput rano'.

[...] taj Tahirpaša je živeo povučeno, leti na imanju kraj Smirne, a zimi u svojoj velikoj kući u gradu. (46)

*[...] most pedig visszavonultan élt, nyáron Szmirna közelében fekvő birtokán, télen pedig városi nagy **palotájában**. (54)*

Tahirpaša, bar što se tiče originalnog teksta nije u gradu imao palatu, kako stoji u prevodu, već kuću.

*Opasno mekim glasom debeli činovnik je rekao da je prvo saslušanje bilo više **formalne** prirode [...] (83)*

*A kövér hivatalnok veszedelmesen lágy hangon azt mondta, hogy az első kihallgatás inkább csak **alaki** természetű volt [...] (91)*

Ovo je jedan od krupnih previda prevodioca koji se uočava i pri samostalnom čitanju prevoda, jer je upotrebljena neadekvatna leksema. Reč *alaki* u mađarskom jeziku ukazuje na oblik, a ovde se misli na formalnost. Umesto toga trebalo bi da stoji samo imenica *formaság*.

*Popustili obruči i **vidite** da curi na sve strane.* (93)

Megereszkedtek az abroncsok, s látjátok, hogy folyik belőle minden oldalról. (101)

Čuka greši u licu glagola, i tako dolazi do grube omaške, jer se Haim obraća fra Petru persirajući mu, a prevodilac misli da se radi o drugom licu množine, što se nikako ne uklapa u kontekst.

I nabrajao je šta se sve pita; a pitao se svašta. (40)

S felsorolta, hogy mi mindent kérdez; márpedig kértett tücsköt-bogarat. (49)

Greška se odnosi na upravljenost radnje: dok je u srpskom povratni glagol u pitanju (pitao se, sam sebe) u prevodu se navodi da je postavljao pitanja o svemu i svačemu i podrazumeva se da su ta pitanja nekom upućena. Ovde je trebalo da stoji glagol *tanakodik*. Inače opšta zamenica *svašta* je prevedena izrazom.

– Ne prekidajte čoveka, nek priča! – traže drugi. (91).

*– Ne szakítsátok félbe **azt** az embert, **hagyjátok**, hadd beszéljen! – követelik a többiek.* (99)

Prvo je nepotrebno umetnuta pokazna zamenica (ne prekidajte tog čoveka), jer se iz konteksta tačno zna na koga se formulacija odnosi, a zatim je kao sredstvo isticanja dodat i glagol u imperativu ('pustite ga') iako je bila dovoljna samo rečca *hadd* – 'neka', kako stoji u originalu. Ili, ako se ipak želi posebno izraziti glagol u imperativu, kao dopuna, može da stoji i infinitiv: *hagyjátok beszélni*.

Doslovan prevod

I najbolji prevodilac ponekad upadne u zamku doslovnog prevoda.

*A u Smirni se **priča i prepričava** i ogovara [...]* (50)

*Szmirnában pedig mesélnek és mindent tovább mesélnek*²⁶⁵ az emberek [...] (58)

Na jednoj terasi gde je desetak otmenih mladića pilo [...] (50)

Egyik teraszon, ahol vagy egy tucat előkelő fiatalember iddogált [...] (58)

S jedne strane je dobro što je umesto 'desetak' Čuka koristio leksemu *tucat*, odnosno 'tuce', ali pošto u originalu nije tačno već samo približno određen broj, on se opredelio za opisnu kvantifikaciju umesto da je upotrebio sufiks **-nyi**.²⁶⁶ Moglo je umesto *vagy egy tucat* da se kaže *tucatnyi*.

Na svojim šetnjama po avliji on tako redovno nabasa na Haima (92).

Mialatt az udvaron sétálgatott, a szerzetes rendszerint így ütközött bele Haimba (100).

Gore je pokazna zamenica za način tako doslovno prevedena na mađarski, što je gruba greška.²⁶⁷

To je bio debeljušan čovjek, širi nego duži [...] (100)

Ez egy pocakos ember volt, szélesebb, mint amilyen hosszú [...] (109)

[...] *koji ga podmuklo varaju, ucenjuju, prodaju i preprodaju*. (73)

[...] *akik aljasul becsapják, megzsarolják, és kalmár módra adják-veszik*. (82)

Ni jedna od gornjih formulacija se ne koristi u mađarskom jeziku u značenju u kojem su upotrebljeni. Možda se samo u vojvođanskoj varijanti mogu čuti, pošto tamo srpski u velikoj meri utiče na govor manjina. U drugoj rečenici bi trebalo da stoji: *aljas módon kereskednek vele*.

Dobra rešenja

Ti si maloletan, i malouman, malokrvan i malodušan, i uopšte si sve što je – malo. [...] – *A ti si sve što je »mnogo«* – kaže suvo i neduhovito sitni čovek [...] (59)

²⁶⁵ Umesto toga bi trebalo: *mesélnek és továbbadják*.

²⁶⁶ Jedinstven nastavak koji služi za približno određivanje brojčanog stanja.

²⁶⁷ Trebalo ju je izostaviti, jer ovako upućuje na način na koji bi fratar redovno nabasao na Haima.

Te kiskorú vagy és kiseszű, kishitű és kislelkű, s általában minden vagy, ami – kicsi. [...] – Te pedig minden vagy, ami „nagy” –1 mondja szárazon és szellemtelenül az apró emberke [...] (68)

Vrlo dobro rešenje, kada se ponavljanjem prvog dela složenice pojačava efekat karakterizacije, Čuka odlično rešava tako što umesto suprotnosti između malo i mnogo upotrebljava antonime 'malog' i 'velikog', što se odlično uklapa u duh jezika i u sam kontekst.

U tim časovima opšteg uzbuđenja ludilo, kao zaraza i hitar plamen, ide od sobe do sobe [...] (17)

Az általános izgalomnak ezekben az óráiban a téboly, mint valami járvány, futótűzként terjed zárkáról zárkára [...] (24)

Koristi se prednost mađarskog jezika za sintetičko izražavanje: 'poput plamena', dok u sledećem primeru nalazimo složenicu koja znači 'suze srama', odnosno nešto kao 'sramotnice' po analogiji na *radosnice*.

Suze su mi navrle od neke sramote. (95)

Forró szégyenkönnyek öntötték el a szemem. (103)

Zaključak

I da zaključimo, ovo je jedan od najboljih prevoda Zoltana Čuke, koji je usavršivši se kao prevodilac i poznavalac Andrićevih dela i samog Andrića, uspeo da se oslobodi interferentnog uticaja jezika originala, dočaravajući pri tom duh koji on nosi sa sobom.

Izvori

Ivo Andrić (1962) *Prokleta avlija*. Beograd: Evro-Giunti.

Ivo Andrić (1962) *Elátkozott udvar*. In: Ivo Andrić válogatott művei III. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

Literatura

Bakos Ferenc (2004). *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Csuka Zoltán (2014). Csuka <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/BERTHA/bertha00001/bertha00003/bertha00003.html>. Stanje 09. juli 2014.
- Pastyik László (2011). Csuka Zoltán és a délszláv irodalom In: *Híd* 10. szám. Újvidék, 40–46.
- Иван Клајн–Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј

PREVOD ROMANA *GOSPOĐICA* NA MAĐARSKI JEZIK

Uvod

Kao što je i sâm original drugačiji od svih ostalih Andrićevih romana, i prevod *GOSPOĐICE* se razlikuje od predašnjih, i to iz više razloga. Prvenstveno treba da istaknemo činjenicu da se autor prevoda promenio. U ranijim radovima o prevodima Andrićevih romana ustanovila sam da je sva njegova obimnija dela preveo Zoltan Čuka. Poznati mađarski pisac i prevodilac, rodom iz Plandišta, koji se 1933. godine preselio u mađarski gradić Erdliget i tamo nastavio sa svojim životnim opredeljenjem – da mađarskoj čitalačkoj publici približi književnost južnoslovenskih naroda. Odlikovan je Ordenom jugoslovenske zastave sa zlatnim vencem zbog „naročitih zasluga za razvoj prijateljskih odnosa i kulturne saradnje Jugoslavije i Mađarske”. Jedini Andrićev roman čiji je prevod potpisao drugi prevodilac je upravo *GOSPOĐICA*. Prevodilac ovog romana je vrsni mađarski pisac sa naših prostora – Janoš Herceg. Herceg je, kao i drugi vojvođanski mađarski pisci, bio pod utiskom izuzetnog Andrićevog stvaralaštva.

U studiji posvećenoj Andrićevim novelama (Herceg, 1938), on njegovo umeće pisanja smatra estetskom realizacijom pravca „colour locale”. Evo kako uvodi čitaoca u Andrićev svet:

Književnost verodostojnije promoviše predele, prostranstva, na adekvatniji način utiče na otkrivanje krajolika od geografije. Rusiju su Evropi predstavile pripovetke Čehova, bolje nego što je to činila legija putopisaca i naučnika. I severni delovi Evrope su predstavljeni preko literature, a ako bi nekoga zanimala Bosna, ja bih mu u ruke dao dela Ive Andrića.²⁶⁸ (Herceg 1938: 391)

Odmah zatim Bosnu poredi sa Transilvanijom, konstatujući i razliku među njima, to da je Transilvanija zatvorena, a da Bosna nikada nije mogla da se ogradi od stranih uticaja (Isto, 391). „To je kotlina gde se Evropa sreće sa Balkanom, a preko nje sa Istokom i gde se sudaraju razni imperijalistički interesi.” Herceg smatra da Andrić oslikava „mračne lepote borbenog razdoblja sveta jakog kolorita”, čineći to na svojstven način, jer je Andrić u Bosni kod kuće, vrlo dobro

²⁶⁸ Prevod daje autor studije.

je poznaje, isto kao i Aron Tamaši Transilvaniju, te zaključuje da je kod obojice predstavljeni svet „život koji se podrazumeva” (Herceg, 1938: 392).

Janoš Herceg otkriva i da su u Andrićevim delima prisutna dva, umetnički izmešana i produbljena sveta, pa se za provincijalni karakter njegovog sveta ne može samo reći da širi svoje dimenzije, već da prevazilazi samog sebe: dobija univerzalnu dimenziju. To postiže time što su mu tekstovi usaglašeni sa predelom i sa istorijom. Herceg u Andriću slavi pisca koji živi u harmoniji sa svojim svetom, koji opisuje i čuva Bosnu, i koji izrasta iz njenog naroda. „Njegova dela ne čitamo samo sa ushićenjem otkrivanja nečeg novog, već i sa iskrenom radošću čistog književnog uživanja.” (Herceg, 1938: 393) Za Hercega je Andrićev model pisanja nešto čemu je on težio: dat je predeo, kao jedinstvo života i umetnosti, ali i spisateljski stav, koji potvrđuje mogućnost estetskog ostvarenja u datom predelu.

Herceg je Andrićeva dela doživljavao vrlo duboko i sa izuzetnim razumevanjem. Budući i sam vrsni predstavnik vojvođanske mađarske književnosti, uspeo je da GOSPOĐICU preveđe dodajući joj posebnu atmosferu lakoće i elokvencije, one elemente koji do tada nisu krasili prevode Andrićevih romana na mađarski jezik. Da se u romanu ne javljaju elementi kao što su vlastite imenice, zatim realije koje nam ukazuju da se radi o stranom delu, ne bismo mogli da ustanovimo da je reč o prevodu. Našem prevodiocu je blizak mentalitet Bosne, vrlo dobro ga je razumeo, a pošto je živio u Srbiji, beogradski ambijent opisan u romanu je za njega predstavljao prirodno okruženje. Rečenice su mu prirodne, pripovedanje lako teče, nema doslovnog prevođenja, ni prizvuka stranog upliva. Ovo je, možemo zaključiti, prvi Andrićev roman, koji se može čitati sa lakoćom i potpunim uživanjem.

GOSPOĐICA u prevodu na mađarski jezik je doživela dva izdanja. Prvi put je objavljena u Novom Sadu 1954. godine, a zatim 1963. u okviru sabranih Andrićevih dela i to istovremeno u Novom Sadu i u Budimpešti.

Jezičke karakteristike prevoda

Herceg je znalački koristio prevodilačke postupke, ali se u prevodu romana oseća i njegov lični pečat i to u izboru mogućih rešenja. U nastavku navodimo sve ono što nam je zapalo za oko.

Upotreba vlastitih imenica

Prevodilac se, za razliku od Čuke, u potpunosti pridržava ortografskih normi mađarskog jezika što se tiče stranih vlastitih imenica. Kod geografskih imena, osim onih primera gde se radi o adaptaciji imena odomaćenih u mađarskom jeziku (*Szarajevó, Belgád, Zimony*), svi se nalaze u izvornom obliku. Izuzetak čine zajedničke imenice u okviru imena ulica (*Stiška utca, Ferhadija utca, koševói temető, Knez Mihailova utca*). U jednom slučaju čak nalazimo i ime sarajevskog dela grada pod nazivom *Varoš*, i ona je ispisana srpskom ortografijom, bez obzira što je u srpskom ova reč pozajmljena iz mađarskog jezika. Slično je i sa nazivom *ulice Terezija*, gde je mogla da stoji i adaptirana verzija, umesto *Terezija utca / Teréz utca*.

Dešava se, međutim, da ni zajedničke imenice, kao što su npr. *brdo* ili *breg* nisu prevedene, te u potpunosti čuvaju izvorni oblik:

*Zvona su gudila iz daljine, sa **Banjskog brijega** i od Konaka [...] (101)*
*A harangok messziről szóltak, a **Banjski brijegről** és a Konak felől. (90)*

Ovde problem mogu da predstavljaju geografska imena koja nisu konkretizovana u prevodu, pa mađarski čitalac neće moći da shvati u potpunosti lokalne konotacije. U takvim slučajevima je trebalo staviti objašnjenje u fusnotu da se radi o delu grada, o reci, bregu i sl. Upravo izostavljanje konkretizacije dovodi do grešaka i u ovom prevodu, jer u dva različita primera mađarski čitalac može da stekne utisak da je *Ćumurija* reka, ali i deo grada:

*Tako je brzo došla do mosta na **Ćumuriji**. (105)*
*A Kisasszony is gyorsan odaért a **Ćumurija hídjához**. (93)*

*Bela i ukusna zgrada Banke Union, na uglu **Ćumurije**, zauzima osamnaest metara lica na keju. (108)*
*Az Union Bank szép fehér épülete a **Ćumursija sarkán** tizennyolc méter hosszú fronttal nézett a folyóra. (96)*

Sledi još nekoliko primera u kojima je lokalitete trebalo precizirati kako bi se povećao stepen razumljivosti i informativnost prevoda: naime čitalac ciljnog teksta ne može da zaključi šta u konkretnom slučaju obeležavaju nazivi *Koševo*, *Benbaša*, *Hum*:

*[...] ciglu na Ilićevoj ciglani u **Koševu** [...] (118)*
*Téglát is a **koševói** Ilić-féle téglagyárból [...] (104)*

*Došao sam da te vodim na **Benbašu**, na sladoled. (49)*

*Eljöttem érted, hogy elvigyelek a **Benbašára** fagyaltaltoni. (47)*

*Čovek koji je terao ovce bio je najamnik i rekao im je da je gazda u **Alipašinom Mostu** [...] (51)*

*De a juhász azt mondta, hogy a nyáj nem az övé, hanem egy paraszté, aki **Alipašin Mostban**²⁶⁹ lakik. (48)*

*A kad sunce zađe [...] za drvećem ispod **Huma** [...] (100)*

*S mikor lement a nap a **Hum** fái mögött [...] (89)*

Da je u navedenim primerima prevodilac upotrebio postupak dodavanja, odnosno proširivanja, mogao je da obezbedi da čitaocima prevoda tekst bude onoliko jasan i informativan kao i čitaocima originala.

Lična imena u prevodu ostaju ista kao u originalu, ako međutim uz njih stoji neka kvalifikacija, ta dopuna se prevodi (*Rajka, Veso, Mihajlo gazda, Obren gazda, Lepša szomszédasszony* itd.)

Istorijska imena prevodilac navodi u skladu sa načelima mađarskog pravopisa:

*[...] i najbliži stilu **Luj XV**. (174)*

***XV. Lajos** stílusára emlékeztetett. (153)*

Nazivi novina i listova koje Andrić ispisuje sa navodnicima u mađarskom tekstu nisu prevedeni, ne stoje ni u navodnicima, već su obeleženi kurzivom. U jednom slučaju imamo novine sa nemačkim nazivom, tu je prevodilac, ponovo prema ortografskoj normi mađarskog jezika, fonetsko pismo zamenio oblikom koji se koristi u izvornom nemačkom jeziku, upotrebivši navodnike:

*„**Hrvatski Dnevnik**” je iskoristio priliku [...] (125)*

*A **Hrvatski dnevnik** kihasználta az alkalmat [...] (111)*

*U novoj godini počeo je da izlazi nov dnevni list, „**Srpska zastava**”. (161)*

*Újévkor új napilap indult a **Srpska zastava** [...] (142)*

*Novoosnovani „**Narodni glas**” [...] (161)*

*Az újonnan indult **Narodni glas** [...] (142)*

*Njemu se pridružila i socijaldemokratska „**Sloboda**” [...] (161)*

*Hasonló módon írt a szociáldemokrata **Sloboda** is [...] (142)*

²⁶⁹ Ovde se može pogrešno steći utisak da gazda stanuje na mostu. Još jedna opaska, ovde je **Most** ispisan srpskom ortografijom.

*Iduće nedelje je sarajevska „**Bosniše Post**” donela kratku vest [...] (74)*
*A következő héten a szarajevói „**Bosnische Post**” apró betűs rövid hírből közölte [...] (67)*

Strane reči i izrazi

Janoš Herceg se prema stranim rečima odnosio na dva različita načina. Zadržavao bi lekseme indoevropskog porekla ukoliko su one u romanu upotrebljene za stilsko naglašavanje. One se uglavnom javljaju u dijalozima. U takvim slučajevima, ako je smatrao potrebnim, dodavao je i objašnjenje:

[...] *počela je mobilizacije, **Teilmobilisation***. (80)

[...] *elrendelték a **részleges mozgósítást. Teilmobilisation***. (71)

[...] *da ne može biti da i ovo nije neki „**gešeft**”*. (160)

[...] *bizonyára valami új „**seftet**” eszelt ki*. (141)

*„**Okazion!** Obaramo cijene”*. (77)

*„**Okkázio!** Árleszállítás”*. (69)

[...] *u ortakluku sa boljim beogradskim svetom iskoristi retku **konjunkturu***
[...] (175)

[...] *a belgrádi jobb körökkel társulva, kihasználja a ritka **konjunktúrát***
[...] (154)

***Faktura** govori, gospodine*. (78)

*A **faktúra** beszél uram*. (70)

U drugim prilikama je jednostavno prevodio stranu reč:

*Uzela je starinski „**klajderstok**”, povukla ga iz ugla na sredinu predsoblja*
[...] (16)

*A régi **állófagast**²⁷⁰ az előszoba közepére húzta [...]* (19)

*Dala mu je **proviziju** od 1%*. (81)

*Egy százalékos **jutalékot** adott neki a haszonból*. (73)

[...] *žandarmerijski **oberlojtnant** Karašek, češki Nemac*. (73)

*Karasek **csendőrfőhadnagy**, egy csehországi német ember*. (65)

²⁷⁰ Doslovno: ‘vešalica sa postoljem’.

Za razliku od drugih Andrićevih romana, u GOSPOĐICI ima znatno manje turcizama. Njih autor prevoda ne objašnjava u fusnotama kao što je to činio Čuka, već ih ili ostavlja u originalu (prilagodivši ih fonetskim i morfološkim karakteristikama mađarskog jezika), prepuštajući čitaocu da se sâm snalazi oko tumačenja, jer pretpostavlja da iz konteksta može da se zaključi značenje, ili ih parafrazira:

*I Gospođica je oprezno i polagano kupovala **dukate**, ponajviše od muslimanskih žena.* (81)

*A kisasszony óvatosan és apránként vásárolta az **aranypénzeket**, a muzulmán asszonyok **dukátjait**.* (72)

*[...] a po njemu su bili rastureni bosanski **čilimi** kod ulaza, a persijski u dnu, oko pisaćeg stola.* (109)

*[...] rajta a bejáratnál bosnyák **kelimek**, benn a szoba közepén, az íróasztal körül pedig **perzsaszőnyegek**.*²⁷¹ (97)

Realije su takođe prisutne, Herceg sa manje ili više uspeha pokušava da im nađe odgovarajuću zamenu u mađarskom jeziku:

*[...] što znači da je delo kakvog **prečanskog** majstora [...]* (174)

*[...] valami **vajdasági** mesternél készültek.* (153)

*Sedamnaest godina se navršilo o **Mitrovu dne** kako sam došao kod pokojnog gazde.* (46)

*Tizenhét éve volt **Demeter-napkor** hogy a megboldogult gazda szolgálatába álltam.* (24)

*Evo, danas **Arandélovdan** [...]* (162)

*Ma **Arkangyal napja** van [...]* (143)

*Poslužene su **slatkim**, vodom i kafom.* (169)

***Édességet**,*²⁷² *kávét és vizet kínáltak.* (149)

Ponekad, zbog razlika u kulturi, u ciljnom jeziku ne postoje nazivi za pojedine kategorije. Tako je i sa nazivima za rodbinske odnose. U mađarskom jeziku se ne pravi razlika u nazivima za bočne srodnike na drugom stepenu srodstva uzlazne linije. Stričevi i ujaci se zovu (*nagy*)*bácsi*, a strine, ujne i tetke

²⁷¹ Doslovno: 'persijski tepisi'.

²⁷² U prevodu stoji da su posluženi slatkišima. Ovde je trebalo da ostane *szlatkó*, jer ovaj srpski specijalitet ne postoji u mađarskom kulinarstvu, pa se smatra kulturemom.

(nagy)néni. Stoga je prevodilac upotrebio taj zajednički nadređeni pojam, bez objašnjenja u fusnoti, kojim bi precizirao da li se radi o majčinoj ili očevoj liniji.

*Među onima koji su najčešće nastojali da je uvedu u društvo [...] bio je njen **ujak**, Vladimir Hadži-Vasić, „**dajdža Vlado**”. (33)*

*Azok között, akik annyira igyekeztek őt [...] az életbe [...] bevonni, volt **nagybátya**, Hadži-Vasić Vladimir, Vlado **bácsi** is. (33)*

***Strina** Gospava je hrabra do nesmotrenosti. (122)*

*Gospava **néni** a vigyázatlanságig bátor. (109)*

Frazeologija

Kod stalnih konstrukcija i frazeoloških jedinica, prevodilac je vrlo dobro postupao, pronalazeći adekvatna ekvivalentna rešenja koja se u datom kontekstu koriste u mađarskom jeziku.

*Ajde, **živ ti ja**. (50)*

***Életemre**, gyere. (47)*

*[...] „**kakav je takav je, naš je**”. (53)*

*[...] „**akármilyen is – a miénk**”. (50)*

*„**Sjeo je njoj đavo na dušu**”. (123)*

*„**Megszállta az ördög**”. (109)*

Individualna rešenja

Herceg se nije striktno držao originala, prevodu je davao svoj lični pečat tako što je upotrebljavao leksiku koja se po njegovom ličnom afinitetu bolje uklapala u kontekst. Time se značenje nije u mnogome promenilo, ali je stilski doprinelo da tekst prevoda postane prirodniiji, kompaktniji i fluidan. Često je u pitanju bio samo odabir odgovarajućih reči:

*[...] kriminalna hronika zauzimala je **mного** mesta u dnevnoj štampi. (9)*

*[...] a bűnügyi rovat **tekintélyes**²⁷³ helyet foglalt el a napisajtóban. (13)*

²⁷³ Doslovno: ‘ugledno, prestižno’

A ona ga je slušala [...] sva **pretrnula** od veličine trenutka [...] (28)
S Rajka [...] hallgatta egészen **átszellemülve**²⁷⁴ a pillanat nagyságától [...] (29)

[...] i odmah prijavio **stvar** policiji. (9)
[...] s **felfedezését**²⁷⁵ mindjárt jelentette a rendőrségen. (13)

Za njih to su „božji **ljudi**” [...] (55)
A koldusokat „isten **árváinak**”²⁷⁶ tartották. (51)

[...] i Vesi poverile da ga **otpremi** železnicom [...] (167)
[...] és Vesóra bízták, hogy majd vasúton **küldje utánuk** [...] ²⁷⁷ (147)

[...] **zaudarali** su na luk i rakiju [...] (167)
[...] hagyma- és pálikaszagot **árasztottak** [...] ²⁷⁸ (147)

[...] **dočekale** su ih **toplo** i **srdáčno**. (169)
[...] **túláradó szeretettel**²⁷⁹ fogadta őket. (149)

[...] stigao je i sam **domaćin**. (170)
[...] megérkezett a **családfő**²⁸⁰ is. (148)

Taj tamni i naopaki svet ona je smatrala **licem**, a onaj prvi **naličjem**. (85)
[...] ezt a homályos és visszás világot tartotta az **igazinak**²⁸¹, s a valót **fonáknak**. (76)

Prevodilac je često prekomponovao i čitave rečenice kako bi bile u duhu ciljnog jezika:

Da li se radi o zločinu? (10)
Bűntény vagy természetes halál?²⁸² (13)

[...] i u proleće kad izgleda da cvate i **ono**, uporedo sa zemljom [...] (11)
Tavasszal, amikor úgy tetszik, hogy nemcsak a föld, hanem **az ég is**²⁸³ tele van nyíló virágokkal [...] (15)

²⁷⁴ Doslovno: ‘produhovljeno’.

²⁷⁵ Doslovno: ‘svoje otkriće’.

²⁷⁶ Doslovno: ‘prošnjake su smatrali božjim siročićima’.

²⁷⁷ Doslovno: ‘pošalje za njima’.

²⁷⁸ Doslovno: ‘širili su miris luka i rakije’.

²⁷⁹ Doslovno: ‘sa izlivima ljubavi’, iako je moglo da stoji kao i u srpskom: *melegen és szívélyesen*.

²⁸⁰ Doslovno: ‘glava porodice’.

²⁸¹ Doslovno: ‘stvarnim, pravim’.

²⁸² Doslovno: ‘zločin ili prirodna smrt?’

U Slavonskom Brodu su čekale pet punih sati na vezu, u hladnoj, kišovitoj noći. (168)

Szlavonszki Bródban átszállásra várva, teljes öt órát ácsorogtak²⁸⁴ az esős, hideg éjszakában. (148)

Dozivala je boga i ljude protiv ove podmukle otimačine [...] (168)

Nemcsak az emberket, az istent is segítségül hívta, hogy megtalálja az alattomos tolvajt²⁸⁵ [...] (148)

Primećujem da je prevodilac pripovedački prezent često prebacivao u prošlo vreme, iako bi i u mađarskom isto moglo da stoji sadašnje vreme. Ono što je značajnije jeste da, s obzirom da mađarski jezik ne trpi pasiv, Herceg dosledno koristio aktivne konstrukcije. To je uglavnom rešavao glagolskim oblicima u trećem licu množine:

[...] nađena mrtva sopstvenica te kuće. (9)

[...] halva találták a ház tulajdonosnőjét. (13)

[...] proglašena je aneksija Bosne i Hercegovine [...] (80)

[...] kihirdették Bosznia-Hercegovina annektálását [...] (71)

[...] ukraden im je jedan kofer. (168)

[...] ellopták egy bőröndjüket. (148)

Poslužene su slatkim. (169)

Édességet [...] kínáltak. (149)

Odvedene su u neveliku ali toplu sobu iz dvorišta [...] (169)

Aztán bevezették őket a nem túlságosan nagy, de barátságos meleg udvari szobába. (149)

Pored prošlog vremena, u nekim slučajevima je promenjen i glagolski vid. U primeru koji sledi uočavamo grešku prevodioca – umesto *nyitva tartotta* 'držala je otvorenu' trebalo je da stoji *megnyitotta* što odgovara srpskom originalu *otvorila je*:

²⁸³ Doslovno: 'nije samo zemlja, **već i nebo** bilo puno rascvetalog cveća'.

²⁸⁴ Doslovno: 'čekajući na predsedanje dreždali su punih pet sati'.

²⁸⁵ Doslovno: 'ne bi li pronašla podmuklog kradljivca'.

[...] pošto je **otvorila kuću** kao i tolike druge imućne i ugledne porodice koje imaju odrasle kćeri. (174)

[...] mivel **nyitva tartotta** a házat, mint annyi más jó módú és tekintélyes család, ahol eladó lányok voltak. (153)

Transpozicija

Kao prevodilački postupak često se javlja i transpozicija. Ponekad se imeničke konstrukcije prevode glagolom, ali imamo i primere gde je transpozicija obrnuta, gde umesto glagola nalazimo imeničke strukture.

Bila je **rodom** iz Sarajeva. (9)

Szarajevóban **született**.²⁸⁶ (13)

Istraga **u toku**. (10)

A vizsgálat **folvik**.²⁸⁷ (13)

Stanice pored kojih su prolazili **bile su** kao posle neke nevidljive poplave [...] (167)

Az állomások amelyek mellett elhaladtak olyanok voltak, mintha valami özönvízből **bukkantak** volna föl²⁸⁸ hirtelen [...] (147)

[...] a zimi su **prigušeni** tmastim oblacima [...] (11)

[...] télen pedig sötét felhők és pirosló ködgomolyok **homályosítják**²⁸⁹ [...] (15)

[...] i u proleće kad izgleda da **cvate** i ono, uporedo sa zemljom [...] (11)

Tavasszal, amikor úgy tetszik, hogy nemcsak a föld, hanem az ég is **tele van nyíló virágokkal**²⁹⁰ [...] (15)

Dozivala je boga i ljude **protiv** ove podmukle otimačine [...] (168)

Nemcsak az emberket, az istent is segítségül hívta, hogy **megtalálja**²⁹¹ az alattomos tolvajt [...] (148)

²⁸⁶ Doslovno: 'rodila se u Sarajevu'.

²⁸⁷ Doslovno: 'istraga teče'.

²⁸⁸ Doslovno: 'kao da su izronile iz poplave'.

²⁸⁹ Doslovno: 'prigušuju ih tamni oblaci i rumeni gomolji magle'.

²⁹⁰ Doslovni prevod bi glasio: 'puno je rascvetalih cvetovima'.

²⁹¹ Doslovno: 'ne bi li pronašao podmuklog kradljivca'

Umesto glagola nalazimo i prideve u funkciji predikata, ali i glagolske prideve u funkciji atributa.

[...] u jesen kad **oteža** od jesenjih zvezda [...] (11)

[...] *ősszel, amikor őszi csillagok rájával* **terhes** [...] (15)

[...] kad se oganj toga sunca koje **zalazi** u ravnici [...] (11)

[...] *amikor a síkságon* [...] **lebukó**²⁹² *nap lángja egészen az égbolt kupolájáig felcsap* [...] (15)

Najviše primera, međutim, ima za situacije kada se glagolski pridevi ili glagolski prilozi iz originala prevode glagolom. U prvom navedenom primeru kao ekvivalenti se javljaju dva medijalna i jedan tranzitivni glagol, dok u drugom sa jednim izuzetkom nalazimo intransitivne glagole:

[...] *zidovi* **olupani**, *ograde* **polomljene**, *nasadi* **pogaženi**. (167)

[...] *a vakolat* **lehullott** *róluk, kerítésük* **ledőlt**, *kertjeiket* **letaposták**. (147)

[...] **radeći i stičući, bežeći** *od svega što je teško i opasno* [...] (168)

[...] *csak* **dolgozott és gyűjtötte** *a pénzt, menekült* *minden veszély és akadály elől* [...] (147)

Promena ugla posmatranja, što dovodi do promene u strukturiranju rečenice, može da utiče i na funkciju reči u rečenici. Ponekad je to uslovljeno logikom samog jezika, kao što je to slučaj u sledećoj rečenici:

[...] *obišao je kuću, pogledao* **kroz prozor iz dvorišta** [...] (9)

[...] *megkerülte a házat, az* **udvari ablakon benézett a lakásba** [...] (13)

gde je ostala priloška konstrukcija, ali je ona usled promene perspektive promenila svoj karakter. U srpskom jeziku akcenat je stavljen na mesto odakle je poštar gledao kroz prozor, a u mađarskom na mesto kuda je njegov pogled bio usmeren.

U sledećoj rečenici je od priloške konstrukcije postala višestruka atributska struktura:

[...] *i za zimskih vedrina sa njihovom studenom raskoši* [...] (11)

[...] *hideg, pompás téli derűben* [...] ²⁹³ (15)

²⁹² Glagolski pridev sadašnji, doslovni prevod: '[...] plamen zalazećeg sunca [...]'

²⁹³ Doslovno: '[...] u hladnoj, raskošnoj, zimskoj vedrini [...]'

Dodavanje i oduzimanje

Proširivanje sadržaja rečenica izvornog teksta u prevodu može biti motivisano raznim okolnostima, ali ih mi možemo svrstati u gramatičke i semantičke. Gramatička dopuna je potrebna kada se jezici razlikuju u tolikoj meri da se samo ubacivanjem pojedinih gramatičkih sredstava u tekst može dobiti gramatički ispravna rečenica. U mađarskom jeziku su to recimo glagolski pridevi sadašnji kao u sledećem primeru:

[...] *kad se ogranj toga sunca koje zalazi u ravnici, među rekama pod Beogradom* [...] (11)

[...] *amikor a síkságon, a Belgrád alatt **hőmpölygő** folyók²⁹⁴ között **lebukó** nap²⁹⁵ lángja* [...] (15)

Vrlo često se dešava da se, zbog činjenice da u mađarskom jeziku ne postoji gramatički rod imenica, ne mogu upotrebljavati lične zamenice kao koheziono sredstvo u tekstu. Zbog toga se pribegava ekspiciranju zamenica imenicama ili imeničkim konstrukcijama:

*Sad je videla da **ga** nije ni poznavala dobro* [...] (168)

Most látta, hogy [...] *voltaképpen nem is ismerte **a háborút***²⁹⁶ [...] (147)

*Te **njegove** plave oči su* [...] (171)

*Đorde **gazda** kék szeme*²⁹⁷ [...] (150)

[...] *i u proleće kad izgleda da cvate i **ono**, uporedo sa zemljom* [...] (11)

*Tavasszal, amikor úgy tetszik, hogy nemcsak a föld, hanem **az ég** is*²⁹⁸ *tele van nyíló virágokkal* [...] (15)

To su obavezni postupci koje prevodilac uglavnom sprovodi spontano.

Proširivanje, dodavanje, motivisano semantičkim razlozima može biti vrlo raznoliko – zajednička im je namera da se tekst učini razumljivijim i nedvosmislenijim.

Taj broj i nosi ova niska, žuta kuća [...] (12)

*Ezt a számot az az alacsony sárga ház viselte **a homlokán.***²⁹⁹ (16)

²⁹⁴ Doslovno: 'tekuće reke'.

²⁹⁵ Doslovno: 'zalazeće sunce'.

²⁹⁶ Doslovno: 'nije ni poznavala rat'.

²⁹⁷ Doslovno: 'plave oči gazda Đorda'.

²⁹⁸ Doslovno: 'nije samo zemlja, već i nebo [...]'.
²⁹⁹

Nije bio Sarajlija, nego Krajišnik (23).

*Nem volt szarajevói származású, Krajnából, a török határőrvidékről*³⁰⁰
került oda. (24)

U mladosti je došao u Sarajevo, odmah posle austrijske okupacije [...]
(23)

*Fiatalon, közvetlenül a boszniai okkupáció*³⁰¹ *után jött Szarajevóba [...]*
(24)

[...] jer tvrdičenje je jedna od onih strasti, koje vremenom vuku za sobom i fizičku prljavštinu. (54)

*Mert a fösვნყსყყ olyan szenvedély, amely idővel piszkossá teszi nemcsak az embert, hanem az otthonát*³⁰² *is.* (50)

Ovako u praskozorje čovek je kao preporođen, duh mu je pronicljiv, kao nov, a bogat iskustvima [...] (103)

*Az ilyen hajnali szürkületben olyan az ember, mintha újjászületett volna: fogékony az agya, és zsongnak benne a gazdag tapasztalatok.*³⁰³ (91)

Tek sutradan pred podne stigle su u Zemun, po sivom i hladnom danu. Zbog porušenog savskog mosta voz nije išao dalje. (169)

*Csak másnap délben érkeztek meg Zimonyba, és szálltak ki a hidegben és ködben, mivel a lerombolt Száva-hídat még nem építették fel és a vonat nem mehetett tovább.*³⁰⁴ (148)

Gore pomenuti razlozi za proširivanje ciljnog teksta utiču i u suprotnom pravcu, pa se zbog toga dešava da se prevodi rečenica redukuju, odnosno da se ponešto izostavlja:

Brzo je zaboravila sve ono što je goni iz Sarajeva [...] (168)

Gyorsan elfeledkezett mindenről, ami menekülésre készítette [...] (148)

²⁹⁹ Doslovno: 'na čelu'. U mađarskom bi trebalo da stoji: *homlokzatán*.

³⁰⁰ Doslovno: 'iz Krajine, turske pogranične zone'.

³⁰¹ Ovde je prevodilac umesto na stranu silu koja je izvršila okupaciju akcenat stavio na okupiranu teritoriju: 'neposredno po okupaciji Bosne'.

³⁰² Doslovno: 'čini prljavim ne samo čoveka nego i njegov dom' – fizička prljavština se razlaže na čoveka i na njegov dom.

³⁰³ Ovde nalazimo kombinaciju gramatičkog i semantičkog proširivanja. Doslovan prevod bi glasio: 'U ovakvoj praskozornoj pomračini, čovek se oseća kao da je ponovo rođen, um mu je prilježniji, u njemu vrve bogata iskustva'.

³⁰⁴ Ovoj rečenici su dodate dve informacije. Prva je da su, kad su stigle u Zemun, one sišle pri maglovitom vremenu, a druga je da porušeni savski most još nije bio obnovljen i da zbog toga voz nije mogao da nastavi dalje.

Odrastao je u Beogradu kod svoga strica **hadži** Petra **Hadži-Vasića** [...] (170)

Belgrádban nőtt fel Petar nagybácsijánál. (149)

[...] povukla ga je **iz ugla** na sredinu predsoblja [...] (16)

[...] *az előszoba közepére húzta* [...] (19)

[...] zlatan sat **privezan zlatnom narukvicom** oko zgloba leve ruke. (172)

[...] *bal csuklóján aranyóra* [...] (151)

U sledećoj rečenici nalazimo primer u oba pravca: postoji i proširivanje i redukcija. U mađarskom jeziku ne postoji konstatacija da su sedišta bila izvaljena, a prevodilac je dodao da su ona bila u takvom stanju da se na njima jedva moglo sedeti.

*Vagoni bez stakla na prozorima sa **izvaljenim** sedištima na kojima je bila isečena koža ili čoja.* (167)

*A kocsik albakairól hiányzott az üveg, az ülésekről levágták a bőrt vagy a szövetet, **úgyhogy alig lehetett ülni.*** (147)

Herceg dosledno koristi mogućnosti koje mađarski jezik pruža da bi došao do izražaja sintetični način izražavanja, toliko karakterističan za ovaj jezik.

[...] *i po drevnom načelu svih **naših građanskih porodica*** [...] (53)

[...] *ősi mondás szerint, melyhez **polgári családaink** sosem lesznek hűtlenek* [...] (50)

Antonimijski prevod

Nailazili smo i na primere antonimnog prevoda, opet u interesu ostvarivanja duha ciljnog jezika u prevodu. Naime, iskaz se transformiše tako što se leksema zamenjuje semantički suprotnim pojmom uz pomoć negacije, i obrnuto, mesto negirane reči (najčešće prideva) koristimo pozitivnu leksemu sa značenjem antonima. U sledećoj rečenici je negirani pridev preveden pozitivnim pridevom suprotnog značenja.

[...] *bili su u većini **nečisti** i slabo odeveni* [...] (167)

[...] *legtöbbje **piszkos**³⁰⁵ volt és rosszul öltözött* [...] (147)

³⁰⁵ Doslovno: 'prljavi'.

Permutacije

Pod permutacijom podrazumevamo promenu reda reči u sklopu sintagme, redosleda delova rečenica, ali i redosleda klauza u okviru složenih rečenica. To je izuzetno važno kako bi tekst prevoda odgovarao pravilima i duhu mađarskog jezika. Sledeći primeri ukazuju na izmenjen redosled prideva u odnosu na upravnu reč, i to na osnovu njihovog značaja:

[...] *živela je [...] životom **stare, usamljene** devojke.* (9)

[...] *élte [...] a **magányos vén**kisasszonyok életét [...]* (13)

[...] *došao je u Stišku ulicu **stari i poznati** beogradski trgovac [...]* (10)

[...] *megjelent a Stiska utcában [...] **ismert és régi** belgrádi kereskedő.* (14)

[...] *savršeno belim jastucima i sa **jorganima od žute svile.*** (170)

[...] *hófehér párnákkal és **sárga selyempaplanokkal.*** (149)

Većina je međutim primenjivana na čitave rečenice. Iako je raspored sintaksičkih jedinica i u srpskom i u mađarskom jeziku relativno slobodan, ipak postoje neka pravila, kojih se i prevodilac pridržavao:

Krajem 1919. godine Gospođica je sa majkom napustila Sarajevo. (167)

A Kisasszony 1919 végén anyjával együtt elhagyta Szarajevót. (147)

Prevodilac je često duge rečenice delio na više kraćih, prosto proširenih, da bi se tok misli lakše pratio, zbog lakšeg razumevanja i bolje preglednosti.

Miša je lepo izrastao mlad čovek od dvadeset i pet godina, plavook kao i otac, negovan i pažljivo odeven za svoje godine i suviše odmeren i ozbiljan u govoru i u pokretima. (172)

Miša szépen fejlett fiatalember. / Huszonöt éves, kék szemű, mint az apja, ápolt külsejű és gondosan öltözött. / Korához képest kissé talán túlságosan kimért és komoly a beszéde, és a mozdulatai is. (151)

Sve je na njemu uredno, sve sjajno od mnogih zlatnih predmeta koje nosi na sebi. (172)

Rajta igazán minden rendes. S csak úgy csillog a számtalan arany tárgytól. (151)

Ima primera i za suprotnu praksu. Od sledećih rečenica je u mađarskoj nastala jedna:

Tek sutradan pred podne stigle su u Zemun, po sivom i hladnom danu. Zbog porušenog savskog mosta voz nije išao dalje. (169)

Csak másnap délben érkeztek meg Zimonyba, és szálltak ki a hidegben és ködben, mivel a lerombolt Száva-hidat még nem építették fel és a vonat nem mehetett tovább. (148)

Zaključak

Prevod Gospođice Janoša Hercega je, možemo slobodno ustanoviti, jedan od najuspešnijih prevoda Andrićevih dela na mađarski jezik. Ovaj vojvođanski mađarski književnik je dobro poznao srpski jezik i mentalitet naroda na tlu bivše Jugoslavije, uz to je bio pod jakim utiskom Andrićevog stvaralaštva i osećao je izrazitu duhovnu srodnost sa našim nobelovcem. Uspeo je da uspostavi pravu ravnotežu između tačnosti, preciznog prevoda i neophodne slobode u izražavanju, usklađene sa duhom ciljnog jezika. U svakom prevodu postoje propusti i omaške, ali u Hercegovom radu je reč o minimalnim greškama, koje su zanemarljive, odnosno sasvim neprimetne bez paralelnog iščitavanja sa originalom.

Izvori

Andrić, Ivo (1967). *Gospođica*. Beograd

Andrić, Ivo (1962). *A kisasszony*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.

Literatura

Bori Imre (1992). *Ivo Andrić*. Novi Sad: Forum.

Herceg János (1938). Ivo Andrić novellái. In: *Kalangya*, 8–9, 391–393.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2.
21000 Novi Sad
Tel: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Prelom i priprema za štampu
Igor Lekić

Štampa
Sajnos Novi Sad

Tiraž
100

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

81'255.4

АНДРИЋ, Едита

Fordítás- kritika prevoda / Andrić Edit. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2017
(Novi Sad : Sajnos). - 377 str. ; 23 cm

Tekst na mađ. i srp. jeziku. - Tiraž 100. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-414-6

a) Књижевно превођење
COBISS.SR-ID [314092807](#)